JAKAB MIKLÓS

TÁRSADALMI VÁLTOZÁS

ÉS A MAGYAR ÉRTELMISÉG 1944·1948

kossuth

TÁRSADALMI VÁLTOZÁS

ÉS A MAGYAR ÉRTELMISÉG 1944-1948

JAKAB MIKLÓS

TÁRSADALMI VÁLTOZÁS ÉS A MAGYAR ÉRTELMISÉG 1944—1948

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ • 1979

Lektorálta:
SÁGVÁRI ÁGNES

ISBN 963 09 1227 9
© JAKAB MIKLÓS 1979

Bevezető

A magyar értelmiség társadalmi struktúrájának, gazdasági helyzetének és politikai-ideológiai arculatának néhány vonása a felszabadulás előtt

Magyarországon a feudalizmus maradványai mélyen hatottak a modern magyar társadalom szerkezetének kialakulására. Ugyanúgy, ahogy az agrárkapitalizmus fejlődésének porosz típusa uralkodott, az értelmiség fejlődése is – Fogarasi Béla kifejezésével élve – „porosz típusú" volt.

Az értelmiségiek között Magyarországon is sajátos funkciót töltöttek be az egyházi személyek, a papok. A vallás terjesztésével monopolhatalmuk volt a mindenkori uralkodó ideológia felett. Kezükben tartották az iskolai oktatást és nevelést, az erkölcs „védelmét", az igazságszolgáltatást, a betegápolást.[1] A XVI. századtól kezdve a társadalmi átalakulást gátló ismert tényezők következtében a magyar társadalom másik jellegzetes értelmiségi csoportja – a nyugati államokban kifejlődő polgári értelmiséggel ellentétben – egy werbőcziánus, jogi kultúrájú réteg volt, függvénye a feudalizmus társadalmi szerkezetének. Szerepét nemesi volta, ill. a nemességgel való kapcsolata határozta meg. Csak a reformkorszakban alakult ki az értelmiségi hivatású köznemesekből, polgárságból, részben a jobbágyság soraiból összeolvadva a honoráciorok számszerűleg kicsiny rétege, amely a haladásért folyó küzdelem élharcosává vált. A szabadságharc bukása után az abszolutisztikus uralom a haladó nemzeti értelmiséget jórészt szétszórta, a polgárosodás folyamatát e téren is megtörte.

Az 1867-es kiegyezés fordulatot hozott Magyarország tőkés fejlődésében, alapvetően megváltoztatva egy új értelmiség kialakulásának feltételeit.[2] „Minden társadalmi csoport – elemezte Gramsci –, amikor a gazdasági termelés egyik lényeges funkciójának talaján megszületik, egyúttal szervesen megteremti az értelmiségieknek egy vagy több rétegét, amelyek a csoportot homogeneitással ruházzák fel és tudatára ébresztik saját funkciójának, nemcsak gazdasági, hanem társadalmi és politikai téren is; a tőkés

vállalkozó önmagával együtt létrehozza a műszaki szakembert, a politikai gazdaságtan tudósát, az új kultúra, az új jog megszervezőjét stb."[3]

Az intelligencia számszerűleg a korabeli népszámlálási statisztikák adatai szerint 1880–1910 között 125 306 főről 310 713 főre növekedett. A fejlődés jelentős, 2,5–3-szoros. Az első világháborúig kialakultak a kapitalista rendszernek megfelelő értelmiségi kategóriák. A legnagyobb mértékben – a tőkés gyáripar térhódításával – az iparban és a kereskedelmi forgalomban dolgozó értelmiségi tisztviselők száma nőtt. 1890–1910 között 41 234 főről 107 524 főre, azaz 160%-kal növekedett. A félfeudális birtokviszonyok következtében elmaradt az agrárértelmiség számszerű fejlődése. Sőt, e széles értelmiségi kategórián belül visszaesés is mutatkozott. Nagy arányban tért hódítottak a közigazgatási és igazságszolgáltatási tisztviselők.

A közigazgatás és igazságszolgáltatás vezető posztjait a nagybirtokos arisztokrácia képviselői foglalták el. Az államapparátus döntő része a tönkrement középnemesek, dzsentrik vadászterülete volt. A szépirodalomból és a történeti irodalomból is jól ismert e réteg szemlélete és tevékenysége. A századforduló után kibontakozó polgári-kispolgári származású értelmiség jórészt a közegészségügybe, az iparba és a kereskedelembe került. A magyar kapitalizmus sajátos fejlődése következtében a zsidó tőke – az osztrák és német befolyása mellett – a nyugat-európai, sőt más kelet-európai államokkal összehasonlítva is jelentősebb szerephez jutott. Ez az értelmiség számszerű alakulására is kihatott. A szabad pályán működő zsidó értelmiségiek aránya nagymértékben megnövekedett.

Az intelligencia a századforduló időszakában polgári-kispolgári és csekély hányadában parasztszármazásúakkal feltöltődött ugyan, szemléletére elsősorban mégis a dzsentrihez való asszimilálódás volt a jellemző. Erről Szekfű Gyula így írt: „A szegény hivatalnoknemes külsőleg él, hogy *lássák* ... utánzókra tesz szert, s életmódját, amelynek pusztulásra ítélt osztálynál megvan a természetes jogosultsága, egy újonnan feltörekvő rétegre is kiterjeszti. Innen vidéki városaink közismert sivár, lélektelen életmódja a folytonos külsőségkeresés... Hogy csak egy drasztikus jelenséget említsek: vidéki kávéházak éjjeli életében cigányszó (magyar áfium!), kártya és betört tükrök mellett nemcsak a lehanyatlott nemesek: megyei aljegyzők, huszártisztek ifjúsága hervadt, nemegyszer sivár, lélektelen férfikorrá, de még inkább, nagyobb számban a polgári és parasztcsaládokból feltörekvő új értelmiségé; általában utánozták a kihaló nemesség jó és rossz szokásait, polgári légkör sehol ki nem alakult."[4] Szekfű Gyula keserű igazságot mondott ki. Az a megállapítása azonban túlzás, hogy „polgári légkör sehol sem alakult ki". A Galilei-kör tevékenysége, a *Huszadik Század* folyóirat munkássága, a Polgári Radikális Párt szerepe azt mutatta, hogy kibontakozott egy nem lebecsülendő demokratikus, baloldali polgári értelmiség. Az intelligencia egy része a szocialista gondolatot is magáévá tette. Mindez a jelzett képet természetesen differenciálja, a fő tendencián azonban gyökeresen nem változtatott.

Az értelmiség társadalmi és szerkezeti összetétele és számaránya a Tanácsköztársaság bukása után – az ellenforradalmi rendszer kialakulásával – megváltozott. Az emigrációba kényszerült közel százezer emberből feltehetően több ezer entellektüel volt. A politikai és gazdasági emigráció számos szakmailag és politikailag kiemelkedő értelmiségitől – köztük tudósoktól, műszaki képzettségűektől, íróktól, művészektől – fosztotta meg az országot. A Horthy-éra bosszúja viszonylag nagyszámú – különösen pedagógus – értelmiségi számára tette lehetetlenné hivatása gyakorlását. 1919–1923 között „kommunista fegyelmik" és politikai jellegű B-listázások során mintegy 8000 nevelőt menesztettek állásából. De változott az értelmiség számaránya, összetétele azáltal is, hogy a trianoni békeszerződés alapján elcsatolt területekről nagyszámú értelmiségi menekült Magyarországra – különösen pedig sok köztisztviselő, akiknek száma 1924-ben közel 28 000 volt. Magyarország területe – a trianoni békeszerződés következtében – az első világháború előttinek valamivel több mint egyharmadára, lakosainak száma a háború előttinek 43,7%-ára csökkent. E területekre koncentrálódott azonban az ipari termelés volumenének tekintélyes hányada. Budapestnek mint ipari és kulturális központnak még az európai fővárosokhoz viszonyítva is jelentősebb szerepe volt. Az értelmiség nagy része itt összpontosult. Az első világháború előttihez képest tehát az értelmiség aránya a lakosságon belül növekedett.[5]

Az ellenforradalmi restauráció az államhatalom és államigazgatás csúcsaira újból a régi arisztokrata és dzsentri rétegek képviselőit helyezte vissza – olyan pozíciókba tehát, amelyekhez aránytalanul nagy hatalom fűződött. Ez a körülmény is előidézte, hogy az értelmiség e nem nagy számú, de feudális gyökerű rétegében látta a közvélemény, a külföldet is beleértve, a magyar köztisztviselői karnak, sőt részben a magyar értelmiségnek reprezentánsait.

A magyar értelmiség szerkezetét jól megvilágítja az egyetemi és főiskolai diplomák megoszlása:[6]

Oklevél megnevezése	1930-ban	1941-ben
Mérnök	11 409	12 480
Orvos	9 772	11 733
Tanár	15 608	17 178
Gyógyszerész	3 425	3 704
Agrárszakember	6 410	5 553
Állatorvos	1 303	1 418
Közgazdász	3 209	3 281
Pap	6 237	7 500
Jogász	27 068	30 981
Művész, egyéb	2 444	3 598

Szembetűnő a jogászok nagy száma és aránya. E – viszonylag kevés fáradsággal megszerezhető – diploma volt szükséges a gazdasági és politikai élet fontos pozícióinak, a közigazgatás jól fizetett állásainak betöltéséhez. A diplomások aránya tükrözte Magyarország elmaradott gazdasági, politikai és kulturális szerkezetét. Jellemző, hogy a jogászok és a papok száma megközelíti a tanárok, a mérnökök és az orvosok együttes létszámát. Iparilag fejlettebb polgári demokratikus országokban az egyetemi képzésnek ilyen egyoldalúsága nem képzelhető el. Sőt, a környező gazdaságilag és politikailag elmaradottabb, konzervatívabb államokban sem találkozhatunk ekkora aránytalansággal. Jóformán egyedül Románia adatai mutatnak hasonló képet.

Viszonylag magas létszámú volt a magyar orvosi kar. Az ezer lakosra jutó 0,7%-os aránnyal (Anglia, Svájc, Dánia és Németország mögött) megelőztük pl. Franciaországot, Csehszlovákiát, Svédországot, Finnországot. Budapest orvosellátottsága lényegesen jobb volt a bécsinél, vagy akár mint Berlinben, Brüsszelben, de vidéken az egészségügyi ellátás nem kielégítő, nagyon elmaradott. Számos községnek és a tanyavilágnak egyetlen orvosa sem volt. A fővárosban az ezer lakosra jutó orvosok aránya 8–9-szerese volt Baranya, Bács-Bodrog, Bihar, Fejér, Győr, Sopron, Szatmár megyéknek. A Budapestre koncentrálódás az orvosi „túltermelés" látszatát keltette. A kenyérkereseti és elhelyezkedési lehetőségek főleg a nagyvárosokban – a háború előttihez képest – nehezebbé váltak, ezért az orvosi rend válságáról sűrűn tanácskoztak.

A műszaki értelmiség helyzetére és tevékenységére kihatott az a tény, hogy a magyar ipar a két világháború között nagyon lassan fejlődött. Csak 1938-ban a háborús konjunktúra hatása alatt érik el, hogy az ipari termelés 20%-kal meghaladja az 1913. évit. A gyáripar részleges stagnálása, a műszaki fejlesztés elhanyagolása a műszaki értelmiség iránti keresletet csökkentette.

A legbizonytalanabb a pedagógusok helyzete volt. A lakosság 8,8%-a volt analfabéta (1930. évi adat), több száz vidéki iskolában pedig egy tanító 60–100, néha 120 tanulót is tanított – és rendszeresen több ezer a munkanélküli nevelők száma. Még 1938-ban is – a fellendülés idején – 1635 középiskolai tanár keresett állást.

A gazdasági válság időszakában különösen nyomasztó a helyzet. Már 1921–1930 között, amikor évente megközelítőleg 3000 fő szerzett diplomát, az „utánpótlás-szükséglet" mindössze 800–1200 fő volt. A „diploma-túltermelés" tehát több mint kétszeres volt. A válság idején nagyra nőtt munkanélküliséggel szemben – amely politikai veszélyt is rejtett magában – a kormányzat különböző akciókkal igyekezett védekezni. Létrehozták az Állástalan Diplomások Országos Bizottságát (ÁDOB). Az akciók célja az volt, hogy az állam és a magángazdaság nagyobb számban vegyen fel diplomásokat. E lépések nem jártak sikerrel. A válság időszakában mérnöki

diplomát szerzett ÁDOB-akcióba jelentkező fiatalok 30–40%-a, a tanári diplomások 15–20%-a, a jogászok 40%-a nem jutott álláshoz.[7]

Ezek az adatok önmagukért beszélnek. Ehhez hozzá kell tenni, hogy sok munkanélküli értelmiségi nem jelentkezett sem az ÁDOB-nál, sem egyéb akcióbizottságoknál. Egyénileg igyekezett magán segíteni, protekcióval vagy másképpen. Rendkívül nagyméretű volt a munkanélküliség. A Mérnöki Kamara becslése 1932-ben pl. 1000 munkanélküli mérnökről tesz említést. Jelentős volt az ún. „minőségi munkanélküliség", azaz sok diplomás dolgozott olyan munkakörben, amelyben nem volt szükség a képesítésére: pl. mint gyári munkás vagy villamosvezető, kalauz, taxisofőr stb. A munkanélküliséget csak a harmincas évek végén sikerült felszámolni, és ez a háborús készülődéssel függött össze. Amiért pedig nagy árat kellett fizetni.

Mindezek mellett a két világháború között új jelenség bontakozott ki. Az első világháború előtt a tanítói oklevél vagy az egyetemi diploma birtokában rendszerint 2–3 év telt el, amíg valaki igényeinek megfelelő elhelyezkedéshez, munkához s így jövedelemhez jutott. A próbálkozásnak ezt az idejét úgynevezett „iniciális munkanélküliség"-nek nevezték, s ez természetes jelenségnek számított. Az ellenforradalmi rendszer alatt ez az időszak 6–10 évre is kitolódott. A diplomás pedagógusok hosszú évekig dolgoztak rosszul fizetett óraadó és helyettesítő tanárokként. A klinikákon az évekig tartó díjtalan gyakornoki állás természetes jelenség. Tehát az ún. „iniciális munkanélküliség" természetellenes méretűvé vált. Ezt a helyzetet politikai szelekciós célok érvényesítésére használták ki az uralkodó erők. „Az atyafiságos alapon való protekció válik – írta Szekfű Gyula – a fontosabb, a döntő jelentőségű helyek betöltésének igazi kiválasztó elvévé... Itt van, amit a szellemi pályák túlzsúfoltságának nevezünk, s ami a Trianon óta kifejlődött szelekciónak egyik segítő eleme... Az utóbbi évtized fiatalsága alig képes állásokba jutni, s aki mégis bejut, az ezt inkább családi összeköttetéseinek köszönheti... ha máshonnan emelkedik fel, ezt már többnyire az uralkodó gondolkodáshoz való csatlakozásnak, megbízható exteriőrjének és nem kevésbé megbízható lelkiségének köszönheti."[8]

Az értelmiség a kapitalizmus korábbi szakaszában nem vagy alig ismerte a munkanélküliséget. Viszonylag alacsony számuk következtében, képzettségüket figyelembe véve, munkaerejükért monopolárat kaptak, helyenként magasabbat, mint ami munkaerejük tényleges értéke volt, önállósodási lehetőségeik, ezen keresztül távlataik is kedvezőbbek voltak. A Horthy-rendszerben – az előző generációkkal ellentétben – anyagilag hátrányosabb helyzetbe kerültek. Más dolgozó rétegekhez viszonyítva – mindezek ellenére – mégis kiváltságokat élveztek.

Az értelmiség életkörülményeinek vizsgálatánál először is szembetűnő a jövedelmekben mutatkozó jelentős eltérés. A havi 75–110 pengőt kereső helyettesítő és óraadó tanítók és tanárok tömegei mellett találhatók a nagy

forgalmú – több műszakit foglalkoztató – mérnöki irodák vezetői között pl. olyanok, akik több tízezer pengős jövedelemmel rendelkeztek.

Néhány jellegzetes havi bér az 1938-as évből, tehát már a konjunkturális időszakból: A legmagasabb fizetésekkel az igazságügyi szerveknél dolgozó bírák, ügyészek rendelkeztek. Zömének havi átlagkeresete 500–800 pengő.

A fővároshoz tartozó polgári iskolák tanárai túlnyomó részének havi fizetése lakbérkiegészítéssel, 2 gyermek utáni családi pótlékkal 257–454 pengő között mozgott. Ugyanez a gimnáziumi tanároknál 277–522 pengő.[9] Ehhez hozzá kell tenni, hogy az állami és nem-fővárosi alkalmazásban álló pedagógusok keresete némileg alacsonyabb volt, és még az 1937/38-as tanévben is a 4500 középiskolai oktató közül a férfi tanárok 20%-a, a tanárnők 27%-a ki nem nevezett helyettes vagy óraadó tanár volt. Ezek zömének 75–200 pengő a fizetése. Az óraadó tanárok közül soknak ekkor a havi bére 110 pengő.

Az elemi iskolai kinevezett fővárosi tanítók átlagos havi bére 225 pengő, a segédtanítóké 121 pengő.[10] A vidéki egyházi tanítók keresete ennél alacsonyabb. A tanítók voltak egyértelműen a legrosszabbul fizetett értelmiségi réteg, még ha figyelembe vesszük is azt, hogy alacsonyabb képzettséggel rendelkeztek.

Az orvosok közül a községi körorvosok havi fizetése 250–350 pengő. Egy kórházi osztályvezető főorvosé 500–600 pengő. Az alkalmazásban álló orvosok jövedelmével kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy jelentős részük – Budapesten pl. 1930-ban 79,9%-uk – magánpraxist is folytatott. Az adóbevallások eléggé vitathatóak. Ezért e jövedelemről pontos adatokkal nem rendelkezünk. Különböző összehasonlítások alapján úgy gondolom, hogy az orvosok összjövedelme feltétlenül elérte, ill. meghaladta a mérnökök keresetét.

A műszaki értelmiség fizetése a vas- és gépiparban
(1939. január 1.)[11]

Munkakor, beosztás	Létszám	Minimális fizetés	Maximális fizetés	Átlag
Irodai főmérnök	139	400	1062	599
Irodai mérnök	528	150	784	305
Műhelyi főmérnök	117	365	1200	662
Műhelymérnök	233	150	495	338

Összehasonlításként vessünk egy pillantást a munkások keresetére: 1938-ban az átlagos havi szakmunkásbér férfiaknak 142 pengő, nőknek 87 pengő, az átlagos segédmunkásbér férfiaknak 92 pengő, nőknek 68 pengő volt.[12] Az értelmiség zömének jövedelme az átlagos gyáripari munkásbér 3–4-szerese. A nagy különbség aránytalan és igazságtalan volt.

Ha az értelmiségi jövedelmek mögé tekintünk, sokféle gondot és kiválta-

ságot találunk. Gond volt, hogy az értelmiség házastársa nagy többségének nem volt kereső foglalkozása. Ha más felnőtt kereső családtag nem volt, a család csak egy jövedelemre támaszkodhatott. Az értelmiségi fiatalok – a létbizonytalanság miatt – családalapításra későn gondolhattak. A budapesti 35 éven aluli mérnökök 58,3%-a, az orvosok 61,1%-a volt nőtlen. A tanszemélyzet 39,3%-a volt nőtlen, ill. hajadon.

Kiváltságaikhoz tartozott viszont – a munkásokkal szemben, akik a szoba-konyhás bérkaszárnyákban laktak –, hogy az értelmiség túlnyomó többsége több szobás komfortos lakásban lakott. Budapesten pl. a mérnökök közel 100%-a két- vagy több szobás, közel 80%-a három- vagy több szobás lakást bérelt. Az orvosoknál ez az arány némileg még jobb. A férjezett és nős orvosok 91,4%-a három- vagy több szobás, 65,7%-a négy- vagy több szobás lakásban lakott. E hivatáshoz azonban – ezt figyelembe kell venni – természetes követelményként hozzátartozott a rendelő és várószoba is.

A „középosztálybeli" családok jólétének ismertetőjele – ellentétben a nyugati polgári demokratikus államokban élő hasonló státusú állampolgárokkal –, hogy tart-e vagy sem háztartási alkalmazottat. Az „úri" életmódhoz a „cselédtartás" hozzátartozott. E kényelmet-kiváltságot a tanszemélyzetnek csak 32,6%-a élvezte. Ellenben a nős és gyermekes mérnökök 80%-a mindenes háztartási alkalmazottat (cseléd), 10%-a bejárónőt tartott. A családos orvosoknál ez az arány 84,8%, ill. 14,5%.

E jólétet mutató tényekkel ellentétes pl., hogy a fiatal orvosok egyre nehezebben tudták megszerezni a szükséges műszereket. Közel felerészük egyáltalán nem rendelkezett műszerekkel. „A régi időkben – írta az orvosok helyzetét elemző dr. Melly József – fogalom volt az elegáns egylovas kocsin betegeit látogató budapesti orvos. Az orvosok ma már gyalogjáró kispolgárok lettek, egyrészről azért, mert munkájukat így is meggyőzik, másrészről azért, mert praxisuk és vagyonuk elvesztése miatt a járműtartás költségeit nem bírják." Ezt igazolja, hogy a fővárosi orvosok mindössze 3,6%-ának volt járműve (ebbe az adatba bizonyos mennyiségű motorkerékpár is beleszámítandó). Valóban éles a kontraszt a háztartási alkalmazotttartás igen magas arányával összehasonlítva.

Az ellenforradalmi rendszer „értelmiségi politikájának" lényeges jellemzőjévé vált, hogy a szellemi pályákat elzárta az alsóbb néprétegek elől, az intellektuális munkakörök jórészt kasztszerűvé váltak. A munkásság és a dolgozó parasztság gyermekei előtt zárva voltak a főiskolák és az egyetemek kapui. Hazánkban e tekintetben is rosszabb volt a helyzet, mint más, iparilag fejlett, polgári demokratikus országban. Az értelmiség szociális származásáról a korabeli statisztikai anyagok alapján pontos képet nem kaphatunk, minthogy a statisztikai vizsgálatok elkészítésénél nem az osztályszerű tagozódást vették alapul. A két világháború közötti időszak népszámlálási táblázataiból, valamint az 1930. évi felméréseket elemző rekonstrukciós vizsgálatból kapunk választ az értelmiség szociális származására.

Az egyes vezető és értelmiségi (a közszolgálat és a szabad foglalkozások körébe tartozó) társadalmi csoportok összetétele az apa társadalmi csoportja szerint 1930-ban[18]

A kereső férfi társadalmi csoportja	Az apa társadalmi csoportja										
	mezőgazdasági	napszámos	ipari munkás	kereskedelmi munkás	közlekedési munkás	önálló iparos	önálló kereskedő	altiszt	szellemi	nyugdíjas	egyéb
Közigazgatási tisztviselő	19,0	0,2	2,8	0,3	2,6	14,1	4,5	1,8	34,8	19,1	0,8
Bíró, ügyész, ügyvéd	14,5	0,1	1,4	0,4	1,7	11,1	15,0	1,1	38,2	16,0	0,5
Lelkész, szerzetes	27,8	0,2	1,8	0,2	1,7	16,7	8,5	2,0	30,6	9,9	0,6
Elemi iskolai tanító	23,6	0,3	3,2	0,2	2,3	20,8	3,8	1,8	28,3	15,0	0,7
Polgári és középiskolai tanár, magántanár	15,9	0,2	2,5	0,3	1,7	17,2	7,8	0,7	36,9	16,0	0,8
Főiskolai tanár	14,7	0,1	1,4	0,1	1,2	10,9	5,3	0,3	52,1	13,3	0,6
Orvos	13,4	0,0	1,1	0,4	0,7	11,0	17,7	0,6	37,0	17,5	0,6
Gyógyszerész	17,5	0,0	0,7	0,1	0,4	7,4	12,3	0,3	49,2	11,6	0,5
Állatorvos	22,7	0,1	0,6	0,1	1,1	14,1	14,3	0,4	31,4	14,3	0,9
Tud. és más közérdekű társulat tisztviselője	11,1	0,4	4,3	1,0	2,6	16,5	7,1	1,3	35,7	19,1	0,9
Író, művész	7,9	0,2	4,7	1,3	1,6	16,7	12,7	0,9	38,4	13,5	1,1

A táblázatban szereplő mezőgazdasági társadalmi csoportban a szegény- és középparasztság általában nem haladta meg a 2–3%-ot. Túlnyomó többségében közép- és nagybirtokos szülőkről van szó. A nyugdíjasok majdnem 100%-a pedig magán- és közalkalmazásban álló szellemi dolgozó volt.

A táblázatból látható, hogy az értelmiség szociális származását tekintve két nagy csoportra osztható: 1. A szellemi dolgozó és nyugdíjas szülők aránya 40–60% között mozog. 2. A mezőgazdasági (zömében földbirtokos), valamint önálló iparos és kereskedő (zömében tőkés) társadalmi csoportok aránya 30–45%-os.

A munkás- és parasztszülők aránya feltétlenül 10% alatti, de a legtöbb értelmiségi szakmai csoportnál nem érte el a 6–7%-ot. Kivételt képeztek a gyengén díjazott elemi iskolai tanítók. A tanítói oklevél megszerzése – a rövidebb képzési idő miatt – nagyobb mértékben vált elérhetővé munkás- és különösen parasztszülők gyermekei számára (meghaladta a 10%-ot). A magasabb jövedelmű, nagyobb presztízst biztosító orvosi, jogi, főiskolai tanári pályákon különösen kevés munkás- és parasztszármazású entellektüellel találkozhatunk. A munkás, paraszt és a gyengébb jövedelmű értelmiségi származású fiatalok csak súlyos áldozatok árán és rendkívüli nehézségek közepette szerezhették meg a diplomát.

Az intelligenciát a részleges anyagi engedmények mellett az uralkodó körök ideológiailag és politikailag is igyekeztek magukhoz láncolni, leginkább a nacionalizmus sokárnyalatú változatával. A trianoni béke igazságtalanságai, az országterület megcsappanása módot adott arra, hogy a társadalmi-gazdasági nehézségeket, az ipar fejlődésének elmaradását, az értelmiségi munkanélküliséget Trianonra hárítsák. A magyarság elnyomása az elcsatolt területeken szintén hozzájárult ahhoz, hogy a tényleges nemzeti sérelmeket hódító imperialista célokra felhasználva, az uralkodó osztály a nemzeti érdekek védelmezőjének szerepében léphessen fel. Magyarországon terjedtek a biológiai alapokra helyezett „fajvédelem" nézetei is – de jellegzetesebb és hatásosabb volt a történelmi múlt felsőbbrendűségére épített, gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter által „kidolgozott" ún. neonacionalizmus elmélete. Oktatásügyünket ezen irányzat hatotta át, „nemzeti szellem"-ről beszéltek, és agresszív nacionalizmust értettek alatta. Gömbös kormányzása idején ez a szellem csak erősödött. Ezt mutatta a középiskoláról hozott 1934-es törvény is. A törvényjavaslat parlamenti vitáján az Országos Középiskolai Tanáregyesület elnöke azt hangoztatta, hogy a nacionalizmus világszerte a változás, a fejlődés állapotában van, a modern nacionalizmus fő ismérve, hogy a múlthoz képest „aktív, szinte agresszív". Magyarország is csak úgy állja meg helyét a világban, ha „aktív és offenzív nacionalizmust" olt a nemzet vezetésére hivatott ifjúság lelkébe. A nacionalista hangulat tovább erősödött, még hatásosabbá vált a „békés területgyarapítás", a bécsi döntések idején.

Az ellenforradalmi rendszer értelmiséget is érintő ideológiájának másik

lényeges eleme – a nacionalizmus integráns elemeként – az antiszemitizmus volt. Ennek társadalmi hátterét ebben az időszakban a következőkkel magyarázhatjuk. A zsidókérdés azért válhatott – többek között – a szélesebb tömegek egyik központi társadalmi problémájává, mert a két világháború között a középrétegek helyzete súlyosbodott, perspektívájuk beszűkült: mind az államapparátus, mind a szabad szellemi pályák „felvevőképessége" erősen csökkent. Ilyen körülmények között került előtérbe az úri középosztály és középrétegek egyes csoportjainak az a törekvése, hogy a zsidóságot kiszorítsa a középpolgári, kispolgári vagy értelmiségi pozíciókból. „Az antiszemitizmus ... csak azért válhatott olyan veszedelmes ideológiai eszközzé, mert egyben meghatározott rétegek – az uralkodó osztályok alsóbb csoportjai s a középrétegek egy része – közvetlen anyagi érdekeinek, a középosztály nem zsidó és zsidó része közötti konkurrenciaharcnak a kifejezője volt."[14]

A modern Európában Magyarországon hoztak először – 1920-ban – „zsidótörvényt". Az 1920. XXV. tc., a „numerus clausus" a zsidó felekezetűek egyetemi felvételét korlátozta, azzal a céllal, hogy – az államhivatalnoki és pedagógus pályák után – más értelmiségi pályákról is kiszorítsák őket. A cél már akkor is a szociális feszültségeknek főként propagandisztikus eszközökkel való levezetése volt. Bár a „numerus clausus"-szal sikerült elérni a zsidó értelmiség[15] arányának csökkentését, ez – mint láttuk – nem változtatott az értelmiség egészének helyzetén. Ugyanakkor a kevésbé látványos, de annál hatásosabb „gazdasági numerus clausus" a magyar nép széles dolgozó tömegei elől zárta el könyörtelenül az értelmiséggé válás útját.

Súlyos, politikailag káros hatása volt a zsidótörvények bevezetésének 1938 után. Az értelmiségi állásokban az izraelita felekezetű entellektüelek korlátozásával, fokozatos és széles körű eltávolításával sikerült korrumpálni nem lebecsülendő értelmiségi réteget, különösen az orvosok között, akik körében a konkurrenciaharc különösen erős volt.

Az értelmiségi egyesületek egy része, a Magyar Ügyvédek Nemzeti Egyesülete (MÜNE), a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete (MONE) a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetsége (MMÉNSZ) – más jobboldali gondolatok mellett – az antiszemitizmus terjesztésével igyekezett híveket szerezni.

A magyar uralkodó osztály erőteljesen hangoztatva az úri középosztály, az intelligencia „vezető szerepét", „nemzetirányító hivatását", igyekezett a felsőbbrendűség érzését kelteni az értelmiségben, és kasztszellemet kiépítve leválasztani a munkásságtól, parasztságtól. A neonacionalizmus elméletében is fontos szerepe volt az értelmiségi elit kinevelésének. A nemzetek kultúráját – hangoztatta Klebelsberg Kunó – „kicsiny és nagy nemzeteknél egyaránt három-négyezer ember képviseli".

Az igaz, hogy az intelligencia szerepe a közvéleményformálásban sokkal jelentősebb, mint számaránya. Helytelen és megtévesztő azonban az egész

értelmiséget a középosztály fogalmába sorolni. Még nem-marxista gondolkodók is, mint pl. Németh László helyesen bírálta e fogalom tartalmát: „A valódi középosztály ismertetőjele: anyagi függetlenség, egy kis beleszólás a közügyekbe, rendelkezés önmagunkkal. Magyarországon ez a réteg nem túlságosan széles: középbirtokosok, nagypolgárok, vállalkozók, üzemi igazgatók, a magas bürokrácia tagjai. Még akkor sem több néhányszor tízezer embernél, ha a megtollasodott iparost s a százholdas gazdát is ideszámítjuk. Annál népesebb az álközéposztály, az egyleti orvostól a dobozgyári hivatalnokokig. Budapest keresőinek körülbelül egyötöde. Anyagi függetlensége nincs, sorsa a mások kezében van, ha jobb kulcs szerint is, de óradíjon tartják, s munkásként ellenőrzik."[16]

Az ellenforradalmi rendszer kétségtelenül sikereket ért el az értelmiség ideológiai-politikai befolyásolásában. Nem tekinthető véletlennek, hogy a felszabadulás időszakában – vagyis azt megelőzőleg és azután is – különböző árnyalatú demokratikus és szocialista politikai személyiségek egyaránt hangsúlyozzák, hogy a magyar értelmiség nem eléggé kapcsolódott bele abba az antifasiszta balratolódó folyamatba, amely Európa több országában az intelligenciát ez idő tájt jellemezte.[17]

Ennek több oka van. Magyarország általános történelmi viszonyai, amelyet a levert proletárforradalom, a fasizmus terrorja és demagógiája, az ellenzéki pártok és a munkásmozgalom gyengesége, a KMP illegalitása és viszonylag szűk hatósugara jellemzett. Helytelen volna azonban a magyar értelmiséget politikailag egységes rétegként kezelni.

A magyar intelligencia politikai arculatát tekintve többrétű volt. Ha kategorizálunk, elkerülhetetlen bizonyos leegyszerűsítés, és azt is ki kell emelni, hogy az egyes csoportok határai élesen el nem választhatók – de politikai arculatuk szerint *hat réteget* különböztethetünk meg.

1. Az értelmiség egyik csoportja a szélsőjobboldalhoz – a rendszer jobboldali ellenzékéhez: a nyilas, nemzetiszocialista mozgalomhoz – tartozott, amelynek összetételéről ezt olvashatjuk: „Az egyik, az úri társadalom alsóbb régióiban elhelyezkedő dzsentroid tiszti, hivatalnoki, értelmiségi elemek számszerűen is jelentős rétege. Ezek adják a mozgalom helyi vezetőinek zömét, s biztosítják a felsőbb úri rétegekkel való kapcsolatot. A mozgalomhoz eredetileg igen sok állami, városi, községi tisztviselő csatlakozott; a ... 3400-as rendelet kiadása után azonban ezek arra kényszerülnek, hogy formálisan kilépjenek a pártból. A mozgalom azonban továbbra is élvezi támogatásukat, sokan közülük titkos tagokként szerepelnek."[18]

A nyilas mozgalom az 1938–1939-es előretörése idején terjesztette ki erősebben befolyását az értelmiségre is. A szélsőjobboldal hatása szinte az értelmiség valamennyi csoportját megérintette (köztisztviselő, orvos, mérnök, pedagógus stb.), szórványosan írókat és művészeket is. Átütő, tömeges sikert azonban nem tudott felmutatni. A szellemi élet igazi vezető egyéniségei – mint pl. a tudományos élet kiválóságai – lényegében távol maradtak

e mozgalomtól. A szélsőjobboldali értelmiségiek száma a felszabadulás után természetszerűleg csökkent, jelentős részük elmenekült az országból.

2. Más kategóriához sorolhatók a Horthy-rendszert szilárdan és tudatosan támogató értelmiségiek. E rétegek között sajátos és döntő szerepet töltött be a félfeudális, dzsentroid köztisztviselői kar, különösen az állami végrehajtó apparátus középső és felső rétege. „Az úri középosztály" szellemét meghatározó köztisztviselői kar volt a rendszer fő bázisa. Nagy számban asszimilálódtak hozzá az intelligencia más rétegei is. A baloldal egységes volt e réteg megítélésében. Tipikus az a vélemény, amit Veres Péter hangoztatott: „Az értelmiségnek azt a rétegét azonban, amelyet mint hivatalnok középosztályt ismerünk, mindjárt kapcsoljuk ki. Ezekre nem lehet számítani. Akarva-akaratlanul szembe kell állniuk a parasztsággal mint a jelenlegi állami és gazdasági rend alkalmazottainak. Legfeljebb, hogy a jóakaratot, a törvények betartását lehet követelni tőlük. De még ez is kétséges. Egy vidéki közigazgatási tisztviselő számára sokszor fontosabb a környéki földesúr érdeke, mint a törvény."[19]

3. Az intelligencia feltehetően legszélesebb rétege főként egzisztenciális okokból alkalmazkodott a rendszerhez. Inkább a passzív asszisztálás, mint a lelkes támogatás jellemezte. Általában a rendszer keretén belül és nem azzal szembeszállva kereste saját és a társadalom problémáinak megoldását. A letűnt korszak retrográd ideológiája-politikája e széles tömegre erősen hatott. Az „úri középosztályhoz" tartozónak tekintették magukat. A fizikai munkát végzőktől távol álltak, tőlük tudatosan elszigetelődtek. Nem vállaltak azonban aktív szerepet az ellenforradalmi rendszer uralkodó pártjaiban és jobboldali értelmiségi szervezeteiben sem. Egyes vonatkozásokban e réteget is megérintette a 30-as évek közepén meginduló szellemi-politikai ellenállás, de a közvetlen napi politikától távol tartották magukat. Nagyobb számban találhatók meg köztük olyan entellektüelek, akik az államhatalomtól kevésbé függtek (mérnökök, orvosok, tudósok), akik politikailag kevésbé vagy nem is kompromittálták magukat, és családi kapcsolataik sem fűzték eltéphetetlenül a Horthy-rendszerhez. Találóan jegyezte meg az intelligencia nagy részének múltbeli szerepéről Révai József: „politikailag-társadalmilag, történelmileg vagy naivak voltak, vagy félrevezetettek. A szaktudósok is. Nem politizáltak..., csak 1944. március 19-én vették észre, hogy baj van, előbb nem. Lenézték a politikát... Történelmi szemmel nézni a jelent – ezt várja az ember az értelmiségtől –, és ez hiányzott. Ezért állnak értetlenül szemben a jelennel. A történelem rajtaütött az intelligencián."[20]

A háború alatt bizonyos erjedés indult meg az értelmiség szélesebb tömegeiben. Növekedett azoknak az entellektüeleknek a száma, akik egyre több kétellyel fogadták az uralkodó körök politikáját. Sokan helytelenítették, hogy Magyarország szekerét a bukásra ítélt hitleri Németországhoz kapcsolják. Elítélték az embertelen zsidóüldözést. Különösen riasztólag hatott a nyilasok rémuralma. Egyre többen látták a társadalmi változások

szükségességét is. A progresszív útkeresés megerősödött. Az erre vonatkozó elképzelések azonban – mint ezt a felszabadulás utáni események is mutatták – általában nem terjedtek túl a polgári demokrácia keretein.

Míg az első két csoporttal szemben a felszabadulás után a baloldal álláspontja szükségszerűen az ideológiai-politikai és adminisztratív harc lehetett – ami nem zárta ki egy részük átformálásának, hosszabb távon megnyerésének lehetőségét –, ennek a rétegnek megnyerése alapvető kérdés volt.

4. A negyedik csoport jellegét tekintve demokratikus antifasiszta – a Horthy-érával szemben ellenzéki értelmiség. Egy részük a fasizmus által üldözött zsidó intelligenciához tartozik. E réteg a bethleni konszolidáció alatt jórészt „felfelé" igyekezett asszimilálódni. A Gömbös-kormánnyal előretörő nyílt fasizmus időszakától kezdve többségük passzív elutasítással reagált a rendszer lépéseire, kisebb részük radikalizálódott, eljutott a forradalmi munkásmozgalomig is.

Az irodalomban a polgári demokratikus gondolkodású értelmiség irányvonalát a *Szép szó* c. folyóirat, az ún. urbánusok képviselték. E folyóirat mögé tömörült írók zöme a radikális polgári demokratikus koncepció híve volt, de egyes szerzői ettől eltérő szocialista befolyás, ill. a konzervatív liberalizmus hatása alatt is álltak. Az „urbánusok" jelentős részét a fasizmus engesztelhetetlen gyűlölete és bírálata, a humanista értékek védelme jellemezte. Nem kapcsolódtak azonban tömegmozgalomhoz, izolálódtak a munkásmozgalomtól, és idegenül álltak a parasztság földreformtörekvéseivel szemben. Bizonyos dogmatikus érzéketlenséggel viseltettek a nemzeti kérdés iránt – nem utolsósorban az elburjánzó nacionalizmus ellenhatásaként. Mindez megkönnyítette ennek az irányzatnak az elszigetelését, amelyet az ellenforradalom defenzívába szorított.

5. Sajátos arculatú értelmiségi csoportosulás volt a népi írók mögött álló intelligencia. A harmincas évek első felében jelentkező, a parasztság súlyos helyzetét visszatükröző falukutató mozgalomnak és irodalmának jelentős hatása volt az értelmiségre, különösen a vidéki intelligenciára, és ezen belül is a pedagógusokra, valamint az egyetemi diákság egy részére. A több árnyalatú, negatív eszméket is magába rejtő mozgalom (parasztromantika, egyfajta „városellenesség", elhatárolódás a munkásmozgalomtól, antiszemita, nacionalista tendenciák) fő vonalában haladó, antifeudális, demokratikus nemzeti irányzatú volt. Pozitív tevékenységének kiemelkedő állomása – részben a kommunista mozgalommal érintkező kapcsolatok hatására – a Márciusi Front létrehozása (1937). „A népies irányzat... megtörte azt a régi kettősséget, amely egyrészt egy fővonalában retrográd ideológiai arculatú magyar középosztályi értelmiség, másrészt és ezzel szemben egy elszigetelt városi radikális és szocialista értelmiség létében fejeződött ki."[21] A népi írók tevékenységével a Horthy-rendszer 25 éve alatt először bontakozott ki egy viszonylag szélesebb körű, értelmiségre ható demokratikus

szellemi-politikai mozgalom. Ezt az illegális KMP is felmérte. „A Márciusi Front íróinak könyveit és előadásait körülvevő kétségtelen szimpátiamegnyilvánulások az ország minden részében, mutatják, hogy van egy demokratikusan, becsületesen, népi módra gondolkodó intelligencia."[22]

A népies mozgalom progresszív vonala azonban 1938 után megtört: erősen polarizálódott, egy részük jobbratolódott.

A megtorpanásnak és a bomlásnak az okai sokrétűek: 1. Összefüggnek a nemzetközi fasizmus időleges sikereivel, a hazai ellenforradalom nyomásával, az uralkodó körök sorozatos kísérleteivel a mozgalom befolyásolására. 2. Ezek negatív hatásához utat nyitottak a népies mozgalom belső ellentmondásai, eszmei tisztázatlanságai. A népi írók egy részét az uralkodó körökhöz „kapcsolta" a középosztály nacionalizmusával érintkező eszmekörük. 3. Hozzájárult a sztálini személyi kultusz negatív hatása is. 4. Végül kapcsolatosak a magyarországi antifasiszta és háborúellenes ellenállási mozgalom általános gyengeségeivel.

Feltétlenül értékelendő, hogy a népi írók balszárnya (Darvas, Erdei, Kovács) lényeges szerepet töltött be az ellenállás megszervezésében. A mozgalom radikális eszméitől befolyásolt értelmiségiek, diákok – a későbbi NÉKOSZ-mozgalom magja –, parasztok eljutottak a németellenes, antifasiszta egységfront aktív támogatásáig.

6. A munkásmozgalomhoz tartozó intelligenciáról kell még szólni. A Szociáldemokrata Párt a Horthy-éra alatt viszonylag szűk értelmiségi bázissal rendelkezett. 1931-ben, orvoscsoportot szerveztek meg, 60 taggal. E csoport rövid működés után – amely közben eredményes sztrájkot is szerveztek – feloszlott, majd a háború alatt 130 taggal újjászerveződött. Az SZDP erőteljes akciót 1943-ban indított, hogy az értelmiséget pártba szervezze. Ennek irányítója, az értelmiségi szervezés felelős vezetője, Bán Antal volt. Ekkor már ezrével jelentkeztek progresszív gondolkodású értelmiségiek felvételre. Velük értékes és nélkülözhetetlen szakemberek tömegét nyerte meg a Szociáldemokrata Párt. Mérnökcsoportot hoztak létre több száz taggal. 300 tagot szerveztek be nevelők közül. Gyűléseket hívtak össze az újságírók és a színészek számára. Az utóbbin a felszabadulás utáni tennivalókat beszélték meg. Rendőrségi vizsgálat, parlamenti nyílas interpellációk sorozata és dühös sajtóhadjárat volt a színészgyűlés következménye. Az SZDP szakmai értelmiségi csoportjai terveket kezdtek kidolgozni a háború utáni feladatokról. Az írásban lefektetett elgondolások azonban a háború utolsó időszakában megsemmisültek.[23]

A Kommunisták Magyarországi Pártja elsősorban a súlyos üldöztetés és illegalitás következtében, valamint a Horthy-rendszernek az értelmiségi tömegekre gyakorolt ideológiai-politikai befolyása miatt nem tudott szélesebb értelmiségi rétegeket megnyerni. Ehhez hozzájárult a párt hosszú ideig fennállt szektás stratégiai irányvonala is. Ha abból indulunk ki, hogy a pártnak a felszabaduláskor mintegy 2000 régi tagja volt[24], akkor minden

valószínűség szerint néhány százra becsülhető azoknak az entellektüeleknek a száma, akik a KMP tagjai voltak, ill. a párthoz közelállva, annak közvetlen irányítása alatt dolgoztak. A fasizmus, a háború elleni küzdelem mártírjai között kiváló kommunista értelmiségieket találunk: Ságvári Endre (jogász), Földes Ferenc (pedagógus), Rózsa Ferenc, Schönherz Zoltán, Pesti Barnabás (mérnökök), Jahn Ferenc, Schönstein Sándor (orvosok), Goldmann György (szobrász).

A Komintern VII. kongresszusa után megújult kommunista mozgalom népfront-koncepciója progresszív változást hozott a demokrácia és a nemzeti kérdés területén. Ez szélesebb körű, helyesebb irányú szövetségi politikát tett lehetővé.

A magyar kommunisták törekedtek a háború alatt az értelmiség legjobbjainak a háború és a fasizmus elleni küzdelembe való bekapcsolására. A kommunisták kezdeményezői voltak olyan antifasiszta, háborúellenes megmozdulások szervezésének, amelyekben fontos szerepük volt kiemelkedő íróinknak, művészeinknek, tudósainknak: a *Népszava* 1941. karácsonyi számának kiadása, az 1942. március 15-i tüntetés, a Magyar Történelmi Emlékbizottság létrehozása.

A haladó erőknek – az ellenállás szervezése mellett – fel kellett készülniük a felszabadulás utáni fejlődés irányvonalának kidolgozására. Mint ismeretes, a felszabadulás pillanatában csak a Kommunista Párt rendelkezett átfogó programmal, amely a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjának alapjává vált. A felszabaduláskor azonban a Kommunista Pártnak sem volt – akárcsak a többi ellenzéki pártnak sem – az értelmiség különböző rétegeivel is számot vető, minden részletében kidolgozott politikai és szakmai programja. Ezt a politikát a társadalmi-politikai harcok folyamatában kellett kialakítani. Az általános program azonban több kérdésben útmutatásul szolgált az értelmiségiek közötti munkához is.

E politikai koncepció kialakításában alapvető volt Révai József és Lukács György felszabadulás előtti társadalomelemző, kultúrpolitikai és irodalompolitikai munkássága. Annak idején a kommunisták bekapcsolódtak az ellenzéki mozgalmakba és az ellenzéki pártokban folyó, az intellektuális munkát érintő, a demokratikus megoldást kereső vitákba. Ilyenek voltak a Márciusi Frontban, a Független Kisgazdapárt polgári tagozatának baloldali csoportjában, a Szociáldemokrata Párt értelmiségi csoportjaiban. A kialakítandó értelmiségi politika néhány gondolata kapott helyet Orbán Lászlónak „Az értelmiségi munka új alapjai" c. értekezésében. E munkában hangsúlyozta, hogy az értelmiséggel való szövetség bázisát a munkásmozgalom demokratikus irányvonala képezi, a munkásosztály a fasizmus elleni harcban nem-szocialista rétegeket is felsorakoztathat szövetségesként. Kiemeli, hogy az értelmiség nem feltétlen híve a burzsoáziának. „Az értelmiségre nemcsak a demokratikus átalakulásért folyó harcban kell számítani, de meg kell nyerni a szövetségét arra az időszakra is, amikor ez a harc átnő

a szocializmusért folyó harcba." Bírálta az értelmiségi munka lebecsülését, hangsúlyozta az e területen végzendő tevékenység új vonásait, nehézségeit. Fontos következtetése: „Ez a szinte még teljesen kiaknázatlan, fel nem tárt mozgalmi terület nagy lendületet, önállóságot és invenciót követel a szervezetektől. Nagyrészben új munkáról, új emberanyagról van szó, ahol a szervezésnek még nincsenek kialakult módszerei és formái. Most kell azokat menet közben a munka folyamán kialakítani."[25] A magyar kommunisták által vezetett baloldal tehát a felszabadulás idején az értelmiség megnyerésének nehéz, bonyolult feladata előtt állt.

*

Közvetlenül a felszabadulás után Magyarországon az értelmiség fogalmáról behatóbb, jelentősebb viták nem bontakoztak ki. Nem lenne helyes a mai vitákat – mind a marxizmuson belül, mind általában – a tárgyalt korszakba visszavetíteni.

Az értelmiség fogalma alatt a munkáspártokon és a demokratikus baloldalon belül általában azt a társadalmi réteget értették, amely a társadalmi munkamegosztásban meghatározott helyet töltött be: azokat a dolgozókat, akiknél a létfenntartás forrása a hivatásszerűen végzett szellemi munka. Értelmiség, szellemi dolgozó, intelligencia jórészt szinonim fogalomként volt használatos.

1945 után problematikus kérdésként jelentkezett az értelmiség és a középosztály fogalmának összefüggése. A Horthy-rezsimben e fogalmak meghatározásakor természetesen nem a valóságos társadalmi viszonyokból indultak ki. (Láttuk erről Németh László bírálatát.) A középosztály legintegránsabb, legtipikusabb rétegeinek a középbirtokosokat, a köztisztviselőket és az értelmiségieket[26] tartották. Egyik társadalomrajz-író meghatározása a háború idején: „Köztisztviselői karunk a magyar középosztály gerincét alkotja."[27] „A magyar középosztály gerincét alkotó értelmiség"[28] fogalmát használja ismert statisztikusunk is.

A felszabadulás után a lakosság nagy része, a politikai pártok vezetői is nagyon sűrűn beszéltek és írtak az értelmiségről mint középosztályról. E meghatározás olyan széles körben terjedt el, hogy a marxisták – bár nem értettek egyet vele – nap mint nap nem vitathatták. Tömeges elterjedésére jellemző, hogy a Szociáldemokrata Pártban is sűrűn használták. Ez a meghatározás még a Magyar Kommunista Pártba is beszüremlett. Nemcsak az ideológiailag képzetlen tagok, de szórványosan egyes pártvezetők is használták. Ezért kérem az olvasót, hogy ne zavarja, ha sűrűn szerepel e fogalom – sokszor idézetekben, jelentésekben stb. – pontatlanul. Az MKP vezetői, így Révai József, viszonylag ritkán bírálták e fogalom tartalmát, csak különösen fontos esetekben: pl. az értelmiség felszabadulás előtti szerepének értékelésénél, az 1945. és 1947. évi választásoknál, a „Magyar Közösség"-féle összeesküvés leleplezése után.

Tanulmányom természetesen nem tűzhette ki célul, hogy az értelmiség valamennyi szakmai kategóriájával részletesen foglalkozzék. Ez túlhaladta volna e dolgozat kereteit, lehetőségeit. Figyelembe kellett vennem, hogy az értelmiség foglalkozási viszony szerint hármas tagozódású: vállalkozó (tőkés), önálló (szabadfoglalkozású) és alkalmazott (köz- és magánalkalmazott). Az utóbbiak a felszabaduláskor már az értelmiség túlnyomó többségét alkották. Ezért a köz- és magánalkalmazott értelmiségieket érthetően előtérbe kellett állítanom. Munkámban ezért kiemeltem e korszak legnagyobb létszámú értelmiségi szakmai csoportjait – pedagógus, mérnök-technikus, orvos és köztisztviselő[29] –, amelyek leginkább reprezentálják a korabeli értelmiséget. Emellett egyes kérdések során foglalkoztam a szellemi élet olyan elit rétegeivel – írók, tudósok, egyetemi tanárok, egyes értelmiségi hivatások (pedagógus, mérnök, orvos) kiemelkedő képviselői –, akiknek befolyása a tudományos és kulturális életre, a közvéleményre és az értelmiség széles tömegeire jelentős volt.

Az értelmiség helyzetének, magatartásának, állásfoglalásának alakulása, mint látni fogjuk, elsősorban a politikai, társadalmi, gazdasági, különösen a hatalmi viszonyok alakulásával függött össze. Ebből a szempontból periodizáltam négy szakaszra tanulmányomat. Nem volt szándékomban éles határvonalakat húzni az egyes szakaszok között, azonban e zsúfolt, viharos változásokkal teljes esztendők minden időszakának megvolt a maga sajátos karakterisztikája, amelyet az értelmiség fejlődése szempontjából sem volna helyes figyelmen kívül hagyni.

Tanulmányom sajátossága, hogy „kettős megközelítést" alkalmazott. Nevezetesen figyelembe vettem, hogy az egyes koalíciós – és helyenként ellenzéki – pártok hogyan értékelik az értelmiséget, és mit tesznek megnyerésükért. Emellett a másik oldalról is számbavettem, hogy az értelmiség különböző kategóriái és politikai csoportosulásai hogyan látták és értékelték az egyes pártokat, hogyan kapcsolódtak be munkájukkal a nemzet előtt álló feladatok megoldásába. Azt remélem, hogy e jelentős korszak viharzó eseményei közepette sikerült – ha nem is teljességgel – ismertetni és értékelni az értelmiség helyét és szerepét a népi demokratikus forradalmi átalakulás döntő fontosságú esztendőiben.

I. A magyar értelmiség az új társadalmi-politikai feltételek között a népi demokratikus újjászületés első időszakában (1944 szeptemberétől 1945 tavaszáig)

1. A szellemi dolgozók a háború utáni kibontakozás hónapjaiban

A magyar nép 1944 őszén sorsfordulóhoz érkezett. Szeptember 23-án a Vörös Hadsereg átlépte a határt, és megkezdte Magyarország felszabadítását. Az ország két részre szakadt. 1944. október 15-én Horthy 25 éves uralmának betetőzéseként hatalomra került Szálasi. A nyilasterror haláltáncát járta. Az ország másik részén az előrenyomuló szovjet hadsereg által felszabadított területeken új élet bontakozott ki.

Az értelmiség – mint várható volt – a kialakult új helyzetre nem reagálhatott egységesen. Egy szűkebb politikai baloldal, valamint a társadalmi változást igénylők is örömmel fogadták a felszabadítást. Sokan közülük úgy látták, hogy a világháború kegyetlenségei, az egymást váltó fasiszta kormányok, a nyilasok grand guignol-(rémdráma-) szerű korszaka után az új feltételek jobb körülményeket teremthetnek, új reménységet hozhatnak.

Az értelmiségiek közül sokan vagy kényszer hatására, vagy önként Dunántúlra, majd igen sokan Ausztriába, Németországba menekültek. A Szovjet Hadsereg közeledtével különösen a köztisztviselők hagyták el nagy számban munkahelyüket, lakhelyüket, részben a felelősségre vonástól, részben a forradalmi átalakulástól való félelmükben. A menekülés pánikszerűségét még a nyilas katonai vezetés is kénytelen volt elítélni.[1]

Más értelmiségi pályán dolgozók közül is sokan elhagyták helyüket. A szombathelyi tanulmányi felügyelőnek a nyilas főispánhoz írt levele szerint pl. 1944 decemberében 642 menekült tanító érkezett a megyébe.[2]

Természetesen elsősorban a jobboldali elemek menekültek el a felelősségre vonás elől: a nyilas, nemzetiszocialista párttag szellemi dolgozók, a jobboldali értelmiségi szervezetek vezetői. Mindez bizonyos változásokhoz vezetett az értelmiség politikai összetételében, miután ezeknek a rétegeknek nagy része nem tért vissza Magyarországra.[3]

A működési helyüket önként elhagyó szellemi dolgozók között sok volt – a ténylegesen vétkeket elkövetők mellett – a propaganda által megtévesz-

tett entellektüel is. Nagy részük a Dunántúlon maradt, és onnan került vissza lakóhelyére, vagy Ausztriából, Németországból tért vissza a háború után, viszontagságos és szenvedésteli hónapok múltával.

A hazáját el nem hagyó értelmiség többsége is – a remények mellett – erős kételyekkel és fenntartással várta a fejleményeket. Félt egy esetleges „orosz katonai diktatúra" bevezetésétől, a kommunisták vezette proletárdiktatúra azonnali kikiáltásától. Emellett kilátástalannak tartotta a romokban heverő ország jövőjét.[4]

Ami a Szovjetunió szerepét és a proletárdiktatúra azonnali bevezetését illeti, rövid időn belül világossá vált, hogy más irányú politika van kilátásban. A szovjet vezetés alatt álló Szövetséges Ellenőrző Bizottság – a jaltai konferencia szellemének megfelelően – az új politikai berendezkedés kialakításánál az antifasiszta koalíciós pártszövetségen alapuló kormányzatot támogatta.

A Magyar Kommunista Párt nyilvánosság elé lépésének első hatásaira Tildy Zoltán így emlékezett vissza: „A felszabadulás hónapjaiban sokan azt hitték, hogy a Kommunista Párt egyetlen rohammal fogja átvenni az ország politikai vezetését, a maga helyzeti előnyeinek felhasználásával. Megállapítható, hogy sok helyen a néptömegek is ilyen véleményen voltak, s bizonyos meglepetést okozott a Kommunista Párt akkori magatartása, amely egyenesen biztatólag működött közre a többi pártok életrekeltésében s a koalíciós forma megteremtésében."[5] A Kommunista Pártnak a demokratikus erők koalícióján alapuló népfrontorientációjú politikájának hatásáról hasonlóan írt Bibó István: „Ennek a politikának 1945 elején történt programszerű megnyilvánulásai látható *megkönnyebbüléssel* töltötték el a proletárdiktatúrától való félelemben élő magyar *értelmiségi* (kiemelés tőlem – *J. M.*), polgári és birtokos gazdai rétegeket."[6]

A Magyar Kommunista Párt dolgozta ki az ország újjáépítését szolgáló nemzeti programot, amelyet a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjai 1944. december 2-án Szegeden magukévá tettek.[7]

E program nemcsak a munkásosztály és a dolgozó parasztság, de az értelmiség objektív érdekeivel is megegyezett. Az értelmiség jelentős többségének támogatását megfelelő politikai munkával meg lehetett nyerni. Ehhez természetesen bizonyos időre volt szükség, míg az intelligencia tapasztalatokat szerez. Várható volt az is, hogy a program bizonyos pontjainak értelmezése során – a közigazgatás megtisztítása, az államosítások mértéke – az értelmiség egy része a radikálisabb megoldás ellen lép majd fel.

A felszabadulás előttiekhez képest az értelmiség egyes szakmai csoportjai eltérő társadalmi helyzetbe kerültek. Mint várható volt, a koalíció demokratikus pártjai – a jogászok egyoldalú túlsúlyával szemben – egyre jelentősebb szerepet kívántak biztosítani a műszaki értelmiségnek, a pedagógusoknak és az orvosoknak. Másrészt strukturális eltolódás következett be: megváltoztak az arányok, a vállalkozói, az önálló, a magánalkalmazott és a köz-

alkalmazott értelmiségiek között. A diplomások már a két világháború között törekedtek arra, hogy közalkalmazottá váljanak. Ezt több olyan kiváltság serkentette, amelyben a magánalkalmazottak nem vagy kevésbé részesültek: biztosítottabb, védettebb munkahely, kiépített nyugdíjrendszer, helyenként lakbérkiegészítéssel, családi pótlékkal tetézett bérek. Emellett rövidebb a munkaidő, hosszabb a szabadság, előnyösebb a betegbiztosítás. Mindez magasabb fokú státust adott a közalkalmazásban álló dolgozóknak.

Azt az általános történelmi folyamatot, amelynek során a közalkalmazott értelmiségiek aránya növekedett – elsősorban az önálló rétegek és különösen az államosítások után a magánalkalmazottak rovására –, a népszámlálások egyértelműen mutatják.

A szellemi foglalkozású népesség tagozódása 1930-ban, 1941-ben és 1949-ben[8]

Réteg	1930		1941		1949	
	ezer keresőből	népesség százalékában	ezer keresőből	népesség százalékában	ezer keresőből	a népesség százalékában
Közszolgálati	100,2	2,4	129,1	2,7	179,9	3,9
Önálló művész, író, orvos	14,0	0,3	11,1	0,2	7,2	0,2
Ügyvéd, közjegyző	5,7	0,2	5,7	0,2	3,5	0,1

Ha megnézzük azt a két értelmiségi szakmai csoportot, amelynél a legnagyobb létszámú volt az önálló entellektüel, az orvosokat és a mérnököket, a következő eltolódást láthatjuk:

Orvosok[9]	1930		1949	
	szám	%	szám	%
Hatósági, kórházi, betegsegélyező-pénztári és vállalati orvosok	4336	52,4	7438	83,8
Magánorvosok	3949	47,6	2030	16,2
Összes orvos	8285	100,0	9468	100,0

A felszabadulás előtt a magánorvosok számaránya igen magas volt – mint a táblázatban látható –, megközelítette az 50%-ot. A háború után – különösen a stabilizációt követő két évben – a csak magánpraxist folytató orvosok száma 16%-ra csökkent.

Nem látunk ilyen jelentős változást a mérnököknél. 1930–1931-ben az összes kereső mérnökök száma 9200. Ebből magánmérnök 1271 (15%). Tehát jóval kisebb arányt találunk, mint a magánorvosoknál. Az 1949.

januári népszámlálás adatai szerint 9438 mérnökből 1092 az önálló, azaz a mérnökök 11,5%-a. A csökkenés kisebb – mintegy 30%-os. Szembeszökően jelentős maradt az önálló építészmérnökök száma: 785-ből 309.[10]

A közigazgatás politikai összetételének alakulása és jellemző vonásai

Az ország átalakításában központi szerepe volt annak, hogy kiépüljön egy új szellemű közigazgatási apparátus. A régi közigazgatási–köztisztviselői kar változatlan fennmaradása növelhette egy konzervatív restauráció lehetőségét. „... a termelési viszonyoknak és a felépítménynek a konzervativizmusát nemcsak az az osztály tartja fenn, amelynek társadalmi előjoga a termelési eszközök meglevő tulajdonviszonyaihoz kapcsolódik, hanem azok a társadalmi rétegek is, amelyek gazdasági és társadalmi pozíciója a meglevő társadalmi alakulat felépítményéből ered... Olyan rétegek, mint pl. a hivatalnokok, akik az államhatalom akaratának végrehajtói, szintén érdekeltek lehetnek a régi társadalmi alakulat fenntartásában. Konzervatív társadalmi pozíciójukat a felépítmény fennálló formájából merítik."[11]

Az újjáalakuló államigazgatás többféle politikai árnyalatú, sok vonatkozásban ellentétes érdekű rétegekből tevődött össze. Mint ismeretes, a Vörös Hadsereg szétzúzta a régi államapparátus erőszakszervezetének – hadsereg, csendőrség, rendőrség – gépezetét, és az államigazgatás legfelsőbb rétegeit. A köztisztviselői kar jelentős része – mint már említettük – nyugatra menekült. Különösen a vezető beosztásúak hagyták el nagy számban működési helyüket. „Borsod vármegye területén lefolyt hadműveletek elől sok vezető állásban levő tisztviselő eltávozott – írta 1945. január 2-án a megyei alispán –, tehát sok állás megüresedettnek tekintendő."[12] Heves megyében az Egri Nemzeti Bizottság, 1944. december 30-i határozatával 19 „megüresedett" vármegyei vezetői állást töltetett be, mégpedig a következőket: vármegyei alispán, vármegyei főjegyző, árvaszéki elnök, egri főszolgabíró, vármegyei II. főjegyző, árvaszéki elnökhelyettes, főügyész, főlevéltárnok, törvényszéki elnök, ügyészségi elnök, a bíróság elnöke, pénzügyigazgató, kir. adóhivatali főnök, rendőrkapitányság vezetője, kir. közjegyző, közellátásügyi felügyelőség vezetője, fogházfelügyelő, tanfelügyelő, postafőnök.[13]

Igen sok helyen a községi vezetőjegyző nyugatra távozott, de helyükön maradtak a segédjegyzők, írnokok.[14]

A front közeledtével – különösen az első időben – Tiszántúlról és a Duna–Tisza közéről települtek át sokan nyugatra. Csanád, Arad és Torontál vármegyék alispánja írta 1944 októberében: „a vármegyei tisztviselői kar csaknem teljes egészében elmenekült"[15].

Jelentős, de összességében lényegesen kisebb mértékű a Dunántúl területét elhagyó köztisztviselők száma. Ehhez hozzájárult az, hogy a felszabadított területekről megnyugtató hírek érkeztek, híre ment a Dunántúlra mene-

kültek szörnyű kálváriájának, s hogy a német fasizmus veresége – a nyilas rémuralommal együtt – egyre nyilvánvalóbbá vált.

A Nyilaskeresztes Párt Sopron megyei vezetőjének 1944. november 27-én a főispánhoz írt jelentésében ezt olvashatjuk: „A vármegyében történt kiszállásaim és a panaszok meghallgatása alkalmával egységesen olyan kép alakul ki, hogy a megyei közigazgatás és tantestület részéről csendes, passzív magatartás uralja a helyzetet, amely több helyen nyilasellenes viselkedésben és szabotázsban csúcsosodik ki." Következtetésként a „legerélyesebb beavatkozást" sürgeti.[16]

Somogy megye krónikása arról számol be, hogy a nyilas uralom demoralizáló hatásaként katasztrofálisan fellazított köztisztviselői fegyelem visszaállítása, valamint a háborús kitartás egyre apadó erőinek fokozása érdekében a nyilas főispán a „Hungarista munkaállam" új irányelveit próbálta a közigazgatási tisztviselők körében népszerűsíteni. Az irányelvek – többek között – a nyilas köztisztviselők tízparancsolatát is tartalmazták. Leszögezték, hogy az „alapelvek be nem tartása szabotázsnak tekintendő"[17]. Így érthető, hogy a Somogy megyei elmenekült közhivatalnokokról szóló híradás mellett arról is olvashatunk, hogy „sok község elöljárósága, bírája, jegyzője és lelkésze – a nép sorsát vállalva – jóban és rosszban kitartott a lakosság mellett. E községi elöljárók – hivatásuk magaslatán állva – a helytállás példaképei voltak a hadak útjába került megyében."[18] A hadműveleti kormánybiztos a megye és város tisztikarának vékony rétegével hagyta el a megye földjét.[19] Sopron megyében a közigazgatási apparátus, a községek elöljáróságai, kevés kivétellel, szintén a helyükön maradtak.[20]

Székesfehérváron a polgármester nem hagyta el a várost és személyes példamutatására a többi városi tisztviselő sem.[21] Fejér megyében – Heves megyével összehasonlítva – a vármegyei vezetésben kevesebb személyi változást találunk: a főispán a nyilas uralom alatti vármegyei szolgálatot teljesítő tisztikarból az alispánt, a főjegyzőt, a II. főjegyzőt, a tiszti főorvost, a tiszti főügyészt, az árvaszéki elnök helyettesét, az alispáni irodaigazgatót függesztette fel.[22]

A közigazgatás kialakításában fontos szerepe volt kezdetben a szovjet katonai szerveknek. Magyarországon – mint ismeretes – az 1944. december 22-én megalakuló Ideiglenes Nemzeti Kormány csak fokozatosan vált teljesen szuverénné. Az 1945. január 20-án Moszkvában megkötött fegyverszüneti egyezmény 17. pontja szerint az arcvonal mögötti 50–100 km-es sávban – a hadműveletekre való tekintettel – ideiglenes katonai közigazgatást vezettek be. A szovjet katonai városparancsnokok támogatást nyújtottak a nemzeti bizottságoknak, a földigénylő bizottságoknak, sok helyen segítették és szorgalmazták a földreformot stb. A polgári közigazgatás kialakításába azonban vagy nem szóltak bele, vagy pedig ahol ideiglenesen közigazgatási vezetőket neveztek ki – ez sok helyen megtörtént –, nem törekedtek a polgári erők távoltartására vagy kiszorítására. Békés vármegye kommunistá-

kal szembenálló polgári irányvonalat támogató közigazgatási főnökének, dr. Csige-Varga Antalnak a megye alispánjához és polgármestereihez 1944. november 18-án küldött félhivatalos levele is ezt mutatja: „Teljes elismeréssel kell adóznom a szovjet katonai hatóságnak azért, hogy félreértést kizáró módon hangoztatják, hogy nem kívánnak beleavatkozni a mi belügyeinkbe, nem akarnak itt kommunista párturalmat teremteni, sőt az összes demokratikus pártoknak egyenlő jogot kívánnak biztosítani és kívánatosnak mondják azok mielőbbi szervezkedését. Ezen álláspontjuk őszinteségét mutatja az a tény is, hogy mind az alispáni, mind a polgármesteri állásokra kimondottan polgári felfogású egyéneket jelöltek ki."[23]

Békés megyéhez hasonlóan sok járás, megye, város élére neveztek ki a régi közigazgatásból vezető hivatalnokokat. Ezt végső soron kettős célból tették. A közigazgatás minél gyorsabb – lehetőleg „zökkenőmentes" – újjászervezése segítette a hadműveleteket és megnyugtató hatással volt a polgári lakosságra is. A háborús érdekek szolgálatát – a rend biztosítását, a Szovjet Hadsereg ellátását, az új élet megindítását – biztosabbnak látták, ha a régi államapparátusra támaszkodnak, mintha új formákkal kísérleteznek, esetleg olyan új személyek beállításával, akiket a lakosság kevésbé ismer. Ez a koncepció összefüggött a Szovjet Hadsereg általános háborús irányvonalával, amelyről Sztálin Jaltában így beszélt: „A mi koncepciónk, az oroszok koncepciója a háború idején, ellenséges területek elfoglalása során a következő. A hadsereg harcol, előrenyomul, és egyetlen gondja az ütközet megnyerése. De az előnyomuláshoz a hadseregnek nyugodt hátországra van szüksége. Nem harcolhat az ellenséggel a harctéren és egyúttal a hátországban is. A hadsereg akkor küzd eredményesen, ha a hátország nyugodt, ha az rokonszenvez vele és támogatja."[24] Másrészt „ez felelt meg legjobban az ellentétes társadalmi-politikai alapokon álló antifasiszta koalíció összérdekeinek, és ez úton is haladva még remélhető volt, hogy a németellenes harchoz esetleg felhasználhatják Horthy-Magyarország bizonyos Hitlerrel szakító erőit"[25].

A Szovjet Hadsereg városparancsnokainak a régi államapparátusra való támaszkodása helyenként ellenállást váltott ki a népi szervekben – elsősorban helyi nemzeti bizottságokban –, amihez hozzájárult még az a tény is, hogy egyes szovjet katonai szervek egyoldalúan hajtották végre az alapjában véve érthető, helyes irányvonalat. Sokan gondolkodtak úgy, ahogyan azt egyik Fejér megyei községben, Ercsiben megfogalmazták: „Most kell megerősödni, amíg itt van az orosz parancsnokság." Leváltották a régi jegyzőt, mint „aki dédelgeti a kapitalizmust", és új jegyzőt választottak.[26] Pest megyében az MKP két községi szervezete jelentette pl., hogy az orosz katonai parancsnokság „a régi vezetőséget bízta meg jobb hiányában az ügyek továbbvitelével, holott erre a célra megfelelő magyar kisemberek" is alkalmasak lettek volna.[27] Azzal a valóságos helyzettel szembe kellett nézni, hogy az ellenforradalmi rendszer alatt nem nevelődhetett ki tömegesen megfelelő,

alsószintű haladó szellemű közigazgatási garnitúra. A baloldali erők, a káderhiány miatt csak a megyei, városi és járási középszintű igazgatási tisztségekben érhettek el jelentősebb változást. Gyökeresen más közigazgatási apparátus az adott időszakban nem jöhetett létre. Azonban, ha egyes szovjet katonai szervek rugalmasabban kezelik az általános irányvonalat, több helyen – esetleg Borsod megyében, Pécs környékén, a Viharsarokban, egyes bányászvidékeken –, ahol jobbak voltak a személyi feltételek, haladóbb szellemű közigazgatást építhettek volna ki. Ezt még befolyásolhatta volna a nemzeti bizottságok hatáskörének növelése is, ami nem történt meg.

Végül is az államigazgatásba nagyon sokan bekerültek abból a rétegből, amely – bár sok esetben német- és nyilasellenes volt – kiszolgálta az elmúlt korszakot, és annak szellemiségét is átmenteni kívánta. E réteg tagjai – ritka kivételtől eltekintve – a felajánlott közhivatali pozíciókat elfogadták, sőt megszerzésükre törekedtek. Miután jelentős részük politikailag kevésbé kompromittálódott – az úgynevezett „második garnitúrához" tartozott –, sok esetben vezető beosztásba is bekerülhettek. Még jelentősebb a száma azoknak az alacsonyabb beosztású köztisztviselőknek, akik alkalmazkodtak az új viszonyokhoz. A rendszerváltozás számukra „új gazdát" jelentett. Az utasításokat végrehajtották. A haladó társadalmi eszméktől távol álltak. Várható volt, hogy kiélezett helyzetben jó részük, ha óvatoskodva is, de szembekerül a forradalmi erőkkel.

Annak a rétegnek a száma sem volt lebecsülendő, amely ugyan a múltban is, most is közhivatalnok volt, azonban a háború utolsó éveinek az eseményei őket is felvilágosították, és így fogékonnyá váltak társadalmi változások gondolatának a befogadására. Nem nagy számban, de annál jelentősebb szerepkörrel bekerültek új személyek is az államapparátusba: a munkáspártok demokratikus és szocialista eszmék felé hajló tagjai, a Nemzeti Parasztpártba belépő vagy a Független Kisgazdapárthoz tartozó kvalifikált értelmiségiek.

Befolyáshoz jutottak új munkás- és parasztkáderek is. A nagyobb munkásmozgalmi múlttal rendelkezők rendszerint magas beosztásba kerültek. Becsületes, az ellenforradalmi rendszerrel szembenálló, de a lakosság előtt ismeretlen ellenzéki, az akkori helyzet következtében a legtöbbször a munkásmozgalommal szervezeti kapcsolatot nem vagy alig tartó parasztkáderek egy kis része is betöltötte a helyi közigazgatás alacsonyabb posztjait.

Így állt elő az a helyzet, hogy sok hivatalban nemegyszer egy emeleten, együtt voltak megtalálhatók a régi úri középosztály képviselői, az új helyzethez alkalmazkodó köztisztviselők és az öntudatos munkások, valamint a haladó gondolkodású entellektüelek.

A közigazgatás összetétele az ország különböző részein bizonyos mértékig eltért egymástól, bár szinte mindenütt a régi tisztviselők voltak nagy túlsúlyban. Ahol a baloldal erősebb volt – elsősorban az ipari centrumokban és a Viharsarokban –, ott a változás is jelentősebb.

Dunántúlon a helyzet kedvezőtlenebbül alakult, mint az ország többi részén. Egyrészt több régi köztisztviselő maradt meg működési helyén. Nagy számban voltak az olyanok, akik a fejlődést hátráltatókhoz csatlakoztak. Másrészt itt a lakosság jelentősebb része konzervatívabb beállítottságú volt. A radikális erők kevesebb új, haladó gondolkodású embert tudtak bevinni a közigazgatásba.

Azt a tényt, hogy Dunántúlon konzervatívabb volt a közigazgatás összetétele és hogy az alsó helyi közigazgatási szervekben a reakciós erők befolyása a Kisgazdapárton keresztül túlsúlyba került, Dunántúl néhány járásának 1945. tavaszi adatai is egyértelműen tükrözték.

A kapuvári, a csepregi és a csornai járás elöljáróságainak adatai[28]

Járás	Az elöljáróságok dolgozóinak száma	Kisgazdapárti	Kommunista	Szociáldemokrata	Parasztpárti	Polg. dem.	Szakszervezetek	Pártonkívüli
Kapuvári	134	65	21	15	14	1	—	18
Csepregi	166	117	9	1	7	—	2	30
Csornai	119	53	29	7	24	—	1	5
Összesen	419	235	59	23	45	1	3	53

A Dunántúl politikailag rosszabb közigazgatási helyzetére jellemző, hogy az MKP KV szervezési osztályának instruktora javasolta, hogy Vas és Zala megyékben a volt rezsim jegyzőit helyezzék át a Duna–Tisza közére, és onnan helyezzenek át ezekbe a megyékbe jegyzőket. Az instruktor feltételezte, hogy egy új helyen még egy régi jegyző sem tudja „a régi káros megfélemlítő politikát folytatni"[29].

A közigazgatásban dolgozó régi tisztviselők – még a népi erőkkel tudatosan szembenállók is – a felszabadulás utáni hónapokban kevésbé léptek fel nyíltan és aktívan a népi-nemzeti érdekeket szolgáló intézkedésekkel szemben. Összefüggött ez a megoldandó feladatok jellegével; járványveszély elhárítása, alapvető egészségügyi intézkedések megoldása, közbiztonság megteremtése, a közellátás minimális szükségleteinek biztosítása – és nem utolsósorban a szovjet csapatok igényeinek kielégítése. Vagy egyetértettek velük, vagy a népi szervek, ill. a szovjet katonai vezetés ellenőrzése következtében nem szálltak szembe; kilátástalannak tartották a nyílt ellenállást.

Sopron megyei tapasztalatok alapján e réteg szellemisége és tevékenysége így értékelhető: „A jobbmódúak törekvéseit támogató szellemi vezetők, a jegyzők, az elöljáróságok s maguk a főszolgabírók is, annak ellenére, hogy a járási székhelyeken biztosan, de más községekben is, a kommunista pártszervezők révén a megváltozott politikai viszonyok adta lehetőségekről, az ideiglenes kormány rendeleteiről tudomást szereztek, a felszabadulást köz-

vetlenül követően tartózkodtak mindenféle kezdeményezéstől. Kivételt képezett a polgári élet megindítása (termelőmunka, kereskedelem, közbiztonság, egészségügy), sok esetben a helyi szovjet katonai parancsnokokkal együttműködve vagy azoknak egyenes utasítására."[30]

A jegyzői kar, a közigazgatás nagy részének konzervatív, reakciós politikai arculata elsősorban a jelentős társadalmi változást hozó földreform kibontakozásának idején vált mind nyilvánvalóbbá. Hegedüs András Zemplén megyei földosztó miniszteri megbízott jelentésében írta: Tekintve, hogy a jegyzők sok helyütt szoros kapcsolatban állnak a nagybirtokosokkal, igyekeztem összeszedni 10–12 embert, akiket azonnal falura küldtem ellenőrizni a jegyzők munkáját.[31] Az MKP KV szervezési osztályának instruktorai az ország sok részéből jelentették a közigazgatás nyílt vagy passzív szabotálását. A Szabolcs megyei instruktor jelentéséből: „A vidéki közigazgatás általában nyílt vagy csendes szabotázst tanúsított, és végérvényesen leleplezte magát mint a parasztság és a demokrácia ellensége. A köztisztviselői kar általában a régi maradt, csak egyes járások között kicserélték őket, hogy a helybeli parasztság múltjukat ne ismerje. Ez megnehezíti a velük szembeni fellépést, viszont az új állomáshelyükön is a régi reakciós politikát folytatták, és így rövid idő alatt lelepleződtek." „Több helyen – számolt be az instruktor – a járási szolgabíró nem akarta a járásba beengedni a földosztó megbízottakat. A mátészalkai járásban négy földosztásellenes jegyzőt kellett őrizetbe venni." A somogyi jelentésből: „A megyei földbirtokrendezési tanács a reakció kezében van." A lenti járásról jelentik: „A főjegyzők és a jegyzők az egész járásban a volt rezsim emberei, és szabotálják a munkát". A baranyai jelentésből: „Szabotázskísérletek történtek a megyei földbirtokrendezői tanács részéről, különösen annak elnöke, Dr. Boda bíró részéről." A szekszárdi jelentésből: „A megyei közigazgatási szervek nagyrészt a reakció szolgálatában állnak."[32]

Hazánkban a fentiek következtében sajátos ellentmondás alakult ki. Egyfelől a létrejövő államhatalom – a munkásság és parasztság demokratikus diktatúrájának sajátos válfaja – és az állami hivatalnoki kar összetétele között, amelyben a konzervatív túlsúly, a reakciós erők befolyása hátráltatta a népi demokratikus átalakulást. A baloldali erőknek e területen három feladatot kellett megoldaniuk: 1. Kiszorítani a reakciós közhivatalnokokat a közigazgatásból. E célt szolgálta a köztisztviselők igazolása. 2. Szívós politikai nevelőmunkát folytatni a közigazgatásban megmaradó tisztviselői gárda között. 3. Az államapparátust ellátni új, népi káderekkel.

Orvosok a közegészségügy helyreállításáért

A különböző értelmiségi kategóriák közül a felszabadulást követő első néhány hónapban a legnehezebb helyzetben – sokszor életveszélyes feltételek között – az orvosok dolgoztak. A Népjóléti Minisztérium értékelése

szerint a kórházaknak mintegy egyharmada maradt csak aránylag ép, sok volt a háborús kár mind épületben, mind felszerelésben. A kórházaknak kb. kétharmada csökkentetten üzemelhetett, ill. eredetileg más célt szolgáló épületekben gyógyíthatott. Az ok: háborús sérülés, anyag-, műszer-, felszereléshiány és részleges katonai igénybevétel. A kórházak egy része teljesen üzemképtelen. A felszabadulás előtti 50 000 kórházi ágyból – amely jóval alatta maradt a haladottabb országok ellátásának – mintegy 25 000 állt rendelkezésre.[33] Az anyák hideg kórtermekben szültek, az orvosok hideg műtőkben operáltak. A 137 tüdőbeteggondozó intézetből 23, a 44 nemibeteggondozó intézetből 23 működött.

Sok helyen az orvosok és az egészségügyi személyzet szinte emberfeletti munkájára volt szükség. A miskolci Erzsébet kórháznak pl. csak két osztálya, a szülészet és a sebészet dolgozhatott, „. . .ezek is az orvosi pincében, a légó helyiségek világításában, felszereléstelen oduiban – felettük dúló állandó ágyúharc közepette. Igazán csak az orvosi lelkiismeretességnek az a heroizmusig emelkedő hatalmas ereje tette képessé az Erzsébet kórház sebész és szülész orvosait ennek az önfeláldozó hivatásnak a betöltésére, amelynek példáját is alig lehet más foglalkozási ágban megtalálni, és amely minden elismerést és hálát megérdemel"[34] – állapította meg a Borsod megye Törvényhatósági Bizottságának közgyűlése.

Rendkívüli állapotok uralkodtak a fővárosban. Temetetlen holtak százai, ezrei, a vízellátás, az áramszolgáltatás, a fertőtlenítő eszközök hiánya a járványos betegségek terjedését vonta maga után. Nagyarányú volt a csecsemőhalandóság. Még 1945 júliusában is minden 100, egy éven aluli csecsemőből 40 elpusztult.[35] A háború előtt 1938-ban hazánkban kiütéses tífuszban 6 ember betegedett meg: a felszabadulás után 8496 volt a megbetegedettek száma. Budapesten kívül több városunkat is a Nápolyéhoz hasonló járványveszély fenyegette.

A járványveszély elhárításához, a megnövekedett egészségügyi feladatok megoldásához csak erősen megcsappant létszámú orvos állt rendelkezésre.

Orvosi személyzet[36]

Év	Hatósági orvosok	Gyakorló orvosok	Összesen	100 000 lakosra számítva
1938	1478	9112	10 590	115,3
1945	1753	5487	7 240	80,2
1946	1718	6312	8 030	88,6
1947	1796	7106	8 902	97,5
1948	1816	7773	9 589	104,2

A háború idején katonának behívtak 2500 orvost. A zsidó orvosok közül munkaszolgálatosnak hívtak be, ill. deportáltak közel 3000 orvost. Az előb-

ek tekintélyes hányada, az utóbbiak többsége, nem érte meg a háború végét. A felszabadulás pillanatában 4000–5000 orvos maradt a helyén, ill. életben. 1945–1946-ban 26–38%-kal kevesebb orvos működött, mint 1938-ban (2000–3000 orvos halt meg a háború idején). Kevés társadalmi réteg tizedelődött meg ennyire. A 100 000 lakosra jutó orvosok száma még 1948-ban sem érte el az 1938. évit.

Vidéken is romlott a lakosság orvossal való ellátottsága. Borsod megyében sok helyen 50–60 km körzetben nem volt orvos. Több más megyében is hasonló állapotok uralkodtak. 1946-ban pl. az ország lakosságának kb. egynyolcada, ezzel szemben az orvosoknak több mint egyharmada, közel 3000 lakott Budapesten. Vidéken különösen kevés volt a szakorvos. Nem szívesen mentek falura az orvosok, mert ott nem tudták kultúrigényeiket kielégíteni, és falun nem találták meg azokat a munkalehetőségeket sem, amiket a nagyvárosok klinikái és nagy kórházai nyújtottak. A falura menő orvosok gyakorlatilag hátrányos helyzetben voltak a szakmai előmenetel, a tudományos előmenetel lehetősége szempontjából is.

A városok egy részében, a külvárosi kerületekben, munkáslakta körzetekben szintén kevés volt az orvos. Az OTI (Országos Társadalombiztosító Intézet) rendelőintézeti orvosok száma az 1944. októberivel szemben 1945. március elején 40–50%-kal csökkent. Budapest balparti részén 126-ról 77-re, Pesterzsébeten 10-ről 3-ra, Újpesten 13-ról 6-ra, Csepelen 8-ról 1-re csökkent az OTI körzeti kezelőorvosainak száma.

Az egészségügy helyzete rendkívüli intézkedéseket követelt. A Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. január 31-én orvosi és egészségügyi kérdések intézésére és teljhatalmú irányítására Egészségügyi Tanácsot hozott létre. Tagjai voltak: Csordás Elemér tisztifőorvos, Frigyessy József, Bencze Gyula, Nyírő Gyula, Lovrekovich Imre, Gegesi Kiss Pál, Peténi Géza, Zádor Imre, Weil Emil orvosok, egyetemi tanárok, Losonczi György gyógyszerész és Bechtler Péter alpolgármester. Az Egészségügyi Tanács – kisebb személyi változással – éveken keresztül szervezetten működött. Az egészségügyi szervek vezetői kötelesek voltak haladéktalanul végrehajtani az Egészségügyi Tanács határozatait.[37] A Tanács kollektíven tevékenykedett. Munkáját dr. Weil Emil, illegális kommunista irányította. Dr. Weilt 1945. március 1-én – vita után – 6:4-es aránnyal, titkos szavazással választották meg a Tanács elnökének. Az ellene szavazók azzal érveltek, hogy dr. Weil politikus, és nem akarják, hogy a testületnek politikai színezete legyen.[38] Ebben az időszakban azonban a szakmai szervek döntéseinek fontos politikai kihatásuk is volt, a politikai szervek intézkedései pedig szakmailag is hatottak. Az egyik vezető professzor az Egészségügyi Tanács tagja pl. – helytelenül – fellépett az ellen, hogy a kórházakban üzemi bizottságok legyenek.[39] Az illető professzor nem vette figyelembe – amit a későbbi hónapok egyértelműen igazoltak –, hogy az adott rendkívüli viszonyok között az üzemi bizottságoknak a kórházakban, klinikákon alapvető szerepük volt az orvosi munka

egészségügyi, tárgyi és anyagi feltételeinek biztosításában. A helyi üzemi bizottságok tevékenysége nagymértékben elősegítette az orvosi munkát.

Az Egészségügyi Tanács – karöltve a létrejövő orvos szakszervezettel (Magyar Orvosok Szabad Szakszervezete) – közvetlen feladatként a járványveszély elhárítását, a háború utáni tömegesen előforduló népbetegségek hatékony gyógyítását tűzte ki célul. Utasításokat adott egyes kórházak járványkórházzá való átalakítására. Nagy segítséget adott ahhoz, hogy létrejöjjenek a gyógyítás megfelelő feltételei. Orvosokat nevezett ki a kórházak és egyes rendelőintézetek élére. Részt vett az igazoló bizottságok munkájának megszervezésében.

Az Egészségügyi Tanács segítséget kért és kapott a járványveszélyben tapasztalt szovjet katonaorvosoktól. Megszervezte és elősegítette a magyar egészségügyi szervek és a szovjet katonai parancsnokságok együttműködését, kölcsönös támogatását. A szovjet csapatok sebesültjeik gyógyításához egyes helyeken magyar orvosok, egészségügyi személyzet segítségére is szorultak. Gyulán pl. – nem kis nehézségek közepette – 8000 szovjet sebesültet kezeltek. Máshol pedig, pl. Fejér megyében, igen sokat jelentett a szovjet katonaorvosok megértő magatartása, akik nemcsak gyógyszert és felszerelést adtak a magyar orvosoknak, hanem sok esetben maguk is gyógyították a polgári sebesülteket.

Az Egészségügyi Tanács felkarolta és támogatta a helyi öntevékeny kezdeményezéseket, különösen a tömborvosi rendszer elterjesztését. Budapesten pl. a megdermedt város vérkeringését kellett megindítani. A kommunisták élen jártak a mozgósításban. A VI. kerületben a Kommunista Párt egészségügyi csoportjából a kerületi Szociális Bizottság orvoscsoportjából és a kerületi tisztiorvosi hivatalból létrehozták a VI. kerületi egészségügyi munkaközösséget. Bevezették a tömborvosi rendszert. A kerületet 25 tömbre osztották. Egy-egy tömbben 2–3 orvos, gondozónővér és egy tisztaságot, egészségügyi helyzetet ellenőrző tisztviselő végezte munkáját. Az ellenőr naponta köteles volt jelentést tenni a tömborvosnak. A körzeti orvos kötelességévé tették a körzetből jelentkező összes beteg kezelését. Ha a betegnek magán- vagy intézeti orvos állt rendelkezésére, úgy annak kezelésére volt bízandó. A szegények ingyen kezelendők – hangsúlyozták. A tömbökbe való beosztásról a kerület lakóit hirdetményben értesítették. A tömborvosi szolgálat kiegészítésére szakorvosi szolgálatot szerveztek. „A régen kikristályosodott bürokratizmus e napokban tetszhalott volt"[40] – írja jelentésében a VI. kerületi egészségügyi munkaközösség.

A tömborvosi rendszer elterjedt. A XIV. kerületben pl. 6 tömbre osztották a lakosságot, azonban nagy gondot fordítottak más kerületekben is az ellenőrzésre, a fertőző betegek azonnali bejelentésére, elkülönítésére, a védőoltásokra.[41] A IX. kerületi Nemzeti Bizottság ülésein a kerületi kommunista orvoscsoport megbízottja bejelentette, hogy az orvoscsoport tagjai a tífusz elleni oltásokat ingyen vállalják.[42] A vidéki nemzeti bizottságok munkájának

is a jegyzőkönyvek tanúsága szerint középpontjában állottak az egészségügyi teendők.

Az Egészségügyi Tanács, az orvos szakszervezet, a magyar orvosok munkájának jól lemérhető eredményei már 1945-ben megmutatkoztak. Amikor decemberben megtartották a magyar szakszervezetek első küldöttkongresszusát, a Szakszervezeti Tanács főtitkára kiemelte, hogy „a munkásság köszönetteljes hálát érez azzal a sok száz orvossal szemben, akik fárasztó, veszélyes és amellett teljesen önzetlen munkával, tömegoltásokkal stb. megvédték a várost attól a járványveszélytől, amelytől mindenki rettegett" – e szavak után tapsvihar szakította félbe Kossa István beszédét. Ötven szakszervezetben tömörült kerek egy millió dolgozó nő és férfi képviselői ünnepelték a dolgozó magyar orvost.[43] 1946 júniusában pedig az orvos szakszervezet I. kongresszusán Molnár Erik országos adatok alapján állapíthatta meg a járványos betegségekről, hogy „ma már nem haladja meg a békebeli arányokat"[44].

Külön kell érintenünk a falusi orvosok társadalmi helyzetében, aktivitásában beállott jelentős változást. A háború előtt a falu intelligenciájának három központi alakja volt: a jegyző, a pap és a tanító.[45] A jegyző politikai–hatalmi funkciót töltött be. A pap a „lelkek" felett uralkodott. A tanító, bár kisebb „külső segítséggel" a szellemi-kulturális életre gyakorolt lényeges hatást. Az orvos kicsit „kívül és felül" állt a számára apró-cseprőnek tartott helyi „politizálgatáson".

Az országos politikára, különösen az orvospolitika kérdéseire azonban nagyon érzékenyen reagált. A felszabadulás után a nagy nehézségek között végzett áldozatos orvosi munka, a járványveszély elhárítása, a háború hatásaként megnövekedett betegségek gyógyítása, a háború előtti helyzettel szemben jobban összekapcsolta az orvosokat a lakosság tömegeivel. A falu társadalmi életébe is jobban bekapcsolódott, mint régebben. Ezt elősegítette az orvosi munka jellege is, amely olyan volt, hogy kevesebb súrlódás jött, ill. jöhetett létre az orvosok és a parasztság – városokban az orvosok és a munkásság – között, mint az értelmiség más rétegeinél (ezt tapasztalhattuk pl. a köztisztviselők, jegyzők és a parasztság, a mérnökök és a munkásság között). Így a politikai életben is a baloldal, a munkáspártok viszonya az orvosokhoz valamennyi főbb értelmiségi szakmai csoporttal összehasonlítva, talán a legzökkenőmentesebb volt.

A műszaki értelmiség struktúrája. Szerepük az újjáépítés első hónapjaiban

A magyar műszaki intelligencia helyét és fontosságát a felszabadulás után meghatározta az a nagy feladat, amelyet az újjáépítés reá hárított. A háború előttihez képest sokkal kisebb létszámú műszaki értelmiségi kezdte el a munkát az üzemekben és bányákban. A háború alatt az üzemek nagy részét

és a bányákat hadiüzemekké nyilvánították. A műszaki személyzetet a legtöbb esetben kötelezték az üzemek leszerelésére, a gépi berendezések nyugatra szállítására. A Németországba kényszerített vagy hazáját önként elhagyó műszakiak között több volt a bányamérnök, mint az üzemmérnök, az utóbbiak zöme pedig állami, illetőleg államilag ellenőrzött vállalatoknál dolgozott.

Közvetlenül a felszabadulás utáni hónapokban mintegy 4000–5000 mérnök kapcsolódott be az újjáépítésbe.

Mérnökök és technikusok létszáma a gyáriparban (októberi hónapokban)[46]

Év	Mérnöki végzettségű			Egyéb műszaki végzettségű	Műszaki végzettségű összesen
	műegyetem	erdő és bánya	együtt		
1938	3087	135	3222	6 141	9 363
1943	3299	217	3516	10 435	13 951
1945	2375	91	2466	7 195	9 661
1946	2728	104	2832	9 649	12 481
1947	3116	115	3231	11 290	14 521
1948	2948	89	3037	9 779	12 816

A gyáriparban a háború alatt a technikusok száma és aránya erősen megnövekedett a mérnökökkel szemben. 1945 őszén mind a mérnökök, mind a technikusok száma az 1943. évinek kb. 70%-át tette ki. 1947-ben az összes műszaki végzettségűek száma némileg meghaladta a háborús évekét, de ezen belül a technikusok aránya lényegesen nagyobb volt, a mérnökök száma valamelyest alatta maradt az 1943. évinek.

Az 1947–1948 közötti kisebb visszaesés alapvetően azzal függött össze, hogy a tervgazdálkodás és az államosítások után tömegesen vittek be állami gazdasági központi szervekbe mérnököket és technikusokat.

A gyáripar elmaradott struktúrájára jellemző, hogy bár minden ezer munkásra 182 gyárvezető vagy szellemi dolgozó jutott, ezek közül azonban mindössze 10,5 a mérnök, 21,1 a technikus és 27,5 a művezető. Ennél az átlagnál jobb volt a helyzet a gép- (műszer- stb.) gyártásban, a villamosenergia-termelésben és az élelmezési iparban. A legrosszabb műszaki ellátottság a vegyiparban, a textiliparban és a gumiiparban volt.[47] A műszakiak létszámát tekintve rosszabb helyzet alakult ki a bányászatban.

1945 végén – tehát mint a következő oldalon lévő táblázat mutatja –, 1943-mal összehasonlítva, a bányamérnökök aránya 61%-os volt, szemben a gyáripari mérnökök 70%-os arányával. E mérnökök jelentős része is az év vége felé ment újra vissza a bányákba. Az újjáépítés miatt előtérbe került az energiatermelés növelése, a szénbányászat fejlesztése. Ebből következett, hogy egyre több műszaki értelmiségi dolgozott a bányákban,

Bányászat[48]

Év	Banyamérnoki	Egyéb mérnoki	Más műszaki végzettségű	Összesen
1938	213	72	50	335
1943	238	134	189	561
1945	160	71	152	383
1946	205	102	328	635
1947	242	119	357	718

a mérnökök száma 1947-ben itt elérte az 1943-ban foglalkoztatottakét, és a technikusok száma jóval meghaladta azt.

Az újjáépítés olyan döntő fontosságú területén és idejében azonban, mint az 1945 végén és 1946 elején kibontakozó „széncsata" a termelés irányítása igen kis létszámú műszaki gárdára hárult: mintegy 200–250 mérnök volt bányáinkban. E hőskorszak középpontjában szükségszerűen a sok nehézséget leküzdő bányászok derékhada volt.

Érdekes képet kapunk, ha megvizsgáljuk a gyáripar vezetői között a műszaki értelmiség arányát.

Gyárvezetők[48/a]

Év	Gyarvezetők letszama	Ebből					
		mérnoki végzettségű	%	keresk. szakon közg. egyetem	%	egyéb egyetemi végzettségűek, túlnyomórészt jogászok	%
1938	5163	719	13,9	289	5,6	523	10,5
1943	6127	924	15,1	252	4,1	828	13,5
1945	4782	755	15,8	151	3,2	439	9,0
1946	5210	838	16,1	168	3,2	446	8,6
1947	5836	931	16,0	200	3,4	471	8,0

1938 után, a győri fegyverkezési programtól kezdve nőtt a katonai megrendelések száma és így megnövekedett a katonai parancsnokok és az ellenőrzés szerepe. A gyárvezetőket érdekeltté tették a tőkés fegyverkezési célok végrehajtásában. A zsidótörvény bevezetése utáni „őrségváltás" is olyan irányba hatott, amely kedvezett a jobboldal előretörésének mind a gyárvezetők körében, mind a műszaki értelmiség soraiban.

Az iskolai képzettséget, a strukturális összetételt vizsgálva azt látjuk, hogy a felsőfokú végzettségűek aránya a gyárvezetők körében 27–33% között mozgott. Nem magas arány. A háború után ez némileg visszaesett.

A gyárvezetők nagy többsége középiskolai végzettséggel rendelkezett. A jogászok száma elég jelentős a gyárvezetők között: kétszeresen-háromszorosan haladta meg az igen kis arányban képviselt (5,6–3,2% között) közgazdászokét. Sokkal egészségesebb lett volna a gazdasági élet számára, ha a jogászok és a közgazdászok között fordított az arány. Minden bizonnyal a közgazdászok számának és arányának a felszabadulás utáni visszaesése összefüggésben van azzal, hogy többen elvesztek a háborúban, valamint azzal, hogy felkészültségüket inkább az állami gazdasági élet vezető pozícióiban gyümölcsöztették. Alacsonynak tartjuk a gyárvezetők között a mérnökök 14–16%-os arányát. Ha a technikus képzettségűeket is hozzáadjuk a mérnökökéhez, akkor ez az arány összesen 29–33%-os.

A műszaki értelmiség sok helyen a tőkés szemében nem volt központi alakja az üzem életének. Hogy kit vesz fel gyárigazgatónak, kit nevez ki vezető beosztásba stb. azt nem az egyén képzettsége határozta meg, hanem az, hogy milyenek a családi-társadalmi összeköttetései. Miután a gyárak közvetlenül a felszabadulás után is magánkézben maradtak, ez a szemlélet alig változott, vagy ha valamelyest mégis, azt befolyásolta az a tény, hogy sok üzem termékeinek legfőbb megrendelője a népi demokratikus állam volt.

A mérnökök politikai arculatát meghatározta származásuk, társadalmi hovatartozásuk. A mérnökök szociális származása megegyezett azzal az általános képpel, amit a bevezetőben írtam, s legjobban az orvosokéhoz hasonlított. Jellemző tény, hogy az 1930/31-es tanévben mindössze 51 munkásszármazású hallgató iratkozott be a Műegyetemre ugyanakkor, amikor az ipari munkásság létszáma 1 300 000 fő volt.[49] Általában a jobb módú polgári, iparos-kereskedői, valamint értelmiségi-tisztviselői rétegek gyermekei juthattak a Műegyetem padsoraiba. A mérnökök mintegy 10–12%-a szerzett külföldön oklevelet: legtöbben Bécsben, Berlinben és Zürichben.

A felszabaduláskor 44–50 éves mérnökök elég tekintélyes hányada diákkorában részt vett a Tanácsköztársaság leverése után megalakult horthysta műegyetemi csendőrzászlóaljban. E réteg előnyöket élvezett az ellenforradalmi rendszerben és részben bázisa volt a korabeli jobboldali mérnökszervezeteknek: pl. a Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetségének. Bár az „ifjúkor" nem determinálta egyértelműen ezeknek a műszakiaknak politikai tevékenységét – egy részük kiábrándult a Horthy-korszakból –, elég jelentős részük a felszabadulás után is szembefordult a baloldallal.

A múltból visszamaradt másik káros örökség a mérnökök és technikusok közötti válaszfal, amely a felszabadulás utánra is „öröklődött". Zentai Béla főtitkár még a mérnök szakszervezet (Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezete) II. kongresszusán (1948) is kénytelen arról beszámolni, hogy az ózdi, a diósgyőri és más vidéki gyárakban, üzemekben a különféle ünnepségek, megnyilvánulások alkalmával kasztszerűen elkülö-

nülnek az igazgatóságok tagjai, a mérnökök, a cégvezetők, az üzemvezetők stb. Vagy ha kimentek pl. a Ganz-gyár strandjára vagy valamilyen gyári egyesületbe, a műszaki értelmiség ott is kasztokra oszlott.[50] Egyes mérnökök tiltakoztak pl. az ellen is, hogy közös szakszervezetük legyen a technikusokkal. E példák mutatják, hogy az ellenforradalmi korszak erőket megosztó politikája nem volt sikertelen; káros hatása átszüremlett a népi demokratikus átalakulás éveibe is.

A műszaki értelmiség és a munkásság viszonyának alakulása gondokkal járt. A vidéki értelmiséggel ellentétben – ahogyan Gramsci is megállapította – a városi-üzemi értelmiség nem töltött be politikai-társadalmi funkciót: „az üzemi szakemberek semmiféle politikai funkciót nem fejtenek ki saját eszközjellegű tömegeikkel szemben, vagy legalábbis ez már túlhaladott szakasz. . ."[51] A műszaki értelmiség – bár politikai-társadalmi funkciót nem viselt – jelentős részének az üzemi munkamegosztás alapján közvetlen irányító-fegyelmező szerepe volt. A munkások – figyelembe véve az ipar koncentrálódásának előrehaladását – általában a tőkést személyesen nem is ismerték. Ellenben a műszakiak a munkás „szeme előtt" voltak, amikor a munka intenzitását fokozó normákat kidolgozták, amikor nemet mondtak a követeléseikre, vagy elbocsátások voltak. A munkások sokszor a mérnököket, ritkábban más tisztviselőket – bár a tőkés követeléseit hajtották végre – tekintették ellenségnek, hajcsárnak. Ehhez hozzá kell azt is tenni, hogy az osztályharc során – pl., a két világháború közti sztrájkharcok idején – az esetek többségében a munkások a műszakiakat a szembenálló oldalon találták.

Az eddig hangsúlyozott tényezők mellett, ezekkel ellentétes, pozitív tendenciák is megmutatkoztak. A mérnökök között szép számmal akadtak, akiket a munkásság emberségük és szakértelmük miatt nagyra becsült. Több üzemben – elsősorban egyes magánvállalatoknál, pl. az Egyesült Izzóban, a Ganz Villamossági Gyárban stb. – nagyobb számú haladó szellemű, a baloldali eszmék iránt fogékony műszakiakkal találkozhattunk. Emellett a modern tőkés fejlődés iránya azoknak a produktív munkát végző tervezőknek, mérnököknek, vegyészeknek, technikusoknak számát növelte, akik nem álltak közvetlen kapcsolatban a munkáshajszoló tevékenységgel.

Az ipari termelés közvetlen beindításához a legtöbb üzemben – nem valamennyiben – megvolt a kellő létszámú műszaki személyzet. A termelés gyors, egészséges fejlesztéséhez viszont létszámuk helyenként – különösen a bányákban – nem volt kielégítő. A mérnökök és technikusok száma és aránya összességében megfelelt a magyar nemzetgazdaság adott struktúrájának, adott technikai színvonalának, de kis létszámúnak kell tekinteni, ha a nemzetgazdaság érdekeit, perspektíváját, az ipar, a közlekedés, a mezőgazdaság gyorsabb, egészségesebb fejlesztésének céljait vesszük figyelembe.

A műszaki értelmiség legjobbjait már kezdettől fogva ott lehetett látni azok mellett a munkások mellett, akik két kezükkel takarították el a romo-

kat és kezdték helyreállítani az üzemeket. A csepeli Weiss Manfréd Acél- és Fémművek üzemi bizottsága már 1944. január 22-i ülésén állást foglalt a munkásság és a műszaki értelmiség együttműködése mellett. Drahos Lajos az üzemi bizottság elnöke kijelentette, hogy az értelmiség részéről jóindulatot tapasztalt. A felszabadult Csepel történetírója is úgy értékelte, hogy a csepeli kommunista műszaki értelmiség a kommunista párt szervezésében, a termelés megindításában a munkásokkal együtt dolgozott és nagyon derekas munkát végzett. A műszaki helyreállítást Dégen Imre irányította. Gila Ferencnek az Erőmű elektromos szakemberének jelentős szerepe volt az 5100-as turbina üzemképessé tételében. Kiemelkedő tevékenységet fejtett ki Nyerges Lajos, a gépgyár normairodájának vezetője, Horgos Gyula a szerelde mérnöke, Barcza Miklós mérnök, aki később az elektromos üzem vezetője lett.[52]

Más üzemek – Magyar Pamutipar Rt., Ganz Villamossági Gyár – történetírói is megemlékeznek olyan műszakiakról, akik az első perctől fogva, sokszor életveszélyes körülmények között dolgoztak az üzemek termelőképessé tétele érdekében.[53]

Vas Zoltán Budapest akkori polgármestere 1945. június 23-án a mérnök szakszervezetnek írt levelében megköszönte a különböző körzetek mérnökeinek a főváros helyrehozataláért az elmúlt hónapokban kifejtett áldozatkész tevékenységét. Több mint 700 tervező és kivitelező mérnök, statikus és technikus jelentkezett önként az elöljáróságokon, és haladéktalanul megkezdte a kárfelvétel nehéz és gyakran életveszélyes munkáját.[54]

A mérnök szakszervezet I. kongresszusán a főtitkári beszámoló tehát joggal szólt a műszakiak azon rétegéről, akik a munkáspártok és a szakszervezet felhívásának eleget tettek, akiket az ország népe ott látott az üzemek megindításánál, mindenütt, ahol megkezdődött az ország újjáépítése: „jól emlékszünk, hogy a mérnökök százával kapcsolódtak be bér nélkül a különböző helyeken a termelés beindításába. Ezt a tényt is le kell szögeznünk az első kongresszus alkalmából."[55]

A tevékeny, az élet megindításába bekapcsolódó műszaki intelligencia mellett sokan – különböző okok miatt – passzivitással reagáltak az eseményekre, várakozó álláspontra helyezkedtek. Nógrád megyében pl. az elmenekültek nagy része akkor tért vissza, amikor a termelés, az élet már megindult. A munkásság bizalmatlanul fogadta a visszatért műszakiakat. Az ittmaradt értelmiségiek zöme az első hónapokban tartózkodó magatartást tanúsított. Csak a német fasizmus teljes veresége után lettek bátrabbak, kezdeményezőbbek a munkában, állásfoglalásuk ekkor már határozottabb, pozitívabb.[56]

Különösen sok bírálat érte a bányamérnököket és technikusokat. A bányamunkások szakszervezetének (Bányaipari Dolgozók Szakszervezete) titkára 1945 júniusában, feltehetően bizonyos túlzással, így értékelte a helyzetet: „Az összes bányatelepeken azt tapasztaltuk, hogy a bányaüzemek vezetői,

főaknászai, bányamesterei még 10%-át sem fejtik ki annak a munkának, amelyet a Szálasi-éra alatt kifejtettek. Olyan együgyű magatartást tanúsítanak, amelyből teljesen világos előttünk a szabotálás szándéka. Az itt-ott elhelyezett kiszólásokból következtetjük azt, hogy a bányák üzemvezetői kara, bár ki nem mondottan, de passzivitással azt akarja elérni, hogy az elmenekült és még mindig bujdosásban levő bányamérnökök mint nélkülözhetetlenek kerülhessenek vissza az üzemekhez."[57]

A műszakiak nagy részének határozatlansága és bizalmatlansága összefüggött azzal is, hogy sok helyen nem alakult ki megfelelő kapcsolat a munkások és a műszaki intelligencia között. Feszült volt a hangulat a gyárak és bányák értelmisége, a munkások és munkáspárti szervezetek között: e miatt kárt szenvedett az újjáépítés.

A hibák okait kutatva először a múltbeli jelenségeket kell figyelembe venni. A technikai intelligencia egy részének régi, a munkássággal szembekerülő magatartása a munkásosztály soraiban értelmiségellenes áramlatok kialakulásához vezetett. A régi sérelmek emléke sokszor a munkáspártok helyi vezetőiben is olyan nézeteket, magatartást eredményezett, amely szembenállt a nép, az újjáépítés érdekeivel.

Pontosan jellemzi a korabeli hangulatot Nógrádi Sándor visszaemlékezése: „Nekem akkor a bányákban és üzemekben, Ózdon és Salgótarjánban elég sokat kellett vesződnöm azzal, hogy a munkások nagy része a régi mérnökök eltávolítását követelte. Áldatlan következménye a bűnös múltnak. A munkások azt magyarázták nekem, hogy a régi mérnökök legtöbbje szívvel-lélekkel a tőkés érdekeit védte velük szemben, és brutálisan bánt a fizikai dolgozókkal. Különösen nagy volt a felháborodás ellenük a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.-hez tartozó üzemeknél, ahol a rafináltan kiépített kasztrendszer párosult a munkások megszégyenítő lekötelezésével. Én meg szívósan azt magyaráztam a munkásoknak: értsék meg, hogy nincs kit tenni a régi mérnökök helyére. . ., Diósgyőrben pl. alig maradt egy-két kohómérnök, a többi nyugatra ment a németekkel. Ózdon sem volt sokkal jobb a helyzet. Hallgattak is rám, meg nem is. Láttam ennek az állapotnak veszélyeit: hogyan indítsuk meg a termelést, az ország újjáépítését a munkások és a műszaki értelmiség egyetértése nélkül? Erre a kérdésre csak egy választ lehetett adni: minden becsületesen dolgozni akaró mérnök maradjon a helyén, dolgozzon és irányítsa a termelést."[58] A kommunista párt érdeme, hogy – sokszor népszerűsége rovására is – fellépett a munkásság sok vonatkozásban érthető értelmiségellenessége ellen.

Sajátos és összetett okok következtében az újjáépítésnek olyan élenjáró osztagában, mint a bányászság különösen érzékelhető volt a műszakiakkal való szembenállás. A bányászok között a múltban is és a felszabadulás után is erős volt a baloldal. Az osztályharc itt elkeseredettebb mint másutt. Sok bányászt ért sérelem a műszakiak részéről. A felszabadulás után elérkezettnek látták az időt a visszavágásra. Nem javasolták a műszaki személyzet

igazolását. Kijelentették, hogy a termelés nélkülük is menni fog. Hozzátartozik a tényekhez az is, hogy a bányákba közvetlenül a háború előtt és a háború alatt is sok új munkás került. Ezeknek a politikailag iskolázatlan erőknek ösztönös radikalizmusa értelmiségellenességben jutott kifejezésre. Így fordulhatott elő, hogy különböző erők egy irányba – és káros irányba – hatottak.

Ehhez a helyzethez hozzájárult a bányamérnöki kar magatartása, összetétele és speciális helyzete is. Miután a világháború alatt a bányákat hadiüzemekké nyilvánították, a súlyosan fegyelmező, minden áron a termelést sürgető rendelkezéseknek ódiuma az egyébként sem haladó szellemű üzemvezető mérnöki karra hárult. Kezdetben gyengébb volt a baloldali mérnökök befolyása is (a bánya- és kohóipari szakosztály is csak 1946 májusában jött létre).

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a népi demokratikus fejlődés egyik kulcskérdése, az újjáépítés a műszaki értelmiség bevonása nélkül nem sikerülhetett. Alapvető volt – a műszakiak anyagi érdekvédelme és az általános politikai helyzet alakulása mellett –, hogy a műszaki értelmiségen belüli konzervatív jobboldaliak erejét megtörjék és a munkásság, a munkáspártok helyi szervezetei és a műszaki intelligencia megfelelő kapcsolatát kialakítsák.

Pedagógusok az oktatás megindításáért és feltételeinek megteremtéséért

A felszabadulás Magyarországon egy elmaradott szerkezetű, az uralkodó osztályok szűk osztályérdekeit szolgáló, a polgári fejlődés szempontjából is konzervatív szellemű, a fasiszta ideológiától is befolyásolt köznevelésügyet talált. Az iskolák nagy része romokban hevert. A tantermek közel egyharmada elpusztult, és túlnyomó részük megsérült. Sok iskolába katonaságot szállásoltak be. A hadműveleti területek egy részén – Szolnokon, Budapesten, Somogy és Fejér megyékben – kiváltképp súlyos volt a helyzet.

A tanítás megindítását gátolta, hogy sok pedagógus katonai szolgálatot teljesített, hadifogságba került és elég jelentős részük nyugatra menekült. Nagy különbségek voltak megyénként, városonként, de sokszor egyes városokon belül is a működési területüket elhagyó nevelők számát tekintve. Sok helyen – pl. Békés megyében – aránylag gyorsan beindult az iskolai munka, de pl. Csanád, Arad és Torontál vármegyékben ez nem volt lehetséges, mert a tanítók 70–80%-a elmenekült.[59] Makón a városi kereskedelmi iskola tanárai közül csak négyen maradtak a városban. Az órák megtartását a helyi gimnázium tanári testületének tagjai vállalták.[60] A hiányzó nevelőket az első hónapokban nyugdíjas pedagógusokkal, tanítóképzőt végző diákokkal, szerzetesek alkalmazásával és tanítóképzőt végzett, de az adott időben pedagógus munkát nem végző tanítófeleségek beállításával igyekeztek helyettesíteni.

A pedagógusok létszámának és összetételének alakulása[61]

Általános és népiskolák	Oktatók száma	Egy tanerőre jutó tanulók száma	Középiskolák*	Oktatók száma	Egy tanerőre jutó tanulók száma
1937/38	20 149	47,8	1937/38	4333	19,1
1946/47	29 266	35,3	1946/47	5884	12,8
1947/48	34 278	29,5	1947/48	6133	11,6
Ipari- és kereskedőtanuló-iskolák			Dolgozók középiskolái**		
1937/38	2 391	24,9	1937/38	—	—
1946/47	2 586	15,4	1946/47	1113	4,6
1947/48	2 323	20,4	1947/48	393	
Polgári iskolák			Képző intézetek		
1937/38	4 124	22,7	1937/38	915	9,6
1946/47	3 664	12,3	1946/47	902	13,7
1947/48	3 462	8,1	1947/48	1154	12,1
			Dolgozók képző intézetei		
			1937/38	—	—
			1946/47	230	3,5

* A középiskolák fogalmába a gimnáziumok, a kertészeti, a mezőgazdasági, az ipari és kereskedelmi középiskolák tartoztak. A tanerők több mint fele — pl. 1947/48-ban 3578 – gimnáziumban tanított.

** A dolgozók középiskoláinak tanárai nagy többségében nem függetlenített, hanem más középiskolában is tanító pedagógusok közül kerültek ki.

A pedagógusok létszáma a többi értelmiségi foglalkozási ágakkal összehasonlítva – különös tekintettel a kis induló létszámra –, nagyobb mértékben emelkedett. (Ez a növekedés 1938 után már a háború alatt is megkezdődött.) Az alsófokú oktatásban jelentősebb mértékű volt, mint a középiskolában. Az általános és népiskolai tanerők számának gyarapodása kisebb mértékben a polgári iskolai tanárokból, nagyobb mértékben a tanító és tanárképző intézetek végzős diákjaiból állt. A középiskolák megfelelően el voltak látva tanerőkkel. A népiskolák általános iskolává való átszervezése azonban – mint látni fogjuk – nagy gondot okozott a szaktanárok hiánya miatt is.

Az orvosokhoz hasonlóan – csak még sokkal rosszabb körülmények között – egyes megyék, vidékek, különösen a tanyavilág pedagógusokkal való ellátottsága a tárgyalt korszakban végig nagyon gyenge. Míg az egy tanerőre jutó tanulók száma az 1946/47-es tanévben pl. Sopronban 14, Budapesten 24,4 addig Szatmár és Bereg megyében 56,3, Zemplén megyé-

ben 59 volt.[62] Sok vármegyében még a fordulat évében is tömegesen voltak iskolák, ahol 60—80 gyermeket tanított egy-egy pedagógus. Emellett az 1945—1948-as években 50 és 210 között mozgott azoknak a tanyai-falusi iskoláknak a száma, ahol tanerők hiánya miatt nem folyt oktatás.

A pedagógusok világnézeti-politikai arculatát vizsgálva abból kell kiindulnunk, hogy e réteget a Horthy-rezsim idején „évtizedeken át egy demokráciaellenes rendszer hatalmi szervezete tartotta kezében, nevelte, befolyásolta, félemlítette, vezényelte" (Keresztury Dezső). A „félemlítette" szót ki kell emelni. Többek között a B-listázások is ezt a célt szolgálták. Az alsó- és középfokú oktatásból módszeresen igyekeztek kiirtani – nem sikertelenül – minden ellenzékiséget, a baloldali gondolkodású tanerőket mellőzték. Ezért sok vonatkozásban találónak kell tekintenünk Bibó István tömör társadalomrajzát, amellyel a felszabadulás utáni időket jellemezte. Szerinte a régi nevelői kar „középosztályi korlátoltságokkal súlyosan megterhelt, fasizmustól nem érintetlen, üres tekintélytartásra hajlamos, nemzeti sérelmekben megrekedt, szociológiailag tájékozatlan, anyagilag leromlott, de nem rosszakaratú, áldozatvállalásra kész"[63] társadalmi réteg. E képhez hozzá kell tenni, hogy minden bizonnyal a pedagógusok között találkozhattunk – más értelmiségi szakmai csoportokhoz viszonyítva – a legkisebb arányban a szélsőjobboldalhoz csatlakozókkal. A MONE-hoz, a MÚNÉ-hez stb. hasonló jobboldali, szélesebb tömegeket átfogó pedagógus szervezet ki sem alakult.

Az „áldozatvállalásra kész" megjelölés elsősorban az emberileg-politikailag sajátos helyzetben levő falusi tanítókra vonatkozott. E nagy számú réteg nem ragaszkodhatott a múlt rendszerhez. Weis István polgári szociográfus, helyzetüket elemezve a következőket írta: „a tanító nem foglalja el azt a helyet a falu társadalmában, amely őt joggal megilletné". A helyi értelmiség egyéb rétegei is – jegyző, orvos, pap stb. – másodrangú „úrfiélének" tekintette. Főként a falu gazdaságilag uralkodó személyiségei voltak azok, akik lebecsülték a néptanítókat: „Ez a felsőbb rétegekből jövő előítélet, az érintkezésnek mindenki által észlelhető udvarias, de hideg és kissé lenéző módja megingatja a tanító helyzetét, és arra kényszeríti, hogy társaságát műveltségben messze alatta álló körökben keresse." „A tanító javadalmának eddigi csekélysége is csökkenti tekintélyét – olvashatjuk továbbá az idézett szerzőtől –, valamint az a körülmény, hogy nagyon sok faluban a tanító egyszersmind kántor is . . . annak a kántornak, aki orgonál és énekel, aki pénzért és terményért kötelességszerűleg részt vesz temetésen, tanítóként sincs tekintélye és hatása. Általános megfigyelés, hogy az állami tanítónak, aki nem kántoroskodik, akivel nem rendelkezik feltétlenül a közelben levő lelkész és iskolaszék, összehasonlíthatatlanul kedvezőbb a társadalmi helyzete, mint a felekezeti tanítónak."

Ilyen körülmények között a falusi tanító „sok esetben a rangon aluli házasság megoldását választja, amelynek segítségével legalább az anyagi

jólétet annyira-amennyire biztosítja, amely azonban sokkal több esetben eredményezte a férj szellemi színvonalcsökkenését, mint az asszony családjának művelődését"[64]. A „rangon aluli házasság"-on az értendő, hogy nagyon sok helyen a falusi tanító jómódú parasztlányt vett feleségül. E családi viszony sokszor erősen kapcsolta a tanítót a gazdagparasztsághoz. Az 1945. évi földosztás idején ez még nem okozott problémát, azonban utána – különösen a módosparasztsággal éleződő osztályharc idején – konzervatív irányba befolyásolhatta és befolyásolta is a tanítók politikai állásfoglalását.

Arra a kérdésre, hogy milyen társadalmi állapotban találta a magyar demokrácia a néptanítót a felszabaduláskor – nagyon lesújtó választ kapunk. Alig volt ország – olvashatjuk az *Embernevelés*ben – a Balkánt is beleértve, ahol a néptanítói hivatásnak a kormányzati politikában és a közvélemény szemében oly kevés jelentősége lett volna, mint éppen nálunk. Vidéken a különféle jellegű iskolákban széttagolt tanítóság között gyenge volt az összekötő kapocs. A kooperatív szellem kifejlődését a felettes hatóság sokszor megakadályozta. Az élet technikai kényelmének hiánya különösen a városi származású tanítókra volt riasztó hatással. Így a tanítók inkább a városokba szivárogtak, ennek következtében sokszor a legjobb erők nem épülhettek be a falunak kultúrát árasztó talajba. Ehhez járult még a közigazgatási és egyházi függőség. „Ezek a tényezők szorították le a vidéki tanítót a kisebbrendűség érzésébe. És a liberálkapitalista kultúrpolitikának eszébe sem jutott, hogy az örökös sárért, a téli sötétségért, a földes és egészségtelen lakásért, a könyvhiányért kárpótolnia kellene a tanítót, aki éppen ilyen életmódja miatt lett az irodalomnak, a színháznak, filmnek »túlrajzolt« alakja, beállítva a félművelt mester és az urak asztalánál töltögető kántor szerepébe. Ilyen állapotban találta 1945-ben a demokratikus kormányzat a vidék néptanítóját."[65]

Ha az előbb leírtak miatt a tanítók tekintélye csorbát szenvedett is, a valósághoz hozzátartozik, hogy az értelmiségiek közül a vidéki tanító állt legközelebb a széles néptömegek, a parasztság gondjaihoz. Nem véletlenül nevezték a falusi tanítót néptanítónak. Nem állíthatjuk, hogy széles körű műveltséggel, olvasottsággal rendelkeztek, de sokan forgatták a parasztság életével foglalkozó írók írásait: átérezték a parasztság sorsproblémái megoldásának fontosságát. Mindezért sok községben, a tanyavilágban népszerű volt a tanító. Önként adódik az a következtetésünk, hogy az értelmiség táborán belül a falusi néptanító várhatta leginkább a régi rendszer felszámolását, az ellenforradalmi korszak alatti közigazgatási és egyházi függőségének megszüntetését.

A felszabadulás után az új helyzetben a tanítók társadalmi tekintélye bizonyos mértékig megnövekedett.

A konzervatív erők – amelyek pártpolitikailag a kisgazdapárt mögé tömörültek – legtöbb esetben számíthattak a jegyző, a pap támogatására, de a falu társadalmi életének befolyásolásában szükségük volt a tanítóra is. A

jegyzők, a papok az eddig lekezelt néptanítókat most már inkább hajlandók voltak társadalmilag elismerni, társaságukba, érdekkörükbe bevonni, annak érdekében, hogy leszakítsák és elválasszák a politikai életbe bekapcsolódó és radikalizálódó paraszti tömegektől. A népi demokratikus erők (baloldali pártok, nemzeti bizottságok) éppen a fejlődést hátráltató közigazgatási és egyházi reakcióval szemben megpróbáltak jobban építeni a pedagógusokra. Nagy társadalmi vívmányunk, a földosztás idején sok néptanítót ott találhattunk a földosztó bizottságok mellett. Főként az adminisztrációs munkálatokat végezték el, segítséget nyújtva ezzel parasztságunknak.

A pedagógusok állásfoglalását természetesen elsősorban az oktatásügy problémáinak, kezdeti nehézségeinek megoldása alapján kell megítélni.

A pedagógusok legtöbbször a diákokkal együtt maguk láttak hozzá a romok eltakarításához, az oktatás elemi feltételeinek megteremtéséhez. A tanítás e hőskorszakának műhelye sok esetben nem a megszokott tantermek, hanem leventeotthonok, plébániák, tanítói lakások vagy szülők által ideiglenesen felajánlott nagyobb szobák voltak. A Fejér megyei népoktatás összegezése nem egy vonatkozásban jellemző az ország nagy részére. Ezért részletesen idézzük: „A négyhónapos frontállapot után az oktatás legelemibb tárgyi feltételei sincsenek biztosítva iskoláinkban sem a megyeszékhelyen, sem falvainkban. Az előző évinél jóval kisebb számú nevelőtestület áll munkába. Úgyszólván mindenütt. Tanítványaik munkától elszokott, súlyos lelki élményekkel terhelt, jórészt sérült lelkű gyerekek... Hulladék-papíron írtak, az olvasókönyvet kézről kézre adták, a betűt és számjegyet tábla helyett sokszor a levegőben rajzolták, a könyvek lapjait nem egy helyen a szél borzolta, másutt eső csordult be a lyukas tetőn, mégis megnyílt a háború borzalmait átélt gyermekeink útja az iskola óvó, védő oltalma felé."[66]

Az állami és a társadalmi szervek nagyra becsülték a nevelőknek az iskolai munka megindításában végzett áldozatos munkáját. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az 1944/45-ös tanévről a következőket összegezte: „Megállapítható, hogy a tanári testületek minden lehetőt elkövettek az iskolai munka lehetőségeinek megteremtésére."[67] Révai József a magyar kommunisták álláspontját fejtette ki a Nemzetgyűlésben 1945 decemberében: „a magyar tanítók és tanárok között százával és ezrével vannak olyanok, akik előtt a magyar demokráciának kalapot kell emelnie..., akik kétkezi munkával biztosították a tanítás folytonosságát és rendjét, tatarozták az iskolákat, üvegezték az ablakokat, hordták el a romokat. Ezek hősei a magyar közoktatásnak."[68]

Az oktató-nevelő munka tartalma azonban kezdettől fogva bírálatokat vont maga után. Sokan hagyományos keretek között, jórészt a régi tartalommal, kívánták tovább folytatni a tanítást.

A nevelők számára kiadott első „Bizalmas utasítás" – amelyet Révész Imre református püspök megbízott tankerületi főigazgató adott ki – demokratikus szellemet tükröz, felelősségtudattal igyekszik segíteni a pedagógu-

soknak, hogy az új történelmi helyzetet megértsék. „A magyar köznevelés és közoktatás minden munkásának – írta többek között – tisztán kell látnia azt, hogy a mostani világháború közelgő befejeztével hazánk és népünk életében sokkal mélyebbre ható változások fognak együtt járni, mint aminőket az 1918-i összeomlás hozott magával. Minden tanár és tanító gondolja meg, hogy az iskolát ezrek figyelik, reménykedő és gyanakvó szemek ... gondosan óvakodjék attól, hogy növendékei előtt a mai helyzetet akár csak puszta célozgatásokkal, hangulatkeltéssel is valami epizódszerű, rövid közjátéknak tüntesse fel, amelynek elmúltával lényegileg éppúgy a megelőző társadalmi és politikai rend, az eddigi közszellem fog visszatérni... Tankönyveink általában véve a letűnt és letűnő régi rendszer feudális és kapitalista, illetőleg »fasiszta« szellemében vannak írva, ezért hiányaikat, téves beállításaikat a tanár és tanító van hivatva az élő szó, a közvetlen ráhatás erejével – természetesen a növendékek fejlettségi fokához lelkiismeretesen és megfontoltan alkalmazkodva – pótolni, illetőleg helyesbíteni."[69] Példákkal jelzi néhány tantárgy – elsősorban a történelem és irodalom – megújhodott szellemű tanításának szükségességét.

A cél tehát – ahogy egy későbbi miniszteri utasítás is megfogalmazza – „világnézeti áthangolás demokratikus szellemben". Sok helyen tesznek ennek érdekében jóakaratú, de bizonytalankodó lépéseket.

A világnézeti áthangolódás azonban – nagyrészt érthető okok következtében – nehezen ment. A Horthy-korszak által 25 esztendőn keresztül terjesztett világnézet hatása jelentős volt még. Idő kellett az ellenhatás érvényesüléséhez. Emellett figyelembe kell venni, hogy a közoktatásügyet irányító szervek sem változtak a kívánatos mértékben. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén az Ideiglenes Kormány egyik legkonzervatívabb politikusa állt, gróf Teleki Géza, az egyetlen miniszter, aki még a földreformot is nyíltan támadta. A tanügyigazgatási szervekben – tanfelügyelőségeken, a tankerületi főigazgatóságokon, a minisztériumban – bár bizonyos személyi változás történt – nagyrészt régi emberek árasztották a régi szellemet.

Az iskola általános szelleme tehát elmaradt a társadalmi átalakulástól. A különböző haladó helyi szervek, a baloldali sajtó rendszeresen támadja az iskolákban megnyilatkozó gondolkodást, az egyes nevelők magatartását. A pécsi tankerületi főigazgató Teleki Gézának írta 1945 januárjában: „Fel kell hívnom Miniszter Úr figyelmét azokra a támadásokra, amelyek napjainkban egyes helyi lapokban a magyar iskolát érik azért, hogy nem gondoskodik neveltjeinek politikai szempontból való megérleléséről."[70]

A Budapesti Nemzeti Bizottság 1945 júniusában felhívással fordult a helyi nemzeti bizottságokhoz: „Felkérjük a nemzeti bizottságokat, hogy az ország egész területén figyeljék az alsó- és középiskolák működését. Kísérjék figyelemmel, az ott alkalmazott tanerők munkája megfelel-e az új idők szellemének ... mert egyáltalán nem közömbös az, hogy a tanítást kik,

hogyan és milyen tankönyvek alapján végzik. Fokozottabban vonatkozik ez azoknak a városoknak a nemzeti bizottságaira, ahol egyetemek és főiskolák működnek. Ezeken a helyeken a nemzeti bizottságok kísérjék figyelemmel az egyetem és a főiskola munkáját is."[71]

A Magyar Kommunista Párt központi lapja úgy értékeli a helyzetet, hogy a közoktatásügy területén az elmúlt három hónap alatt a reakció valósággal újjáéledt, így a demokrácia akárcsak szerény eredményekkel sem büszkélkedhetik. Egy sor középiskolát sorol fel – Zrinyi I. gimnázium, Piarista gimnázium, Izabella utcai kereskedelmi iskola, Verbőczy gimnázium –, ahol reakciós tanárok továbbra is mételyezik az ifjúságot.[72]

Nem volt véletlen, hogy a negatív példákat középiskolákról hozták. A középiskolai, s főleg az egyházi gimnáziumi tanárok között több volt a konzervatív gondolkodású, régi eszményekhez ragaszkodó tanerő, mint az alsó fokú oktatás pedagógusai között.

Az oktatásügy helyzetét figyelembe véve az MKP képviselője, Kállai Gyula a Budapesti Nemzeti Bizottság ülésén az alábbiakat kérte: Teleki Géza felelősségének megállapítását a nevelők igazolásának mulasztásaiért; Közoktatási Tanács felállítását, hogy annak segítségével dolgozzák ki a magyar közoktatásügy reformját és hirdessenek pályázatot demokratikus szellemű tankönyvek megírására; forduljon felhívással a Budapesti Nemzeti Bizottság a közoktatási miniszterhez, hogy azonnal kezdjen hozzá a fasiszta métely kiirtásához a magyar közoktatásból, és tegye meg az intézkedéseket, amelyekkel a demokratikus szellemű magyar közoktatásügy alapjait lerakhatják.[73]

A demokratikus közoktatásügy alapjai megteremtésének kulcskérdései a a következő fejezetben tárgyalt kötelező 8 osztályos általános iskola bevezetése, valamint a pedagógusok világnézeti átképzése, az egyházi iskolák államosításának problémái voltak.

2. Az értelmiség és a különböző pártok. A koalíció pártjainak kibontakozó értelmiségi politikája

A Magyar Kommunista Párt és az értelmiség

A felszabadulást követő politikai élet váratlan jelensége volt, hogy széles tömegek – köztük az értelmiségiek is – jelentkeztek a különböző pártokba, így a Kommunista Pártba is. Erre egyik párt sem készült fel eléggé, az MKP sem. A párt vezetői „nem sejthették előre azt a sok szempontból váratlan rohamot, amely a felszabadulás után a társadalom szinte minden rétegében a párttagsági könyv megszerzéséért megindult. A párt vezetői azt sem láthatták világosan, hogy a felszabadulás után a politikai fejlődés jórészt pártpolitikai síkon, a politikailag aktív elemek pártkeretekben tömörülése révén megy végbe."[74]

A felszabadulás pillanatában több kommunista vezetőben olyan elképzelés élt, hogy a Kommunista Párt viszonylag szűk rétegeket magában foglaló minőségi párt lesz. A Szegedre érkező Vas Zoltán, amikor meghallotta, hogy az MKP-nak 100 tagja van, azt mondta: „Mit gondolnak, száz kommunista nincs is Szegeden!" Utasítására el kellett tanácsolni becsületes baloldali szervezett munkásokat. Két hónap múlva – a változó szervezőmunkával összhangban – Farkas Mihály utasítására vissza kellett csalogatni a megsértődött baloldali embereket.[75]

E kezdeti szervezési bizonytalanságnak az értelmiségre való káros hatásáról Komócsin Zoltán a Szegedi Pártbizottság titkárhelyettese később így számolt be: „1944-ben nem vehettünk fel központi utasításra tagokat, akkor még kevés tagságú, minőségi pártnak indultunk. A szegedi pártszervezet akkori vezetői nem vették fel a jelentkező értelmiségieket, akik között nem egy kitűnő ember volt. 1945 első felében az első hibát egy másikkal tetőzték úgy, hogy a baloldalinak számító értelmiségieket beküldték a Szociáldemokrata Pártba. Így a helyzet az, hogy számra is kevés értelmiségi tagjaink minőségileg is gyengék."[76]

Az MKP Budapesten működő Központi Vezetősége 1945. január 22-i ülésén a vezetőség egyik tagjának hozzászólása az értelmiség legjobbjainak pártba szervezéséről, a fentiekhez hasonló problémákat tükrözött. „A legjobb elemek – mondotta –, akik az illegális mozgalomban megállták helyüket, erős rostálás után kerülhetnek a pártba. Ez a kisszámú réteg a pártorganizáció alá tartozik."[77]

Természetesen nem arról van szó, hogy a jelentkezők rostálására nem volt szükség. Kétségtelen, hogy karrierista elemek szép számmal beférkőzhettek a pártba. Ettől óvni kellett a pártot. A túlzott óvatosság, a pártszervezés kezdeti szektás kezelése azonban hátrányos helyzetbe hozta az MKP-t a többi párttal – elsősorban az SZDP-vel szemben. A Magyar Pamutipar Rt. történetét feldolgozó munka erről így számol be: „Eleinte szigorúbban bírálták a felvételeket, nem törekedtek minden áron tömegpárt toborzására. Az egyidejűleg alakult Szociáldemokrata Párt már kevesebb aggályoskodással fogott a szervezéshez. Azonnal nagyon eleven, széles körű agitációt folytatott, főként a műszakiak és a tisztviselők között. Elnézőbben rostálta meg a jelentkezőket, így számszerű többségre tett szert."[78] Sok helyi pártszervezetben pedig bizonyos értelmiségellenesség mutatkozott. 1945. március első felében több budapesti kerületből jelezték, hogy elzárkóznak az entellektüelek elől. A legszélsőségesebb példát Rákospalota mutatta, ahol 500–600 párttag között csak két értelmiségi foglalkozású volt. Ezért több szellemi dolgozó megalakította a pártonkívüli kommunista értelmiségi csoportot. Később a párttitkár belátta hibáját, és megalakította az intellektuális csoportot a párton belül.[79]

Az MKP vezetése igen gyorsan reagált a pártszervezés tapasztalataira. Revideálta a korábbi elgondolásokat, és szélesebb tömegpárt kiépítésére

törekedett.[80] Az elzárkózó szemlélet ellen eredményesen vették fel a harcot, ha a munkásság és parasztság alkalmas rétegeinek felvételéről volt szó. Lassabban küzdötték le szervezeteink az idegenkedést, ha értelmiségieket kellett bekapcsolni a párt munkájába. A kezdeti elzárkózó politikának hátrányos következménye az volt, hogy elég sok olyan entellektüel felvételét utasították el, akiknél később sokkal alkalmatlanabbakat is felvettek.

Felmerült az értelmiség párton belüli szervezésének módszere is. Ezt a pártközpontban 1945. március 6-án és 9-én megvitatták.[81] Javasolták, hogy legyen a kerületben külön orvos-, mérnök- stb. csoport. Ezt többen ellenezték, indítványozták, hogy kerületi funkcionális csoportokat hozzanak létre (ezen azt értették, hogy pl. az egészségügyi csoportban együtt dolgozzanak az orvosok ápolókkal és kórházi munkásokkal). Ez a forma a kerületekben rövid ideig funkcionált, majd megszűnt. A budapesti kerületek többségében a külön orvoscsoportok a két munkáspárt egyesüléséig működtek. Ezen kívül azonban a párt nem szervezte külön csoportba az azonos értelmiségi hivatású kommunistákat. Az az álláspont alakult ki, hogy a kommunista értelmiségieket a szakszervezetekben kell aktivizálni. Ez szervezési hátrányt jelentett a külön orvos-, pedagógus-, mérnök- stb. csoportokat toborzó szociáldemokrata irányvonallal szemben. De annyiban előnyös volt, hogy a szakszervezetek felé fordította a figyelmet, és elősegítette e fontos szervezetekben a kommunista befolyás fenntartását és növelését.

A kommunista értelmiség összességében négy csoportból állt:

1. A Szovjetunióból hazatért emigráns kommunisták a párt politikájának irányításában játszottak döntő szerepet. Az értelmiség közötti munkában a következő személyiségek működése a legfontosabb: Révai József (a párt értelmiségi és kultúrpolitikájának irányítója, az Értelmiségi Bizottság vezetője), Lukács György (irodalom- és kultúrpolitika), Gerő Ernő (műszakiak között), Berei Andor és Friss István (közgazdászok között), Fogarasi Béla és Rudas László (filozófusok között).

Több neves író tért vissza a Szovjetunióból: Balázs Béla, Háy Gyula, Gergely Sándor, Illés Béla stb. Az egyes értelmiségi szakmai kategóriák közül még a műszakiak kaptak értékes utánpótlást a visszatértek által: Freund Mihály, Hilwerth Elek, Perényi Imre és mások személyében.

2. A másik jelentős csoport a hazai illegális munkában részt vett kommunista értelmiségiekből állt. Az értelmiség közötti munkában fontos szerepet töltöttek be: Rajk László (közigazgatásban), Kállai Gyula és Orbán László (általános értelmiségi politika, az értelmiségi osztály vezetői), Molnár Erik (orvosok között), Losonczy Géza (pedagógusok között). Lényeges szerepük volt a szakszervezetek kommunista vezetőinek, akiknek egy része részt vett az illegális kommunista mozgalomban.

3. A harmadik réteg a munkás-, ill. ifjúságmozgalmi múlttal és tapasztalatokkal rendelkező elvtársakból tevődött össze. Olyan személyekből, akik a felszabadulás előtt nem voltak a KMP-nek tagjai. Zömük az SZDP-ben

tevékenykedett, ill. az egyetemi és főiskolai diákmozgalmak szűk baloldali csoportjaiban. E réteghez tartozónak tekintjük politikailag azokat az értelmiségieket is – mérnököket, orvosokat –, akik a numerus clausus miatt külföldön végezték el az egyetemet és ott bekapcsolódtak a baloldali mozgalmakba.

E csoportnak fontos szerepe volt a szakszervezetek vezető garnitúrájában és aktivistáinak soraiban. Közülük viszonylag szép számban kerültek elvtársak az államapparátus és a gazdasági élet különböző pozícióiba.

4. A munkásmozgalmi múlttal nem rendelkező, de a társadalmi haladás, a szocializmus eszméivel rokonszenvező szellemi dolgozók alkották a párt kialakuló értelmiségi tagságának többségét. A felszabadulást követő pillanatban az összes szellemi dolgozó kb. 1–2%-a lépett be a kommunista pártba.

Sajátos problémát jelentett két értelmiségi szakszervezetben – elsősorban a műszakiaknál, de valamelyest a pedagógusoknál is –, hogy egyes kommunista vezetőik részben fiatal koruk, részben kedvezőtlenebb lehetőségeik következtében szükségszerűen nem voltak országosan elismertek, szakmai-tudományos eredményeik sem voltak jelentősek. Erről számolt be a kommunista mérnökaktíva az MKP szakszervezeti osztályhoz küldött feljegyzésében: „Fontos még pártmunkánk számára a tekintély kérdése is. A mérnöktársadalomban eddig ismert vagy elismert nevek részben tudományos működésük, súlyuk, de nagyrészt a régi rezsimet kiszolgáló voltuk miatt lettek tekintélyek... Elvtársainknak nemigen volt módjukban képességüknek és képzettségüknek megfelelő tudományos fokozatot szerezni, holott az a tekintélyszerzésnek egyik fontos módja volt. Szakszervezetünk tekintélyét kétségtelenül nagymértékben növelné a közigazgatásba való intenzívebb beépítése."[82]

E helyzetet a polgári beállítottságú kisgazdapárti mérnökök már 1945 tavaszán saját céljaikra igyekeztek kihasználni. Bírálták az Intéző Bizottságot, olyan mérnökök előtérbe állítását követelték, „akiknek egyéni súlya alkalmas arra, hogy pozíciókat hódítsanak". Bár formálisan elismerték a politikai szempontok fontosságát, de egyes vezetőket támadták, hogy mint mérnökegyéniségek – önhibájukon kívül – nem rendelkeznek az újjáépítéshez szükséges tapasztalatokkal.[83] A szakszervezet kommunista vezetőinek a tekintélyt tehát „menet közben" kellett megszerezni. Eredményeiket dicséri, hogy bár rendkívül hajszás körülmények között dolgoztak – a szakmai támadás a konzervatívabb erők részéről csökkent.

1945 tavaszán egyre világosabbá vált, hogy elengedhetetlenül szükséges az értelmiség legjobbjainak pártba szervezése. Ahhoz, hogy az MKP eredményes harcot folytasson az értelmiség megnyeréséért, a népi demokratikus átalakulásba való bekapcsolódásért, megfelelő létszámú, politikailag szilárd, szakmailag megfelelő tekintélyű, kommunista intelligenciára volt szükség. Emellett figyelembe kellett venni, hogy a koalíciós viszonyok közepette a

helyi igazgatási, hatalmi pozíciók, az üzemi bizottsági és szakszervezeti funkciók elosztásánál nagy szerepe volt az egyes pártok taglétszámának. Az értelmiségi párttagok száma azonban lassan növekedett. Dr. Weil Emil értékelése szerint az 1945-ös választásig az MKP-nak 300, az SZDP-nek 1500 orvos tagja volt.[84] A mérnök szakszervezet tagságának megoszlása 1945 júliusában: SZDP 24%, MKP 8,5%, FKP 5,1%, NPP 0,8%, pártonkívüli 60,7%.[85] Szép számmal voltak üzemek, hivatalok, iskolák, ahol egy kommunista értelmiségi sem dolgozott, vagy ha egy-kettő igen, azok szakmai felkészültsége gyenge volt. Tehát a kommunista pártszervezetek tagjainak nem volt megfelelő szakmai tekintélye. Az MKP első országos értekezlete (1945. május 20—21.) előadói beszéde így foglalt állást: „Pártunkban van a munkásosztály és a parasztság legaktívabb, legelőrehaladottabb része. Ezt sajnos nem mondhatjuk el a haladó intelligenciáról. Pártunkban aránylag nagyon kevés a haladó intelligenciának igazán jellemző, igazán reprezentatív része. Ezen a téren új lendületet kell venni, hogy megnyerjük azokat az intelligens elemeket, a haladó értelmiségnek azt a részét, amelyre pártunknak feltétlen szüksége van."[86] Nem ment könnyen. Azok az entellektüelek, akik 1945-ben és 1946-ban beléptek a pártba, nemegyszer értelmiségi környezetük nyomásának, ellenszenvének voltak kitéve. Különösen vonatkozott ez a pedagógusokra, akiknek tekintélyes része egyházi iskolában tanított.

Az MKP vezetése 1945 tavaszán nem indított tömeges tagtoborzási kampányt az értelmiség pártba szervezésére. A pártépítést azonban figyelemmel kísérte. 1945 augusztusában pl., a nagyüzemi párttitkárok országos értekezletén pozitív, követendő példaként említették az Egyesült Izzó pártszervezetét, ahol a legjobb mérnököket bevonták a pártba, és velük együtt sokkal jobb és eredményesebb munkát végeznek; a Magyar Acélárugyárból az egyik hozzászóló elmondotta, hogy a művezetők és a mérnökök kevés kivétellel a Kommunista Párthoz tartoznak. Erősen bírálták a gyakori elzárkózást. A referátum támadta az Északi Főműhely pártszervezetét, ahol a jelentkező mérnököket nem vették fel az MKP-be, s azok beléptek az SZDP-be, a diósgyőri párttagságot, amely tiltakozott az ellen, hogy mérnököket vegyenek be a vezetésbe.[87]

Az 1945-ös őszi választás változásokhoz vezetett. Az MKP KV 1945. augusztus 23-i ülésén új módon merült fel a párt szervezeti megerősítése, ill. ennek összekapcsolása a választási munkával. A tagfelvétel eddigi gyakorlatától eltérően tagtoborzásra tértek át. „Meg kell változtatni az eddigi rendszert – szögezte le a központi vezetőség beszámolója –, ami az volt, hogy megvártuk, míg valaki kopogtatott az ajtónkon, és mi azután is várakoztattuk. Most rá kell térni a toborzásra is. A mi választási kampányunkban benne legyen az, hogy aki szimpatizál a Kommunista Párttal, aki látja, hogy a párt mennyire a legjobban, a legkövetkezetesebben, a legáldozatosabban vezeti az ország ügyeit, az tartsa kötelességének, hogy belépjen, mert sorainkban kétszer annyit tud tenni, mintha kívülről segít."[88]

A pártba lépő értelmiségiek száma a tagtoborzás után – az 1945-ös választás utáni stagnálás rövid időszakától eltekintve – 1947 nyaráig folyamatosan, nagyobb hullámzás nélkül növekedett. Az MKP-ba való belépéshez elsősorban nem világnézeti okok, a marxizmus ismerete vezetett, hanem a párt politikája iránti rokonszenv. Sok esetben a helyi kommunisták országépítő példamutatása járult hozzá e fontos lépés megtételéhez. Bár kisebb mértékben, e téren helyenként zavaró tendenciákkal is találkozhattunk.[89]

Ettől az időszaktól kezdve már sűrűbben előfordult, hogy egy-egy értelmiséginek valamelyik párthoz való csatlakozását főnökének párttagsága és nem saját politikai álláspontja határozta meg. Az igazolások idején is menedéket jelenthetett egy-egy párttagsági könyv. A választások után kiélezett pártharcok és a B-listázás során e jelenségek még gyakoribbá váltak. Bár az MKP – más pártokhoz viszonyítva – messzemenően igényesebb volt a jelentkezők politikai megítélésében, abban a versenyfutásban azonban, amely a párttagság növeléséért folyt, megnyilvánultak negatív tendenciák is. Nyílt kényszer viszonylag szórványosan fordult elő. Viszont a politikai igények leszállítása, olyan egyének felvétele, akik „állásbiztosítás" céljából léptek a pártba, sűrűbben kezdett elterjedni. Országosan mégis tipikusabb jelenség volt, hogy a társadalmi haladás iránt fogékony rétegek váltak a kommunista párt tagjává.

1946 szeptemberében, az MKP III. kongresszusa idején, már 31 300 értelmiségi tagja van a pártnak, ez az össztagság 4,8%-a.[90] A párttagság összetételét vizsgálva szembetűnő – még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy az entellektüelek sokkal nagyobb arányban találhatók városokban –, hogy városokban az össztagság 7,4%-a, ezzel szemben vidéken (városok nélküli) 1,9%-a volt értelmiségi. A közel 4000 kis- és nagyközségben 409 tanyai szervezetben összesen 6915 szellemi dolgozó párttag volt. A vidék láthatóan gyenge pontja az értelmiségiek pártba szervezésének. A legnagyobb arányú az értelmiség – az össztagsághoz viszonyítva – Budapesten volt. Létszámuk 14 590 (11,3%). A fővárosi kommunisták szerepe a felszabadulás előtti és azt követő döntő harcok idején is nagyon jelentős volt. A megyék közül az össztagság 4%-át meghaladó értelmiségi Hajdú, Vas, Veszprém és Zala megyékben volt. Az értelmiség legkisebb arányú (ahol az össztagság 2%-a, ill. még azt sem érte el) Bihar, Jász–Nagykun–Szolnok, Szabolcs, Szatmár és az egyébként mozgalmilag erős Borsod, Csanád és Békés megyékben volt. Az utóbbi két megyében sok helyi szervezet értelmiségellenes volt.

A különböző értelmiségi szakmai csoportokban végzett szervező munka során eltérő problémákkal és jelentős különbségekkel találkozhattunk. A legnagyobb és leggyorsabban kialakult befolyása az MKP-nak az orvosok között volt. Már a kiinduló kommunista mag is elég erős volt. Az orvoscsoport élén a Horthy-börtöneit megjárt, jelentős, több mint másfél évtizedes kommunista mozgalmi tapasztalattal rendelkező és kiváló szervezőkészséget tanúsító dr. Weil Emil állt. A kommunista orvosok erőteljes szervező mun-

kát végeztek. Az 1945-ös választás utáni 400–500-as létszámról 1947 márciusáig mintegy 1700-ra növekedett azoknak az orvosoknak a száma, akik MKP-tagok lettek. Ez az összes orvos 20%-a. Budapesten 4500 orvosból 1100 volt párttag. Az egész országban 10 egyetemi tanárt, 30 magántanárt, 7 tisztiorvost szerveztek be a pártba.[91]

Az MKP vezetősége nagy gondot fordított a mérnökök és technikusok pártba szervezésére, a szektás tendenciák leküzdésére. Erőteljesebb tagtoborzási kampányt 1946 tavaszán bontakoztatott ki. 1946 végén – az MKP értelmiségi osztálya műszaki csoportjának jelentése szerint – 1000 kommunista mérnökről és technikusról volt tudomásuk. A fogalmazásból ki lehet venni, hogy ennél – amely az összes műszaki értelmiség 6–7%-át tette ki – esetleg valamivel több is lehetett. Ez a létszám – bár az orvosoknál szűkebb – megfelelő kiinduló bázis volt a technikai intelligencia között végzendő munkához. A technikusok között nagyobb arányú volt a párttagság, mint a mérnökök soraiban. A bányászatban pedig nagyobb arányú, mint a gyáriparban. Több bányában ezt erőszakos toborzással érték el. 1947 nyarán Salgótarjánban és Tatabányán a műszaki értelmiségnek már 80–85%-a volt párttag.[92]

A gyáripar egyes üzemei és az egyes megyék 1945–1947. évi adatai nagyon eltérő képet mutatnak. Ajkán több kommunista párttag volt, mint szociáldemokrata. Szolnokon, Ózdon, Pécsett nagyon hasonló vagy azonos adatokkal találkozunk. Ezzel szemben Békés, Fejér, Hajdú és Heves megyékben, Győrött, a Ganz Vagon- és Gépgyárban 4–10-szeres volt az arány az SZDP javára.[93] A volt állami üzemekben – MÁV, BSZKRT – a felszabadulás után is érezhető volt a régi reakciós antikommunista szellem hatása. A Kommunista Párt gyenge volt ezekben az üzemekben, vállalatoknál.

1947 első hónapjaiban az MKP értelmiségi osztálya beszámol arról, hogy az országban levő kb. 16 000 mérnökből és technikusból mintegy 1600 (10%) a párttag. Ebből 1000 dolgozik Budapesten. Az osztály bírálta az üzemi szervezeteket: „Számos üzemben, vidéki ipari gócpontokon – írták – a pártszervezet nem kellő megértéssel kezelte a műszaki értelmiséget, ennek az a következménye, hogy nem sikerült megnyerni vagy egyenesen az SZDP-be kergették őket."[94]

A felgyorsuló szervező munka a műszakiaknál helyenként negatív tendenciákkal párosult. Bár nem tömegesen, de találkozhattunk – a forrásanyagok szerint – passzívabb, politikailag nem megfelelő párttagokkal. A Weiss Manfréd gyár pártbizottsága szerint az értelmiségiek közül legtöbb a szociáldemokrata, de ezek „papírszociáldemokraták". A kommunista értelmiségiek közül is többen csak addig voltak jó elvtársak, amíg pozícióikat meg nem kapták. Köztük is sok a „papírkommunista".[95] Tatabányán a kommunista párttag műszakiak egy részénél 1946 őszén jobbratolódási tendenciákat állapítottak meg.[96]

A párttag műszakiak túlnyomó többsége azonban mind az újjáépítésben,

mind a politikában a reájuk háruló feladatokat egyre jobban látták el. Az üzemi intelligencia szélesebb tömegeinek bizalmát a kommunista műszakiak iránt az 1947. január 4. és 15. közötti üzemi bizottsági választások mutatták. Bár ebben az időszakban az SZDP-ben kétszer annyi műszaki volt, mint az MKP-ban, a 44 üzemben megtartott üzemi bizottsági választásokon mégis 51 kommunista és csak 4 szociáldemokrata műszakit választottak meg.[97] A kommunista műszakiakról pozitív képet ad Forbáth Róbert, a Nehézipari Központ szociáldemokrata főtitkára is. 1947. márciusi jelentésében arról számol be, hogy a kommunista munkatársak kevesebben vannak, mégis rendkívüli politikai erőt képviselnek, mivel állásfoglalásaikat összehangolják. Az üzemekben pedig, ha kell elvtársaikkal szemben is gerincesek a munkafegyelem érdekében.[98]

Leglassúbb a fejlődés a pedagógusok szervezésében. Az értelmiségen belül a tanítók és a tanárok voltak a „legóvatosabb" társadalmi réteg. Közülük maradtak a legtöbben párton kívül. Még 1947 tavaszán is minden 10 pedagógusból csak 3 volt valamilyen párt tagja. Kevés pedagógus közeledett a párthoz. Bár a demokratikus változások nagy részével tömegesen egyetértettek, „nemzeti sérelmekben megrekedt" szemléletük (Bibó István kifejezése) az MKP-t olyan nemzetközi jellegű pártnak tekintette, amely szemben áll az igazi hazafias nemzeti szemlélettel. Emellett a klérus a pedagógusok tömegét tartotta anyagi és erkölcsi nyomás alatt. A vezető kommunista pedagógusok szerint a vidéki pártszervezetek értelmiségellenes magatartása is gátolta a szervező munkát: „az első próbálkozások sikertelensége után elfordultak a tanítóktól, mondván, hogy javíthatatlan reakciósok. Nem vizsgálták meg a falusi egyházi tanítók magatartásának a gyökereit."[99] Szerintük túlzott szigorúsággal ítélték meg egyes pedagógusok múltját.

Vezető kommunista pedagógusok – 1946 júniusa körüli időszakra – kb. 600–800-ra becsülték a párttag pedagógusok számát. Ez az összes pedagógus 1,5–2%-a volt. Egy évre rá, 1947 júniusában, mintegy 1800–2000 pedagógus tartozott a párthoz (a tanítók, tanárok kb. 4,5%-a). Budapesten valamivel jobb volt a helyzet. 10 000 pedagógusból 1947 márciusában 500 kommunista párttag volt. Ezzel szemben néhány városban különösen csekély a kommunista nevelők száma: 1946 októberében Győrben 480 szakszervezeti tagból 2, Mosonmagyaróvárott 247-ből 4, 1947. június elsején Hódmezővásárhelyen és Keszthelyen mindössze 1, Gyöngyösön 4, Pécsett 7, Békéscsabán 9 kommunista párttag volt.[100]

A pedagógus párttagok között passzív vagy konjunkturális elemekkel még szórványosan is alig találkoztunk. A kommunista pedagógusok kis létszáma viszont akadályozta a nevelők közötti politikai munkát.

Szűk volt a befolyása az MKP-nek a köztisztviselők között is. A közigazgatás csúcsain ugyan elég jelentős volt a kommunista párt kiharcolt részesedése, de a közhivatalok alsóbb szintjén többnyire elenyésző. Ez a körülmény a haladó szellemű rendeletek végrehajtását is gátolta. Gyökeres vál-

tozás 1946 őszéig, az MKP III. kongresszusáig sem történt, amit Rákosi Mátyás kongresszusi zárszavában is kifogásolt. Bírálta, hogy kevés a kommunista közhivatalnok, és a befolyásuk sem kielégítő. „Hiába van néhány kulcspozíció a kezünkben – hangoztatta –, hogyha a végrehajtó szervek túlnyomó többsége olyan, hogy nem hajtja végre az utasításokat abban a szellemben, ahogy azt a demokrácia érdekében a kommunista tisztviselők kívánnák. Ezen a téren feltétlenül van változtatni való."[101]

A III. kongresszus utáni, a köztisztviselőkre vonatkozó, elszórtan található pártstatisztikai adatokból általánosítani nem lehet. Az tény, hogy lassú lehetett a változás. A közalkalmazottak szakszervezete 1946 végén megtartott elektor választásának adatai is azt mutatták, hogy egy megválasztott kommunista párttagra 5–6 szociáldemokrata és kisgazdapárti közhivatalnok jutott. A pedagógusok mellett a köztisztviselők is gyenge területei voltak a pártszervezésnek.

A felszabadulás utáni új helyzetben az MKP értelmiségi politikájának lényeges kérdése az értelmiség helyének és szerepének meghatározása, valamint a helyes szövetségi politika kialakítása volt. Voltak tendenciák, amelyek alapján egyes politikai erők az értelmiség tömegét kívánták a vádlottak padjára helyezni a múlt rendszer támogatása vagy lojalitásuk miatt.

Már az Ideiglenes Nemzetgyűlés első ülésén, 1944. december 21-én Erőss János kisgazda képviselő pl. a következőket hangsúlyozta: „meg kell állapítanom, hogy ez a középosztály megbukott, sőt azt mondhatnám, csaknem jóvátehetetlenül megbukott... nem azért bizonyult ez a középosztály rossznak, mert középosztály volt, nem is azért, mert magyar volt, hanem azért, mert idegenből verődött össze, az utolsó három évtized mesterséges elaljasítási eszközévé vált a mindenkor változó kormányzatoknak. Ez a középosztály azt tanulta meg, hogy ha kis széken, ha nagy széken, ha irodában, ha iskolában, de úgy nézze ezt a népet, mint, amely az ő kiszolgálására született."[102] Az állásfoglalás több szempontból is vitatható. Egyrészt láthatóan összemossa a középosztály és az értelmiség fogalmát. Másrészt a „középosztály" népellenességét idegen – német – származásából vezette le, ami nem felelt meg a valóságnak.

Révai József reagált Erőss János beszédére. Mindenekelőtt különválasztotta a történelmi középosztály és az értelmiség fogalmát. A különbséget jogosan hangsúlyozta ki, bár vitathatóan a történelmi középosztály fogalmát ekkor a dzsentrire szűkítette le. „Különbséget kell tenni – mondta – a magyar értelmiség és a között a dzsentri között, amelyről azt hiszem, sok joggal lehet elmondani, hogy országvezetésre nem bizonyult túlságosan alkalmasnak. De nem erről a dzsentriről van szó, hanem a magyar értelmiségről." Az értelmiség bírálatának szükségességéről Révai is beszélt, de leszögezte: „Az értelmiségnek nem a vádlottak padján, hanem a magyar demokrácia táborában, a magyar nemzeti egységfrontban van a helye...

Tény, hogy a magyar értelmiség legjobbjai az utolsó években próbáltak

a nép felé fordulni, keresték az útját a népi, nemzeti újjászületésnek. Hogy ezek csak kivételek voltak? Hát akkor itt az ideje, hogy ezekből a kivételekből szabály legyen.

A demokratikus Magyarországot a néppel együtthaladó értelmiség: orvosok, tanárok, mérnökök, tisztviselők tízezrei nélkül felépíteni nem lehet és nem tudjuk."[103]

Az MKP vezetői általában szembeszálltak azzal a szemlélettel, amely mind az értelmiség tömegeit, mind egyes kiemelkedő személyiségeit szélsőségesen ítélte meg. Felmérték, hogy: „nem válhat a múlt úrrá a jelenen". Tudatában voltak annak, hogy a megítélésnél e rétegek változásaira is érzékenyen kell reagálni.

Ebből a szempontból szinte programadónak kell tekinteni Révai József „Szekfű Gyula útja" c. cikkét.[104] Alapvető gondolata a szektás, maximalista politika bírálata. Szekfű Gyula a pedagógus szakszervezetben figyelemre méltó előadást tartott. Ebben foglalkozott a letűnt kor három lejáratott és eltorzított fogalmával: nemzet, kereszténység, Szent István-i gondolat. Hangsúlyozta a történelmi középosztály múltbeli felelősségét, a dolgozó tömegek nagy társadalmi jelentőségét, a Szovjetunióval való baráti kapcsolatunk fontosságát[105].

Szekfű előadását Révai olyannak tartotta, amely „megérdemli, hogy ne úgy vegyünk róla tudomást, mint szürke napi eseményekről, hanem felfigyeljünk rá, és gondolkozzunk rajta". Amellett, hogy bírálta Szekfű Gyula régebbi tevékenységét, támadta azokat, „akik szerint Szekfű Gyula megtérését nem szabad elfogadnunk. A demokrácia szigorú erkölcse – szerintük – azt követeli, hogy az új Magyarország eszmei építői és nevelői közé csak azokat engedjük, akiknek múltjában nincsen folt, csak azokat, akik az elmúlt negyedszázadban inkább magányos elszigeteltségbe vonultak, de nem alkudtak meg. De országot építeni, népet nevelni csak külső és belső emigránsokkal nem lehet ... megalkuvás nélküli harcos demokratizmus a magyar intelligencia sorában alig volt." Ami demokratizmus volt, jórészt az se kapcsolódott össze népi törekvésekkel, a tömegek mozgalmaival. „Ha csak azokkal akarnánk együtt haladni, akik nem jobbról jöttek balra, hanem mindig baloldalon álltak, maroknyi emberen kívül alig volna útitársunk." Az intelligenciának azok a képviselői, akik rendíthetetlenek maradtak ugyan, de nem csatlakoztak szervezett népi tömegerőkhöz az elmúlt negyedszázadban – Révai cikke szerint –, reménytelen és befolyástalan szektaszerepre voltak kárhoztatva. Következtetése: „Tisztelet és becsület a maroknyi rendíthetetlennek, de a magyar értelmiség újjánevelésében a becsületes »megtérteknek« nagyobb szerepük lesz, mint nekik." Révai gondolata fontos, bár azzal nem lehet egyetérteni, ahogy a „maroknyi rendíthetetlenek" szerepét – feltehetően a baloldali polgári radikálisokra gondolt – lebecsülte. „A megtérésre hajlamosakat nem szabad magukra hagyni, és tétlenül várni, míg beérnek bennünket, hanem elébük kell mennünk. Üdvö-

zölni kell azokat, akik legalább elindultak előre." Révai – érthetően – közéjük sorolta Szekfű Gyulát (lásd függetlenségi mozgalomban vitt szerepét).

Cikkének másik alapgondolata a szövetségi összefogás és az eszmékben való nézeteltérés feltárásának összefüggését érintette. „Szekfűre is áll – írta –, ami a magyar értelmiség nagy részére, hogy amikor kiábrándult az ellenforradalomból, nem ment túl rajta. A dezillúzió, a kiábrándulás rendszerint azt jelenti, hogy a következményeket elítéljük, de az ideálokat fenntartjuk", és tovább: „Nem »mea culpá«-t követelünk, hanem tudományos önbírálatot kérünk... Tudósnál, történésznél a szó néha többet jelent a tettnél. A tudós, a nevelő kötelessége az öntudatosítás. A magyar ifjúságot, a magyar értelmiséget megzavarja a tudós tetteinek és tanításainak ellentmondása, magától a történésztől akarja hallani önnön tetteinek magyarázatát és régi tanaival való tudományos szembesítését." Révai későbbi írásaiban, beszédeiben az ilyen nyílt önkritika igénye elhalványul.[106]

Révai József cikke – Szekfű Gyula állásfoglalására való reagáláson túlmenően – orientálni akarta a bizonytalan helyi MKP-szervezeteket az értelmiség tömegei között végzett munkában.

Az MKP értelmiségi politikájának szerves részeként megkülönböztetett figyelemmel foglalkozott az értelmiségi elittel. A párt felmérte, hogy az intelligencia vezető személyiségeinek állásfoglalása nagymértékben befolyásolhatja a szélesebb értelmiségi rétegek gondolkodásmódját, tevékenységét. Már az 1945. március 9-én a párt központjában megtartott értekezleten – ahol megvitatták az értelmiségiek közötti szervező és politikai munkát – felvetődött, hogy meg kell állapítani, kik a legkvalifikáltabb értelmiségiek. Ezeket keressék fel, és vonják be őket az építés munkájába, esetleg a párt munkájába is. „Ha ezeket az embereket megszerezzük, eldőlt a csata."

Az MKP Központi Titkársága 1945. április 14-i ülésén megbízta Révai Józsefet, Horváth Mártont és Kállai Gyulát, hogy szervezzenek meg egy megbeszélést az MKP KV-e és 15–20 haladó szellemű kiválóság között.[107] A párt vezetői május végén találkoztak az értelmiség kiemelkedő képviselőivel. Révai József jelentősnek értékelte e megbeszélést. „Néhány nappal ezelőtt folyt le az a találkozás – írta –, amelyen pártunk néhány vezetőjén kívül részt vett 25–30 java író, tudós, művész. A cél nemcsak az ismerkedés volt, hanem az is, hogy az értelmiség legjobbjai megmondják nyíltan, mik az akadályai annak, hogy a nemzetnek ez a rendkívül értékes rétege cselekvően bekapcsolódjék az újjáépítés munkájába. Nyílt, őszinte vitában közeledtek egymáshoz a kommunista párt és a régi magyar intelligencia képviselői."[108]

A pártvezetés munkamódszeréhez tartozott, hogy időnként megbeszéléseket tartottak egy-egy értelmiségi réteg kiemelkedő képviselőivel, közös program kialakítása céljából. Természetesen ezek az összejövetelek önmagukban nem oldották fel a fenntartásokat a kommunista párttól távol álló entellektüelekben. A tartózkodásra, a bizalmatlanságra jellemző, hogy az első ilyen megbeszélés után az egyik vezető mérnök így nyilatkozott: „Rá-

kosi és Révai igen kiváló emberek, sok jót és szépet mondtak, kérdés mit lehet ebből elhinni, tekintettel arra, hogy politikusok."[109] E megbeszélésen a nézetek összevetése, esetleges ütköztetése, vélemények cseréje eszköz volt az értelmiség elitjének megnyeréséért folyó küzdelemben. A pártnak a magyar nép felemelkedéséért vívott hosszabb idejű sikeres harca válhatott a fő felvilágosító eszközzé.

A Szociáldemokrata Párt és az értelmiség

Az SZDP-nek a felszabadulás után előnyösebb helyzete volt az értelmiség között: egyrészt mint 25 éven keresztül legális párt, jelentős pártépítési tapasztalatokkal rendelkezett, másrészt a háború alatt kiépült értelmiségi szakmai csoportok a szervezetek alapját képezhették. Pest felszabadulása utáni napokban központi értelmiségi csoport működött, majd néhány hét alatt megszervezték a külön orvos-, gyógyszerész-, nevelői, mérnök-, jogász- stb. csoportokat.

Az SZDP-n belül az értelmiségiek közötti munkában fontosabb szerepe volt több funkcionáriusnak. Megemlítendő: Bán Antal, Vajda Imre, Justus Pál, Kéthly Anna, Horváth Zoltán, Faragó László. Hasonló szerepük volt az értelmiségi szakszervezetek szociáldemokrata vezetőségi tagjainak és a szakmai csoportok vezetőinek. A mérnök- és technikuscsoport vezetői Fischer József, Gács Lajos, Sasvári Géza és Virány Gida voltak. 1945 decemberétől Presszer Istvánnak – aki 1946 februárjától az Értelmiségi Bizottság titkára is lett –, valamint Lugossy Jenőnek volt irányító szerepe. A szocialista orvoscsoportot Gartner Pál és Gottsegen György vezették. A nevelői csoport irányításában Gárdos Dezsőnek, Weber Mihálynak, Kerék Péternek és Lantos Lajosnak volt döntő szerepe.

Az SZDP kezdettől fogva az értelmiségi tömegek között a széles mértékű szervezés híve volt. Az SZDP orvoscsoportja Intéző Bizottságának 1945 júniusi jelentése szerint Bán Antal – aki a párton belül az első hónapokban az értelmiségi terület felelőse volt – a párt orvoscsoportjának újjáalakításakor kitűzte a vezetőség feladatául, hogy „igyekezzék minél több orvost, ha lehet akár mind a 3000-t (a budapesti orvosok száma a felszabadulás után feltehetőleg ennyi – *J. M.*) pártunkba beszervezni, miután az orvosok hovatartozásának széles néprétegekre gyakorolt befolyása következtében számarányukat messze meghaladó súlya van."[110]

A széles körű szervező munkának megvolt az eredménye: az értelmiség valamennyi nagyobb létszámú szellemi dolgozót magában foglaló szakmai csoportjából a koalíciós pártok közül az SZDP-be léptek a legtöbben.

A legnagyobb arányú szervezési sikert az orvosok között érték el. Már 1945 nyarán az SZDP 34. kongresszusi jelentése szerint több mint 1000 szociáldemokrata párttag orvos volt. Közöttük már ekkor megtalálható 25 rendes és rendkívüli egyetemi tanár, 15–20 egyetemi magántanár, igen sok

kórházi főorvos és igazgató. 1946 novemberében az orvoscsoport létszáma 2500. Az összes orvos közel egyharmada, a pártokba szervezett orvosoknak közel kétharmada volt szociáldemokrata párttag. Ekkor már a budapesti egyetem orvosi fakultása tanári testületének 50%-a szociáldemokrata párttag. 1947 nyarán az SZDP tagsággal rendelkező orvosok száma 3200, az orvosok létszámának több mint egyharmada.[111]

Ezekre a pártépítési sikerekre Szakasits Árpád is felfigyelt, és – Gartner Pál visszaemlékezése szerint – dicsérte a csoport vezetőinek szervező munkáját. Gartner kénytelen volt részben elhárítani a dicséretet. Szerinte az orvosok a kommunistákat túlságosan „vörös"-nek, a kisgazdákat „fehér"-nek tartották. Számukra a legrokonszenvesebb, a legkockázatmentesebb szín a „rózsaszín" volt.

Úgy látom, az orvosok tömegei elsősorban egy dologgal törődtek, hogy nyugodtan, megfelelő légkörben végezhessék munkájukat. Ha ehhez a legjobb „pártfedezetet" az SZDP-ben látták, hát oda léptek be.

Az SZDP tagtoborzása sikeres volt a műszaki értelmiség között. Budapesten már 1945 nyarán 500 mérnök és technikus lépett be az SZDP-be. Országosan ekkor majdnem háromszor annyi műszaki értelmiségi lépett be az SZDP-be, mint az MKP-ba. 1946 végén mintegy 2000–2500 szociáldemokrata párttag volt (kétszerese a kommunista párttagoknak) a műszaki intelligencia soraiban. 1947 márciusában pedig 3000–3500 a számuk – azaz a mérnökök és technikusok kb. 20%-a.[112]

A pedagógusok szervezése körül sajátos helyzet alakult ki. Kezdettől fogva előfordult közöttük az erőszakos szervező munka. Más okokkal együtt ezért is találkozhattunk elég sűrűn az SZDP-be való be- és kilépéssel. A statisztikai adatok nagyon ellentmondásosak, használhatatlanok. Sokan, akik nyomásra vagy helyezkedésből léptek az SZDP-be, viszonylag nagyon hamar otthagyták e pártot. Gárdos Dezső a nevelői csoport 1947. évi főtitkári jelentésében keserűen állapította meg: „Kétségtelen, hogy ez a tömeg nagy általánosságban csak tömeg volt, de nem volt szocialista tömeg. Amikor kezdtük a soraink közé állt pedagógusok komoly számbavételét, s amikor a párt, ill. a nevelői csoport tudatos állásfoglalást, munkát, szocialista szellemet és magatartást követelt a tagoktól, a kezdeti tömeg egy része levált, eleinte sokszor látott és szerepelt emberek elmaradtak. Különösen opportunitásból hozzánk kerültek maradtak el hamarosan."[113]

Már elfogadható adat – az SZDP 35. kongresszusi jelentése alapján –, hogy 1946 novemberében a pártnak 1100 pedagógus tagja volt (a fővárosi tanítók és tanárok kb. 11%-a). 1947. június elejei adatok a pedagógusok párttagság szerinti megoszlásáról:[114]

SZDP-tag	16%	MKP-tag	4,5%
FKP-tag	13%	PDP-tag	1,0%
NPP-tag	5%	Pártonkívüli	60,5%

A közigazgatás tisztviselői karában a felszabadulás utáni egy-másfél évben a Független Kisgazdapártnak volt túlsúlya. 1946 tavaszától, a Baloldali Blokk ellentámadása és a B-listázás idejétől gyorsul fel az SZDP pártszervező munkája. Az 1946 végén megtartott szakszervezeti választások valószínűsítik, hogy a pártokba szervezett köztisztviselőknek közel fele volt SZDP-tag. A párt 35. kongresszusi jelentése szerint 17 000 fővárosi alkalmazott közül 9800 szociáldemokrata. Ebből 5100 fizikai és 4700 szellemi dolgozó. A közalkalmazottak szakszervezete elektor választásánál csaknem 50% SZDP-tagot választottak meg. E nagy változással szükségszerűen gyorsult fel az SZDP-tag köztisztviselők erős politikai felhígulása.

A Szociáldemokrata Pártba lépő értelmiségiek politikai arculata igen sokféle. Egy viszonylag szűk, szilárd szocialista réteg mellett a legjellemzőbb tömegét a polgári demokratikus beállítottságú, antifasiszta entellektüelek alkották. Nem kis számban kerültek a pártba politikával nem törődő, passzív elemek, esetenként a polgári demokratikus felfogástól is jobbraálló, konzervatív entellektüelek – különösen a közigazgatási apparátusból –, akik karrierjüket, meglevő állásukat akarták biztosítani. A politikailag súlyosan kompromittált, főleg volt nyilas párttag személyek azonban általában távolmaradtak az SZDP-től.

Azt a tényt vizsgálva, hogy az értelmiségiek miért léptek be nagyobb számmal a Szociáldemokrata Pártba, mint a Magyar Kommunista Pártba – figyelembe véve az MKP kezdeti elzárkózását és e szervezésből adódó hátrányokat – a legfontosabbaknak mégis azt tarthatjuk, hogy az intelligenciának még haladóbb szemléletű rétegei is közelebb álltak a kevésbé radikálisnak tartott SZDP-hez, mint az MKP-hoz. Az a tény, hogy az MKP elkövetett hibája, a túlzott igényei miatt – mint már megírtam – egyes haladó baloldali gondolkodású entellektüeleket nem vettek fel a pártba, sajátos módon pozitív kihatású is volt. Ugyanis az SZDP-hez csatlakozott értelmiségieknek ez a része ebben a pártban erősítette a baloldalt. Ismerve az SZDP értelmiségi összetételét, erre nagy szükség volt. Mindent figyelembe véve – elsősorban az intelligencia többségének a két világháború közötti politikai beállítottságát – sok értelmiségi politikai fejlődésében az SZDP-tagság haladást jelenthetett. Ezt természetesen módosíthatta a párt további politikai vonala, az egyes pártszervezetek tevékenysége és az adott SZDP szakmai csoportok ideológiai-politikai profilja.

A központi értelmiségi csoportra kezdetben az ún. „középutas" tendencia volt jellemző. Idézek a pártvezetőség számára küldött 1945. február 15-i feljegyzésükből: „Oroszország mindig a kommunista pártot fogja támogatni úgy, mint az angolszász hatalmak minden demokratikus külszín mellett és dacára a kapitalista frontot fogják támogatni. Bennünket a kapitalisták támogatnak akkor, ha az orosz kommunista nyomás válik túl erőssé... Minekünk ezt a helyzetet, ezt az adottságot ki kell használni ahhoz, hogy a mérleg nyelve lehessünk, mégpedig azáltal, hogy a pillanatnyi helyzetet

kihasználva meghódítsuk a szociáldemokrata személyek beültetése által mindazokat a bástyákat, amelyek fontosak lesznek. Ma erre a kapitalista oldal hajlandó, és ezt minden szemérem és gondolkodás nélkül ki kell használni."[115]

Az SZDP értelmiségi csoportja ekkor – közvetlenül a felszabadulás után – jobbra állt a párt politikai vezetésétől, amelyben a baloldal volt túlsúlyban. Bán Antal is – akihez az értelmiségi csoport előterjesztéseit elküldték, és aki ekkor a baloldalt támogatta – bírálta a fenti szemléletet. Szemükre vetette, hogy a Gyáriparosok Országos Szövetsége ma hajlandó volna a szociáldemokratákat favorizálni és az adott alkalmakkor kijátszani az MKP ellen „ezt mi sohasem engedjük meg"[116]. Az értelmiségi csoportot tehát – amely politikailag szintén különböző szárnyakra bomlott – ez időben a pártvezetés részéről balról érték pozitív hatások. A pártvezetés már az első hónapokban látta, hogy a nem-szocialista értelmiségi elemek ellepik a pártot. Bán Antal figyelmeztette az értelmiségi csoportot „a tagsági könyv még nem jelenti azt, hogy tulajdonosa szocialista".

A kialakuló értelmiségi csoportok közül a legaktívabb volt és tartalmi kérdésekkel is behatóbban foglalkozott a mérnök- és az orvoscsoport. Az orvoscsoportnál ezt elősegítette az a tény is, hogy több szakmailag egészen kiemelkedő professzort sikerült bekapcsolni a munkába (Horányi Béla, Issekutz Béla, Hedri Endre, Merényi Gusztáv és mások).

A mérnökcsoport 1945 júniusáig több dolgozatot vitatott meg fontos kérdésekről: Budapest bérházainak helyreállítása, Tervgazdasági Tanács felállítása, a mérnöki, építészi és vállalkozói munkakör demokratikus elválasztása stb. Egyes javaslataikat, pl. az energiakérdés megoldására tett indítványaikat a mérnök szakszervezeten belül is megvitatták.

Az értelmiségi csoportok bírálták a párt vezetését, amiért bizonyos kérdésekben nem kellően támogatta őket. Az orvoscsoport panaszolta, hogy a közegészségügyre vonatkozó javaslataikat elutasítják és a párttól nem kapnak segítséget. Az irányítók közül egyesek inkább reakciós beosztottjaik véleményéhez igazodnak. Különösen a mérnökcsoport lépett fel támadóan. Követelték, hogy a mérnököket érintő kérdésekben a pártvezetés kérje ki a csoport véleményét. Ismételten kifejezésre juttatták azt az igényüket, hogy a csoport a párt vezetésében képviselve legyen. Sérelmezték, hogy kevés szociáldemokrata mérnököt vontak be a törvényhatósági bizottságba. Kiemelték, hogy az MKP-ban nagyobb az összetartás, a kommunista lapok hangsúlyozzák a mérnöki munka fontosságát, a *Népszava* pedig még csak nem is érinti azt.

E bírálatok részleges jogossága mellett figyelembe kell venni, hogy sok műszaki foglalkozású egyén állami, gazdasági funkciók megszerzése érdekében lépett be a pártba. A mérnökcsoporttól ehhez vártak segítséget. A csoport vezetősége pedig a párt vezetőségétől. Ezt sokszor nem kapták meg, és viszonylag nagy létszámukat figyelembe véve, feltehetően meg sem kap-

hatták. Így érthető a csoport vezetőjének, Gács Lajosnak elkeseredett következtetése: nehézséget okoz a csoport összetartása, nehéz visszatartani tagjait, hogy ne menjenek oda, ahol őket „jobban megértik", „megbecsülik". Jellemző tény, hogy amikor a csoport egy-egy tagja állami, gazdasági funkcióba került, abbahagyta a szakszervezetben vagy a mérnökcsoportban végzett munkát.

Több területen azonban pozitívan értékelhetjük az értelmiségi csoportok tevékenységét. A kommunistákkal együtt részt vettek a jobboldali erők elleni küzdelemben. Bekapcsolódtak az igazolási eljárásokba. Az újjáépítés sok területén együttműködtek más pártok haladó erőivel. Segítették tagjaik ideológiai képzését. 600 szociáldemokrata orvosból 200 már 1945 júniusában ideológiai szemináriumon vett részt – emlékeztetett rá az SZDP Értelmiségi Titkársága, helyeselve az orvoscsoport tevékenységét.

Végül ki kell térni arra a tényre, ami mind a két munkáspártra jellemző volt: e pártokba nagy számmal léptek be a zsidó származású értelmiség soraiból, az „átlagosnál" lényegesen nagyobb arányban. Ez mint ismeretes, a munkásmozgalomra általában nemzetközileg is jellemző volt. Érintem e lépés közvetlen történelmi okait, következményeit. A zsidó származású értelmiség jelentős részét szociális okok mellett múltbeli sérelmeik, üldöztetésük alapján az antifasiszta rendszer iránti rokonszenvük vitte az SZDP-be vagy az MKP-ba. A munkáspártokban látták – jogosan – a legkövetkezetesebb fasizmusellenes erőt. A demokratikus antifasiszta szemlélet lépést jelentett, ill. jelenthetett előre a szocialista gondolkodás irányába. A munkáspártokba lépő zsidó származású értelmiség egy kisebb hányada helytelenül a két pártot a bosszú, a visszavágás eszközének tekintette. Ezt mutatták az igazolások során megnyilvánuló túlzások, ill. egyes helyi szervezetekben szektás, elzárkózó politikájuk. Bár e jelenségek nem voltak tömegesek, helyenként az antiszemitizmussal fertőzött rétegek igyekeztek felnagyítani ezt. Így az elkövetett hibáknak – súlyukhoz képest – negatívabb hatásuk volt a közvéleményre. Tény azonban az, hogy helyenként a zsidó értelmiségiek különösebb képesség és tehetség, baloldali múlt nélkül magasabb gazdasági, állami stb. funkciókba kerülhettek azért, mert a fasiszták által üldözöttek voltak. E leegyszerűsített káderpolitika és megítélés – „sajátos jóvátétel" – nem segíthette eredményesen az antiszemitizmus elleni küzdelmet, sőt, mint várható volt, felszínen tartotta és rögzítette az antiszemita szellemet egyes jó irányba formálható értelmiségi rétegekben is.

E zavaró tényeket is feltárva összességében pozitívan kell értékelni a zsidó intelligencia nagy részének – köztük tömegesen orvosok és mérnökök – munkáspártokba lépését, ahol ezrek válhattak marxistává, szocialistává.

Az FKP, bár az ellenforradalmi rendszerben legális volt, ennek előnyeit kezdetben a felszabadulás után az értelmiségiek között kevésbé tudta hasznosítani, mint az SZDP. Az FKP tevékenységének jellege, iránya az első hónapokban nem volt eléggé világos ahhoz, hogy széles értelmiségi rétegek támogassák. Csupán egy parasztpártot láttak benne, amelyhez a városi értelmiségnek kevés köze van. 1945 tavaszának végén, nyarának elején – mikor mind nyilvánvalóbbá vált a párt alapvetően polgári jellege – az értelmiségiek nagyobb számban váltak e párt tagjává. Azok tömörültek elsősorban az FKP-ba, akik látták, hogy a Horthy-rendszerhez képest bizonyos társadalmi változások szükségesek – sokan voltak közöttük a német fasizmus ellenségei –, azonban a társadalmi reformokat a magántulajdon alapján állva tőkés mederben akarták tartani. Emellett a pártba szép számmal konzervatív jobboldali elemek is bekerültek, és ellentétes végletként társadalmi változások hívei is. A párt felszabadulás előtti értelmiségi magja széles látókörű, inkább francia–angol orientációjú, a korabeli fogalmazás szerint „európéer" gondolkodású, demokratikus réteg volt. A pártot – mint a tények mutatták – később fokozatosan elárasztották egyházi neveltetésű, erősen klerikális beállítottságú értelmiségiek, sokan az állami bürokrácia soraiból, sőt a hagyományos németbarát, konzervatívabb – a fasizmustól nem érintetlen – értelmiségiek is. Ez utóbbiak azonban egyre inkább az angolszász orientáció, a „demokrácia" híveinek vallották magukat.

A párt központjában értelmiségi – műszaki, pedagógus stb. – osztályokat hoztak létre. Itt is – mint az SZDP-ben – központilag irányított orvos-, mérnök-, nevelői csoportok működtek, amelyek egészségügyi, műszaki stb. kérdésekben a párt hivatalos szerveként funkcionáltak. Az értelmiséggel kapcsolatos kérdésekkel a párt felső vezetői, Tildy Zoltán és Nagy Ferenc gyakran foglalkoztak. A párt volt polgári tagozatának baloldala – amely értelmiségiekből állt: Mihályfi Ernő, Ortutay Gyula, Katona Jenő, Tolnai Gábor, Barcs Sándor és mások vezetésével – a munkáspártokkal együttműködő politikát folytatott. Irányvonaluk alapvető kérdésekben szemben állt a párt általános politikájával és értelmiségi tagjaik beállítottságával is. Az értelmiség minden egyes szakmai csoportjában megtalálhatók voltak befolyásos, bár kisebbségben levő híveik. Haladó kezdeményezéseik – pl. az általános iskola megteremtése – sokszor saját pártjukon belüli harc közepette valósultak meg. A kisgazdapárt értelmiségi politikájának irányvonalát éppúgy, mint a párt vezetésének gyakorlatát sem lehet egységesnek tekinteni.

Az értelmiség felé irányuló propagandában azonban az alaptendenciát a polgári eszmék jelentették. A FKP 1945. július elsejei értelmiségi nagygyűlésén kifejtettek mutatják az irányt.[117] 1. Hangsúlyozódik az értelmiség és a parasztság közös érdeke a magántulajdon alapján. 2. Nacionalista húrokat

pengetve támadják az internacionalistának bélyegzett munkáspártokat: „Mi nem vagyunk internacionalisták, mi magyarok vagyunk és semmi vonalon nem fogjuk feladni harcunkat magyar mivoltunkért." (Dessewfy Gyula) 3. Egyre inkább védelmükbe veszik a jobboldali elemeket az értékek védelme, a szakértelem címén: „bünhődjenek a bűnösök, mi nem védjük őket, de megvédjük drága értékeinket, kiket igyekeznek bemocskolni". (Vatai László) 4. Kihasználják a háborús pusztulásból adódó súlyos gazdasági nehézségeket, az életszínvonal mélyre zuhanását. Bár a kisgazdapártnak fontos szerepe volt a koalícióban, a nehézségeket ellenzéki módon burkoltan munkáspártokra hárítják: „Nap mint nap szirénhangok hallatszanak mindenfelől az értelmiség felé. Hangoztatják, hogy új szellemi frontra van szükség. Az értelmiségnek kellő ellátásra van szüksége. Legkevesebb fizetése az értelmiségnek van, és mégis azt zaklatják a legjobban az igazolásokkal. Fordulnak arccal mindenfelé csak az értelmiség felé nem." (Dessewfy Gyula)

Egyes kisgazdapárti értelmiségiek élen járnak abban a küzdelemben, amely a régi, jobboldali értelmiségi kamarák visszaállításáért folyt. Sokan ezért az értelmiségi szakszervezetek bojkottálásának politikáját folytatták, hogy így kényszerítsék ki a régi, fasizmust kiszolgáló különböző értelmiségi szervezetek újjászervezését.

E kérdésben még a tudatos polgári elemek is megoszlottak. A kisgazdapárti műszakiak két frakcióra szakadtak. Egy részük Acsay László gépészmérnök az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője irányításával – Acsay az FKP műszaki osztályának vezetője is volt – szakszervezetellenes álláspontot foglalt el. Mások, Sárközi György, Szilas Oszkár, Irsai Ervin, Mistéth Endre és Kővágó József vezetésével a szakszervezeten belül kívántak egyéni és pártérdekért küzdeni. Sárközi György és a mögötte álló szűkebb csoport hajlamos volt jelentősebb társadalmi változások támogatására is.

1945 május–júniusától fordulat kezd kibontakozni az értelmiségi szakszervezetek kérdésében. Felismerik e szervezetek jelentőségét az értelmiségiek befolyásolása szempontjából. Csornoky Viktor egy gyűlésen már kiemeli: „egyetlen mozgalom, párt sem sajátíthatja ki magának a szakszervezeteket. Valamennyi demokratikus pártnak részt kell venni a szakszervezetek irányításában. Tehát a kisgazdapártnak is." Az FKP társadalompolitikai osztályának „különös fontosságú" feladatává teszik a szakszervezeti kérdés számontartását és ebben a tekintetben a pártvezetőség politikájának keresztülvitelét.[118]

Az FKP-ba lépő szellemi dolgozók számszerűen – mint láttuk – az egyes értelmiségi kategóriákban elmaradtak általában az SZDP-be lépők mögött, kisebb mértékben a pedagógusok, nagyobb mértékben az orvosok és mérnökök szervezésében. A kisgazdapárti mérnökök és orvosok száma 1947 tavaszáig hasonló volt az MKP-tagokéhoz. Az átlagosnál nagyobb arányban léptek az FKP-ba a köztisztviselők, különösen a vidéki városokban, első-

sorban Dunántúlon. Túlsúlyuk a köztisztviselők között 1946 tavaszától megszűnik.

A köztisztviselők mellett a műszakiak közül elsősorban a magánmérnökök váltak szép számmal kisgazdapárti tagokká. Miután a magánmérnökök aktívan vettek részt a szakszervezet általános mérnöki és tervező-építési szakosztálya, valamint az elektromosipari szakcsoportjában, itt befolyásuk is jelentősebb volt. A magánmérnökök jelentős része szakmailag jól képzett; sok ismert, tekintélyes, kiváló szaktudású mérnök támogatta az FKP-t. A pedagógusok és orvosok között már kevésbé találkozunk szakmailag kiemelkedő kisgazdapárti értelmiségiekkel.

A kisgazdapárti entellektüelek számaránya nem ad hű képet a pártnak az értelmiségen belüli valóságos társadalmi-politikai befolyásáról. A párton kívüliek széles tömegei nézeteikben, politikai szemléletükben közelebb álltak az FKP-hoz, mint a munkáspártokhoz, az FKP szerepe, befolyása ezért felülmúlta a pártba belépett értelmiségiek számát.

A Nemzeti Parasztpárt és az értelmiség

A koalíciós pártok közül az NPP volt az, amely a leghátrányosabb helyzetből kezdett hozzá az értelmiség szervezéséhez. Az NPP 1939-ben alakult. Rövid legális időszaka alatt szilárd helyi szervezetei nem épültek ki. A *Szabad Szó* köre mögé tömörült szűk paraszti és népi értelmiségi réteg képezte a párt alapját. 1945 után a pártot vidéken radikális szegényparasztok szervezték. A városi szervezetek megalakításában a népi írók baloldalának és a hozzájuk közelálló értelmiségieknek volt fontos szerepük. „Budapesten – mondotta Darvas József visszaemlékezésében – elsősorban a népi irodalom iránt érdeklődő értelmiségiekből lehetett parasztpártot szervezni, ezek verődtek össze. A pártnak a kezdő garnitúráját fiatal egyetemisták, főleg a Győrffy-kollégisták adták – helyesebben egy részük, mert más részük a kommunista pártba ment be mindjárt az elején. Mindjárt hozzátenném, hogy ez a kettősség azután végig jelen volt a parasztpárt életében: tehát a tiszántúli harcosabb szegényparaszti törzs és a budapesti szervezetnek ez az értelmiségi színezete – ez még évek múlva is úgy jelentkezett, hogy a párton belül örökös vitáknak a forrása volt."[119]

A kialakuló párt energiáját nagyrészt lekötötte a földreform megteremtéséért és végrehajtásáért folyó küzdelem. Az értelmiség speciális kérdéseivel kezdetben kevéssé tudott foglalkozni. Elsősorban a paraszti származású értelmiség megszervezését tűzte ki célul, azoknak a párt mögé állítását, akik – propagandájuk szerint – hajlandók a parasztságot szolgálni.

1945 tavaszán sok értelmiségi fordult a parasztpárt felé. A pártvezetőség 1945. május 18-i ülésén Veres Péter arról szólt, hogy ki kell használni azt a nagy érdeklődést, ami értelmiségi körökben a párt iránt megnyilvánul. Javasolta, hogy rendezzen a párt az értelmiségiek számára előadássorozatot.[120]

A párt iránti érdeklődés azonban hamar visszaesett. Erről és ennek okairól Veres Péter így számolt be: „Mi azt hittük, hogy a nemzeti eszme iránti lelkesedés és a parasztság iránti lelkesedés hozza őket felénk. Rövidesen kiderült, hogy mi is tévedtünk, ők is tévedtek. Mi tévedtünk abban, hogy komolyan vettük bennük a nemzeti felelősséget, ők tévedtek abban, hogy nem vették komolyan bennünk a paraszti-radikalizmust és a népi-nemzeti magyar forradalmiságot. Mire a választások jöttek, szépen visszahúzódtak a jövő kormánypártjának ígérkező kisgazdapárt mögé."[121]

Ebben az értékelésben sok igazság volt – bár e gondolatok kiegészítésre szorulnak. A kisgazdapárt és a parasztpárt általános politikájában – az értelmiséget érintően is – sokan közös erővonalakat, érdekeket, közös taktikai irányvonalat feltételeztek. Egyrészt mindkét párt politikájának középpontjában a parasztság, a kisparaszti magántulajdon védelmét hangsúlyozta, és a parasztsághoz többé-kevésbé közelálló értelmiség megnyerését tűzte ki célul. Másrészt a propagandában, egyes politikusok megnyilvánulásaiban – ha a két pártban eltérő mértékben is – voltak jelei annak, hogy a „nemzeti irányvonal" hangoztatása nacionalista elemekkel vegyül. A kisgazdapárt azonban a parasztpárttal szemben több előnnyel rendelkezett, amit ki is aknázott. Számíthatott régi, kiépült szervezeteire. Sok szervezete egyértelműen kihasználta a kommunistaellenes, kolhozokkal ijesztgető agitációt. A nacionalista beállítottságra rezonáló értelmiség is „eszmeileg" következetesebb és nagyobb erőt képviselő pártot látott a kisgazdapártban, mint a parasztpártban.

Pedig kezdetben érthető módon sokan úgy tekintettek a parasztpártra, mint amely hajlamos lesz nacionalista, esetleg szovjetellenes színezetű sérelmi politikára. A népi írók jobbszárnya, valamint az ún. „harmadikutas" irányzat a felszabadulás előtti munkásságával tápot adott ezekre a reményekre. A pártvezetés politikájában azonban (bár politikailag teljesen egységes vezetésről ekkor sem beszélhetünk) – ha egyes helyi szervezetek propagandájában léteztek is ilyen irányú veszélyes mozzanatok – e tendenciák kezdetben nem voltak erősek. Egyes következetesen baloldali politikusok igyekeztek elhatárolni a pártot azoktól, akik a nemzeti politikát, a párt nevében a nemzeti jelzőt eltorzítva értelmezték. Erdei Sándor „Egyszerű válasz azoknak, akik sokféleképpen értelmezik a »nemzeti« jelzőt" c. cikkében elhárította azok közeledését, akik „mély magyar"-nak vélik az NPP politikáját és túlzottan nagy szerepet tulajdonítanak a „nemzeti" jelzőnek a paraszti rovására – és csupán azért közelednek a párthoz.[122]

Nagyrészt a fentiek következtében a „harmadikutas" politikát helyeslő, nacionalista elveket is valló elemeknek kezdetben csak kisebb hányada helyezkedett el az NPP-ben, ahol alárendelt szerepet töltött be. Nagyobb súlyuk az NPP fővárosi szervezetében és még egy-két városban (Győr, Balassagyarmat) volt. Szép számmal voltak közöttük olyanok, akik a politikától időlegesen visszahúzódtak.

A „harmadikutas" irányvonal híveinek elég jelentős része a kisgazdapártba lépett. A Parasztszövetségben és a Független Ifjúsági Szövetségben fontos szerepük volt.

Az NPP befolyása a fenti összetett okok miatt leszűkült, jórészt a vidéki pedagógusokra, elsősorban falusi tanítókra, valamint a parasztsághoz közel álló vidéki köztisztviselők nem nagy számú rétegére. A népi kollégiumok megszervezésével azonban az új főiskolai és egyetemi hallgatók körében, a nagy jelentőségű NÉKOSZ-mozgalomban a párt jelentős befolyásra tett szert.

Az irodalmi-szellemi életben a párt vezetői – túlnyomórészt népi írók: Veres Péter, Erdei Ferenc, Kovács Imre, Illyés Gyula, Darvas József, Szabó Pál – kimagasló szerepet töltöttek be. A népi írók mellett az értelmiség közötti munkában nagy fontossága volt Keresztury Dezső, későbbi kultuszminiszter tevékenységének, valamint Bibó István a Belügyminisztérium közigazgatási főosztálya vezetőjének. Keresztury és Bibó az NPP centrumához tartozott. Az NPP-centrum fogalmát nem helyes negatív fogalomként értékelnünk: a magyar politikai élet demokratikus baloldalához tartozott.

*

A felszabadulás után még két párt mögött tömörültek bizonyos értelmiségi rétegek: a Polgári Demokrata Párt és a Magyar Radikális Párt mögött. Mindkét párt szűk befolyású, de kifejezetten városi-értelmiségi párt volt. A PDP-ét a középpolgárság egyes csoportjai mellett különösen a keresztény középosztálybeli értelmiség rétegei támogatták. Az MRP mögött elsősorban a kispolgári, szabadfoglalkozású, liberális zsidó értelmiségiek álltak. Munkánkban csak egy-két vonatkozásban érintjük e két párt tevékenységét. Részletesebben azért nem foglalkozunk velük, mert a politikai fejlemények során tömegbázisuk erősen meggyengült, ill. sokan átálltak más pártok oldalára. A keresztény középosztálybeli értelmiségiek nagy többsége átáramlott a hatalom fontos kormánypártjához, a kisgazdapárthoz. A kispolgári, szabadfoglalkozású, liberális szemléletű zsidó értelmiség tömegei pedig a Szociáldemokrata Pártban tömörültek, azt támogatták mind politikailag, mind szervezetileg.

3. Az értelmiségi szakszervezetek megszervezése és tevékenységük kezdete

Az intelligencia átnevelésében, az ország újjáépítésében alapvető szerepet töltöttek be az értelmiségi szakszervezetek. A Tanácsköztársaság leverése után az ellenforradalmi rendszerben megtiltották az értelmiség szakszervezeti szervezkedését. A Horthy-korszakban igyekeztek megosztani az értelmiséget egy-egy szakmai csoporton belül is: válaszfalat kiépíteni pl. a mérnökök és technikusok tanítók és tanárok között. Értettek ahhoz, hogy a külön-

böző értelmiségi csoportokat szembeállítsák és kijátsszák egymás ellen. Másrészt – több szakmában létrehozták az értelmiségi kamarákat. Egy-egy értelmiségi szakma egészének érdekvédelme lett volna a feladatuk. A valóságban azonban vagy politikailag diszkriminációs irányvonalat alakítottak ki (pl. az Orvosi Kamara), vagy nem az egész értelmiségi csoport, hanem valamelyik rétegének érdekeit képviselték, pl. a Mérnöki Kamara a magánmérnökökét.

Az értelmiség érdekvédelmi szervezkedését másként is akadályozták. A fizikai és szellemi dolgozók közötti valóságos különbségekből azt a következtetést vonták le, hogy a szellemi dolgozók szolidáris összefogása, a fizikai munkásokéhoz hasonlóan, lehetetlen. „Az alkotó szellemi munka erkölcsi természete – írta Kornis Gyula – alig engedi meg a szürke »szakszervezetbe« való tömörülést, valamely szellemi kataszterbe való belajstromozást."[123]

Az értelmiség és szakszervezet – jórészt új jelenség a magyar értelmiség történetében. 1918–1919 rövid időszakának értelmiségi szakszervezetei viszonylag kevés alkalmazható tanulsággal szolgáltak.

A felszabadult területeken a kibontakozó demokratikus légkörben egyké kommunista, szociáldemokrata, a munkáspártokhoz közelálló értelmiségi vezetésével – munkásszakszervezetek irányítóinak segítségével – elkezdték szervezni az értelmiségiek különböző szakszervezeti csoportjait. Több helyen az orvosok voltak a legkezdeményezőbbek. Az első szakszervezeti csoport, a Magyar Orvosok Szabad Szakszervezete, 1944. október 22-én alakult meg Szegeden. Zádori Dezső klinikai orvos politikai megbízott bevezető szavai után – szólt a korabeli tudósítás – Komócsin Mihály, a szabad szakszervezetek elnöke ismertette a szakszervezet célkitűzéseit. A beszéd hatására az egybegyűltek közfelkiáltással kimondták, hogy csatlakozni kívánnak a dolgozók célkitűzéseihez és a szakszervezethez.[124]

1944. november 20-án alakult szintén Szegeden a mérnökök szakszervezete, Bohó András kommunista vegyészmérnök kezdeményezésére. Mérnökök és vegyészek lehettek tagjai, technikusokat nem vettek fel a szervezetbe. A felvétel egy igazolási eljárással ért fel. Elhatározták, hogy pártpolitikával nem foglalkoznak, ellenben kötelezővé tették tagjaik számára valamely politikai pártba való belépést. Tagjaik és vezetőségük körében mind az öt párt képviselve volt, azonban a számarány betartására nem fektettek súlyt. 12 szakcsoportot szerveztek. Rendszeresen tartottak vezetőségi üléseket, amelyeken aktuális műszaki kérdéseket vitattak meg. Több szakmai és politikai jellegű cikket jelentettek meg a helyi sajtóban.[125]

A főváros felszabadítása után a kialakuló szakszervezeti munka tartalmát a Szakszervezeti Tanács irányításával az értelmiségi szakszervezeti központok határozták meg. A szakszervezeteket a két munkáspárt együtt hozta létre. A szakszervezetek szervezésében és irányításában, ill. a széles tömegek szakszervezetbe való bekapcsolásában a kommunisták léptek fel kezdeményezőbben. Így érthető, hogy a két munkáspárt közül a kulcspozíciók

nagyobb része került a kommunisták kezébe. Az SZDP inkább a maga értelmiségi csoportjának szervezésére fordított gondot. Az MKP Központi Bizottsága már 1945. január 22-i budapesti ülésén foglalkozott az értelmiség problémáinak témakörével. Felvetődött – többek között – a szakszervezetekbe való tömörítés kérdése, az orvos szakszervezet létrehozása.[126]

Az első szűk körű szervező bizottságok, irányító csoportok tagjai a következők voltak: az orvosok között dr. Weil Emil, dr. Simonovits István, dr. Zádor György (MKP), dr. Gartner Pál, dr. Juhász István, dr. Kiss József (SZDP), a mérnökök között Zentai Béla és Zsarnai Tibor (MKP), Forbáth Róbert (SZDP), a pedagógusok között Béki Ernő, Székely Endréné, Lukács Sándor (MKP), Wéber Mihály (SZDP), Fehérvári Gyula (pártonkívüli), a közalkalmazottaknál Sárosi István, Marton János (MKP).[127]

A kezdeti szervező munka után 1945 február–július között az értelmiségi szakszervezetekben ideiglenes intéző bizottságot vagy végrehajtó bizottságokat hoztak létre, amelyek kisebb személyi változtatásokkal e szakszervezetek első kongresszusáig irányították tevékenységüket. E vezető szervek már koalíciós alapon működtek. 1945 márciusában–áprilisában, több kisgazdapárti, ill. parasztpárti vezető értelmiségi kapcsolódott be az irányító szervek munkájába. A mérnökök között a Polgári Demokrata Párt is képviseletet szerzett a vezetésben. A vezetésnek ez az összetétele megkülönböztette az értelmiségi szakszervezeteket a munkásszakszervezetektől. Figyelembe véve az értelmiség sajátos helyzetét – úgy gondolom –, helyes és elkerülhetetlen volt a munkáspárton kívül álló erőkkel való ilyen irányú együttműködés. Ha a vezetéstől megpróbálták volna távol tartani a többi párt képviselőit – voltak erre tendenciák –, ez elszigetelte volna a szakszervezeteket a pártonkívüli szellemi dolgozóktól.

A Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezete Intéző Bizottságának összetétele a következő volt: elnök: Fischer József (SZDP), főtitkár: Zentai Béla (MKP), alelnök: Kővágó József (FKP), IB-tagok: Philip Miklós, Poros Tamás, Sebestyén János, Havas Ernő (MKP), Boros Pál, Gerő István, Vajda Imre, Virány Gida (SZDP), Irsai Ervin, Mistéth Endre, Sárközi György (FKP), Márkus Alfréd, Mikes Alfréd (NPP), Faller Leó, Székely Dezső (PDP).[128]

A többi értelmiségi szakszervezet hasonlóan koalíciós összetételű volt. A pedagógus szakszervezet sajátossága, hogy kezdetben a főtitkár is (Béki Ernő) és az elnök is (Kemény Gábor) kommunista.

Miután a mérnök és a pedagógus szakszervezetek szervezésével több, bonyolultabb kérdést kellett megoldani, e két szervezet kezdeti tevékenységére térek ki részletesebben.

A mérnök szakszervezet szervezése több tekintetben ellenállásba ütközött. Az egyetlen értelmiségi szakszervezet volt, amelyet kezdetben a Szakszervezeti Tanács és a munkásszakszervezetek egyes körei is gyanakvással fogadtak. Ez részben azzal függött össze, hogy a műszakiak külön szervezkedésé-

ben a mérnököknek és technikusoknak a munkásságtól való további elzárkózását látták, részben pedig azzal, hogy kezdetben még nem tisztázódott: iparági vagy szakmai vonalon szervezkednek-e a magyar szakszervezetek.[129] Az utóbbi kérdés rendezése, majd a szakszervezet kezdeti eredményei hamar eloszlatták a meglevő bizalmatlanságot.[130]

Nagy gond volt a műszakiak között megnyilvánuló ellenállás. Sokan idegenkedtek a szakszervezeti mozgalomtól. Ez érthető, ha figyelembe vesszük a negyedszázados ellenforradalmi uralom hatását, a szakszervezeti tapasztalatok és hagyományok hiányát. Mint már említettem, a műszakiak egy része – különösen a magánmérnökök – a Mérnöki Kamara visszaállítására törekedett. A Mérnöki Kamarát az Iparügyi Minisztérium 1945. április 24-i rendeletével megszüntette, mivel vezetősége az ország érdekeit tekintve káros tevékenységet folytatott. A baloldali erők megújulóan küzdöttek az ellen, hogy a Mérnöki Kamarát visszaállítsák.[131] A műszakiak egy kisebb része – főként sok technikus – úgy döntött, hogy munkásszakszervezetbe lép. A dorogi technikusok pl. azzal indokolták távolmaradásukat a mérnök szakszervezettől, hogy belépésük a bányáknál dívott kasztrendszer ápolása volna, így ők inkább a bányamunkások szakszervezetébe lépnek. Csak később – a Szakszervezeti Tanács véleményét figyelembe véve – alakították meg 1945. október 15-én a helyi szervezetet. A munkásszakszervezetekbe való belépés egyesek részéről helyezkedési törekvéseket is takart. A közalkalmazott műszakiak közül sokan kezdetben a Magyar Közalkalmazottak Országos Szakszervezetébe léptek. Csak később léptek át a mérnökszakszervezetbe.

Hosszú ideig sajátos problémát jelentett a technikusok szervezése. 1945 őszén a mérnök szakszervezet tagságának csak $^1/_3$-a volt technikus, ugyanakkor a technikusok valóságos aránya lényegesen nagyobb volt a mérnökökénél. A szakszervezet vezetősége az okokat a következőkben látta: A technikusok korábban is szervezetlenebbek voltak, mint a mérnökök. A múltban sokszor érte sérelem a technikusokat, és ezért szívesebben léptek a szakmájuknak megfelelő munkásszakszervezetekbe. Ezt a lépésüket a vidéki szervezés során azzal indokolták, hogy nem hajlandók a munkásosztályt elárulni azzal, hogy ők a mérnökök szakszervezetéhez csatlakoznak. A szakszervezet vezetősége – helyesen – közös szervezet kiépítésére törekedett.[132] Fellépett a technikusok lebecsülése ellen, a mérnökök és a technikusok közötti válaszfal lebontásáért.

A szakszervezet vezetősége elsősorban a szakosztályokban és szakcsoportokban a közös érdeklődési területre építve igyekezett összehangolni a műszakiak e két nagy rétegének munkáját. Érdekvédelmi munkájuk is ilyen irányú volt.

A szakszervezeten belül a súrlódások – az elért eredmények ellenére – még hosszabb ideig fennálltak. Lakatos Béla, szervezési titkár, még 1947 tavaszán is ezt mondta: „Csoportjaink általában két részre oszthatók ...

vannak csoportjaink, ahol a mérnökök viszik a csoport működését, kirekesztve abból a technikusokat... A másik fajtáját csoportjainknak azok képezik, ahol éppen ellenkező a helyzet."[133]

A vezetők munkája az első hónapokban tehát nagyrészt a szakszervezet szervezetének kiépítésére irányult. Ugyanakkor jelentős lépéseket tettek a szakszervezet tartalmas munkájának kialakítására is. Közvetlenül Budapest felszabadulása után 1945 februárjában adták ki „Szakszervezetünk célkitűzései és megoldandó feladatai" c. felhívásukat a magyar műszaki értelmiséghez. Ebben a programban a műszaki értelmiség megszervezését, az újjáépítésbe való bekapcsolását, szakértelmének érvényre juttatását, a reakció és a fasizmus elleni harcot, a munkásság és a parasztság harcának támogatását és a műszaki értelmiség érdekvédelmét tűzték ki célul.[134]

A szakszervezet az első hónapokban központi feladatának tekintette a műszaki értelmiség bevonását az újjáépítésbe. A mérnök szakszervezet kezdettől fogva fontos szervező, mozgató szerepet töltött be. Ankétokat szervezett az újjáépítés kérdéseiről, amelyekre meghívták a politikai pártok, a Szakszervezeti Tanács, az üzemek és a különböző kapcsolódó intézmények képviselőit. Már 1945. február 21-én javaslatot dolgoztak ki Budapest közmunkaügyének megszervezésére. Március 9-én széles körű vitát rendeztek az ország újjáépítésének fő kérdéseiről. Ugyanezen a napon ankétot szerveztek „A malomipar megindítása és a közellátás szolgálatába állítása" tárgyában. Különösen fontos ankétot, ill. ankétsorozatot indítottak 1945 tavaszán és nyarán műszaki és közgazdasági problémákkal összefüggésben, hídépítési, vízépítési és jóvátételi kérdésekben.

A javaslatok kidolgozása, az ankétok szervezése kezdetben központilag történt. Később ezt a feladatkört átvették nagyrészt az 1945 februárjától szerveződő szakosztályok és szakcsoportok. 1945 első felében már tizenegy, a műszaki-tudományos munka fejlesztésére és a műszaki értelmiség összefogására hivatott egység kezdte el működését.

Eltérő körülmények és másféle nehézségek jellemezték a pedagógus szakszervezet (Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete) kiépítését. A szakszervezet megszervezésében nem volt meg az együttműködés a kommunisták és a szociáldemokraták képviselői között. Míg a kommunisták kezdeményezők voltak, addig a megalakuló szociáldemokrata nevelői csoport – ellentétben az SZDP más értelmiségi csoportjaival – kezdetben távol maradt a szakszervezeti szervezéstől. A csoport egyik szervezője Dollai (Dobler) Antal kommunistaellenes álláspontot foglalt el, és megkezdte a nevelők szakszervezeten kívüli tömeges szervezését.

Az SZDP nevelői csoportja belépési nyilatkozatában a következőket írta: „Kötelezőleg kijelentjük, hogy a Párt Nevelői Csoportja írásbeli engedélye nélkül semmilyen más szervezetbe, pártba vagy alakulatba nem lépünk."[135] Ezt sokan úgy értelmezték, hogy a szakszervezetbe sem. Ilyen körülmények között elterjedt a hír, hogy két szakszervezet van. Még a Városháza és a

Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium bizonyos körei is így voltak informálva.[136]

A nevelői csoport 1945. május elejéig – állítólag – 2000 budapesti nevelőt szervezett be. (Megjegyzem, ez a szám túlzott – *J. M.*) Erre építve a vezetőség kijelentette, hogy egyetlen párt sem hasonlítható a pedagógus kérdésben az SZDP-hez, sem tömegben, sem pedagógiai minőségben. Követelték a szakszervezet összes tisztségeinek 45%-át az SZDP számára.[137] A szakszervezet vezetőségének csak hosszas tárgyalások után sikerült a végrehajtó bizottság összetételében megállapodni. Az SZDP nevelői csoportjában kedvezően alakuló személyi változások is elősegítették ezt.

A szakszervezet kiépítésének másik nagy akadálya volt az egyes helyi, vidéki szervezetek ellenállása. Több szervezet bizalmatlan volt a budapesti központtal szemben. Láthatóan a Horthy-korszak egyesületeinek negatív tapasztalatait vetítették át az új szakszervezeti vezetésre. (A vidéki pedagógusok érdekképviselete a múltban jobban el volt hanyagolva, mint pl. a vidéki mérnököké, orvosoké.) Véleményük szerint a vidéki nevelők érdekeit a központ nem képviseli és nem képviselheti. A miskolci helyi szervezet 1945 júniusában levelet írt a helyi (megyei) szakszervezeti szervekhez. Szerintük a budapesti szervezet nem képviselheti a vidék érdekeit, sérelmeit, „kis minisztériumnak készült". A vidéki nevelők gondjait nem ismerik, így nem is orvosolhatják. Ezért alulról óhajtják szervezni a szakszervezetet. A pécsi helyi szervezet is hasonló állásponttal támogatta a miskolci javaslatot.[138]

A szakszervezet vezetősége jogosan törekedett az egységes központi irányítás biztosítására. Kezdetben azonban – mint néhány állásfoglalás mutatta – türelmetlenül reagáltak egyes helyi kezdeményezésekre – pl. elítélték a Teleki Gézát közvetlenül támadó debreceni szervezetet – vagy a helyi, vidéki elkülönülési törekvésekre. Figyelembe kell venni – amit a vezetőség is hangsúlyozott –, hogy 1945 nyaráig egyetlen vidéki szervezetet sem tudott felkeresni, és mindössze egy-két körlevélben tájékoztatta a vidéki pedagógusokat a szakszervezeti munka néhány lényeges kérdéséről.[139] A közoktatásügyi programra vonatkozó irányelveit még nem dolgozhatta ki. A helyi szerveknek viszont sok kérdésben a központ „jelentkezése" előtt állást kellett foglalni. A sokáig elhanyagolt vidék támogatásának megnyeréséhez türelemre, a helyi szervezetek javaslatainak, elgondolásainak figyelembevételére, a szakszervezet vezetése által kidolgozott részletesebb irányvonalra és a központ kezdeti eredményeire volt szükség.

A szakszervezet vezetése sikereinek kell tekinteni viszont, hogy tárgyalások útján, kiélezettebb ellentétek nélkül tudták a pedagógusok régi ismert egyesületeit – mint pl. a Magyarországi Tanítók Eötvös Alapja, az Állami Tanítók és Óvónők Országos Egyesülete, a Magyar Tanítóegyesületek Egyetemes Szövetsége – 1945 tavaszán minden vagyonukkal együtt beolvasztani a szakszervezetbe. Jó volt az együttműködés a régi pedagógus egyesületek haladásra fogékony elemeivel is.

A szakszervezet első szervezői már 1945 februárjában látták azt, hogy az egyes iskolatípusokban tanító nevelők sajátos érdekeinek védelme alapvetően fontos, ezért létrehoztak: óvónői, tanítói, polgári iskolai, gimnáziumi, kereskedelmi iskolai, tanonciskolai, iskolanővéri és egyetemi tagozatokat. Az ideiglenes vezetőket kinevezték. A szakszervezeten belüli harmonikus együttműködésre természetesen hosszabb időre volt szükség.

A szakszervezet bekapcsolódott a tankönyvek felülvizsgálatába, a demokratikus szellemű tankönyvek megjelentetésének előkészítésébe is. Látták, hogy szorosan együtt kell működniük a közoktatásügyi minisztériummal –, de hangsúlyozták „tudjuk, hogy mi leszünk ennek az ügynek a mozgatói, a motorjai, és tisztán látjuk, hogy nekünk kell itt vállalni a felelősség igen nagy részét"[140]. E megállapítás összefüggött azzal, hogy láthatóan felmérték: a demokratikus, új szellemű iskola kiépítését nem egy kérdésben csak a tanügyigazgatási szervekben meglevő antidemokratikus elemek elleni küzdelemben lehet biztosítani.

Valamennyi értelmiségi szakszervezet kezdeti tevékenységéhez hozzátartozott az igazolások munkájába való bekapcsolódás. Irányelveket dolgoztak ki az igazolási eljárásokhoz. Javaslatot tettek az igazoló bizottságok tagjaira és részt vettek a kezdődő igazolásokban.

A szakszervezeteken belüli politikai küzdelem is kezdett kibontakozni. Az MKP vezetőségéhez, ill. a Szakszervezeti Tanácshoz írt feljegyzések feltárták, hogy a harc kiéleződése várható a kisgazdapárti és egyéb reakciós csoportok szervezkedése következtében.[141]

Az értelmiségi szakszervezeteknek 1945 nyarán sikerült szervezetileg stabilizálódniuk. Kiépültek az ideiglenes vezetőségek. Megkezdték munkájukat a létrehozott szakosztályok, szakcsoportok és tagozatok. Erre az időre az értelmiségiek széles rétegei váltak tagjaivá az új szervezeteknek.

Az értelmiségi szakszervezetek taglétszáma 1945-ben[142]

Szakszervezet megnevezése	Március	Május	Július
Kozalkalmazottak	1037	9597	13 560
Mérnök és technikus	1717	4822	7 208
Orvos	2324	3320	3 876
Pedagógus*	2613	6114	7 566

* A pedagogus adatok a fővárosra vonatkoznak.

1945 júliusában az egyes értelmiségi szakszervezetek a szakmai kategóriájukhoz tartozó szellemi dolgozók mintegy 35–50%-át megszervezték. A pedagógus szakszervezet vezetésének becslése szerint 1945. július elején 15 000 vidéki tag volt, a vidéki oktatók 40–45%-a vált a szakszervezet tagjává.

A szervezés általában önkéntességen alapult. Jellegzetes kordokumentum, hogy kezdetben – elsősorban az orvosok, de részben a mérnökök közül is – az önálló, magánpraxisban működők sok esetben hamarabb léptek be a szakszervezetbe, mint a kórházi és klinikai orvosok,[143] vagy a magán- és közalkalmazott műszaki értelmiségiek. Sokan rájöttek és tudták, hogy a szakszervezet egyes kérdésekben az értelmiségi kamarák szerepét töltheti be.

A belépést számosan azért is ajánlatosnak tartották, mert úgy gondolták, a szakszervezet véleményezése megkönnyítheti a munkavállalást vagy pl. politikailag pozitívumként értékelik az igazolásoknál. Az új tagok elég nagy része a szakszervezetet kezdetben kari érdekvédelmi szervként, politikamentes „egyesületként" kezelte. A szervezeti stabilizálódás mellett a szakszervezeti munka tartalmi feladatának folyamatos tisztázása, elfogadtatása a tagsággal alapvető kérdéssé vált.

Az MKP 1945. májusi konferenciáján a helyzetet figyelembe véve Horváth Márton foglalkozott az értelmiségi szakszervezetek szerepével és feladataival. Hangsúlyozta a gazdasági érdekvédelem jelentőségét, különösen az értelmiségi elit, a műszaki intelligencia ellátásának fontosságát. Előtérbe állította a szakszervezetek politikai szerepét. Külön foglalkozott az ideológiai átképzés jelentőségével elsősorban a pedagógusoknál. Fontos teret kapott hozzászólásában az értelmiségnek az újjáépítésbe való bekapcsolása, az üzemi bizottságokkal való együttműködés. Zárógondolatként „a munkásság és az értelmiség összekapcsolásának politikai vonatkozásai" jelentőségének adott hangot.[144] Horváth Márton, ha nem is kellő sokoldalúsággal, de kétségtelenül a leglényegesebb problémákra terelte a figyelmet.

II. Pártok harca az intelligencia befolyásolásáért és megnyeréséért. Az értelmiség az ország anyagi és szellemi újjáépítésében (1945 nyarától 1946 nyaráig-őszéig)

1. A Független Kisgazdapárt befolyásának növekedése az értelmiségiek között az 1945-ös választások időszakában

1945 nyarán mind a külpolitikában, mind a belpolitikában új helyzet alakult ki. A német fasizmus elleni harc az antifasiszta világkoalíció kohéziós ereje volt. A hitleri Németország kapitulációja után a szövetségesek nemzetközi koalícióján belül rések keletkeztek, az ellentétek kibontakoztak. A nézeteltérések már a potsdami értekezleten (1945. július 17.–augusztus 7.) felszínre kerültek, és később – bár nem egyenletesen – erősödtek.[1]

1945 nyarán a belpolitikai életben is, noha nem éles határvonallal, új szakasz körvonalai bontakoztak ki. Befejeződött több alapvető demokratikus feladat megoldása: elsősorban a nagybirtokrendszer felszámolása. Újjászerveződött a közigazgatás, kiépült az új államapparátus, megszilárdult a központi államhatalom. A belpolitikai életnek lényeges jellemzőjévé vált a hatalmat kézben tartó négy koalíciós párt közötti differenciálódás: az újjáéledő reakciós erőknek a kisgazdapárt köré tömörülése.

Az FKP mint „gyűjtőpárt" magába vagy maga mögé tömörítette a parasztság különböző rétegei mellett a burzsoá restaurációs erőket is. A többi népi demokratikus országgal ellentétben nálunk a jobboldali erők a koalíción belül gyülekeztek. A népi demokrácia melletti és a vele szembenálló erők e sajátosság alapján a koalíció keretei között ütköztek meg. E körülmény a politikai frontvonalakat bonyolultabbá tette, miután az ellentétes osztályerők szétválása teljes nyíltsággal nem történt meg. Ez a helyzet különösen nehezítette – mint később látni fogjuk – az értelmiség megnyeréséért folyó harcot az értelmiségi szakszervezetekben, a különböző pártállású, ellentétes szemléletű, sok, a kisgazdapárt jobboldala által befolyásolt szellemi dolgozó között.

Az 1945. évi választások fontos erőpróbát jelentettek, választ adtak az egyes pártok politikai befolyására, hatásukra a társadalom különböző rétegeiben. Valamennyi párt nagy gondot fordított a választási előkészületekre, és különböző hangsúllyal és szemlélettel, de az értelmiség érdekeinek képvi-

selőjeként is fellépett. A két munkáspárt és a kisgazdapárt a szellemi dolgozók szakmai csoportjai számára több réteggyűlést is szervezett.

Nem feladatom, hogy részletesen kitérjek az egyes pártok választási előkészületeinek, programjának, választási küzdelmének ismertetésére.[2] Csupán néhány, elsősorban az értelmiséget érintő kérdéssel foglalkozom.

Az MKP külön választási programot dolgozott ki. Külpolitikai programjában – bár országok megemlítése nélkül – az ország függetlenségének megóvása érdekében a nyugati beavatkozás visszautasítását; a szomszédos országokban a magyar lakosság érdekeinek védelmét,[3] valamint a dunai föderáció, a közös vámunió fontosságát hangsúlyozta. Belpolitikában új momentum a 3 éves újjáépítési terv meghirdetése, a tőke ellenőrzésének kiszélesítése és a szövetkezetek fejlesztésének szükségessége volt. A szellemi élet demokratizálása, a kulturális kérdések nem kaptak megfelelő teret e programban.

A Szociáldemokrata Párt külön választási programot nem dolgozott ki, a párt 34. kongresszusán elfogadott akcióprogramot népszerűsítették. Irányvonaluk sok szempontból hasonló volt a Magyar Kommunista Pártéhoz. Eltérő vonás, hogy a szocializmus perspektíváját hangsúlyozták. A választási kampány idején – a többi párttal ellentétben – nem hangsúlyozták a demokrácia sajátos nemzeti vonásait. Sőt, e kérdésben bírálták a Nemzeti Parasztpártot, a válasz éles visszautasítás volt.[4] Viszont részletesen foglalkozott akcióprogramjában az SZDP a városi középrétegek érdekeivel, az értelmiséggel kapcsolatos követelésekkel, a közoktatással, a népneveléssel.

Mint ismeretes a két munkáspárt a budapesti törvényhatósági választáson közös listán indult. A választási kampány hatékonyságának növelése érdekében az MKP KV Titkársága 1945. szeptember 6-i ülésén foglalkozott az értelmiségi szakszervezeteknek a választási munkába való bevonásával. Több értelmiségi szakszervezet – a pedagógusok, a műszakiak – támogatta a két munkáspárt közös listán való fellépését. Sajtópropagandájukban – többé-kevésbé nyiltan – a munkáspártokat támogató cikkeket jelentettek meg. Ez egyes esetekben – elsősorban a kisgazdapárti értelmiségiek körében – mint pártpolitikai állásfoglalás bírálatot váltott ki.[5]

Az értelmiség szakmai csoportjai közül a műszaki intelligencia körében végzett választási agitációs munkát emelem ki. Az MKP és az SZDP 1945 szeptemberében a budapesti II., III., IV., V., VIII., IX., XII. kerületekben, Kispesten és számos gyárban tartott gyűléseket a műszaki értelmiségieknek, ahol Dégen Imre, Havas Ernő, Karádi Gyula, Lakatos Béla, Lengyel Sándor, Philip Miklós, Poros Tamás, Presser István, Sebestyén János és Zentai Béla voltak az előadók. A két párt szeptember 24-én együttesen megtartott nagygyűlésén Gerő Ernő miniszter, Gács Lajos államtitkár, Süveges Imre nemzetgyűlési képviselő és Zentai Béla tartottak beszámolót több mint félezer mérnök-hallgató előtt.[6] Az MKP röpiratot adott ki „Mit kíván a Magyar Kommunista Párt a magyar műszaki értelmiségtől"[7] címmel.

Részben Gerő Ernő beszéde, részben a fenti röpirat mutatták a választási propaganda irányát. Hangsúlyozták a műszakiak és a munkások összefogásának szükségességét. Gerő Ernő külön kiemelte a mérnöki vezetés egyszemélyi felelősségének, a szervezettségnek a fontosságát. Hangsúlyozta, hogy a munkásoktatás külön figyelmet érdemel. A röpirat ismertette az MKP-nek „a népszerűtlenség ódiumát" is vállaló harcát a béregyenlősítés ellen; az igazolások során tett engedményeket és azok indokát (a műegyetemi tanárok között); népszerűsítették – bár nem a legszerencsésebben – az MKP külpolitikáját: „és azok, akik még mindig nem értik meg, hogy mit jelent a Szovjetunió szomszédsága, vegyék néha elő a térképet, vegyenek elő egy centimétert és mérjék fel az arányokat, ez mindennél szemléltetőbb képet ad ennek a kérdésnek a jelentőségéről".[8]

Gyengéje volt a választási kampánynak – ez érvényes mind a két munkáspártra –, hogy a túlméretezett plakátháború, a nagyarányú röpiratterjesztés, a viszonylag nagy számú gyűlés mellett nem fordítottak elég gondot az egyéni agitációra.

A koalíció harmadik pártjának, a Nemzeti Parasztpártnak, irányvonalát az 1945. szeptember elején kiadott „A Nemzeti Parasztpárt kiskátéja"[9] tartalmazta. A „kiskáté" elsősorban a paraszti érdekvédelemmel foglalkozott, figyelembe véve a földosztás után megoldandó sajátos feladatokat. Emellett – az értelmiségi munkát is érintően – a közigazgatás és a közoktatás demokratizálását emelte ki.

A parasztpárt a választási kampány idején – akárcsak más időszakban is – a nemzeti érzésre apellált. Érdemként azokra a kérdésekre hivatkozott, „amelyeket az NPP vetett fel először": 1. Nem akarnak a magyarországi németséggel együtt élni. 2. Először bírálták a Szlovákiában élő magyarok üldözését. 3. A parasztpárt kezdeményezte a hadifoglyok megsegítését.[10] Ekkor – ellentétben a felszabadulás utáni hónapokban végzett agitációs tevékenységgel – az egyes választási beszédekben nacionalista és antiszemita tendenciák is jelentkeztek. Ezt a választás után a párt egyik vezetője is önkritikusan bírálta.

Az értelmiség helye és szerepe a parasztpártban már 1945 tavaszától vita tárgya volt. Kovács Imre, a kialakuló jobbszárny vezetője már az Intéző Bizottság 1945. június 5-i ülésén helytelenítette, hogy a párt nem szervezte tömegesen az értelmiséget.[11] Hogy kiktől kell elhatárolódni, azzal nem foglalkozott. A párt balszárnya – Erdei Ferenc és Darvas József vezetésével – szemben állt a jobboldali szemléletű entellektüeleknek tett engedményekkel.

Illyés Gyula a választási előkészületek során felvetette, hogy a párt léptessen fel jelöltként ismert művészeket, írókat, akik egy-egy mandátumnyi szavazatot jelentenek: „Természetesen közölni kell velük, nem kívánjuk tőlük a pártvonalhoz való olyan mérvű merev ragaszkodásukat, mint a politika egyéb képviselőitől. Gondoljunk pl. elsősorban Németh Lászlóra. Ilyen lépésnek feltétlenül jó hatása lenne széles értelmiségi körökben."[12] Illyés

Németh Lászlónak fel is ajánlotta, hogy induljon az országgyűlési választáson. Feltehetően ezt nemcsak az SZDP, de az MKP vezetői is ellenezhették. Németh László utólag megírta, hogy nem nagyon bízott abban a helyben, amit Illyés neki az új világban kínált. A lista közzététele előtt ő maga (Illyés Gyula) írta meg, hogy a listáról Németh Lászlót levették.[13]

A parasztpárt szervezetileg gyenge volt. Munkájának túlnyomó részét lekötötte a parasztság érdekvédelme. Tömegesebb munkát – legalábbis az FKP-val és a két munkáspárttal összehasonlítva – az értelmiségiek között nem tudott végezni. Bár a nacionalizmusnak és szórványosan az antiszemitizmusnak tett engedmények nem utolsósorban az értelmiség egy részének megnyerését célozták, a párt alapvetően baloldali, radikális politikája következtében várható volt, hogy szélesebb értelmiségi tömegek felsorakoztatásában a kisgazdapárttal nem versenyezhet.

A kisgazdapárt a választások előtt politikai offenzívában volt. A választás sikereitől a hatalomban való lényegesen nagyobb részesedését várta. A választás időszakában a párt vezetői már sikerrel szorították vissza a kisgazdapárt baloldali értelmiségi csoportját, amelynek egyik vezetője, Gulácsy György, erről így számolt be: „A választások alatt már tudtuk, hogy a párt reakciósai bennünket tartanak legveszedelmesebb ellenfelüknek. Nem engedtek vidékre menni agitálni. Jobboldali jelöltek kaptak mandátumot, volt MÉP-tagok (Magyar Élet Pártja), új jövevények, a régi világ nyílt vagy burkolt bajnokai. A pártvezetőség már nekik kedvezett."[14]

Az értelmiség egyes szakmai kategóriái számára a párt vezetősége nagygyűléseket szervezett. Vezető politikusok voltak a szónokok: a köztisztviselőknél Varga Béla, a mérnököknél Nagy Ferenc és Kővágó József.

A választási propagandában nagy tapasztalatokkal rendelkeztek. Erősen építettek a szélesebb rétegek előítéleteire, konzervativizmusára. A választást kezdettől fogva úgy állították be, mint, amely a jövendő „életforma" kérdésében dönt. Az értelmiségiek előtt tartott nagygyűlésen is nem annyira a szellemi dolgozók „speciális" érdekvédelmével foglalkoztak, mint inkább olyan „általános" problémák kiélezésével, mint demokrácia és diktatúra, a polgári életforma védelme. Nem riadtak vissza az MKP választási irányvonalának, korabeli politikájának meghamisításától sem. Varga Béla a fővárosi köztisztviselők nagygyűlésén arról szólt: „a polgárságnak a választásoknál nyilatkozni kell: akar-e polgári demokratikus életformát, vagy pedig azt akarja, amit a munkáspártok által kiadott füzet nyíltan mond: proletárdiktatúrát."[15]

Előtérbe állították a nemzeti és vallási demagógiát. Nagy Ferenc a mérnökök választási gyűlésén azt hangoztatta, hogy a párt ma nem annyit jelent, mint máskor. Jelent egy életformát más életformákkal szemben. A radikalizmussal össze tudja egyeztetni „a legmélyebb nemzeti és vallási hagyományokat és a magyar nép legősibb tulajdonságait. A magyarság azon nagy részének, amely nem akar elszakadni a tiszta tradíciótól és a magyar demokráciába akarja ágyazni a maga jövendőjét, annak érdekében ezt az élet-

formát kell megvédeni." Még más beszédeihez képest is szokatlan demagógiával élt. „Döntenünk kell az egyik világ felől, amelyben érdemes nekünk élni, és a másik felől, amelyben nem nagyon érdemes."[16] A választások során a kisgazdapárt a katolikus egyház vezetésétől a legnagyobb segítséget kapta. A választási kampány utolsó időszakában központba állították az egyéni agitációt.

A kisgazdapárt sikeresen vívhatta meg küzdelmét a polgárság megnyeréséért, miután nem volt befolyásos polgári ellenzéke. A Polgári Demokrata Párt és a Magyar Radikális Párt tömeghatása gyenge volt. Az utóbbival elsősorban azért foglalkozunk, mert sajátosan értelmiségi pártként jelentkezett a politikai életben.[17] A párt vezetői túlnyomórészt antifasiszta polgári demokratikus entellektüelek voltak. Pl. Csécsy Imre volt a párt elnöke, Zsolt Béla a *Haladás* főszerkesztője, és helyet kaptak még a vezetésben jelentős művészegyéniségek is. A párt elnöki tanácsának tagjai voltak – többek között – Benedek Marcell, Bernáth Aurél, Márffy Ödön és Pátzai Pál.

Bár az MRP 1945 márciusában alakult meg, csak a választás idején lépett ki elszigeteltségéből. A maga népszerűsítésére a választási kampányban csak napok álltak a rendelkezésére. A *Haladás*nak, az értelmiség és kispolgárság egy része között népszerű sajtóorgánumuknak, mindössze két száma jelent meg a törvényhatósági választásig. Csécsy Imre a Magyar Radikális Pártot mint a „pártatlanok pártját" igyekezett propagálni. Nem tagadta az osztálypártok szükségességét: „Vannak osztálypártok, kell is hogy legyenek, de vannak és ugyancsak kell hogy legyenek »világnézeti« vagy mondjuk egyszerűbben: elvi pártok is. A Magyar Radikális Párt mint programukból kitűnik, ilyen elvi párt."[18] Bár szolidaritást vállaltak a Magyar Nemzeti Függetlenségi Fronttal, kívülállásukat a koalíció működésének gyengeségével indokolták, mondván, hogy „ezeknek a pártoknak nincs egyenrangú, demokratikus, őszinte és tárgyilagos ellenzékük. S ezért a jószándékú, független kritika mindeddig nem juthatott szóhoz." Zsolt Béla ezt írta: „A párt összetétele javarészt polgári eredetű vagy polgári életvitelű értelmiség, de a demokráciát nem parcellázzuk osztálytulajdonná... A demokráciában nem lehetnek kiváltságos osztályok. Ez választ el bennünket a polgári és munkáspártoktól."[19] Kiemelte a marxizmus jelentőségét, de azok nevében szólt, akik a szocializmustól nem félnek és nem marxisták. „A vitatkozás, a kétkedés jogáról mégsem tudunk és nem is akarunk lemondani az állam és a társadalom gyakorlati funkciójában, a politikai életben. S legfőképpen nem akarunk lemondani róla olyankor, amikor a történelmi katasztrófa pánikjából éppen csak kivergődött társadalom még mindig indulatok és hangulathullámok uralma alatt él." Zsolt Béla ugyanakkor elismerte a szocializmus támogatásának fontosságát. „Mi azok vagyunk – írta –, akiket Mannheim professzor »freischwebende klassenlose Intelligenz«-nek nevez, szabadon lebegő, osztálynélküli értelmiség, amelynek az a feladata, hogy mindig oda csatlakozzék és ott segítsen, ahol az úgynevezett »jó dolgok« történnek. Most

a szocializmushoz csatlakozunk, mert a szocializmus hozza a »jó dolgokat«, az igazságosabb társadalmi gazdasági berendezést... De ... úgy szeretjük a szocializmust, hogy el nem feledjük a polgári forradalmakban született emberi jogokat, amelyek tündöklő betűkben örökérvényűen kodifikálták a humanitást."[20]

A Magyar Radikális Párt választási propagandájának jellege várhatóan nem vezethetett szélesebb tömegek – benne értelmiségiek – megnyeréséhez. Ez nemcsak a számukra hátrányos rövid propagandaidőszakkal függött össze: „bármennyire is őszintén tiszteletet keltően igyekeztek a haladó polgárságot és az értelmiséget a szocializmus gondolatával megbékíteni, a szocializmus kérdésének még elvi síkon történő felvetése is korai volt Magyarországon. Nem is beszélve arról, hogy a Magyar Radikális Párt ebben a vonatkozásban bizonyos fokig még a munkáspártokon is túltett. Így a Magyar Radikális Pártnak a munkáspártokétól eltérő nézetei és taktikája önmagában túlságosan kevésnek tűnik ahhoz, hogy akárcsak az értelmiség vagy a kispolgárság viszonylag szélesebb körét befolyása alá vonja. Hiszen a választási program határozott baloldali jellege következtében a párt az említett rétegeknek végső fokon a munkáspártok és önmaga között kínált válogatási lehetőséget, és még csak kísérletet sem tett arra, hogy a városi kispolgárság és az értelmiség kisgazdapárt felé orientálódó részét vagy legalábbis egyes csoportjait magához vonzza."[21] A kiélezett politikai harcban szükségszerűen polarizálódtak az erők. A társadalmi haladás következetesebb hívei az értelmiség és kispolgárság soraiból a munkáspártokat, a polgári gondolat, a burzsoá restauráció hívei a kisgazdapártot részesítették előnyben.

A választási adatok alapján közvetlenül nem elemezhető az egyes társadalmi rétegek, így az értelmiség állásfoglalása sem. Ehhez támpontot a korabeli értékelésekből kaphatunk. Emellett bizonyos segítséget nyújtanak a városok szavazati adatai, ahol nagyobb létszámban laktak értelmiségiek. Végül a fővárosi kerületek szavazatainak arányából is levonhatunk néhány óvatos következtetést a nagyobb tévedés veszélye nélkül.

Miután az első, a törvényhatósági választás Budapesten zajlott le, bizonyos tanulságokkal szolgál a munkásegységlistára és a kisgazdapártra leadott szavazatok összehasonlítása az 1935. évi foglalkozás szerinti megoszlással.[22] (A táblázatot lásd a következő oldalon.)

A táblázatban nem szereplő Nemzeti Parasztpárt 2%-ot, a Magyar Radikális Párt 0,9%-ot, a Polgári Demokrata Párt 3,8%-ot kapott.

Az adatokat értékelve az osztályhovatartozás, ill. a foglalkozási csoportok és a pártpolitikai állásfoglalás összefüggése – néhány kivételtől eltekintve – kimutatható. Általában, ahol a munkásság aránya nagyobb volt, ott a munkásegységlista több szavazatot kapott, mint ahol kisebb ez az arány.[23] Ezt legélesebben a XIII. kerületi adatok mutatták (a legnagyobb munkásarány a foglalkozási megoszlásban és a szavazatokban egyaránt). Egyes

Megnevezés	Jellegzetes foglalkozási csoportok százalékos megoszlása 1935-ben					A budapesti kerületek szavazatainak pártokra eső százaléka az 1945. okt. 7-i törvényhatósági választásokon	
	Munkásság		Alkalmazásban álló értelmiség	Önálló foglalkozásúak	Egyéb és ismeretlen	Dolgozók egységfrontja MKP+SZDP	Független Kisgazdapárt
	Összesen	Ebből szorosabb értelemben vett munkásság					
I. ker. (Vár)	40,1	29,7	36,8	15,3	7,8	18,0	77,6
II. ker. (Víziváros)	40,4	29,5	35,4	16,2	8,0	21,4	72,4
III. ker. (Óbuda)	66,4	52,5	15,7	12,0	5,9	41,2	52,6
XI. ker. (Lágymányos Kelenföld)	47,3	33,5	33,1	12,4	7,2	25,3	69,5
XII. ker. (Rózsadomb Hűvösvölgy)	42,9	27,4	34,7	13,1	9,3	20,0	74,2
IV. ker. (Belváros)	37,1	28,6	23,1	31,4	8,4	25,4	64,8
V. ker. (Lipótváros)	39,6	30,1	28,0	26,6	5,8	47,7	38,1
VI. ker. (Terézváros)	48,6	35,3	21,8	23,5	6,1	51,9	38,1
VII. ker. (Erzsébetváros)	52,9	37,9	16,6	22,7	7,8	55,4	36,7
VIII. ker. (Józsefváros)	53,4	39,0	18,1	20,4	8,1	41,3	53,9
IX. ker. (Ferencváros)	59,5	42,4	17,5	14,7	8,3	41,0	54,3
X. ker. (Kőbánya)	70,3	52,2	14,8	8,5	6,4	48,9	47,4
XIII. ker. (Angyalföld)	78,0	60,5	6,5	9,0	6,5	64,0	32,7
XIV. ker. (Zugló)	64,4	42,8	17,2	13,1	5,3	38,7	56,4
Budapest	54,8	40,0	**20,6**	17,4	7,2	42,8	50,5

pesti kerületekben a munkásegységlista V. kerületi 47,7%, VI. kerületi 51,9% és a VII. kerületi 55,4%-os szavazati aránya meghaladta a munkásság tágabb értelemben vett foglalkozási arányát is. Ezekben a kerületekben nagyszámú zsidó értelmiségi és kispolgári réteg lakott, akik közül sokan szavazhattak a kisgazdapárt ellen, a munkásegységlista mellett.

Feltevésem szerint a kisgazdapártra a szellemi dolgozók nagyobb számban szavaztak mint a munkásegységlistára. Minden valószínűség szerint az átlagos 50,5%-os átlagot jóval meghaladó arányban. Nem tekinthető véletlennek, hogy a kisgazdapárti lista az I., II., XI., XII. kerületekben érte el a legnagyobb sikert (77,6, 72,4, 69,5, 74,2%). Ezekben a kerületekben összesítve 71,568:21,841, azaz igen nagy szavazati különbség volt a kisgazdapárti és munkásegységlista között.[24] Olyan kerületek ezek, ahol a nagypolgárság mellett az értelmiség aránya nagy volt. Az alkalmazott értelmiségiek százalékos aránya valamennyi kerület között itt a legnagyobb (33,1%-tól 36,8%-ig).

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások eredménye nem mutatott gyökeresen más képet, mint a budapesti törvényhatósági választásoké. Az FKP-ra a lakosság 57,3%-a, az SZDP-re 17,41%, az MKP-ra 16,95%-a, az NPP-re 6,87%-a, a PDP-re 1,62%-a, az MRP-re 0,12%-a szavazott. A kisgazdapárt és a parasztpárt a törvényhatósági választáshoz képest növekvő arányát elsősorban a paraszti szavazóknak köszönhette. A kisgazdapárt Budapesthez hasonlóan az ország 46 városából 43-ban az első helyre került,[25] ami a városi középrétegekre – ezen belül az értelmiségre – gyakorolt hatását egyértelműen mutatja.

A két választás között – a kisgazdapárt irányvonalában – amellett, hogy alapjában a budapesti választáskor alkalmazott propaganda fegyverével élt – tovább erősödtek a kommunistaellenes, baloldalellenes szélsőséges tendenciák. Az előzőeknél még nagyobb támogatást kaptak – Mindszenty hercegprímás körlevelének segítségével – a klérustól. Bár a választásból tekintélyében megerősödve elsősorban a párt vezető centruma került ki, Sulyok és Vásáry vezetésével a párt burzsoá jobbszárnyának növekedett a szerepe, befolyása.

A két munkáspártot a budapesti választás eredménye váratlanul érte. Jelentős munkáspárti többséget reméltek. A kialakuló jobboldali előretörésre gyorsan reagáltak. Több tízezres munkáspárti tömeg mozgósításával elsöpörték a választást követő reakciós jellegű tüntetéseket.

Az MKP politikáján – a két választás között – nem változtatott, de erősítette a napi kérdéseket boncolgató egyéni agitációt. Az MKP KV 1945. november 22-i ülése értékelte az országgyűlési választásokat. Az értelmiség jóval kisebb számban szavazott a kommunista pártra, mint remélhető volt: „A választások megmutatták, hogy itt jelentősen lemaradtunk." A hibák okainak vizsgálata során a főtitkári beszámoló kiemelte, hogy nem tudták szervezeteink úgy propagálni a pártot, mint amely „a magyarság nemzeti érdekeit a legeredményesebben képviseli". Hangsúlyozták az értelmiség,

különösen a vezető értelmiségiek anyagi helyzetéről való gondoskodás fontosságát.[26]

Az értelmiségi munkát részletesen elemző, egyik pártvezetőséghez küldött értékelés is megállapítja: „A választás eredményeinek elemzése azt mutatja, hogy az értelmiségi réteg változatlanul távol áll pártunktól. Erősen ennek tudható be az is, hogy a kispolgári tömegekhez nem tudunk hozzáférkőzni, mert az értelmiség befolyása különösen erős a kispolgári tömegekre."[27]

Az SZDP választási politikáját a párt október 12-i választmányi ülésén értékelték és módosították is. A pártvezetés és a tagság nagy része is a két munkáspárt közös listáját okolták a vártnál gyengébb eredmény miatt. Ezért amellett döntöttek, hogy külön listán indulnak. A Szociáldemokrata Párt szavazóit – a munkástömegek mellett – elsősorban a városi középrétegek soraiból akarta növelni. Nem utolsósorban taktikai megfontolásból – a fenti célnak alárendelve – a balszárnyon belül is, ideiglenesen, az SZDP középpárti jellegét hangsúlyozták.

A szociáldemokraták országgyűlési választási eredményei azt mutatták, hogy a parasztság között gyenge a befolyásuk, de a városokban, az FKP mögött elért második helyük jelentős. Az ország 46 városából 44-ben megelőzték a kommunista pártot.[28] Ha figyelembe vesszük azt, hogy a munkásszavazók – néhány várostól eltekintve – általában hasonló arányban szavaztak a két munkáspártra, megállapítható, hogy az SZDP városi szavazatainak jelentékeny többsége, az MKP-val ellentétben, a városi középrétegek – ezen belül az értelmiségiek – nagyobb támogatásából adódott. Úgy tűnik, ezt az a tény is igazolja, hogy az országgyűlési választáson azokban a kerületekben (I., II., XI., XII.), ahol az alkalmazott értelmiségiek aránya a legnagyobb volt az MKP 6,0, 9,1, 10,8, 9,4%-os szavazatával szemben az SZDP 12,5, 13,4, 15,2, 11,6%-os eredményt ért el: ezekben a kerületekben tehát 50%-kal több szavazatot kapott, mint az MKP. Ezek a sikerek azonban nem homályosíthatják el azt a nagy ellentmondást, amely az SZDP értelmiségre gyakorolt szervezeti befolyása és a pártra szavazók száma között fennállt. Ténylegesen arról van szó, hogy a sokkal kevesebb értelmiségi taggal rendelkező FKP-ra lényegesen nagyobb arányban szavaztak szellemi dolgozók, mint az SZDP-re.

A budapesti választás után az értelmiség megnyerését illetően heves vita bontakozott ki a parasztpárt vezetésében.[29] Egyetértettek abban, hogy vereség érte a pártot. Az okok, a követendő lépések elemzésében lényeges különbségek mutatkoztak. Többen a parasztpárti sajtónak értelmiséget bíráló, „ledorongoló" hangnemét hibáztatták (Farkas Ferenc, Kovács Imre, Illyés Gyula). Kovács Imre szerint az volt a baj, hogy Erdei azt hangoztatta: baloldali párt vagyunk. Szerinte élni kell a politikailag jobbra irányuló taktikai szabadsággal, „mert ismeri a kis pártok és a kis népek fennmaradásának törvényét". Farkas a vita során felvetette, hogy milyen tömeget vesztett el a párt. „Mi elhatároztuk – mondotta –, hogy annyit merítünk a pártonkívüliek-

ből, amennyit csak lehet. Ez nem történt meg. A mi elvesztett tömegeink azok, akik a harmadik útra rezonáltak, de ezeket mi kiejtettük a kezünkből." A baloldal egyik vezetője, az előzőekkel szemben önkritikusan, a jobboldalnak tett engedményeket bírálta: „A vasárnapi szavazás meggyőzött arról, hogy ezzel a pesti tömeggel nekünk nincs mit kezdeni. Soviniszta, zsidóellenes hangot pendítettünk meg, s a tömegek erre nem felénk jöttek, hanem a kisgazdapártra szavaztak."

A tanulságok levonása során több alternatíva merült fel. Illyés Gyula új középpárti vonal lehetőségét vázolta. Szerinte a pártban van egy rész, amely teljesen a kommunisták által követett gazdasági felszabadítást, s egy másik, amely a teljes nemzeti függetlenséget követeli. A kérdés: tud-e az egész párt egy forradalmi harmadik utat követni.

Kovács Imre szerint csak vidéki tömegekből nem fejlődhetnek nagy párttá. Új politikai vonalat követelt. Szerinte fő kérdés a nemzeti függetlenség biztosítása. A választás után – ígérte – le fogja vonni a konzekvenciát. Azt a politikát, ami van, nem hajlandó fedezni – mondotta.

A vezetés többsége (Erdei, Darvas, Jócsik, Sipos) a parasztbázisra épülő radikális politika fenntartásának szükségességét hangoztatta. „Olyan hangot nem vagyok hajlandó megütni, amely szerez esetleg ezer szavazatot, de ennek érdekében fel kell áldoznunk a becsületünket" (Darvas).

A pártvezetés többsége tehát elutasította a „jobb felé nyitás" politikáját. Alapvető módosítás nem következett be a választási propagandában sem. A parasztpártnak azonban több képviselője – így Kovács Imre is – választási beszédében nyomatékosabban hangoztatott harmadikutas, nacionalista gondolatokat.

A Nemzeti Parasztpárt országosan kapott 325 284 szavazatából Budapesten, ill. 12 törvényhatósági jogú és 43 megyei jogú városban a pártra 60 298 személy adta le voksát.[30] Ha hozzátesszük, hogy ezen szavazatok elég jelentős része is a parasztsághoz közelálló városi kispolgárságé volt, úgy levonhatjuk azt a következtetést, hogy a parasztpárt bár nem lebecsülendő, de alapjában szűk értelmiségi bázist tudhatott maga mögött.

A Magyar Radikális Párt a vereség okának részben azt tartotta, hogy a felkészülés lehetősége egyenlőtlen volt, számukra mindenképpen hátrányos. De sok tekintetben a tömegeket okolta a vereségért. A polgárság, az értelmiség „túlnyomórészt műveletlen, restelméjű", akiknek dogmák, jelszavak kellenek – hangoztatta. A vagy-vagy kell nekik, a köztulajdon, totális államosítás vagy a magántulajdon rendíthetetlen szentsége. „Aki e két dogma között az értelmes szintézist keresi, annak menthetetlenül el kell buknia a türelmetlenség és közértelmetlenség gátjain."[31]

Az MRP azonban nem tett engedményeket „jobbfelé", szavazóinak kiszélesítéséért. Továbbra is azt hangsúlyozták, hogy: „Megegyezés csak a demokrácián belül lehetséges; a reakció és haladás között nem kívánunk békét. Nem »fékezni« akarjuk a haladást, mint sokan gondolják, hanem azt,

hogy a haladás irányát és ütemét az elfogulatlan értelem szabja meg. A baloldalon belül a kritikát jelentjük, a jobboldal felé a harcot. S ez marad jelszavunk ezután is."[32]

A radikális párt egyetlen képviselőt sem tudott bejuttatni az országgyűlésbe. Nem töltött be lényeges szerepet sem a társadalmi átalakulás kérdéseinek megoldásában, sem az értelmiség megnyerésében. Az MRP kis párt maradt. Sajátos, koalíción kívüli ellenzéki párt volt, amely a Nemzeti Parasztpárttal, egyes vezetőivel, a népi írókkal szemben jórészt elfogult, hibás politikát képviselt, egészében azonban irányvonala haladóbb volt, mint a koalíción belül többséget szerző kisgazdapárté.

Összegezve a választásokkal kialakult helyzetet, a baloldali erőknek – mint ezt az MKP KV 1945. novemberi ülése megállapította – a kisgazdapárti többség következtében nehéz harcokra kellett felkészülni.

Az FKP választási sikere után a népi demokrácia baloldala felé hajló értelmiség egy része megtorpant. Az értelmiség több szakmai csoportjában, vagy egyes vezető hivatalokban pl. félelemmel, a visszavonulás jeleivel egyaránt találkozhattunk. Lássunk erről jellemző példákat néhány minisztérium MKP szervezetének és pártcsoportjának beszámolója alapján: A Közellátásügyi Minisztérium pártszervezetének 1945. október 15-i jelentésében olvashatjuk: „A közelmúltban lezajlott választások ránk nézve kedvezőtlen eredménye következtében pártunkba belépni hajlandónak mutatkozó, nehéz munkával megnyert szimpatizánsok mind lemondtak a pártba való belépés szándékáról." A Pénzügyminisztériumban hatan léptek ki a pártból. Miután a minisztérium kisgazdapárti minisztert kapott, a kommunista pártszervezet titkára így értékelte a helyzetet: „... ezzel ehetjük tovább a száműzetés száraz kenyerét, fordulhatunk majd újra Ponciustól Pilátusig." A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kommunista pártcsoportjának jelentéséből: „A minisztériumi tisztviselők között általános az újjongás... Ilyen kijelentések hangzottak el: most aztán kitisztítják a minisztériumot a kommunistáktól." A jelentés szerint négyen kiléptek a pártból. „A párttagok közül tizen-tizenöten kerülik a titkárral való találkozást, csendesen, észrevétlenül szeretnének kiszakadni a pártéletből."[33]

A változás negatív jelenségei mutatkoztak meg egyes értelmiségi szakszervezeteken belül is: átmenetileg felerősödött a kisgazdapárti, konzervatív tendenciájú rétegek tevékenysége.

2. Pártpolitikai küzdelmek az értelmiségi szakszervezetekben

A politikai harcok folyamatában a szakszervezetek közéleti szerepe megnövekedett. A kisgazdapárt fordulatot akart elérni a szellemi dolgozók szakszervezeteinek irányításában. Ez különösen két szakszervezetben nyilvánult meg: a közalkalmazottaknál és a műszakiak szakszervezetében.

A közalkalmazottak szakszervezete az FKP számára láthatóan különösen fontos volt. Egyik propagandakiadványukban ezt így fogalmazták meg: „A párt külön hangsúlyozza a közalkalmazotti szakszervezet fontosságát, hiszen a közalkalmazottak tartják kezükben az állami élet, a közigazgatás minden szálát."[34]

A kisgazdapárt előretörése során építhetett a számukra előnyös, s ugyanakkor a baloldali erőkre nézve hátrányos tényezőkre: 1. 1945 tavaszától a Dunántúlról, majd a német fasizmus leverése után Ausztriából és Németországból nagyszámú horthysta köztisztviselő tért vissza és foglalta el munkahelyét. 2. Az igazolások nagyrészt sikertelenül zajlottak le. A jobboldali közhivatalnokok – néhány százaléktól eltekintve – igazolást nyertek. 3. A baloldali erők nagy része – beleértve az MKP vezetését is – elkövette azt a hibát, hogy a közigazgatásban levő befolyását túlbecsülte, és kevésbé épített a nemzeti bizottságokra. 4. A konzervatív közigazgatási apparátus is „megtalálta" az FKP-ban a polgári restauráció erejét, és egyre nyíltabb támogatást nyújtott e pártnak. 5. A köztisztviselők széles tömegeinek inflációs, nyomorúságos helyzetéért a felelősséget az FKP jobbszárnya a népi demokráciára, az MKP-ra hárította.

A közalkalmazottak szakszervezetének kommunista vezetése a lehető legnehezebb, leghálátlanabb területen végezte munkáját. A köztisztviselők széles tömegeinek, így a szakszervezet tagsága jelentős részének demokratikus fejlődésében jogos kételyek merültek fel. Súlyosbította a helyzetet, hogy a baloldal – beleértve a kommunistákat is – sokszor egy kalap alá vette és együttesen reakciósnak ítélte a régi közhivatalnokokat.[35] Nem értékelte azt, hogy e rétegen belül – ha lassabban és kisebb mértékben is, mint más értelmiségi csoportokban – bizonyos erjedés indult, egy részük demokratizálódott, köztük is kialakult egy haladó mag, amelyre építeni lehetett.

A konzervatív reakciós erők, a kisgazdapárt jobbszárnyának harci módszere a közalkalmazottak szakszervezetének demokratikus erőivel szemben változott. Sok helyen a letűnt korszak szemléletét hordozó hivatalvezetők, hivatali hatalmukkal visszaélve léptek fel a szakszervezeti munkát végző demokratikus gondolkodású köztisztviselőkkel szemben. A hivatali vonal ellenállását a szakszervezeti vezetők erélyes fellépése törte meg. Kiadták az 538/1945. M. E. sz. rendeletet, amely kimondta, hogy a közszolgálati dolgozók szakszervezeti szervezkedése szabad. Aki pedig a szervezkedést gátolni, eltiltani igyekszik, hivatali fegyelmi eljárás alá vonható. A Szakszervezeti Tanács teljes súlyával igyekezett érvényt szerezni a rendeletnek.

A kisgazdapárt vezetősége 1945 nyarától a közalkalmazottak szakszervezetének irányításában kívánt változást elérni. A kisgazdapárt budapesti központja 1945. augusztus 29-én a közalkalmazottak szakszervezete vezetőségéhez írt levelében bírálta az MKP és az SZDP aránytalan képviseletét a vezetésben s nagyobb szerepet követelt magának.[36]

A szakszervezet válaszlevelében azt hangsúlyozta, hogy a kisgazdapárti tagok a különböző helyi szervezetekben, az elnökségben és az intéző bizottságokban „a vállalt munkájuknak megfelelően" vannak képviselve. Új, demokratikus alapon történő szakszervezeti választásra a megejtendő országos választások után kerülhet sor.[37]

Az MKP vezetősége a budapesti törvényhatósági választások után két dolgot hangsúlyozott – egyfelől a reakció elleni harcban ne csak védekezésre, hanem támadásra is rendezkedjenek be, másfelől a szakszervezetekben, így az értelmiségi szakszervezetekben is (mérnököknél, orvosoknál, pedagógusoknál, közalkalmazottaknál) „egyetlen pozíciót sem engedünk át". Az előbbi gondolat helyes volt, az utóbbi azonban csak a munkás szakszervezetekben volt keresztülvihető. Az értelmiségi szakszervezetekben – ahol a tagok nagy számban a kisgazdapárthoz tartoztak és jórészt pártonkívüli értelmiségiekből verbuválódtak – az erőviszonyokat figyelembe vevő, sajátos politikára volt szükség. Az együttműködés és a harc dialektikus kezelése elkerülhetetlen volt. Az egyes személyek és csoportok egyszerre voltak szövetségesek és ellenfelek is. A különböző értelmiségi szakszervezetek vezetői az országos általános helyzettől, de sokszor egymástól is eltérő lépésekre kényszerültek.

A közalkalmazottak szakszervezetének igazságügyi tárca megbízottja, dr. Zolnai Kálmán két feljegyzésben elemezte a szervezet helyzetét, a polgári erők és a szakszervezet viszonyát, a demokratikus választás kérdését.[38] Szerinte a kisgazdapártnak ahhoz, hogy a szakszervezet vezetőségében jelentősebb szerepe legyen, nem taktikai jellegű és ingadozó, hanem egyszer s mindenkorra határozott, elvi súlyú, végleges döntést kell hozni. „Szakszervezeteink csak addig létezhetnek, amíg a munkáspártokra támaszkodnak – és annyit vesztenek eredeti tartalmukból és erejükből, amennyire tért tud hódítani a nem-munkáspárti elem." Ellentétben a munkásszakszervezetekkel, ahol a szocialista múlt és egység alapján aggálytalanul lehet demokratikus választást tartani, az értelmiségi szakszervezetekben – véleménye szerint – az a veszély, „hogy olyan elemeket engednénk a csoportok és a központi vezetőség élére, akik nem vagy nem kellően szolgálnák a demokrácia ügyét". Megkülönböztette a közalkalmazottak speciális helyzetét, más értelmiségi rétegektől is eltérő negatívabb politikai beállítottságát. Következtetése: a szakszervezetnek „nem szabad semmilyen választást engedni, amíg az át nem alakítható reakciós elemek a közhivatali karokból eltávolítva vagy tökéletesen elszigetelve nincsenek, a demokráciától távol álló tömeg pedig a nevelés és ezzel együtt a tapasztalás útján fel nem ismeri, magáévá nem teszi a népi demokrácia eszményeit".

E feljegyzések – bár az értelmiségre vonatkozóan általában és részben a közalkalmazottakat illetően túlságosan negatív megállapításokat is tartalmaznak –, annyiban tükrözték a valóságot, hogy a közalkalmazottak szakszervezetében, az adott időben, a demokratikus választás a régi rezsim

embereit vagy a hozzájuk közelállókat vitte volna a vezetésbe. Az országos választást, az I. kongresszust, a közigazgatás megtisztítása utáni időszakra kellett elhalasztani. Erre a következtetésre jutott a Szakszervezeti Tanács Elnöksége is. Kossa István 1945. december 5-én levelet írt a közalkalmazottak szakszervezete vezetőségéhez: a végleges vezetőségválasztást tartsák addig függőben, amíg az aktuálissá vált közhivatalnoki leépítéseket teljes egészében végrehajtják.[39]

A többi értelmiségi szakszervezettel ellentétben csak jóval a B-listázás lezárása után, 1946 decemberében, tartották meg az elektor választásokat és 1947 januárjában a szakszervezet I. kongresszusát.

Más sajátosságok jellemezték a mérnök szakszervezetet és általában a műszaki értelmiséget. A baloldal e területen befolyásosabb volt, mint a közalkalmazottaknál. Ugyanakkor a kisgazdapárt is jelentős erőt képviselt: elég széles, önálló tanácsadói vagy vállalkozói műszaki rétegre támaszkodott. A szakszervezeten belül pedig több tekintélyes személy – köztük Kővágó József polgármester, Mistéth Endre államtitkár, majd újjáépítési miniszter – ott volt a szakszervezet vezetésében is.

A baloldali és a jobboldali mérnökök között – beleértve a szakszervezetben dolgozók jelentős részét is – két területen éleződött ki az ellentét. A műszakiak szervezését, a szakszervezet helyét és szerepét illetően, valamint a társadalmi átalakítás kérdéseiben.

A kisgazdapárti mérnöktagozat 1945. december 11-i ülésén a választási győzelem után többen újólag felvetették, hogy lépjenek ki testületileg a szakszervezetből, és terjesszenek feliratot a párt vezetőségéhez, amelyben a kamara visszaállítását követelik. (A feliratot már előre elkészítették.) Lehet, hogy a Szovjetunióban az érdekképviseletnek ez a formája megfelel – érveltek –, de itthon nem jó. Az ilyen értelmű állásfoglalás ellen számosan felszólaltak. A legfőbb érvük az volt, hogy „a koalíciós irányhoz kell igazodni". Ehhez egyesek hozzátették: „legalábbis egyelőre".[40]

A mérnök szakszervezetben dolgozó műszakiak egy része a szakszervezet tevékenységét érdekvédelmi szerepre akarta szűkíteni. Ebből adódóan támadták felépítését. A különböző szakosztályok (gépipari, textilipari stb.) helyett tanácsadói, közalkalmazotti és magánalkalmazotti felosztást követeltek.[41] Követelték, hogy a szakszervezet ne foglalkozzék termelési és tudományos kérdésekkel, és a mérnök szakszervezetet függetlenítsék a Szakszervezeti Tanácstól.[42] Állandóan napirenden volt az az igény, hogy a szakszervezet politikamentes szervezet legyen. Támadásuk egyik legfőbb területe a politikai tevékenység volt, el akarták szakítani a szakszervezetet a munkáspártoktól. A kommunisták és szociáldemokraták vitákon és a szakszervezet lapjában adtak erre választ.[43]

A kisgazdapárti jobbszárny hatására burkoltan támadták a földreformot is: „A mezőgazdaság helyzete súlyos. A földreform okozott elsősorban nagy megrázkódtatást ebben" – hangoztatták a kisgazdapárti mérnökök 1945.

szeptemberi választási nagygyűlésén.[44] A bányák államosítása idején az angol példa elfogadását javasolták. Nagymértékű kártalanítást követeltek. Az erőműtelepek államosítása kérdésében részvények kibocsátására tettek javaslatot, és ezek nagy részét magánkézbe akarták adni.[45]

A szakszervezet baloldali vezetése gyorsan és határozottan reagált a demokratikus vívmányok elleni támadásra: „a legélesebben elítéljük – írta a főtitkár – azokat az úgynevezett »szakembereket«, akik a mérnökök, a mérnökség presztízsébe burkolózva, álszempontokat hangoztatva igyekeznek gáncsot vetni a demokráciának. A tervszerű gazdálkodást, az államosításokat, a földreformot stb. kritizáló hangokra célzunk, egyelőre csak így személytelenül, de ha további mozgolódást tapasztalunk, úgy a haladó szellemű műszaki értelmiség le fogja leplezni személy szerint is a haladás, a fejlődés kerékkötőit."[46]

1945 végén – a választási sikeren felbuzdulva – az FKP mérnökcsoportja is politikát változtatott. Az a réteg – legalábbis nagy része –, amely eddig kívülről támadta a szakszervezetet, az most igyekezett bekerülni és ott többségre szert tenni. Acsay László és Sári Ignác volt államtitkár, mindketten nemzetgyűlési képviselők, kérték felvételüket a szakszervezetbe. A kisgazdapárt 8 törvényhatósági bizottsági tagja is aktivizálódott. Titkos választást akartak. Választási győzelemre spekuláltak.[47]

A mérnök szakszervezet baloldali vezetői nehéz helyzetbe kerültek. Reálisan felmérték, hogy az FKP mérnökcsoportja a szakszervezetre gyakorolt nyomásában a műszakiaknak nemcsak arra a néhány százalékára támaszkodhat, akik a kisgazdapárt tagjai. A pártonkívüli mérnököknek ennél többszöröse is rokonszenvezett a kisgazdapárttal.

A szakszervezet kommunista vezetése abban az időben hiányolta az MKP vezetésének közvetlen segítségét. Az értelmiségi szakszervezetek vezetői sok kérdésben magukra maradva hangolták össze álláspontjukat. A Szakszervezeti Tanács kommunista tagjai is 1945 júliusában úgy látták, hogy az értelmiségi szakszervezetek irányítását javítani kell: „Most úgy érzik, hogy mellőzzük őket." A szakszervezet vezetősége összefoglaló jelentésében így jellemezte a helyzetet: „Kezdettől fogva éreztük a párt központi vezetőséggel való szorosabb kapcsolat hiányát és általában az értelmiség felé szóló politikai vonalának határozatlanságát, kialakulatlanságát. Magunkra voltunk és vagyunk hagyva, és ha bizonyos kérdésekben a többi értelmiségi ágak felé folytatott politikával összhangba jöttünk, egységes magatartást tanúsítottunk, ezt főként az illető szakszervezeti aktívák vezetőinek az egymás közötti megbeszélései eredményezték... Úgy érezzük, itt az ideje, hogy szoros kapcsolat jöjjön létre pártunk vezetősége és az értelmiségi szakszervezetekben működő aktívák között." Szerintük két dolog indokolja, hogy a kapcsolatot sürgősen megteremtsék. Az egyik az, hogy a szakszervezet kisgazdapárti tagjai irányában folytatandó politikát nem szabhatják meg a pártvezetőség politikájától függetlenül. A másik pedig, hogy a Szak-

szervezeti Tanács értelmiségi titkárságától a szükséges segítséget már annak csekély látszáma miatt sem kaphatták meg.[48]

A szakszervezet kommunista vezetőinek feljegyzéseiből, sűrűn küldött jelentéseiből látható, hogy e kapcsolat javult. A fentieken túlmenően ezt több probléma megoldása is szükségessé tette. Így a szociáldemokrata mérnökcsoporttal való kapcsolat javítása, a szakszervezet ideiglenes szervezeti mechanizmusának megszüntetése, az I. kongresszus megrendezése, új, demokratikus választott vezetőség kérdése, új alapszabály kidolgozása stb.

Ettől az időtől kezdve a szakszervezet kommunista vezetői – az MKP politikájának megfelelően – még szorosabban együttműködtek a szociáldemokrata mérnökcsoporttal. Közös összekötő bizottságokat hoztak létre. Növekedett a szociáldemokraták tevékenysége a vezetésben. Nem engedtek az FKP nyomásának. Ugyanakkor olyan légkört igyekeztek kialakítani, amely lehetetlenné tette, hogy az FKP vezető mérnökei felborítsák a szakszervezeten belüli közös munkát. Zentai főtitkár a legélesebb viták közepette is hangsúlyozta: „A szakszervezet vezetését nem tudjuk másképp elképzelni, minthogy igenis a kisgazdapárti mérnökök is részt vegyenek."[49] Ezért erőteljesebben igyekeztek bevonni a kisgazdapárti mérnököket néhány olyan területre, ahol leginkább szükséges a kapcsolat a polgári beállítottságú mérnökökkel (tudományos kérdések megoldása, tervező, tanácsadó mérnökök, geodéta mérnökök ügyei stb.).

Zentai Béla személyében olyan kommunista állt a szakszervezet élén, aki reális és rugalmas politikát folytatott. Ő maga kiváló képességű mérnök, s ugyanakkor volt érzéke ahhoz, hogy mások tudományos és szakmai javaslataiból a leghasználhatóbbakra építsen. Helyes volt a politikája a kisgazdapárti mérnökök irányában is. Nem hagyta – ahogy akkor fogalmazták – a „koalíciós asztalt" felborítani. A szociáldemokrata vezető mérnökök is nagyra értékelték tevékenységét: hangsúlyozták, hogy a kommunisták közül Zentai Bélát fogadják el főtitkárnak.

A munkáspárti szakszervezeti vezetők egyeztették álláspontjukat és 1946. március második felében tárgyalásokat kezdtek a kisgazdapárt vezető mérnökeivel a szakszervezet I. kongresszusának előkészítéséről, a vezetés személyi összetételéről. A Baloldali Blokk tavaszi ellentámadása ezen a területen is éreztette pozitív hatását. Az FKP-nak azt a követelését, hogy a központi vezetőség tagjainak 40–45%-a kisgazdapárti legyen, visszautasították. Ugyancsak nem egyeztek bele az elnöki, ill. a főtitkári funkció átadásába. Megállapodtak azonban abban, hogy – közös lista alapján a kongresszuson megválasztott központi vezetőségnek ugyanannyi kisgazdapárti tagja legyen, mint MKP-, ill. SZDP-tag. Az alelnöki funkció mellett az egyik új központi vezetőségi titkári beosztást is a kisgazdapárt kapta meg.

A mérnök szakszervezet I. kongresszusa 1946. május 4-én ülésezett. A kongresszus megvitatta a szakszervezet eddigi munkáját és határozatban jelölte meg a további feladatokat.[50] A megválasztott új elnökség összetétele:

Elnök: Fischer József (SZDP), Alelnök: Kővágó József (FKP), Komondi Zoltán (pártonkívüli), Főtitkár: Zentai Béla (MKP), Titkárok: Lengyel Sándor és Philip Miklós (MKP), Fekete Sándor és Koppányi József (SZDP), Jakab Sándor (FKP).

A nézeteltéréseket a kongresszus csak ideiglenesen rendezte. A megegyezés azonban nagyon fontos volt. A tomboló infláció közepette a szakszervezetnek minden erőfeszítését a termelés növelésére, a stabilizáció előkészítésére és megvédésére kellett összpontosítania.

A pedagógus, de különösen az orvosszakszervezetekben működő kisgazdapárti erők gyengébbek voltak, mint a közalkalmazotti, illetve a mérnök szakszervezetiek. A jobboldali tendenciákat – legalábbis a műszakiakkal összehasonlítva – nem annyira tekintélyes személyek képviselték. Az e szakszervezetekben tevékenykedő kisgazdapártiak politikailag kevésbé voltak a tudatos polgári restauráció hívei. A kisgazdapárt pedagógiai osztályára pozitívan hatott a párt baloldali értelmiségi tagozata, amelynek élén Ortutay Gyula állt.

A pedagógus szakszervezet új vezetőségét az 1946. február 24-i küldöttközgyűlésen választották meg. A két munkáspárt pedagógus képviselői hosszas viták után koalíciós listában egyeztek meg. A kommunisták nem kívánták megtartani valamennyi kulcspozícióikat (főtitkár, országos titkár, elnök).[51] A kisgazdapártiak az elnöki funkció megszerzésére koncentráltak. Erről tárgyaltak a szociáldemokraták jobbszárnyával. A kommunisták a szakszervezeti elnökséget a szociáldemokratáknak kívánták biztosítani. A megegyezés ellenére a kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt jobboldalához tartozó pedagógusok a küldöttközgyűlésen olyan ellenlistát terjesztettek elő, amely a kommunistákat háttérbe szorította volna.[52] A jelölő bizottság hosszas vita után elfogadta, hogy az elnök szociáldemokrata, a társelnök kisgazdapárti legyen. Az elnökké jelölt Kerék Péter azonban kijelentette, hogy nem fogadhatja el ezt a megoldást, mert az elnöki pozícióra az ország legnagyobb pártjának, a kisgazdapártnak van joga.

A megválasztott vezetőség kulcspozícióiba végül a következők kerültek: Elnök: Tamás Károly (FKP). Társelnök: Kerék Péter (SZDP). Alelnökök: Sugár Béla (MKP), Mácsay Károly (NPP), Babirák Mihály (FKP). Főtitkár: Béki Ernő (MKP). Titkárok: Lukács Sándor (MKP), Lantos Lajos (SZDP). A tisztújítás során Kemény Gábort, a szakszervezet eddigi elnökét, elévülhetetlen érdemei elismeréséül örökös tiszteletbeli elnökké választották.

A központi vezetőség párt szerinti megoszlása: 5 kisgazdapárti, 4 kommunista, 3 szociáldemokrata, 3 parasztpárti, 3 pártonkívüli. E szakszervezetben – más értelmiségi szakszervezetektől eltérően – az NPP-nak nagyobb képviselete volt. A pedagógus szakszervezet volt az egyetlen értelmiségi szakszervezet, amelynek 1945 ősze óta függetlenített megyei titkárai voltak. A megyei titkárok 50–70%-a kommunista volt. A személyi változások ellenére a szakszervezetben továbbra is biztosították a kommunista vezetést.

Az orvos szakszervezetben a két munkáspártnak olyan túlsúlya volt, hogy a kisgazdapárt meg sem kísérelhette, hogy gyökeresen változást érjen el a vezetésben. Új társelnöki funkció létrehozását kérték, és azt, hogy e pozíciót a kisgazdapárt képviselője kapja meg. Ezt az igényt jogosnak tartotta és támogatta a szakszervezet vezetősége is. Az I. kongresszus 1946. június 6-án ült össze. A szakszervezet új vezetősége: Elnök: dr. Weil Emil (MKP). Társelnök: dr. Reök István (FKP). Alelnök: dr. Gartner Pál (SZDP), dr. Babics Antal (NPP), dr. Horváth Boldizsár (MKP). Főtitkár: dr. Ferencz Gábor (SZDP). Titkárok: dr. Debrőczi Tibor (MKP), dr. Piskoty László (FKP).

3. Az értelmiség életkörülményei az infláció idején és a szakszervezetek érdekvédelmi tevékenysége

1945 nyarán a felgyorsuló inflációban az értelmiség jelentős része a népi demokrácia csődjét látta. Életszínvonaluk rohamos zuhanásának okait sokan nem a háború pusztításaiban keresték, mindezért nem a volt uralkodó osztályok bűnös, felelőtlen politikáját, hanem az új népi demokratikus rendszert tették felelőssé. E nézetekkel szemben a baloldali erők, az értelmiségi szakszervezetek aktivistái és vezetői rendszeresen felléptek.[53]

A különböző értelmiségi kategóriák közül a műszakiak és az orvosok valamelyest előnyösebb helyzetben voltak, mint a köztisztviselők és a pedagógusok.

A mérnök szakszervezet az 1946-os stabilizáció előtt, három kollektív szerződést kötött a Gyáriparosok Országos Szövetségével: 1945 februárjában, 1945. augusztus 8-án és 1946. február 13-án.[54]

Az első kollektív szerződés még nem volt kellően átfogó. A részletesebben kidolgozott 1945. augusztusi szerződés biztosította a különleges szaktudású vagy teljesítményű műszakiak külön díjazását, rendezték a természetbeni juttatások és a munkaidő kérdését, szabályozták a túlórapótlék, a vasárnapi munka, az éjszakai munka, a kiküldetési pótlék és a szabadságidő díjazását. Jelentős vívmány volt, hogy – komoly harcok után – rögzítették: az újítások mint a műszaki értelmiségi munkavállalók szellemi tulajdonai, külön díjazandók.

A helyes bérarányok kialakítása nem volt könnyű. A munkások bérezése a műszakiakhoz képest a múltban nagyon alacsony volt. Ezt a helyzetet meg kellett változtatni. Emellett találkozni lehetett egyenlősdi törekvésekkel is. Nem tehettek engedményt azonban e törekvésnek, mert káros lehetett a termelésre, politikailag a műszaki szakemberek megnyerésére. A Gyáriparosok Országos Szövetsége és sok tőkés is taktikázott. Igyekeztek minél alacsonyabb béreket megállapítani. A munkásnak és a munkáspártok vezetőinek azt hangoztatták, hogy a mérnökök fizetése túl magas. Háromszorosa

a munkásokénak. Ez nem felelt meg a valóságnak. A mérnököknek és technikusoknak azt mondották, hogy a munkáltatók nem adhatnak magasabb bért a munkások hangulata miatt. Sok mérnök viszont nem vette figyelembe a reális helyzetet, ami alapjában meghatározta a béreket – a háborús pusztítás után eloszthatő javak nagyon kis mennyiségét, valamint a régi fizetések igazságtalanságait –, helytelenül átlagos mérnöki fizetésként a szakmunkás bérezés háromszorosát követelte.

Figyelembe kell venni, hogy az adott helyzetben a bérpolitika nem politikai, hanem elsősorban gazdasági kérdés volt. A szakszervezet vezetősége helyes, reális arányok kialakítására törekedett. Fellépett mind a Gyáriparosok Országos Szövetsége lavírozásával, mind a helyenként jelentkező egyenlősdivel, de sok mérnök túlzó követeléseivel szemben is. Bérpolitikájában támaszkodhatott a munkáspártok és a Szaktanács vezetőinek állásfoglalására, támogatására. Az 1945. augusztusi kollektív szerződés egy kezdő mérnöknek annyi fizetést állapított meg, amennyit a szakmunkások kaptak. A szakmunkások átlagos órabére 16 pengő, a kezdő mérnökök havi fizetése 3360–4370 pengő volt. Egy 5–10 éves gyakorlattal rendelkező, önálló munkát végző mérnök fizetése a szakmunkásokénál 80–100%-kal volt magasabb. A technikusoknak kb. 20–25%-kal alacsonyabb bére volt, mint a velük azonos ideje dolgozó mérnököknek.

A felgyorsuló infláció azonban a reális arányokat biztosító eredményeket elsodorta. Az újabb béremelések nem tartottak lépést a pénz elértéktelenedésével. A műszaki dolgozók nagy részének politikai hangulata megromlott. Ez a kifejlődő szakszervezeti mozgalmi életre is kihatott. A mérnök szakszervezet – más szakszervezethez hasonlóan – a mozgó bérskála bevezetését és a természetbeni ellátás kiterjesztését követelte.[55] 1946. február 1-én országosan új bérrendszer bevezetésére hoztak rendeletet. A rendelet a vállalatokat meghatározott mennyiségű és minőségű élelmiszerek kiszolgáltatására utasította, s amennyiben ez nem volt megoldható, a kalóriamegváltást írta elő, ami gyakorlatilag a mozgó bérskála bevezetését jelentette.

Az új, 1946. februári kollektív szerződés már szabályozta az elemi létfenntartást szolgáló természetbeni juttatásokat. A műszakiak heti 14 000 kalória, igényjogosult családtagjaik 5000 kalória értékben kaptak élelmiszert.[56] Sikerült elérni azt is, hogy a kormány tárcaközi bizottsága a Szakszervezeti Tanács javaslatára úgy döntött, hogy a jóvátételben és újjáépítésben dolgozó mérnökök és technikusok testimunkás pótjegyet kapjanak.[57] Ezt kiterjesztették a magánmérnökökre (tervezők, tanácsadók) is. E nagy jelentőségű vívmányokat más értelmiségi kategóriák számára nem biztosították. A baloldali erők tehát – az MKP I. országos értekezletének és az SZDP 34. kongresszusának szellemében – az újjáépítésben döntő szerepet betöltő műszaki intelligenciát külön kiemelt rétegként kezelték.

Az infláció idején a legsúlyosabb helyzetbe az alacsonyabb státusú köztisztviselők és a pedagógusok kerültek. Általános, szinte törvényszerű jelen-

ség, hogy a háború utáni infláció körülményei között az állami alkalmazottak sok vonatkozásban hátrányosabb helyzetbe kerülnek, mint a magánalkalmazottak. Így volt ez az első világháború után is, s még inkább a második világháborút követő világméretekben is páratlan méretű infláció viszonyai között. Miután az értelmiség többsége állami alkalmazásban állott, ők is viselték e helyzetnek minden káros következményét. Kimutatták, hogy a magántisztviselők keresete négyszer-ötször haladja meg a köztisztviselőkét. Különösen azt sérelmezték, hogy rosszabb helyzetbe kerültek, mint a fizikai dolgozók bármely rétege. Az értelmiség azt várta a demokráciától – írták a pedagógus szakszervezet lapjában –, hogy a meglevő szűkös anyagi javakból őt is legalább olyan mértékben részesítse, mint amilyen mértéket a fizikai munkásság kiharcolt magának. Az értelmiséget nagy csalódás érte. „Ugyanis azt kellett tapasztalniuk, hogy a demokratikus Magyarországon a »fizikai munkásság kategóriát« jobban ellátják, azok »előbbre valók«, és a hívogató szavak, a biztatás ellenére csak mellőzés és háttérbeszorítás az osztályrészük. Ezért sokan úgy látják, mintha a lerongyolódott, éhező, nevetségesen csekély fix fizetésű értelmiségi dolgozók – és köztük a pedagógusok – sorsa reménytelen lenne." Kiemelték, hogy a megoldás útja az infláció megfékezése, az államháztartás egyensúlybahozása, a munkássággal és parasztsággal való összefogás.[58] Bár egyoldalúnak kell tekinteni a szintén súlyosan nélkülöző munkásokkal való összehasonlítást, a cikk visszatükrözi a pedagógusok elkeseredett hangulatát.

Több helyen – ahol lehetőség volt erre – a munkásság nyújtott segítséget a nevelők ellátásához. Salgótarjánban egy-egy bánya dolgozói bevonták az üzemi ellátásba a hozzájuk legközelebb eső iskola pedagógusait. A győri munkások saját adagjaik rovására Győr szervezett pedagógusait üzemi ellátásban részesítették. Nagykanizsán a szakmaközi bizottság burgonyát, konzervet osztott a város pedagógusainak.[59] E segítség nagyrabecsülendő, de a nevelők viszonylag kisebb részét érintette.

A falusi tanítóság kezdeményezésére, amelyet a szakszervezet országos titkára, Lukács Sándor, erősen támogatott, 1945 decemberében határozatot hozott a minisztertanács, hogy mindazokon a vidékeken, ahol a földbirtokrendezés módot ad, az iskolák számára megfelelő földet hasítsanak ki az iskola tantestülete ellátásának biztosítása céljából. E határozat végrehajtása is javított egyes helyeken a falusi pedagógusok helyzetén.

A köztisztviselők[60] (hasonló helyzetben voltak mint a tanítók és tanárok) és a pedagógusok az anyagi nehézségek miatt nagyon elégedetlenek voltak. A helyi szakszervezeti szervek sok esetben sztrájkkal kívánták tagjaik minimális igényeit kikövetelni. Véleményük szerint szakszervezeteik központi vezetősége nem képviselte elég erélyesen a tagság érdekeit, ezért a lemondásukat akarták. A valóság az volt, hogy mind a pedagógus szakszervezet, mind a közalkalmazottak szakszervezetének vezetősége hiába ostromolta az állami szerveket, megfelelő anyagi eszközök hiányára hivatkozva elutasító

választ kaptak. A nagyfokú elégedetlenséget egyes reakciós erők ki tudták használni. 1946 májusában – az infláció mélypontján – Budapesten a közalkalmazotti és a pedagógus nagygyűlések botrányosan antidemokratikus jelenetek színterévé váltak. Erre a baloldal élesen reagált. Különösen elítélő hangot ütött meg a szociáldemokrata sajtó.[61]

Kossa István a Szakszervezeti Tanács főtitkára az MKP Politikai Bizottságának írt feljegyzésében foglalkozott a nagygyűlések eseményeivel. Véleménye szerint az MKP irányvonalának keresztülvitelét e két szakszervezetben akadályozza az a tény, hogy a kommunista főtitkárok mellett kevés a megfelelő kommunista káder, mivel mind a pedagógusoknál, mind a közalkalmazottaknál sok olyan kommunista dolgozik, akik nem vesznek részt a szakszervezeti mozgalomban. Javaslatot tett a két szakszervezet kommunista káderekkel való megerősítésére, és kérte, hogy az ügyet tárgyalja a Politikai Bizottság.[62]

E két szakszervezet nehéz körülményeit nézve a javaslat nem volt helytelen, de az értelmiség állapotát, a szakszervezetben foganatosított intézkedések aligha módosíthatták. A súlyos problémák megoldása nem ezen múlt. A nevelők helyzetét értékelve egyes kommunista vezetők elismerték a népi demokrácia felelősségét is, amennyiben – mint Kállai Gyula írta – „nem tett meg mindent, ami még a mai súlyos viszonyok között is megtehető"[63].

Összefoglalva megállapítható, hogy az infláció mélypontján igen nagy volt az elégedetlenség, ami megkönnyítette az antidemokratikus erők ideológiai-politikai befolyásának növekedését. A régi „középosztály" létformájával járó anyagi előnyök elvesztése, helyenként fizikai nyomorral párosulva – az igazi okok felismerése nélkül – demoralizálóan hatott. Az értelmiség elég nagy része azon az úton haladt, hogy a reakciós erők tartalékává váljék.

4. A műszaki értelmiség és az újjáépítés

Az MKP májusi konferenciájának határozata megállapította: „A magyar értelmiség jelentékeny része ... távolról sem kapcsolódott be úgy az újjáépítésbe, ahogy ezt saját érdeke és a nemzet jövője megköveteli." Hangsúlyozta: „Különös súlyt kell fektetni arra, hogy az üzemekben a mérnökök, a technikai intelligencia és a munkásság között olyan viszony keletkezzék, amely az újjáépítést elősegíti."[64]

A májusi konferencia után erőteljes harc indult meg a párton belüli szektaszellemmel és annak egyik megnyilvánulásával az értelmiségellenességgel szemben. Több helyen leváltottak egyes vezetőket. Az ózdi pártszervezet élére pl. új titkárt állítottak, aki határozottabban fellépett a baloldali túlzások ellen. Június közepén az ózdi gyárban értekezletet tartottak, amelyen 1200-an vettek részt. Az értekezleten a kommunista párt tagjai az értelmiség védelmében szólaltak fel, követelték: szűnjék meg az ok nélküli hajsza a

mérnökök és a művezetők ellen. Ugyanebben az időben kétszer összehívták az értelmiségieket, hogy a problémákat és félreértéseket tisztázzák.[65] A győri Területi Bizottság titkára, Szilágyi Béla – ugyancsak június közepén a májusi határozat szellemében – bírálta a baloldali elhajlást, pl. Pétfürdőn a technikusok elleni hangulatot és a túlzottan radikális politika követelését.[66] Sajókazán pl. az egyik bányafelügyelőről – az üzemi bizottság és a bányamunkások szakszervezete helyi együttes ülésén – megállapították, hogy sok ellentéte volt a munkássággal. „Mivel azonban tudjuk, hogy egy bánya menetét csakis szakember tudja vezetni, úgy határoztunk, hogy maradjon itt. Azonban elvárjuk tőle, hogy a munkásságot a mai időknek megfelelő szociális és igazságos módon kezelje. Amennyiben építőmunkáját kifogás nélkül végzi, úgy az üzemi bizottság, mint a szakszervezet együttes támogatására mindig számíthat."[67]

A munkásság és a műszaki intelligencia lehetséges együttműködésének lényeges szervezeti kerete volt az üzemi bizottság. Az első üzemi bizottsági választásokon kevés – egyes adatok szerint az egész országban 30, más adatok szerint 50 – műszakit választottak be üb-tagnak. Így szép számmal maradtak közép, de nagyüzemek is, ahol az üzemi bizottságoknak nem volt műszaki értelmiségi tagja.

Az iparügyi miniszter 50100/1945. sz. rendelete kimondotta: „Úgy a munkásoknál, mint a tisztviselőknél a választást úgy kell eszközölni, hogy a különböző szakmák (így pl. a tisztviselőknél mérnöki, művezetői, műszaki, kereskedelmi stb.) lehetőleg képviselve legyenek a bizottságban"[68]. Az üb-választásokon kezdetben általában inkább a munkásokkal közvetlenül kevésbé érintkező tisztviselőkből választottak üb-tagokat, mint a több súrlódásra és ellentétre lehetőséget adó műszaki munkakörökből. Ennek negatív hatása volt mind a termelés fejlesztésében, mind a tőkések ellenőrzésében.

Bár már az MKP első országos értekezlete felhívott az üzemi bizottságok és az értelmiség együttműködésének fontosságára,[69] az üzemi bizottságok ennek jelentőségét hosszabb ideig nem ismerték fel. Apró Antal a nagyüzemi párttitkárok országos értekezletén 1945 augusztusában tartott beszámolójában feltárta: „jelentős hibájuk az üzemi bizottságoknak, hogy nem szívesen működnek együtt a mérnökökkel és technikusokkal. Már nem egy példa van rá, hogy azokban az üzemekben, ahol nem foglalták el helyüket a műszaki értelmiségiek, jelentős mértékben visszaesett a termelés átlaga." Sok esetben – mondotta – az üzemi bizottság reakciósnak bélyegzi a mérnököket, ha javaslatokat terjesztenek elő és jobb munkát követelnek.[70] Hozzátartozik a teljes képhez, hogy a műszakiak egy része nem ismerte fel az üzemi bizottságok szerepének fontosságát, helytelenül értékelte hatáskörüket. A kisgazdapárt jobbszárnyához tartozó műszakiak élesen támadták az üzemi bizottságokat: „Ki akarják venni a mérnök kezéből, ami az ő hivatásuk." Hibáztatták, hogy „a gyári termelés ellenőrzését is magukénak szánják"[71]. Az üzemi bizottságok tevékenységét szociális területre kívánták visszaszo-

rítani. E szemléletet – miután tőkés érdeket szolgált – a szakszervezet vezetése nyomatékosan bírálta.[72]

A tőkéseknek érdekük volt, hogy a termelés beindításában történelmi szerepet betöltő üzemi bizottságok le legyenek kötve a fizikai és szellemi dolgozók élelemellátásával, és elvonják figyelmüket a gyárak, vállalatok műszaki és gazdasági ellenőrzésétől. Hiába állottak az üzemi bizottságok élén kipróbált, harcos dolgozók, sem a könyvelést, sem a kalkulációt nem tudták ellenőrizni. Sok helyen hiányzott ehhez a szakértelem. A tapasztalatok és a munkáspártok bírálatának hatására is rájöttek a baj orvosságára: behívták az értelmiséget az üzemi bizottságba. Azt pedig, hogy a mérnökök és technikusok jól megállták a helyüket, az bizonyítja a legjobban, hogy az üzemi bizottságok műszaki értelmiségi tagjait legtöbbször újra megválasztották.

1946 elején – ellentétben az első üb-választásokkal – már 220 műszaki üb-tagot választottak meg, többszörösét az 1945-ben megválasztott műszaki üb-tagoknak. Ekkor már nem volt olyan nagyobb üzem, amelynek ne lett volna műszaki értelmiségi tagja. A különböző pártokhoz tartozó tagok összetétele a következő volt: 87 SZDP-tag, 80 MKP-tag, 65 FKP-tag, 2 NPP-tag és 45 pártonkívüli.[73]

A mérnök szakszervezet szakosztályait és szakmai csoportjait arra mozgósította, hogy tartsanak szoros kapcsolatot a munkásszakszervezetekkel. Különösen szoros és gyümölcsöző volt ez az együttműködés a textil- és a vegyiparban.

A mérnök szakszervezet vezetősége a munkások és műszakiak megfelelő kapcsolatának kiépítése érdekében, a munkáspártoktól kapott politikai támogatás szellemében helyes irányú politikai munkát végzett, és megfelelő intézkedéseket kezdeményezett.

Elkerülhetetlen volt, hogy a mérnök szakszervezet vezetősége feltárja a műszakiak múltbeli helyzetét és szerepét a társadalmi viszonyokban. Nagyon sokan a mérnökök, a technikusok és a munkások közötti feszültség okát, az ellentéteket mindössze arra redukálták, hogy a mérnökök megkövetelték a munkásoktól a munkát. Ezzel sok értekezleten, vitán és a műszaki értelmiség sajtójában is foglalkoztak. Még a mérnök szakszervezet I. kongresszusán – 1946 tavaszán – is fel kellett lépni a szakszervezet főtitkárának zárszavában olyan nézet ellen, amely a műszakiak múltbeli szerepét illúziók és nem a valóság alapján értékelte.[74] A szakszervezet fórumain rendszeresen bírálták a műszaki intelligencia egy részének politikai passzivitását.

A műszaki értelmiségnek a munkássághoz való viszonyát taglaló propagandában, agitációban voltak túlzások és hibák is. Annak érdekében, hogy kimutassák: a múltban a műszaki értelmiség és a munkásság azonos helyzetben volt, az MKP 1945-ös választási propagandafüzetében a következőket írták: átlagban a múltban is csak 1–1,5-szeres munkabére volt a műszaki értelmiségnek a munkásokéhoz képest.[75] Ez – mint ahogy e tanulmány

bevezető részében már bizonyítottam – nem felelt meg a tényeknek. Az újpesti, egyébként igen aktívan dolgozó helyi szakszervezet, felhívásában, a következő jelszót adta ki: „A munkásokból mérnököket, a mérnökökből munkást akarunk nevelni." A hibás jelszó több helyen is elterjedt. Később azonban szerencsére nem találkoztunk vele.

Emellett a szakszervezet vezetősége fellépett a műszaki értelmiség egy részét érintő szélsőséges igazságtalanságokkal szemben is – pl. az igazolások idején. Miután ezek nagyobb arányúak voltak a bányaipar területén – Dorog, Pécs, Salgótarján és Ózd környékéről jelezték ezt a helyi szervezetek[76] – a mérnök szakszervezet vezetősége érintkezésbe lépett a bányamunkások szakszervezetével a problémák rendezése érdekében.

1945 tavaszától ha lassan is, de fokozatosan javult a munkások és a technikai intelligencia közötti kapcsolat. Eltartott talán egy évig is – írta Nógrádi Sándor idézett visszaemlékezésében –, amíg a viszony a munkások és a mérnökök között úgy-ahogy helyre jött.[77] A közösen, vállvetve végzett munka elősegítette az előítéletek lebontását, a műszakiak konzervativizmusának, elzárkózó magatartásának fokozatos feloldását, a munkások nagyfokú bizalmatlanságának csökkentését. A változás pozitív irányú volt. A javuló kapcsolatokat azonban időnként mindkét részről gyengítették az elkövetett hibák.

1946 tavaszán, a népmegmozdulások idején előfordult, hogy mérnököket nem azért küldtek el állásaikból, mert reakciós tevékenységet folytattak, hanem mert munkafegyelmet követeltek.[78] A B-listázások idején egyes helyeken lényegesen nagyobb számú műszaki értelmiségit bocsátottak el, mint adminisztratív tisztviselőt. Így volt ez Salgótarjánban és Ózdon is. Ózdon 21 B-listára kerülő közül 14 műszaki és csak 7 adminisztratív alkalmazott volt. A helyi szakszervezeti csoport szerint, „aki a termelést meri szorgalmazni az reakcióssá válik és megbízhatatlan". Philip Miklós, a mérnök szakszervezet titkára bíráló levelet kénytelen küldeni a Rimamurány-Salgótarjáni Rt. ózdi üzemi bizottságához. Választ kér arra, miért mondanak fel ilyen sok műszakinak, felhívja a figyelmet, hogy a műszaki alkalmazottak lényegesen nehezebb helyzetben vannak, mint az adminisztratívak, akik a közvetlen termelőmunkában nem vesznek részt, míg a műszakiak állandóan együtt vannak a munkásokkal, és így a dolgok természeténél fogva súrlódások keletkezhetnek közöttük. Ennek az az eredménye, hogy akik az irodában húzódnak meg, azok maradhatnak, a termelőmunkában részt vevőket pedig elbocsátották.[79]

Az összeütközések – főként a stabilizációt követő időszakban – sok helyen a teljesítménybérezésre való áttéréssel, a normák kialakításával, rendezésével – amelyek sokszor nem voltak eléggé tudományosan megalapozottak – függtek össze.[80]

A baloldali munkástömegek ellenérzését – többek között – a műszakiak változékony politikai reagálása is kiváltotta. Zentai Béla, a mérnök szak-

szervezet főtitkára 1946 tavaszán a szakszervezeti mozgalom fejlődésének több hullámáról beszélt. „Ezek a hullámok követik az ország általános gazdasági és politikai fejlődését."[81] Jellemző volt, hogy a műszakiak jó részének politikai magatartását a jobboldal időnkénti erősödése befolyásolta.

Mindez azonban kevésbé mutatkozott meg az újjáépítésben való részvételükben. A munkásság nagy többségének építő lendülete[82] és a mérnök szakszervezet erősödő politikai munkájának hatására a műszaki intelligencia 1945 tavaszától egyre lendületesebben vesz részt az ország gazdasági talpraállításában. A sajtó is sűrűbben közöl olyan híreket, amelyek a műszakiak megváltozott magatartását jelzik. 1945 júliusában a közlekedés helyreállítása központi feladat volt. Ennek érdekében versenymozgalmat indítottak. Hat munkahelyen kapcsolódtak be a versenybe műszakiak is.[83] Az egercsehi bányában a bányamérnökök a tisztviselőkkel és a munkásokkal együtt vettek részt a helyreállításban. „Megtanulták – írta a *Szabad Nép* –, hogy nem egymás ellen, hanem egymás mellett, együtt kell dolgozniuk."[84] 1946 tavaszán újító, feltaláló mérnökök jelentős szerepéről ad hírt a sajtó a csepeli WM-ből, a MÁVAG-ból és a Magyar Acélárugyárból,[85] Salgótarjánból pedig a termelés javítását elősegítő prémiumrendszert kidolgozó mérnökről.[86]

Nagyobb lendülettel kapcsolódtak be a földbirtokreform eddig lassabban, bizonytalanabbul végzett műszaki munkálataiba. 1946 júliusáig – Dégen Imre nyilatkozata szerint sokszor helytelenül volt informálva a közvélemény – az ország 3280 községéből 542 községben készültek el teljesen a munkák műszaki részei, továbbá 686 községben folyamatban vannak a műszaki munkák.[87] 1948 májusáig a műszakiak 2333 községben 3 269 600 holdon végezték el a munkálatokat és fejezték be a telekkönyvezést is.[88]

A hídépítésről külön kell szólnom. Budapest valamennyi hídját a háború alatt rombadöntötték. A szovjet hadsereg által elkészített – télen nehezen használható – cölöp- és ponton-hidak kötötték össze a Duna két partját.

1945 márciusában kezdték meg a Kossuth-híd tervezését. Nagy vihart váltott ki mérnökkörökben, de szélesebb rétegek között is, hogy mindössze 8 hónap alatt kívánták elkészíteni az új hidat. Sokan nem hittek benne. Megépítéséhez mindenekelőtt megfelelő, kiváló minőségű nyersanyag volt szükséges, amellyel nem rendelkeztek. Nagyrészt a Lánchíd kiemelt elemeit használták fel. A hídépítés során tornyosultak a nehézségek, amelyeket fokozatosan leküzdöttek. Nem véletlenül nevezték a nyersanyaghiánnyal, az éhséggel, hideggel szembeni heroikus küzdelmet, a szinte megszállottan dolgozó munkások és mérnökök rendkívüli teljesítményét az ország élni akarása szimbólumának.

Gerő Ernő miniszter nagy energiával és lendülettel irányította a munkát. A hídépítés megszervezése és megindítása dr. Barta József mérnök, min. o. főnöknek és dr. Széchy Károlynak, a hídosztály vezetőjének érdeme volt. A munkások oly fontos szociális és bérügyeinek intézésével Papp István főmérnököt bízta meg a minisztérium. A Kossuth-híd építését a tervezett

idő előtt, 1946. január 18-án fejezték be. A korabeli krónikás joggal mutatott rá arra, hogy e munka „az igazi koalíció megnyilvánulása"[89] volt. Két tervező mérnöke Hilwert Elek kommunista, Mistéth Endre kisgazdapárti, az építésvezető főmérnök Korda István szociáldemokrata volt. A politikai gondolkodását tekintve jobboldali Mistéth Endre alkotómunkájával, zseniális ötleteivel nagymértékben hozzájárult a sikerhez.

Az újjáépítés fontos kohéziós erő volt a különböző pártállású, világnézetű műszakiak között. A legaktívabb munkáspárti műszakiak mellett szép számmal voltak a technikai intelligencia soraiban olyanok, akiknek fenntartásaik voltak a népi demokratikus fejlődéssel szemben – különösen a kisgazdapárt soraiban –, de ha az újjáépítésről volt szó, jelentős részük ötleteikkel, munkájukkal áldozatkészen segítették az ország talpraállítását. A mérnök szakszervezet iratanyagának dossziéi sok tervet, elgondolást őriznek, amelyek a polgári szemléletű – politikai vonatkozásban konzervatív – műszakiak országépítő gondjait, nemzeti felelősségérzetüket, egyben aktivitásukat is tükrözik.

Végül külön, kiemelten kell foglalkoznom a mérnök szakszervezetnek és szakosztályainak az újjáépítéssel kapcsolatos tevékenységével. A szakszervezet egyéves munkájáról szóló jelentés jogosan hangoztatta: „Szakszervezetünk szavát hallatta minden országos jelentőségű kérdésben, és számos javaslattal igyekeztünk előmozdítani a kormányzat és a magánvállalkozás előtt álló feladatok megoldását."[90] A szakszervezet rendelettervezetet dolgozott ki a közmunkáról. Részt vett a Szakszervezeti Tanács által hirdetett újjáépítési verseny előkészítésében, a versenybizottságok felállításában. A Szakszervezeti Tanács a mérnök szakszervezet versenytervezetét – kisebb módosítással – elfogadta. Kidolgozták a teljesítmény szerinti bérrendszer tervezetét. Jóvátételi műszaki munkacsapatokat hoztak létre a minisztériumokkal egyetértésben, hogy a jóvátételi munkák tervszerűségét műszaki vonalon elősegítsék. Széles körben megvitatták az alumíniumipar kérdéseit. A közlekedés helyreállításának feladatairól ankétsorozatot tartottak. Az összes minisztériumok, nagyvállalatok szakembereinek részvételével ankéton tárgyalták az államosítás soron levő feladatait. Előadássorozaton ismertették a tervgazdálkodás alapjait, a gazdasági terv készítésének módját.

Figyelemre méltó a szakszervezet vezetőinek az a törekvése, hogy a műszaki-tudományos kérdések mellett előtérbe állította a közgazdasági-pénzügyi kérdéseket. Erre nagy szükség volt, mert sok műszaki idegenkedett a gazdaságtudománytól. Ezért a vezetés ankétsorozatot, nyilvános előadásokat szervezett olyan közgazdasági kérdésekről, mint: ár, pénz, hitel, jövedelemelosztás, önköltségszámítás stb.

Az egyes iparágakat és szakmákat érintő kérdéseket a szakosztályokban és szakcsoportokban vitatták meg.[91]

Ezek a szakosztályok és szakcsoportok – amelyek a tudományos munkában, a szakelőadások megtartásában szorosan együttműködtek a szakmai társ-

egyesületekkel – sokszor szakmai és politikai viták közepette dolgozták ki a rendelettervezeteket, javasolták egy-egy iparág fejlesztését a műszaki közigazgatásnak és a Szakszervezeti Tanácsnak. Elfojtott energiák felszínre törtek, keresték a kiutat a nehéz helyzetből. Növekvő közéleti aktivitásuk dokumentuma a 104. old.-on lévő táblázat.

A táblázatból kitűnik, hogy fokozatosan növekedett a szakosztályi ülések és a hallgatóság száma. Az 1945–1948-ig közel ezer szakosztályi ülés, 525 megtartott előadás, 63 695 résztvevő figyelemre méltó érdeklődést mutat. Különösen szembetűnő, hogy jelentősen növekedett a szakosztályi üléseken a szakmai tudományos előadások száma.[92] 1945-ben az üléseknek csak 20%-án hangzott el előadás, 1946-ban már 41%-án, 1947-ben 72%-án és 1948-ban e szám már 93%-ra emelkedett. Az érdeklődés a szakmai-tudományos munka felé fordult. Így válik érthetővé, hogy a szakszervezet a szakosztályokat át kívánta alakítani műszaki-tudományos egyesületekké.

A szakosztályokban elsősorban Budapesten és az ipari centrumokban dolgozó műszakiak végezhettek aktív tevékenységet. Ezeken a helyeken tartottak szakosztályi üléseket, szakmai-tudományos előadásokat. Az adatok mutatják, hogy nagy különbségek voltak az egyes szakosztályok között. Ezt az egyes iparágakban dolgozó műszakiak számából a szakosztályok adataival összehasonlítva fel lehet tárni. A közel 5000 műszakit foglalkoztató vas- és gépgyártás, a 718 műszakit foglalkoztató bányászat szakosztályai összehasonlíthatatlanul kevesebb előadást tartottak, mint a textilipari, ill. villamosenergia-ipari szakosztály, ahol 725, ill. 260 műszaki dolgozott (lásd a táblázatot). Kiemelkedő munkát végzett a mintegy 600–700 tervező-mérnöki és technikusi szakosztály is (a létszámadatok 1947. évek).

Röviden foglalkozom néhány szakosztállyal, ahol pezsgőbb volt a munka. A *textilipari szakosztály* 1945 februárjában alakult. Igen élénk tevékenységet fejtett ki. Tervezetet dolgozott ki a ruházati ipar megindításának módjáról és feltételeiről. Részt vett és képviseltette magát a szovjet–magyar bérmunkabizottságban. Az Iparügyi Minisztérium felkérésére tervezetet dolgozott ki a textilipar helyzetének tisztázására és javítására. Szorosan együttműködött a textilmunkások és a magánalkalmazottak szakszervezetével. Elérte, hogy az állami szervek kérjék és figyelembe vegyék javaslatait. Fontos szerepet töltött be a szakszervezet érdekvédelmi munkájában. Az első szakosztály volt, amely 1945 nyarán a textilmunkások számára szakmai szemináriumot szervezett. Munkáját Lázár György, Herczeg Ferenc és Spiró Miklós vezették.

Az *általános mérnöki szakosztály* 1945 áprilisában alakult meg. Tevékenységének fontos területe volt a földreformmal kapcsolatos műszaki kérdések megoldása. Részt vett a kollektív szerződés elkészítésében. Az ország anyagi helyzetére való tekintettel a hídtervező mérnökök, a Közlekedésügyi Minisztérium kérésére, elkészítették a hídtervezői díjszabásokat, amelyben lemondtak az anyagköltség után járó honoráriumról. Kiváló előadókkal (Szé-

Összehasonlító táblázat a szakosztályi munkáról

Sor-szám	Szakosztály neve	1945			1946		
		szakosztályi		hallgatóság (fő)	szakosztályi		hallgatóság (fő)
		ülés	előadás		ülés	előadás	
1.	Általános mérnöki	31	14	1550	24	17	960
2.	Bánya-kohóipar	—	—	—	9	3	720
3.	Bőripar	—	—	—	1	—	40
4.	Energia-erősáramú	25	5	750	14	9	1 680
5.	Erdészeti	—	—	—	—	—	—
6.	Geodéziai	4	—	360	16	8	1 280
7.	Gépjárműipari	—	—	—	3	1	60
8.	Híradástechnikai	28	3	700	11	6	770
9.	Hő-, víz- és levegő-technikai	9	1	225	17	5	680
10.	Kivitelező építészeti	32	7	1600	6	2	420
11.	Közlekedési	—	—	—	5	3	750
12.	Mezőgazdasági ipari	10	3	150	—	—	
13.	Papíripari	4	2	80	14	3	280
14.	Röntgen, radiológiai	11	—	220	8	5	160
15.	Tervező építészi	26	5	780	42	10	2 100
16.	Textilipari	34	5	1360	49	17	2 940
17.	Tüzeléstechnikai	5	—	100	8	3	200
18.	Vas- és gépipari	5	—	200	—	—	—
19.	Vegyipari	20	3	400	11	6	880
	Összesen	244	48	8475	238	98	13 920

chy Károly, Benkhard Ágoston és mások) nagysikerű tudományos és ismeretterjesztő előadásokat tartottak hídépítési, vízügyi, városrendezési és más kérdésekről. A Duna–Tisza-csatorna bizottságban való képviseletükkel és javaslataikkal nagymértékben segítségére voltak a Tervhivatalnak a munka előkészítésében és megindításában. A csoport vezetői Sárközi György, Lőrinczy Mihály és Dégen Imre voltak.

A *tervező építészek szakosztálya* az építészcsoportból vált ki 1945 májusában, mint önálló szakcsoport, amikor nyilvánvalóvá vált a tervezés és a kivitelezés szétválásának szükségessége. Részt vettek Budapest kárfelmérésének nehéz munkájában. Elkészítették az „Építészeti tervpályázati szabályzat" rendelettervezetét. Részt vettek a tervező építészeti díjszabás kidolgozásában. Tagokat delegáltak 6 építészeti tervpályázat zsürijébe. Előadásokat vitattak meg Budapest építkezésének problémáiról, külföldi (Szovjetunió, Egyesült Államok, Anglia, Franciaország) építészeti tapasztalatokról és más fontos kérdésekről. A szakosztály munkáját Fischer József és Major Máté kiemelkedő tudású építészek vezették.

A mérnök szakszervezet fejlődő szakmai-tudományos munkáját mutatta többek között, hogy 1946–1948 között – a *Műszaki Értelmiség*en kívül – 11

1947			1948. V. 1-ig			Összesen		
szakosztályi		hallgatóság (fő)	szakosztályi		hallgatóság (fő)	szakosztályi		hallgatóság (fő)
ülés	előadás		ülés	előadás		ülés	előadás	
20	16	1 600	7	4	490	82	51	4 600
10	8	1 000	4	6	380	23	17	2 100
11	11	440	3	3	120	15	14	600
22	18	4 400	14	12	1 680	75	44	8 510
1	1	250	—	—	—	1	1	250
14	6	1 260	19	15	1 330	53	29	4 230
15	12	1 200	8	7	840	26	20	2 100
16	16	1 280	9	9	900	64	34	3 650
23	13	1 150	8	6	400	57	25	2 455
18	6	1 440	5	1	300	61	16	3 760
17	17	2 550	—	—	—	22	20	2 300
—	—	—	9	24	1 080	19	27	1 230
12	12	360	4	3	120	34	20	840
28	16	1 040	9	8	320	56	29	1 740
38	17	3 420	15	8	1 650	121	40	7 950
46	33	3 680	14	14	1 750	143	69	9 730
18	13	650	12	10	960	43	26	1 910
12	12	960	—	—	—	17	12	1 160
12	11	1 200	11	11	1 100	54	31	3 580
333	238	27 880	151	141	13 420	966	525	63 695

műszaki folyóiratot adott ki. Ezzel a technikai kérdésekkel foglalkozó szaklapok havi 77 500, évi 930 000 példányban jelentek meg.

Mindent összevetve levonhatjuk azt a következtetést, hogy a magyar munkásosztály mellett a magyar műszaki intelligencia is komoly mértékben hozzájárult a nemzetközileg is nagyra becsült magyar „újjáépítési csodához".

Az MKP vezetői is – a kezdeti bírálatokkal ellentétben – egyre pozitívabban értékelték a műszakiak tevékenységét. Gerő Ernő az MMTSZSZ I. kongresszusán ezt mondta: „örömmel kell megállapítanom, hogy az a bizonytalanság, az a tétovázás, az a gondolkodási idő, amely a magyar mérnökök és technikusok egy bizonyos részénél megvolt, kezd megszűnni, és még azok is, akik nem bíztak a demokrácia jövőjében, azok is teljes szívvel és odaadással fekszenek a munkába."[93] Elismeréssel nyilatkozott a műszakiakról Kádár János is az MKP III. kongresszusán.[94] Rajk László pedig az I. Bánya- és kohóipari termelési kongresszuson – 1946 decemberében – azt hangsúlyozta, hogy „a magyar műszaki értelmiség a magyar intelligenciának legelőrehaladottabb, legfejlettebb része", és túl a maga hivatásán, hivatása van más értelmiségi csoportok irányában is.[95]

5. Harc a kötelező nyolcosztályos általános iskoláért

A népi demokrácia közoktatáspolitikájának a felszabadulás után fontos feladatot kellett elodázhatatlanul megoldania: az MKP, az SZDP, az NPP, valamint az FKP baloldala abban egyetértettek, hogy hozzá kell kezdeni a volt uralkodó osztályok művelődési monopóliumának felszámolásához, és ebben döntő szerep vár a nyolcosztályos, kötelező általános iskola bevezetésére. A demokratikus erők művelődéspolitikusainak koncepciói egyes részkérdésekben eltértek egymástól, de az általános iskola alapelveiben egyetértés alakult ki közöttük. A Független Kisgazdapárt baloldali polgári tagozatának irányvonalát végső formájában Ortutay Gyula készítette el, és 1945-ben adták közre.[96] A Szociáldemokrata Párt iskolaszervezési koncepcióját Gárdos Dezső, az SZDP nevelői csoportjának elnöke alapozta meg.[97] Az MKP részéről Kemény Gábor, a pedagógus-szakszervezet elnöke, a haladó magyar pedagógia kiemelkedő képviselője járult hozzá az új iskolaszervezet megalakításához.[98] Neves parasztpárti írók és egyes kultúrpolitikusok – köztük Kovács Máté – elsősorban a parasztság érdekeit figyelembe vevő fontos javaslatokkal segítették a munkát.[99]

Az Ideiglenes Kormány 1945 nyarán a 6650/1945. M. E. sz. rendelettel[100] hívta életre az új iskolaformát: a népiskola I–VIII. és a polgári, valamint a gimnázium I–IV. osztálya helyett általános iskola elnevezéssel. Hivatása az volt, hogy köznevelésünkben az osztálytagozódást megszüntesse, és lehetővé tegye általános és egységes alapműveltség megszerzését mindenki számára. A konzervatív erők azonnal felismerték, hogy az általános iskola bevezetése csapás a volt uralkodó osztályok művelődési kiváltságaira. Folyamatos és széles körű támadást kezdtek az intézkedés ellen. Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter is csak politikai nyomásra fogadta el törvénybeiktatását. A minisztérium lapjában az osztályharcot, a társadalmi átalakulást elítélő hangnemben írt, az általános iskolát „burkoltan" támadta: „tudnunk kell azt is, hogy mindenkinek csak annyi adható, mint amennyi erkölcsi teherbíróképessége. Kevesebbet adni vétek, többet adni bűn."[101]

Az általános iskola elleni érvek nagyrészt eleve reakciósak – a régi uralkodó osztály társadalmi kiváltságait féltették. E nézetekkel sokszor jószándékú, az oktatás színvonalát őszintén féltő gondolatok is keveredtek.

A legelterjedtebb érv az általános iskola ellen az volt, hogy a gyermekek nem egyformán tehetségesek, így helytelen az uniformizálás, nem helyes egyféle iskolatípusba vonni őket.[102] Kemény Gábor jogosan jegyezte meg erre az érvre: „Vajon addig, amíg a középiskolákba vagyoni és társadalmi osztály alapján tódultak a gyermekek, megvolt köztük a tehetség közös nevezője?"[103]

Szükségszerűen fel kellett tárni a régi háromféle iskolatípusban tanuló gyermekek társadalmi tagozódását. A budapesti 1945. évi százalékos adatok is világos képet adtak róla.[104]

Társadalmi tagozódás	Gimn. IV. o.	Polgári IV. o.	Népiskola VIII. o.	Bpest kereső lakosságának megoszlása
	százalék			
Tisztviselő	37	10	3	12
Egyéb értelmiségi (orvos, ügyvéd stb.)	24	1	—	3
Kereskedő vállalkozó	20	8	5	3
Önálló dolgozó (kisiparos, kertész stb.)	9	44	42	17
Munkás	6	36	50	60
Egyéb	4	1	—	5
Összesen	100	100	100	100

A táblázat a korabeli iskolarendszer osztályjellegét mutatja. A legmagasabb képesítést nyújtó gimnáziumba a munkásság gyermekei, az összlakossághoz mért számarányuknak egytizedét kitevő arányban jártak. Az érettségi – Németh László kifejezésével élve – valóban a „nemesi kutyabőr örököse" szerepét töltötte be.

Az általános iskola ellenzői megpróbáltak közhangulatot teremteni az új demokratikus oktatási vívmány ellen. Egy 1946. januári adatfelvétel a közvélemény álláspontját tükrözi.

Az általános iskolát helyesli-e?[105]

Válasz	Értelmiség		Kispolgár		Munkás		Mérlegelt
	fő	nő	fő	nő	fő	nő	átlag
Igen	56,2	66,9	58,0	58,9	66,4	70,2	63,9
Nem	35,6	24,9	34,0	30,5	21,9	23,9	27,2
Nem adott egyértelmű választ	7,1	7,8	8,0	9,2	10,5	5,2	8,0
Egyéb, nincs válasz	1,1	0,4	—	1,4	1,2	0,7	0,9

Az adatok azt mutatják, hogy a szülők többsége helyeselte az általános iskolát. Nem elhanyagolható különbséget jeleztek azonban a munkásság, valamint az értelmiség és a kispolgárság véleménye között.

A pedagógusok az általános iskola megszervezésével kapcsolatos rendeletet ellentmondásos hangulattal fogadták. Széles skálán érvek, ellenérvek csaptak össze. Néha egy-egy személy megállapításai önmaguknak is ellentmondtak. Nézzük előbb a panaszokat, kifogásokat. Már az zavarólag hatott, hogy, mint egy pécsi népiskolai igazgató (Velényi László) megfogalmazta: „Az első nagy hiba, hogy előkészítését, tervezetét homály fedte, úgy hogy. . .

az érdekelt iskolák nem tudtak felkészülni sem lelkileg, sem szervezetileg a változáshoz. Mi pontosan augusztus 31-én kaptuk meg a *Köznevelést*, ekkor olvastuk a rendeletet. Ott álltunk tájékozatlanul." A pécsi nevelők hangulatát így összegezte: „Megállapíthatjuk, hogy az érdekelt nevelők nagy általánosságban nem fogadták kitörő lelkesedéssel ... és tantestületi értekezleteken, szemináriumi előadásokon sokkal több vélemény hangzott ellene, mint mellette... A tanárság a középiskolák nívójának süllyedésétől fél, a tanítóság pedig talán megijedve a hirtelen reászakadt súlyos felelősségtől nem tud örülni az új iskolának..."

„Az általános iskola még a szokottnál is selejtesebb anyaggal töltötte meg a gimnáziumok első osztályait... Eredmény az egész ország kultúrnívójának csökkenése... Az alsóbb osztályokban véres verejtékkel sem fogjuk elérni a szokott eredményt..." (Turchányi György gimn. tanár, Budapest.)

„Egyforma értékű lesz-e az általános iskolai V–VIII. osztályú bizonyítvány, amelyet a tanuló gimnáziumi vagy polgári iskolai vagy tanítói kartól vezetett iskolában nyer? ...részben azért is, mert a tanítói kar kisebb helyeken nem jól (legalábbis nem középiskolához való módon) felszerelt iskolában tanít, és növendékei zömét olyanok teszik ki, akikkel a szülők otthon nem foglalkoznak." (Dr. Boday Kálmán, Tab.)

Egy székesfehérvári gimnáziumi tanár pedig arról szólt, hogy a rendelet a szabadon választott nyelvekkel kapcsolatosan hiába mondja ki: A német nyelv túltengését iskoláinkban már az átmeneti időszakban fokozatosan meg kell szüntetni. „Az állami és községi polgári iskolák keretében működő 26 általános iskola közül 20-ban csak németet, 3 helyen a német mellett angolt és franciát, 2-ben angolt, ill. oroszt tanítanak, egy iskolában pedig egyáltalán nem tanulnak idegen nyelvet. Vagyis ... a német nyelv túltengő uralma nem rendült meg ... Hidegen és egyszerűen mondva: az általános iskola – a jelek szerint – általánossá teszi a germán fertőzést."

Ugyanakkor az öröm, a bizakodás jelei is erősek voltak: „megszűnt az »urak« gimnáziuma, a »polgárok« polgárija és a »nép« elemije. A tizenévesek egy iskolába, egy osztályba járnak iskoláinkban már az átmeneti időszakban. Nem választja szét őket már ilyen zsenge korban a más-más rangú iskola, amely eddig a tízéves gyerekekre is előre rávetítette bizonyos társadalmi osztályba való bekebelezésének árnyékát..." (Szőke Balázs igazgató, Budapest.)

„A reformot szociális alapjellege teszi megkülönböztető fontosságúvá. Figyelembe veszi falu-, város- és tanyalakó országok mintájára készített iskolapolitikánkat ... sajátos helyzetünk figyelembevételével alakítja át." (Palkó István középiskolai tanár, Szombathely.)

„A tanítóság képzettségén és akaraterején nem fog hajótörést szenvedni a reform... Sok falusi és tanyai tanító sikeresen készített elő középiskolai tanulókat eddig is. A gyermek tehetségtelenségétől sem féltjük a cél elérését." (Tarsoly Elemér tanító, Sárrétudvari.)[106]

Az általános iskola hasznosságát, szükségességét, feltételeinek érettségét illetően tehát a pedagógusok állásfoglalása nem volt egységes. A Teleki Gézát felváltó Keresztury Dezső jól látta a háromféle nevelőgarnitúrával összefüggő várható nehézségeket: „Iskoláink reformjával szükségképpen együtt jár nevelőképzésünk alapos átalakítása is. Az általános iskolában pl. három olyan oktató kategória fog találkozni, amely eddig különböző területen dolgozott: tanítók, polgári iskolai és gimnáziumi tanárok. Már e három különböző műveltségi, társadalmi rangtudatot képviselő típus összehangolása is nagy feladatot jelent. Meg kell találnunk a módját annak, hogy a három kategória között a műveltségi, anyagi és társadalmi szintkülönbségek megszüntethetők legyenek. Módot kell nyújtanunk elsősorban arra, hogy a kisebb képzettségűek tovább művelhessék magukat."

A pedagógus szakszervezet vezetősége 2–3 év tapasztalatát elemezve úgy értékelte az általános iskolát, hogy a polgári iskolai és különösen a gimnáziumi tanárság elég nagy része ellenezte azt. Sokan nem akarták, idegenkedtek tőle, lesüllyedést láttak benne. A népiskolai tanítók a kezdeti bizonytalankodás után nagymértékben váltak hívévé.[107] A falusi tanítók és tanárok pedig nagy lelkesedéssel támogatták az első bentlakásos internátusok megszervezését, ahol tanyai gyermekek tanulhattak. 1945-ben 9 ilyen internátust hoztak létre.

Az általános iskola megszervezésének megindulásakor a népiskolák száma 7068, a polgári iskoláké 367, a gimnáziumoké 144. Az új iskolatípusnak a népiskolák helyzetén kellett javítani.

Az általános iskola eredményessége két tényezőtől függött. Elsősorban az oktatás személyi és anyagi feltételeitől, másodszor a pedagógiai munka korszerűségétől. Több tanítóra, tanárra, tanteremre, szertárra volt szükség.

KIMUTATÁS A TANÍTÓKRÓL MŰKÖDÉS ÉS SZÜKSÉGLET SZERINT

(1946 tavaszán)

Iskoláknál működő tanítók	
2500 egytanítós népiskolában működik	2 500 tanító
1595 kéttanítós népiskolában működik	3 190 tanító
2416 három- és több tanítós népiskolában működik	14 763 tanító
158 Budapest székesfővárosi állami, községi, egyesületi, magán- és felekezeti népiskolában működik	2 107 tanító
Összesen iskolánál működik	22 560 tanító
Nem iskolánál működő tanítók	
167 tanítóhiány miatt szünetelő népiskolában	— tanító
különböző intézménynél teljesít szolgálatot	442 tanító

hadifogságban van	1 904 tanító
nyugaton tartózkodik	204 tanító
még nem igazolt és nem működik	786 tanító
Összesen nem iskolánál működik	3 336 tanító
Tehát a tanítók összes száma	*25 896 fő*

Jelenlegi tanítószükséglet

167 népiskola működésének biztosítására	167 tanító
2500 egytanítós népiskolának kéttanítós iskolává való fejlesztésére	2500 tanító
1595 kéttanítós népiskolának háromtanítós iskolává való fejlesztésére	1595 tanító
1237 túlnépes több tanerős népiskolának fejlesztésére	1237 tanító
a tanyás szórványok és vándoriskolák biztosítására	50 tanító
Tanítószükséglet összesen	*5549 fő*

Ez a tanítószükséglet csak népiskolai alapon mozog. Az általános iskola, ill. a szakrendszer bevezetése még körülbelül kétszer annyi új tanerő beállítását kívánná.[108]

A nagy gond továbbra is az egytanítós iskolák kettő-, a kéttanítósokénak három- és a háromtanítós iskolák négytanítóssá fejlesztése. Egyes esetekben az adott lehetőségeket sem használták ki megfelelően. Az állam a felekezeti általános iskolák fejlesztése érdekében hozzájárult 700 felekezeti tanítói állás szervezéséhez. Az egyházak azonban az új tanerőket – bírálta az MKP szónoka a nemzetgyűlésen – nem a falusi, tanyai iskolák, hanem a gimnáziumok (egri ciszterciták, budapesti premontreiek, Lónyai utcai református gimnázium, nagykanizsai piarista gimnázium stb.) erősítésére használták fel.[109]

Ahhoz, hogy az általános iskola felső tagozatában a szakrendszerű oktatást biztosítsák, intézményesen át kellett képezni a tanítók jelentős részét. Kezdeti kísérletek után a kormány 8930/1947 sz. rendelettel úgy intézkedett, hogy: „Az 1947. év nyarától kezdődően továbbképző tanfolyamon lehetővé kell tenni az általános iskolában működő tanítók számára a szakrendszerű tanításra való képesítést."[110] A tanfolyam 2 éves volt. Nyári szünetben végezték el. Akik eredményesen vizsgáztak, a „szaktanító" státusába kerültek. 1948 nyarán már 2600 tanító átképzését intézményesen biztosították. Ez jelentős eredmény volt, de – a nevelőintézményekből kibocsátott új pedagógusokkal együtt – ez is még csak szűkebb hányada volt a szakrendszerű oktatás igényének. A szakképzett pedagógusok hiánya évtizedekre kiható súlyos gondot jelentett az oktató-nevelőmunkában.

A minőségi elv nevében – sokszor indokolt – kifogásoltakkal szemben az oktatás-nevelés korszerűsítéseivel kellett válaszolni. Az általános iskola felépítésében és módszereiben – írta Mérei Gyula – alkalmas a különböző

típusú és színvonalú tanulók befogadására, az uniformizálódás és nivellálás elkerülésére. „A szabadon választott tárgyak, az irányulási különbségek, az önkormányzati rendszer és a csoportmunka pedig a színvonalbeli eltérések továbbfejlesztő feloldását biztosítják. A minőségi elv nevében kifejezett aggályok azonban arra intik az általános iskola minden hívét, hogy az új iskolatípus csak akkor mutat a pedagógiai fejlődés irányába, ha nemcsak rendszerében, de módszerében is új lesz."[111]

Az 1946/47-es és 1947/48-as tanévben számos VKM-rendelet – amelyek itt nem részletezhetők – hozzájárult az oktatás korszerűsítéséhez. A természettudományos tárgyak előtérbe kerültek. A szabadon választható tárgyak kijelölésével kísérletet tettek a tanulók egyéni képességeihez való alkalmazkodásra, a munkára nevelésre. Nagyobb gondot fordítottak az ún. élő nyelvek oktatására.

Helyenként a tanterv végrehajtásának nem voltak meg a feltételei. Helyes kezdeményezésként előtérbe állították a munkára nevelést, ehhez azonban iskoláink nem rendelkeztek megfelelő tanműhelyekkel, szertárakkal. Az ún. élő idegen nyelvek tanításában is lassú volt az előrehaladás. Sok szülő ragaszkodott ahhoz, hogy a gyermeke latint tanuljon, és a német nyelv is megtartotta iskoláinkban vezető szerepét. Az általános iskolák nem rendelkeztek megfelelő számú és képesítésű, elsősorban orosz és francia szakos tanárokkal.

Az általános iskola elleni támadások – a konzervatív erők sorozatos politikai vereségei után – kulturális területre összpontosítva 1946 nyara és 1947 februárja között felújultak.

Csősz László a kisgazdapárt egyik képviselője 1946 augusztusában interpellációt nyújtott be az általános iskola ellen: „a magyar közoktatás színvonalát súlyosan fenyegető veszedelem elhárítása tárgyában".[112] A Független Ifjúsági Szövetség lapjában cikk jelenik meg: „Beteg az általános iskola" címmel.[113] Szombatfalvy György szintén a kisgazdapárti sajtóban támadja az iskolareformot.[114] Néhány – ismert – valós gondot feltártak: a vidéki általános iskolák hátránya a városiakkal szemben, az oktatók közötti szakmai színvonalbeli különbségek stb.

Álláspontjukból azonban kiderül, hogy fő céljuk a régi osztálytagozódás kulturális védelme. „Amikor egy növendék a népiskola négy osztályát elvégezte, a szülők által természetes szelekcióra bízatott, hogy gyermekét a népiskola további évfolyamaiban, vagy pedig a közép- vagy középfokú iskolába fogja iratni. Ez nem anyagi kérdés volt Magyarországon" – hangoztatta az interpelláló képviselő. Az általános iskola helyett az elmúlt iskolarendszer fenntartásával, a tízéves gyermekek képességmegállapító – a polgári szülők gyermekei számára kedvező – versenyvizsgák bevezetését tartották helyes reformnak, amelynek el kellett volna döntenie, melyik iskolafajtában tanuljanak tovább a gyermekek. Bírálták a pedagógusokat jóhiszeműségük miatt. Szerintük a „szülők jobban megérezték", hogy a

célpont a gimnázium, pontosabban a minőség. A baloldali erőket falanszter felállításával vádolták. „Gyűlölnek minden különbséget – írta Szombatfalvy –, minden nagyságot, s falanszter-agyukban az a gondolat él, hogy az embert és világát is formává lehet önteni. Innen a minőség gyűlölete."

A demokratikus erők egységesen visszautasították a támadásokat. Nemcsak a kommunisták, de a parasztpártiak és a szociáldemokraták is – politikai „szárnyaktól" függetlenül – védték az általános iskolát.[115] Ezt tették a kisgazdapárt haladó művelődésügyi politikusai is.

„A támadók úgy tesznek – írta Kéthly Anna –, mint aki egy épülő ház nyers téglafala előtt kesereg, hogy a lakás nem elég barátságos." Az általános iskola támogatói általában reálisan látták, hogy hosszabb idő kell az iskoláztatás megfelelő feltételeinek kialakításához, a meglevő fogyatékosságok leküzdéséhez. Már az is jelentős eredmény volt, hogy több mint 7000 iskolában növekedett a képzési idő. A *Szabad Szó* az 1947. február 7-i cikkében hangoztatta: az a tény, hogy ezeknek az iskoláknak munkájába egyre nagyobb számban kapcsolódnak be magasabb képesítésű nevelők, hogy máris korszerűbb tanterv, jobb eredményt biztosító szakrendszer szerint tanítanak, a színvonal emelkedését kell hogy eredményezze. Kimutatták, hogy a működő 2770 általános iskolában már négyszer annyi tanuló tanul, mint azelőtt a népiskolában, a polgári iskolában és a gimnáziumok alsó négy osztályában együttvéve.

Keresztury Dezső miniszter interpellációs válaszában kiemelte: az általános iskola kialakítása nem történhetik egyik napról a másikra, az átalakulás nem lehet zökkenőmentes. Lényeges kérdés az anyagi feltételek megteremtése. Következtetése: az irány helyes, „az általános iskola kialakítását folytatni kívánom."[116]

Az általános iskola megteremtésében 1948 februárjáig jelentős eredményeket értek el. A reform kezdetén meglevő több mint 7000 népiskola 27 000 tanítóval és 1 043 000 növendékkel, az 1948 februárjában általános iskolává alakult 4183 iskola 764 694 tanulóval és 22 207 nevelővel működött. Az általános iskolává át nem szervezett iskolák száma ekkor 3011 volt, 4374 tanítóval, 278 000 tanulóval.[117]

Az általános iskolává át nem szervezett népiskolák nagy többsége egyházi iskola volt. Az állami iskolákat gyorsabban alakították át új iskolaformává. Az egyházak – elsősorban a katolikus egyház vezetői – az általános iskolákban befolyásuknak korlátozását látták: ezért az új típus fejlesztését akadályozni akarták.

Az egyházi iskolák államosítása az egyik feltétele volt az általános iskola továbbfejlesztésének. A másik alapvető feltétele az új iskolafajta gyorsabb fejlesztésének a vidék nevelőellátottságának megjavítása volt. A mostoha körülmények miatt a pedagógusok – sokszor érthető módon – nem szívesen vállaltak munkát falun, tanyán. Ortutay Gyula 1948 februárjában az országgyűlésen e kérdéssel kapcsolatban a következőket jelentette ki: „legyen

szabad bejelentenem a minisztérium egy generálisabb rendezési, megoldási tervét. Elhatároztam, hogy a legközelebbi hetekben benyújtok a magyar parlamentben egy törvényjavaslatot, amely a mezőgazdasági lakosságunk kulturális és szociális felemelkedését kívánja szolgálni. Ez a törvényjavaslat kimondja, hogy minden tanító, tanár és orvos diplomájának megszerzése után az első két-három esztendőt köteles falun, tanyán tölteni."[118]

Az általános iskola fejlesztésének egyes kérdéseiben elkövetett hibák: egyrészt a pedagógiai maximalizmus, túlzott reformillúziók, másrészt az, hogy a személyi és tárgyi feltételek megteremtésében nem használták ki maximálisan a lehetőségeket (e megállapítás különösen az 1949 utáni helyzetre érvényes) nem homályosíthatja el a reform történelmi jelentőségét. A kötelező nyolcosztályos általános iskola olyan vívmány volt, amelyet a baloldalnak, a haladó magyar pedagógusoknak meg kellett védeniük, még akkor is, ha zavartalan működésének feltételeit csak folyamatosan, hosszabb idő alatt lehetett megteremteni. Az általános iskola megteremtése 1945-ben nem közvetlen gyakorlati kérdés, hanem jelentős morális, kultúrpolitikai tett volt, amelyet jogosan a „közoktatás földreformjának" neveztek.

6. A közigazgatás megtisztítása. Igazolások, B-listázás

A felszabadulást követő években az új államhatalom kiépítése, az értelmiség megnyerése, fokozottabb bevonása a nemzeti újjáépítésbe elválaszthatatlanul összefonódott a fasizmus maradványaival, a konzervatív úri reakció ellen folytatott politikai küzdelemmel.

Az Ideiglenes Kormány még a felszabadulás időszakában – összhangban a haladó szellemű, radikális tömegek követelésével, valamint a nemzetközi megállapodások fasizmus elleni harcra vonatkozó rendelkezéseivel, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjával – egy sor rendelettel szolgálta a fasizmus, a reakció leküzdését. Ezek közé tartozott a közalkalmazottak, a szabad pályán működők, majd a magánalkalmazottak igazolásáról szóló rendelet.[119] Az igazolások célja kettős: egyrészt a múltban különböző vétkeket elkövetők felelősségrevonása, másrészt a vétlenek megerősítése állásukban, biztonságtudatuk visszaadása.

A különböző pártok és politikai csoportosulások mást és mást vártak az igazolásoktól. Helyenként eltért az igazolási eljárás kimondott és reális célja. A volt horthysta, de kormányban levő erők Dálnoki Miklós Bélától Teleki Gézáig csak a legexponáltabb nácibarát, szélsőjobboldali személyek nem-igazolását voltak hajlandók elfogadni.[120] Az FKP-nak az első igazolási rendelet idején (1945. január) nem volt kialakult politikája az igazolások kérdésében sem. Az FKP-t támogató tiszántúli parasztság hajlamosabb volt radikálisabb igazolást is támogatni. Az ország felszabadulásának folyamatában az FKP kialakuló tőkés restaurációs politikája idején már tömegesen védtek a fasizmushoz közelálló reakciós személyeket, sőt fasiszta

elemeket is. Az MKP vezetőségének céljáról Rákosi Mátyás így beszélt: „Mi azt hittük az első hetekben, hogy a reakciós közalkalmazottakat igazoltatással ki fogjuk küszöbölni a magyar köztisztviselők közül."[121] Minden bizonnyal a teljes „kiküszöbölés" csak szóban hangoztatott cél volt. A valóságos reális cél a fasiszta és reakciós erők hatékony meggyengítése. Az SZDP-t és az NPP-t szintén antifasiszta célok vezették. E két párt – ill. igazoló bizottsági tagjai – sok esetben azonban más, eltérő tevékenységet, hibákat és vétkeket tekintett bocsánatos bűnnek. Az SZDP-n belül sokszor engedményeket tettek, olyan néptől idegen „úriembereknek", akik nem voltak közvetlenül nácibarátok, ill. nyilasok. Az NPP az igazolások során viszont hajlamos volt engedményeket tenni az ún. kisnyilasoknak, a jobboldali radikalizmus által befolyásolt – esetleg ideiglenesen befolyásolt – személyeknek. Ugyanakkor az igazoló bizottságok SZDP- és NPP-tagjainál – az MKP-tagokkal összehasonlítva is – találkozhattunk szélsőségesebb döntésekkel is, amelyek azonban eltérő szemléletű igazoltakkal szemben érvényesültek.

Mint az előzőekben láttuk a régi vágású konzervatív közhivatalnoki kar a felszabadulás után is döntő többségben volt. Ezért a közalkalmazottak igazolása alapvető fontosságúvá vált. A 15/1945. M.E. sz. 1945 januárjában kiadott rendelet kimondta, hogy minden közalkalmazottat „igazoló eljárás alá kell vonni, annak megállapítása végett, hogy 1939. szeptember 1. napját követőleg tanúsított magatartása sértette-e a magyar nép érdekeit". Az igazoló bizottságok – a rendelet alapján – 7 tagból álltak. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt párt egy-egy taggal képviseltette magát, a hatodik behívott tagnak jogi képzettségűnek kellett lennie, a hetediket pedig az a munkahely küldte, amelyiknek alkalmazottait felülvizsgálták. Az igazoló bizottság a következő határozatot hozta: 1. Az igazolás alá vont személyt igazoltnak tekinti, vagy 2. súlyos cselekmény esetén a népbíróság elé utalhatja, vagy 3. kevésbé súlyos, de igazolhatónak nem minősíthető (nem a népbíróság elé tartozó) esetekben: *a)* megfeddi, *b)* áthelyezésre ítéli, esetleg annak kimondása mellett, hogy vezető állásra alkalmatlan, *c)* az előléptetésből meghatározott időre (1—5 év) kizárhatja.

Az első rendeletek fogyatékosságai – többek között – lehetővé tették kijátszásukat, ill. korlátozták a végrehajtás hatékonyságát. Nem világították meg pontosan azoknak a cselekedeteknek a körét, amelyeket az igazolásoknál figyelembe kellett venni. Az igazoló bizottságokban nem foglaltak helyet a szakszervezetek küldöttei. Az igazoló bizottsági tagságból kizáró okok körét túlságosan liberálisan határozták meg. Az első rendelet nem tartalmazta büntetésképpen a vezető állásra alkalmatlanság kimondását, a nyugdíjazást vagy az állásvesztést. A nem-igazolt mindaddig, míg „az illetékes szakminiszter" végső fokon nem döntött, a helyén maradt.[122]

Mindez kezdetben nehezítette az igazoló bizottságok tevékenységét. Ezért a helyi nemzeti bizottságok – elsősorban a Budapesti Nemzeti Bizottság – jogosan bírálták a rendeleteket és követelték módosításukat.[123]

Az új, módosított 1080/1945 M. E. sz. rendelet[124] szerint a nép érdekeit sértő cselekedeteknek kell tekinteni, „ha a közalkalmazott nyilas vagy más fasiszta jellegű párt (mozgalom) tagja volt, ilyen pártot (mozgalmat) támogatott vagy azok célkitűzéseit, működését helyeselte; ha a háborúba való belépés, a háborúban való további részvétel mellett, vagy a tengelyhatalmak érdekében, vagy szövetséges hatalmak érdekei ellen propagandát fejtett ki; ha akár közvetlenül, akár tetteivel, közhangulatot kialakító magatartásával közvetve, az ország lakossága egy részének érdekeit sértő, a magyar alkotmány szellemével ellenkező jogszabályok hozatalát mozdította elő, vagy ilyen jogszabályok végrehajtásában olyan módon vett részt, hogy ezáltal az érintett személyek helyzetét súlyosbította, ha az ország lakosságának egy része ellen gyűlöletre izgatott." Az új rendelet alapján a Szakszervezeti Tanács jogot kapott egy-egy tag delegálására, sőt szavazategyenlőség esetén az az indítvány vált határozattá, amely mellett a Szakszervezeti Tanács által kiküldött tag szavazott. A behívott jogi képviseletű tag és az adott intézmény kiküldöttje nem rendelkezett szavazati joggal. A változtatás tehát egyértelműen radikális volt.

A később kibocsátott igazolási rendeleteknek az 1080/1945 M.E. sz. rendelet szolgált alapjául, így a szabad pályán működő értelmiségiek igazolásával kapcsolatosnak is, bizonyos módosításokkal. Ebben a leglényegesebb eltérő vonás, hogy figyelembe véve az értelmiségi hivatású dolgozók munkájának jelentőségét, kimondta: „Orvost, állatorvost, mérnököt, gyógyszerészt (segédet) – tekintettel a megjelölt foglalkozási ágakban mutatkozó hiányra – csak kivételképpen lehet foglalkozásának gyakorlásától eltiltani."

Az 1080/1945 M.E. sz. rendelet értelmében bármilyen irredenta, szovjetellenes, kommunistaellenes, antiszemita propaganda egyértelműen a magyar nép érdekeit sértő cselekedetnek minősült. Az ellenforradalmi rendszer fertőzött politikai légkörében a köztisztviselők, az értelmiség nem kis hányada propagálta a fasizmus elemeit tartalmazó eszméket – anélkül, hogy a fasiszta ideológiát teljes egészében magáévá tette volna. Vagy még jellemzőbb volt, hogy nem tudatosan, de ösztönösen engedményeket tettek ennek a szellemnek, sokszor egyszerűen karrierféltésből vagy egzisztenciális okokból. Egy-egy cikkben, ünnepi szónoklatban magától értetődő természetességgel, közhelyszerűen szerepeltek kommunistaellenes, más népek ellen uszító gondolatok. A tudatosan, kevésbé tudatosan és formálisan hangoztatott nézetek, sőt egyes cselekedetek között sem volt könnyű különbséget tenni. Az egyes személyekkel kapcsolatos döntések nehéz feladat elé állították az igazoló bizottságok tagjait. Magyarországon a politikai hatalomban bekövetkezett döntő változást nem előzte meg sem polgárháború (mint 1918–1920-ban Szovjet-Oroszországban), sem széles fegyveres ellenállási mozgalom (mint 1941–1944-ben több kelet- és nyugat-európai országban), amely világosan polarizálta volna a szemben álló politikai erőket. A szub-

jektív döntések tág lehetősége állt fenn. Az igazoló bizottságok beállítottsága, összetétele meghatározó jelentőségű volt.

A népi demokrácia baloldala a régi közhivatalnoki réteget – elsősorban a közigazgatás, a főbb hivatalok élén, valamint a „középfunkciókban" (jegyző, főjegyző stb.) működő személyeket – az igazolás során több vonatkozásban eltérően kezelte a többi értelmiségi kategóriától (orvos, mérnök, pedagógus). Előbbiekkel szemben szigorúbb, radikálisabb tisztogatást követelt. Ennek több oka volt: 1. az államhatalom fontos szféráit birtokló rétegről volt szó, ugyanakkor társadalmi-politikai összetételük, családi összeköttetéseik következtében már eleve nagyobb mértékben kapcsolódtak a fejlődést hátráltató erőkhöz; 2. jelentős szerepük volt az ellenforradalmi rendszer népellenes törvényeinek kidolgozásában, végrehajtásában, sőt túlhajtásában; 3. nagy részükre jellemző volt, hogy a felszabadulás után is lényeges kérdésekben a konzervatív restaurációt támogatták; 4. végül e réteg számottevő hányadát könnyebben lehetett – rövidített tanfolyamok segítségével – az államigazgatás egyes pontjain népi erőkkel pótolni.

Kezdetben számos helyen, Szegeden, Csongrád megyében az igazolások első néhány hetes tapasztalata negatív jelenségeket mutatott. Sokan nem töltötték ki, vagy a hivatalvezetők ellenőrzése nélkül írták alá a kibocsátott kérdőíveknek azt a rovatát, amely a népellenes törvények végrehajtásában vitt szerepre vonatkozott. Ezt a sajtóban bírálták: „Legyen inkább lassúbb az igazolás munkája, de ne igazoljanak le senkit a bevallott adatok ellenőrzése nélkül." Jöjjön az igazoló bizottságok segítségére a társadalom – írták –, jelentsék azt, amit a közalkalmazottak népellenes cselekményeiről tudtak.[125]

Maguk a köztisztviselők igazságtalannak tartották, hogy egyáltalán igazolás alá kerültek. Jellegzetes védekezésük: „Sohasem foglalkoztam politikával." „Én mindenkor magyarbarát voltam." „Én mindig kerültem a szélsőségeket, a középúton álltam." Helytelenítették, hogy „bűnnek" minősítik azt, ami tegnap még csak nem is erény, hanem természetszerű, általános magatartás volt. Alapvető érvként sűrűn hangoztatták, hogy nem lehet felelősségre vonni őket a felszabadulás előtti munkásságukért, mert mindenki kényszer hatása alatt cselekedett.[126]

A jobboldali erők kezdettől fogva igyekeztek az igazolások ellen közhangulatot kialakítani, annak eredményességét megakadályozni.

Az első néhány hónapban vidéken az első rendelet hiányosságai következtében is – az igazoló bizottságok kezdeti összetételéből adódóan – az ország nagy részén ezrével igazoltak arra érdemteleneket. A behívott két tag (a jogi szakember és a munkahely képviselője), a kisgazdapárt és a polgári demokrata párt megbízottjával eleve többségi határozatot tudott hozni.

A kisgazdapárt vezető centruma és különösen a jobbszárnya igyekezett minél több régi szellemiségű, dzsentri hagyományokat is őrző közhivatalnokot állásában megvédeni. Az igazolások szükségességét közvetlenül álta-

lában nem támadták. Taktikájuk kettős volt. Egyrészt nagy számban delegáltak az igazoló bizottságba olyan személyeket, akik a fenti célt szolgálták. A budapesti igazoló bizottságok titkársága – amely a fővárosi igazoló bizottságok munkáját szervezetileg összefogta – már az első néhány heti tapasztalatok után megállapította, hogy az FKP és a PDP több esetben olyan személyeket delegált, akiket időközben már az üzemi bizottság, ill. a hivatal, fasiszta magatartásuk miatt felfüggesztett.[127] A fővárosi igazoló bizottságokba szép számmal kerültek a kisgazdapárt megbízottaiként jobboldali beállítottságú politikusok, mint Jaczkó Pál, dr. Auer Pál, Saláta Kálmán, Gyulai László és mások.[128] Gulácsy György – aki a Budapesti Nemzeti Bizottság főtitkára volt – utólag megírta, hogy az első 100 kisgazdapárti igazoló bizottsági tag közül 17 kifejezetten fasiszta múltú volt. Mikor ezt helytelenítette, Nagy Ferenc tiltakozott a lecserélésük ellen.[129]

Politikájuk másik sajátossága volt, hogy „burkoltan" támadták az igazolásokat: úgy állították be mint szakemberellenes, értelmiségellenes intézkedést. Demagógiával hangulatot keltettek ellene. Emellett a baloldali erőkkel szemben természetesen kihasználták egyes igazoló bizottságok helytelen, kellően meg nem alapozott döntéseit.

A budapesti igazoló bizottságok üléseit általában 8 napig tartó közhírré tétel előzte meg. A székesfőváros alkalmazottainak névsorát az ülést megelőzően kifüggesztették a központi városházán, a kerületi elöljáróságokon, valamennyi párt központjában, a szakszervezetekben, az illetékes hivatalban, végül az igazolásra kerülők lakóhelyein. A tárgyalás nyilvános volt. Az igazolás alá vont személyhez és a tanúkhoz bármelyik bizottsági tag és az igazolandó köztisztviselő is kérdéseket intézhetett. A bizottságok általában hetenként 2–3 ülést tartottak. Egy-egy ülésen 20–30 ügy került tárgyalásra, de mint a *Fővárosi Közlöny* több száma mutatta – néha 40–50 személy igazolását beszélték meg egy-egy alkalommal. Egy-egy bizottság összesen mintegy 600–1000 személy ügyével foglalkozott. Nagy felelősség hárult az általában rossz feltételek között dolgozó igazoló bizottságokra.

A baloldali erők számára nagy gond volt, hogy sok esetben nem rendelkeztek az igazolandók személyére vonatkozó megfelelő adatokkal, tényanyaggal. A Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. április 11-i ülésén dr. Ries István hozzászólása is ezt mutatta: „sok gondot okoz, hogy az ellen, aki köztudomású, hogy fasiszta magatartást tanúsított és németbarát érzelmű, gyakran semmiféle konkrét terhelő adat nem áll rendelkezésre. Részben kollégáinak gyávasága, részben hivatalfőnökének gyakori »jó« információi következtében."[130] A budapesti igazoló bizottságok titkársága jelentésében az első kéthónapos tapasztalat alapján – 1945. május közepén – kiemelte, hogy a nagyközönség sajnos nem eléggé támogatja az igazoló bizottságokat munkájukban. Az emberek – indokolatlan közöny, ill. álhumanitásból – nem kívánnak bejelentést tenni azok ügyében sem, akik megítélésük szerint nyilasok, ill. prononszírozott németbarátok voltak. Ezt alátámasztja adat-

szerűen az a tény, hogy 1946 februárjáig 44 675 székesfővárosi alkalmazott igazolása során 1664 személyre vonatkozóan (3,7%) tettek elmarasztaló vagy védő bejelentést.[131]

Az igazoló bizottságokban megbúvó jobboldali erőknek különösen nagy számban sikerült átmenteni egy olyan réteget, amelyet Darvas József „szürke reakciónak" nevezett. A Horthy-rendszernek olyan, nemegyszer magas állásokat betöltő volt közhivatalnokairól volt szó, akik nem voltak nyilasok vagy nyíltan németbarátok. Miután közvetlenül a felszabadulás után a magyar nép első dühében a nyilasok és a németek közvetlen kiszolgálói ellen fordult, ennek a „szürke reakció"-nak a tagjai magukat demokratáknak álcázva, magas hivatali beosztásban tartották meg íróasztalaikat.[132]

Különösen a volt horthysta erők és a kisgazdapárt jobboldala által vezetett minisztériumokban maradt jelentős befolyásuk a népi demokratikus fejlődéssel szemben álló elemeknek.[133]

Még a kommunista vezetés alatt álló minisztériumok – Közlekedésügyi, Népjóléti – igazoló bizottságainak munkája sem volt elég hatásos. Mint az igazoló bizottsági iratok mutatják,[134] a jobboldali múltú minisztériumi tisztviselők úgy igyekeztek menteni magukat, hogy minden bűnös intézkedésükért a külföldre menekült fasiszta elemekre hárították a felelősséget. Mindössze néhány százalékukat nem igazolták. Szép számmal maradtak benn e minisztériumokban is – bár jóval kevesebben mint az Újjáépítési, ill. a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban – olyan közhivatalnokok, akiknek eltávolításáért menet közben kellett küzdeni.

Az igazoló bizottságoknak nem sikerült a közigazgatást megtisztítani a fasizmus, a konzervatív reakció maradványaitól. Ezt az adatok egyértelműen bizonyítják. 1945-ben 21 523 megyei, városi és községi köztisztviselő közül 415 személyt távolítottak el állásából (2%)[135]. Budapesten 1946. május 21-ig a közigazgatás 13 423 alkalmazottja közül igazoltak 12 328-at, megfeddtek 312-t, áthelyezésre ítéltek 73-at, előléptetésből kizártak 130-at, vezetésre alkalmatlannak minősítettek 33-at, nyugdíjaztak 89-et, állásvesztésre ítéltek 214-et, népügyészség elé utaltak 28-at.[136]

A baloldali erőknek szükségszerűen más eszközökkel kellett tovább vívniuk küzdelmüket a közigazgatás megtisztításáért és demokratizálásáért.

A haladó erők az igazolások során politikailag másként bírálták el a többi értelmiségi csoportot – különösen a nevelőket. A népi demokrácia baloldalának túlnyomó része a tisztogatás helyett a pedagógusok demokratikus átnevelésének fontosságát hangsúlyozta. Így merült fel a kérdés már az MKP 1945. májusi konferenciáján is.[137] „A pedagógusokat átnevelni kell – mondotta Révai József az országgyűlésen – sokkal inkább, mint kitisztogatni." A lecserélést csak a tanügyigazgatás legfontosabb posztjain követelte.[138]

Az igazolások során a pedagógusok javára kellett írni, hogy a nagyobb értelmiségi csoportok dolgozói közül a legkevesebben léptek be a szélső-

jobboldali pártokba, szervezetekbe. Emellett az igazoló bizottságoknak figyelembe kellett venniük a nagy pedagógushiányt is. Mindezt számbavéve az igazoló bizottságok általában liberálisabban ítélték meg a pedagógusokat, mint más értelmiségieket. Ezt az adatok egyértelműen igazolják. Budapesten pl. öt bizottság igazolta a közoktatásügy dolgozóit. A bizottságok tagjai között fontos szerepet töltöttek be a pedagógus szakszervezet vezetői. Egy-egy bizottság 750–1000 tanító és tanár igazolásával foglalkozott. 1946. február 21-ig 4712 igazolandó pedagógus közül 4520-at igazolt, állásvesztésre ítélt 46-ot, népügyészség elé utalt 6 személyt.[139]

A vidéki igazolások is hasonló eredményt mutattak. 1946 tavaszán – a korabeli adatok szerint – az iskolákban 22 560 tanító működött.

Kimutatás a tanítói igazolásokról[140]

Feddéssel igazolt	329	Állásvesztésre ítélve	137
Áthelyezésre ítélve	44	Szabadságvesztésre ítélve	6
Előléptetésből kizárva	211	Népbíróság elé utalva	10
Vezető állásra alkalmatlan	84	Rendőri felügyelet alatt	7
Nyugdíjazás	42	Őrizetbe véve	4

A nem problémamentesen igazoltak aránya 3,4%, ezen belül állásvesztésre vagy ennél nagyobb büntetésre ítélték a tanítók 0,7%-át. Összefoglaló adatokkal a középiskolai tanárokra vonatkozóan nem rendelkezünk. Részanyagok alapján látjuk, hogy az igazolások eredménye hasonló lehetett, esetleg a nemigazoltak aránya valamivel magasabb. Végső soron nem lebecsülendő számban maradtak iskoláinkban olyan pedagógusok is, akik a fasizmustól nem voltak érintetlenek, akik szemben álltak a népi demokráciával.

Lényegesebbek az ellentétek, és szigorúbb döntéseket hoztak az orvosok igazolásai során. A politikai polarizálódás itt erősebb volt, mint több más értelmiségi csoportnál. Az ellenforradalmi rendszer idején Orsós Ferenccel, a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete (MONE) elnökével az élen az orvostársadalomban jelentős hatalmi befolyással rendelkező jobboldali erők működtek. Ugyanakkor a baloldalnak is erősebb magja volt az orvoskaron belül, mint általában a többi értelmiségi pályákon. A felszabadulás után a baloldali erőknek nagyobb volt a tekintélye, és rajtuk keresztül jelentősebb az orvos szakszervezet szerepe és befolyása az igazolásoknál. A kinevezéseknél, igazolásoknál a helyi nemzeti bizottságok, a munkáspártok szervezetei, az orvos szakszervezet helyi csoportjai rendszeresen kikérték a szakszervezet vezetőségének véleményét.[141]

Az orvosi igazolások során a mércét magasabbra emelték, mint más rétegeknél. Az orvosok szakszervezete volt az egyetlen, amely szervezete lapjában részletesebben foglalkozott az igazolásokkal, elemezte azokat az okokat, amelyek a döntéseket motiválták, és jellemezte – általában név nélkül –

a nem-igazolt személyek egy részének politikai-erkölcsi szemléletét, múltbeli tevékenységét.[142]

Vitát váltott ki az igazolásoknál az 1945-ös év elején betiltott jobboldali szervezet, a MONE tagságának értékelése. Egyesek azt hangoztatták, hogy az akkori presszió miatt léptek be a szervezetbe. Mások azt hangsúlyozták, hogy tagságuk abból állt, hogy a klinikán „aláírtak egy ívet". Sokan kijelentették, hogy nem ismerték a MONE célkitűzéseit.[143]

A MONE és a MÜNE tagságának ügye a Budapesti Nemzeti Bizottság 1945. április 25-i ülésén is nézeteltérés tárgya volt. Farkas Ferenc, a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője szerint e szervezetekbe gyakran kényszerítő körülmények nyomására léptek be orvosok, ügyvédek. Helytelenítette, hogy egy parasztpárti volt MÜNE-taggal, aki az igazoló bizottság tagja volt, a többi delegált megtagadta az együttműködést.[144] Határozott álláspontot foglalt el e kérdésben Tildy Zoltán. Megállapította, hogy igen sok orvos és ügyvéd nem lépett be ezekbe az egyesületekbe, és jónak látná, ha a Budapesti Nemzeti Bizottság az egyetemleges szalvációhoz nem járulna hozzá, hogy ezzel is figyelmeztesse az értelmiségi réteget, lehetnek olyan idők, amikor kockázatot is kell vállalni, amikor a helytállás őket sokkal inkább kötelezi, mint a kevésbé tanult embereket. Ugyanakkor megállapította azt is, hogy nem volna helyes, ha az egyszerű MONE- vagy MÜNE-tagság az orvosi, ill. ügyvédi gyakorlat folytatásának eltiltásával járna.[145] Végül a Budapesti Nemzeti Bizottság döntést hozott: javasolja a politikai pártoknak, hogy volt MÜNE-, ill. MONE-tag ne vehessen részt az igazoló bizottságokban.[146]

A MONE annak idején különösen hatásosan állította előtérbe az antiszemita propagandát. E szervezet vezetői az igazi társadalmi-gazdasági problémákat megkerülve és elhomályosítva, a zsidó orvosok működésének korlátozásával, különösen a vezető állásokból való kiszorításával igyekeztek „megoldást találni". Propagandájuk kihasználta azt a valós körülményt, hogy az orvosok közül viszonylag nagy számú volt az izraelita felekezetű.

Természetesen az igazolások során különbséget kellett tenni az antiszemita hatás által befolyásolt orvosok és a MONE azon orvosvezetői között, akik kezdeményezői és szorgalmazói voltak zsidóellenes rendeletek és törvények meghozatalának, akiknek nem volt elég a numerus clausus sem, a numerus nullust követelték, és akik a honvédelmi minisztertől a zsidó orvosok deportálását kívánták.

E retrográd jelenségek mellett a korabeli forrásanyagok, igazolási jegyzőkönyvek azt is feltárták, hogy a magyar orvostársadalomban nagy számban voltak olyan orvosok, akik önfeláldozóan, az életüket is kockáztatva, kórházakban, klinikákon és szanatóriumokban bújtattak üldözött zsidókat, bujkáló katonákat és ideiglenes menedéket nyújtottak ellenállóknak is.

Az igazoló bizottságok határozatai végül azt mutatták, hogy egyszerű, nem vezetőségi MONE-tagokat – más körülményeket is figyelembe véve –

vagy igazoltak, vagy feddésre ítéltek. A vezetőségi tagok nagy részét vezető állásra alkalmatlannak nyilvánították.

Sajátos problémákat vetett fel az egyetemeken lezajló igazolási eljárás. A baloldali erők azon az álláspontón voltak, hogy az orvoskaron, ahol a jövendő orvosokat képezik általában szigorúbb követelményekkel kell fellépni, mint az orvostudomány és gyakorlat egyéb területein. A budapesti orvoskaron 1945 áprilisa és 1946 májusa között az igazoló bizottságok 649 orvost igazoltak, 18-at feddéssel elmarasztaltak, 25-öt közszolgálatra való meghagyás mellett előléptetésből kizártak vagy áthelyezésre ítéltek, 14-et vezető állásra alkalmatlannak nyilvánítottak, 6-ot nyugdíjaztak, 38-at állásvesztésre ítéltek, 17-et állásvesztés mellett népbíróság elé utaltak.[147] A súlyosabban elmarasztaltak egy részét – akik 1944-ben nyugatra menekültek és nem tértek vissza – távollétükben ítélték el.

Sajnálatos és szomorú fejezete az egyetemi igazoló bizottság munkájának, hogy több esetben ismert szakmai kiválóságokat, tudósokat is kénytelen volt elmarasztalni. Egy kiváló sebészről megállapították, hogy azért sodródott jobbra Orsósékhoz, hogy véget vessen jogtalan mellőztetésének és elnyerje a különben megérdemelt rendkívüli tanári címet. Döntés: előléptetésből kizárva. Súlyosabb volt egy ismert orvostudós ügye, aki – mint a MONE örökös választmányi tagja és a Csaba Bajtársi Egyesület magisztere – a reakciós szervezeteket a maga presztízsével fémjelezte. Idézek az igazoló bizottság jegyzőkönyvéből: „Militarista szellemet hirdetett, amely az adott helyzetben egy kilátástalan háború felé vezetett, és az orvosi hivatással összeegyeztethetetlen formában hirdette. A nemzeti eszme helyett a faji szupremácia szavát halljuk beszédeiben, ami nem vezethetett máshoz, mint a nemzet szétdarabolásához... A numerus clausus és a numerus nullus jelszavaitól egyenes út vezetett az orvosi szolidaritás meggyengüléséhez, és az igazi gazdasági-társadalmi problémák elhomályosításával egy – a kisebbség bőrére menő – álmegoldáshoz, nem is szólva a humanitás eszméinek sérelméről... évtizedeken át fémjelzett nevével és nagy tudósi súlyával olyan egyesületeket, amelyek káros és népellenes irányt követtek, és szereplésével emelte ezeknek politikai hitelét. Nem lehet a politikust szétválasztani a tudóstól, mert ha a demokratikus ország, utóbbi minőségét tartva szem előtt, felmenti őt, hiába mondja bárki, hogy a tudóst igazolták, a közvélemény felmentettnek tekinti az általa támogatott politikát is. Ez pedig a demokrácia súlyos veszélye volna..." Döntés: állásvesztésre ítélve.[148]

Az igazolások eredményeit és hibáit az orvos szakszervezet a legsokoldalúbban elemezte.[149] Az *Orvosok Lapja* szerint igazolták az orvosok 90%-át, nem igazolták mintegy 10%-át. Ennek a nem-igazolt 10%-nak mintegy harmadát ítélték súlyosabb büntetésre (állásvesztés, nyugdíjazás, a Népjóléti Minisztérium rendelkezésére bocsátás), míg a többiek enyhébb büntetést kaptak.[150]

Az említett cikk foglalkozott az igazoló bizottságok munkáját övező lég-

körrel. Voltak, akik az igazolást személyes érvényesülésük céljaira akarták felhasználni, és ha igazolták azt a személyt, aki ennek útjában állt, az igazolások csődjéről beszéltek. Mások valamilyen okból széles orvosréteg nemigazolását kívánták. Itt a cikkíró feltehetően némely túl radikális csoportra, valamint a múltban üldözött izraelita felekezetű orvosok egy részének esetleges túlzásaira gondolt. Voltak szép számmal olyanok is, akik egy-két fasiszta orvosvezér kivételével mindenkit igazolni szerettek volna. Az orvostársadalom véleménye a két véglet között erősen megoszlott.

A szakszervezet sajtóorgánuma az ítéletek egy részét vitathatónak tartotta. Az igazoló bizottságok politikai jellege az idők folyamán háttérbe szorult, és az egyes bizottságok működése mindinkább a büntető perrendtartáshoz idomult. A bizottságok egy részének tevékenysége alapján a viszonylag kisebb hibákat elkövetőket jogilag felelősségre vonhatták. Elítéltek valakit, ha néhány tanú hallott az illetőtől valamilyen, az igazolások rendelete alapján elítélhető kijelentést. Itt „tettenérhető volt" a vétek, amit büntetni lehetett, kellett. Ugyanakkor közismert fasisztákat nem ítéltek el, mert kevés volt a bizonyíték. „Az igazolásokra visszatekintve – foglalta össze a cikkíró – ennek sok hibáját állapíthatjuk meg. Mégis szükségesek voltak ezek a hosszadalmas, igazolónak és igazolandónak fáradságos eljárások. Ha nem is sokkal, mégis valamivel előbbre vitték az ország demokratizálódását. A harcot a demokráciáért más formákban, tökéletesebb eszközökkel kell továbbvinni. Üzemi bizottság, szakszervezet és népbíróságok fogják a fasizmus elleni küzdelemnek ezt a részét átvenni, és az igazoló bizottságok tapasztalata nem kis mértékben lesz hasznukra."

A mérnökök és technikusok igazolásával a baloldali erők azt akarták elérni, hogy akik az ellenforradalmi gondolat terjesztői voltak, akik a jobboldali mérnök-technikus szervezetekben irányító pozíciókat töltöttek be, azokat a vezető állásokból eltávolítsák. E szervezetek egyszerű tagjainak ellenőrzését és munkába állítását tűzték ki célul.[151] Egyes fasiszta elemek tudták, hogy úgysem igazolják őket, ezért nem jelentek meg az igazoló bizottságok előtt. Ideiglenesen állást változtattak és mint nem-műszakiak dolgoztak. Az igazoló bizottságok munkáját összefoglaló egyik jelentés pl. megállapította azt, hogy számos, a múltban kompromittált műszaki munkahelyet változtatott – új munkahelyén, ahol nem ismerték, könnyen átment az igazoláson.[152]

A technikai intelligencia igazolása kétféle módon történt. A szabad pályán működő, önálló magánmérnökök számára a szakszervezetben hoztak létre külön igazoló bizottságot. A magán- és közalkalmazásban álló mérnököket és technikusokat munkahelyükön igazolták, ahol tevékenységüket közvetlenül ismerték.

A szabad pályán működő, magánmérnökök igazoló bizottsága 1945. április végén kezdte meg tevékenységét. Munkájában reális értékelések alapján igyekezett döntéseket hozni. E bizottság – mint a jegyzőkönyvek tanúsítot-

ták[153] – gondos és felelősségteljes munkát végzett. Ezt elősegítette az a tény is, hogy összetétele munkájának befejezéséig alig változott. A tanulságokat menetközben elemezték, értékelték. Rendszeresen meghallgatták szabad légkörben mind a védő-, mind az elmarasztaló tanúkat. A mintegy 600 személy túlnyomó részét simán igazolták, 11–12%-át marasztalták el. Közülük 23 mérnökkel és építésszel szemben alkalmazták a legsúlyosabb döntést: egytől öt évig terjedően eltiltották őket a foglalkozás gyakorlásától. Az ítéletet olyan műszakiakkal szemben érvényesítették, akik aktív nyilas párttagok voltak, akik jobboldali szervezetek kibontakozását segítették elő, ill. ezekben, pl. a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetségében – amelyet a felszabadulás után politikai okokból betiltottak – valamilyen vezető szerepet töltöttek be, a német náci politika hívei voltak, ill. súlyosan antiszociális magatartást tanúsítottak. A döntések egy-két esetben tekinthetők túlzottaknak, nevezetesen, amikor a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetségében viselt tisztség mellett egyéb elmarasztaló bizonyítékokat nem hoztak fel. Feddésre általában e szövetség egyszerű tagjait ítélték, akiknek egy része anélkül, hogy kényszerhelyzetben lett volna, nyugatra távozott. Az önálló mérnökök és építészek igazolásával kapcsolatos elmarasztaló határozatokat a mérnök szakszervezet lapja, a *Műszaki Értelmiség* ismertette. A közvélemény tájékoztatása és megnyugtatása érdekében helyes lett volna indokolni a döntéseket. Ez orientálta volna a sokkal nagyobb számú magánalkalmazásban álló műszaki értelmiségieket igazoló bizottságok munkáját.

A nagyobb számú, magánalkalmazásban álló műszaki intelligencia igazolása során általában nagyobb problémák merültek fel. Ezen igazoló bizottságok nagy részére a mérnök szakszervezetnek nem volt közvetlen befolyása.

Az üzemek megtisztítását a fasisztáktól még az 1945. júniusi rendelet előtt megjelenő, a magánalkalmazottak igazolására vonatkozó, első üzemi bizottsági rendelet (50 100/Ip. Min. 1945. február 18. Magyar Közlöny, 1945. 5. sz.) az üzemi bizottságok hatáskörébe utalta. A második üzemi bizottsági rendeletből (Magyar Közlöny, 1945. 6. sz.) az igazolásra vonatkozó paragrafus kimaradt. Ez összefüggött a Szakszervezeti Tanácsnak a GYOSZ vezetőivel kötött kompromisszumos megállapodásával. Az utóbbiak kezdettől fogva azt az álláspontot foglalták el, hogy az igazoló-eljárásokat az üzemektől független szervek végezzék.

A magánalkalmazott műszakiak tömeges igazolása akkor bontakozott ki, amikor az MKP a májusi konferencia után erőteljesen hozzákezdett az intelligencia-ellenes szektás tendenciák leküzdéséhez. E tény összességében pozitívan hatott az igazoló bizottságok munkájára is.[154]

Az igazolások során túlzó, fölös szigorral meghozott döntésekkel különösen a bányavidékeken találkozhattunk. Dorogról, Pécsről, Salgótarján és Ózd környékéről sorozatosan küldték a jelentéseket a helyi szervezetek a mérnök szakszervezet vezetőségéhez igazságtalan, szélsőséges ítéletekről.[155]

A szélsőséges, megalapozatlan döntéseket hozó, üzemi igazoló bizottságok

közé tartozott a Magyar Pamutipar Rt.-ben működő bizottság. A gyár történetírói feltárták, hogy a felszabadulás előtt milyen erős volt itt a jobboldal. Ennek ellenére az igazoltaknak jelentős részét elmarasztaló, különböző fokú ítéletek között szép számmal voltak igazságtalan döntések. Olyan kérdéseket tártak fel, amelyek több munkahelyen is tipikusnak tekinthetők. Ezért kissé részletesebben idézem megállapításaikat: „Az igazoló bizottságok jó szándékú tagjainak ítéletét e szövevényben rendkívül megnehezítette a vádlók és vádaskodók megrögzött elfogultsága, amely a nagy fordulat után bonyolultabb formákat öltött. A jobboldali vezetés, az antiszemita előítéletek most a tőkeellenesség osztályharcos álarcában jelentkeztek, amint másik oldalról a burzsoá beállítottságú régi vezetőemberek sértődöttsége, az antifasiszta »demokratizmus« nevében szólalt meg. Előfordult pl., hogy a nyilas időkben elbocsátott és üldözött zsidó tisztviselőket egykori »munkásellenes« magatartásukra hivatkozva nem vették vissza, jóllehet semmivel sem voltak rosszabbak, mint a helyükön, sőt vezető beosztásban hagyott más alkalmazottak. Másrészt az 1939–1944 között elbocsátottak közül többen ferde indítékú, túlzott és túlnyomórészt alaptalan vádakkal léptek fel. . . Az »osztályharcos nacionalizmus« és a »burzsoá antifasizmus« végletei között nem volt könnyű az igazoló bizottságoknak és a tevékenységüket támogató üzemi bizottságoknak eligazodniuk."[156]

Az üzemek jelentős részében reális – azaz az igazolási rendelet céljainak és szellemének megfelelő – volt az igazoló bizottságok értékelése. Ilyennek tekinthető a Ganz Villamossági Gyár igazoló bizottságának munkája. Itt 182 technikusból és mérnökből simán igazoltak 158-at, állásvesztésre ítéltek 6-ot, egyéb elmarasztaló döntést hoztak 18 műszakival szemben.[157] A döntések helyesnek tekinthetők, helyenként inkább liberális tendenciákkal. Egy közismerten németbarát műszaki főtanácsost, kiváló szakembert, bízva abban, hogy „az új, demokratikus Magyarország életébe beilleszkedik, és értékes szolgálatokat fog végezni", az előléptetésből zárták ki egy évre. Azokat a műszakiakat, akiket rövidebb-hosszabb nyilas párttagság miatt internáltak, de az üzemben nyílt nyilastevékenységet nem fejtettek ki, kizárták az előléptetésből 1–3 évre. A gyár néhány munkása bejelentést tett egy műszaki tisztviselő ellen antiszociális, munkásellenes magatartása miatt. A tisztviselőt több mentő tanú védte. Miután a bejelentő munkások ígéretet kaptak, hogy az igazolt más osztályra kerül, feljelentésüket visszavonták. Az ítélet: feddés.

Általában a bejelentések jellege, az ülések lebonyolítása azt mutatta, hogy az üzem munkásait a múltbeli sérelmek esetén sem vezette bosszúvágy. Csak igen súlyos esetekben léptek fel kategórikusabb követelésekkel. Ilyen eset, tíz munkás feljelentése egy műszaki ellen. Részlet a bejelentésből: „1944. október 15-én s utána következő időben fegyverrel a vállán ugrándozott és fenyegetőzött, hogy most elintézzük a kommunistákat és a szocikat." Az igazoló bizottság döntése: az illetőt állásvesztésre ítélték.

Természetesen szép számmal akadtak olyan műszakiak, akiknek múltját – „határesetről" lévén szó – nehéz volt megítélni. Amikor 1946 tavaszán Károlyi Mihály hazatért, kifejtette a véleményét erről a kérdésről. Szerinte a tisztogatást nem lehet merev sémák szerint véghez vinni. Vannak területek, ahol mindenkit, akihez a reakció legkisebb gyanúja fér, ki kell cserélni (diplomaták, pedagógusok). Az ipari, a mezőgazdasági és tudományos területen felhasználásukat javasolta, „ha történetesen nem rendelkeznek a legtisztább politikai múlttal" és ha ez „bizonyos ellenőrzési munkatöbbletet" jelent is, mert különben feleslegesen elodázzuk az újjáépítést.[158] Ilyen jellegű döntéseket már 1945 elején hozott néhány üzemi bizottság, pl. a csepeli. A csepeli WM-ben 3 gazdasági és műszaki vezető mellé az üzemi bizottság 3 tagját delegálták, végső soron ellenőrzés céljából.[159] Helyes lett volna ezt – problematikus esetekben – szélesebb körben alkalmazni.

Sajátos gondokat jelentett a Műegyetem tanári karának igazolása. A budapesti műszaki egyetem – akárcsak az orvostudományi kar – szakmailag kiváló tanári gárdával rendelkezett. De a nemzetközi hírű professzorok mellett helyet szereztek az egyetemen a megfelelő családi és politikai összeköttetésekkel rendelkező, szakmailag középszerű, ellenforradalmi beállítottságú tanárok is. Politikai arculatát tekintve a Műegyetem az orvoskartól nem különbözött lényegesen. Az oktatói kar javára írandó, hogy túlnyomó többségük elítélte a Műegyetem kitelepítését, közülük kevesen hagyták el az országot.

Az igazoló bizottság – a fentiek következtében – bonyolult helyzetbe került. Figyelembe kellett vennie az újjáépítés sürgető igényeit, valamint azt a tényt, hogy a politikailag elmarasztalható tanárok egy része szakmailag nehezen pótolható. A haladó, demokratikus gondolkodású mérnökök és technikusok zöme a fiatalabb korosztályból került ki. Jóképességű, tehetséges műszakiakból, akik azonban az adott időszakban szakmailag még nem készültek fel az egyetemi oktatásra. A sokfelől jelentkező igényhez képest – a különböző minisztériumokban és más vezető állami és gazdasági szervezetekben is részben új műszaki gárdára volt szükség – kevés volt a demokratikus, baloldali műszaki értelmiségi.

Az első bizonytalanabb döntések után, az MKP vezetősége arra ösztönözte az igazoló bizottság kommunista tagjait (elnök és tag), hogy e területen engedményeket szükséges tenni.

A kommunista párt az 1945-ös választási propagandájában már hangsúlyozta, hogy a „műegyetemi tanárok igazolásánál messzemenő engedményeket tettünk, annak ellenére, hogy egyes esetekben nemcsak szakemberekről, hanem egyben gazdasági kulcspozíciókat is betöltő személyekről volt szó"[160].

A fenti megállapítást alátámasztották a műegyetemi igazoló bizottság döntései.[161] Idézem az egyik jellegzetes igazoló bizottsági határozatot egy vezető professzorról: „bár beszédei és a tárgyaláson tanúsított magatartása erősen reakciós, a magyar demokrácia erősnek érzi magát, hogy ellenőrizni

fogja tudni politikai magatartását és szaktekintélyére szükség van...” A Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetségének tagságát náluk nem ítélték meg olyan szigorúan, mint a szabad pályán működő magánmérnöknél: alig vették figyelembe. Több esetben igazoltak olyan tanárokat, akiknek különböző beszédeiben, írásaiban bőven voltak találhatók olyan megállapítások, amelyeket az igazolási rendelet népellenesnek minősített.

Előléptetésekből kizárták, ill. feddésre ítélték azokat a tanárokat, akik jobboldali szervezetekben kisebb vezető szerepet játszottak, németbarát propagandát folytattak, vagy magatartásukkal elősegítették tanszékükön a jobboldal előretörését.

Állásvesztésre 10–12 tanárt ítéltek. Elsősorban olyan prominens jobboldaliakat, nácibarátokat, akik kezdeményezték és tevékenyen végrehajtották a Műegyetem Németországba telepítését. Közülük többen nyugatra távoztak, és nem tértek vissza. E döntések igazságosak, jogosak voltak.

Végső soron a műegyetemi igazolások eredményeképpen sok műegyetemi tanár elmarasztalható múlt és korabeli politikai fenntartásai ellenére hasznosan bekapcsolódhatott az ország újjáépítésébe.

Ugyanakkor az igazolt tanárok egy része továbbra is antidemokratikus magatartást tanúsított. Például az 1945/46-os tanévben a Műegyetemen működő rektor szembeszállt azzal, hogy munkásokat vegyenek fel az egyetemre. A Műegyetemen helyenként továbbélő régi korszellem is hozzájárult ahhoz, hogy az 1946 első felében felfedezett összeesküvések szinte mindegyikében szerepeltek műegyetemi hallgatók.[162]

Az igazolások sikertelenségét – elsősorban a közigazgatásban maradt reakciós erőkre gondolok – a népi demokratikus erők első vereségeként lehet elkönyvelni. Fontos tanulságokkal szolgáltak.

Ezeket összegezve a következőket lehet megállapítani. Sikerült a fasiszta reakció egy részét – bár a különböző értelmiségi-tisztviselői rétegeken belül eltérő arányban – a vezető pozíciókból kiemelni, a helyükre demokratikus és szocialista erőket állítani. E téren eredményesebb munkát végeztek az orvosi és mérnöki igazoló bizottságok. Az államgépezet megtisztítására és demokratikus megújítására azonban az igazoló eljárások alkalmatlannak bizonyultak. Amikor ennek okait vizsgálták, az igazoló bizottságok munkáját és a jogi eljárások módját bírálták. „Az igazoló eljárás, ma már tudjuk – értékelte a *Szabad Nép* 1946. január 23-i vezércikkében –, teljes csőddel járt. Nem vált be maga a jogi eljárás sem. De őszintén meg kell vallani, hogy az igazoló bizottságok sem állták ki a próbát. Az eljárás felemás volt: egyrészt valóban népi szervekre, a demokratikus pártokra bízta a tisztogatást, másrészt olyan bonyolult »perrendtartást« írt elő, amely szolgai lemásolása a régi jogászkodásnak. Lényegében az történt, hogy a népi bíróságokban új, jogilag jobbára járatlan emberek a régi jogrendszerrel kínlód-

tak... Az a különös helyzet állott elő, hogy míg az igazolás alá vont természetesen megszervezte a maga védelmét, és a mentőtanúk egész seregét mozgósította, ha arra szükség volt, az igazoló bizottságok teljesen önkéntes bejelentésekre voltak utalva. Már ez az eljárási módszer is a reakció javára szolgált."[163]

Bár alapjában a megállapítások helyesek, a körülmények elemzése nélkül egyoldalúak, korlátozott érvényűek.

A baloldali erők túlzott illúziókkal tekintettek az igazoló eljárásokra. 1945 januárjában, amikor a közalkalmazottak igazolására vonatkozó rendeletet hozták, több vonatkozásban kedvezőbb volt a helyzet a kialakuló közigazgatás összetételében és általában politikailag is, mint később az igazolások idején. Ez többek között a következő tényezőkkel függött össze: 1. A Tiszántúlon és a Duna–Tisza közén eleinte pánikszerűen sok közhivatalnok hagyta el munkahelyét. Emiatt több demokratikus személyi változás történt. Budapesten és különösen Dunántúlon a köztisztviselők sokkal nagyobb számban maradtak helyükön – olyan rétegek is, amelyek tudatosan a haladást hátráltató társadalmi erőkhöz kapcsolódtak. 2. Az antidemokratikus közhivatalnoki kar, különösen 1945 nyarától, egyre nagyobb támaszt talált a kapitalizmust restaurálni akaró kisgazdapártban. 3. A nemzeti bizottságok szerepének és befolyásának csökkenése kedvezett a közigazgatási reakció fennmaradásának, sőt felélénkülésének.

Emellett a baloldali erőket lekötötte a földreform végrehajtása, az újjáépítés alkotó munkája, saját pártjaik megszervezése, valamint az államhatalom csúcsain lezajló küzdelem. Egyre kevesebb erőt tudtak fordítani az igazoló bizottságok munkájára. E bizottságok összetétele sok helyen változott. Kezdetben a baloldali pártok és az értelmiségi szakszervezetek sok vezetője tagja volt az igazoló bizottságoknak. Később már kevésbé tapasztalt személyek végezték e fontos munkát. Az igazoló bizottságok nem ismerték megfelelően az eléjük kerülő személyeket, és ehhez az igazolandók munkatársai, a lakosság bejelentései sem nyújtottak megfelelő segítséget.[164] Például a budapesti pedagógusok több igazoló bizottsága – amelynek tagjai haladó gondolkodású, antifasiszta személyek voltak – megalapozottabb ismeretek birtokában minden bizonnyal több pedagógust marasztalt volna el.

Végül az elemzések elnagyoltak, helyenként túl negatívak voltak. „A rostán rendszerint csak azok akadtak fenn – értékelte a *Szabad Nép* említett vezércikke általánosan az igazolásokat –, akik ellen igazolási eljárás nélkül is eljárt volna a Népbíróság vagy a büntetőbíróság." Ez így nem állja meg a helyét. Ezek az egyoldalú megállapítások összefüggtek az 1945 végén, 1946 elején kialakult általános politikai helyzettel. A konzervatív jobboldali erők a kisgazdapárt választási sikere után átmenetileg támadásba lendültek. E politikai légkörben az igazolások néhány valóságos eredményét is lebecsülték. Az orvos szakszervezet lapjának említett, sok vonatkozásban igaz elemzése pl. az orvosok igazolását is túlzottan liberálisnak tartotta. Pedig a radikáli-

sabb döntések túlzók, a történelmi körülményeket figyelembe véve igazságtalanok lettek volna. Maga dr. Weil Emil, az orvos szakszervezet elnöke is később az orvosigazolásokat az említettnél pozitívabban értékelte.

Az igazolás, mint adminisztratív tisztogató eljárás, zavarta az értelmiség és a népi demokrácia viszonyának rendezését, mivel fasiszta és más antidemokratikus elemek mellett jószándékú, tisztességes, demokratikus gondolkodású entellektüeleket is eljárás alá vont. Sokan ezt megszégyenítőnek tartották – bár az igazolásokra szükség volt –, sértődötten reagáltak erre az intézkedésre; értelmiségellenes lépésként fogták fel. Az igazoló bizottságok esetleges igazságtalan döntései csak megerősítették ezt az értelmiségiek között kialakult egyoldalú véleményt. Sok értelmiségi – különösen a közigazgatásban dolgozók – szolidarizált azokkal, akiket elmarasztaltak. A munkásságban és a parasztságban jogosan támadtak olyan érzések, hogy az „úri szolidaritás" továbbra is fennáll. A haladó erők erélyesebb intézkedéseket követeltek.

A „szellemi-politikai romeltakarítás" sok vihart váltott ki. A népi demokratikus erők e téren ekkor még távolról sem értek el olyan eredményeket, mint az anyagi romeltakarításban, az ország gazdasági újjáépítésében.

Az igazolások befejeztével nyilvánvalóvá vált, hogy az államapparátusban levő antidemokratikus elemek száma és befolyása továbbra is jelentős. Másrészt a háborús közigazgatás és a hadigazdálkodás következtében a közigazgatási apparátus felduzzadt. Magyarországon sajátos körülmény súlyosbította a helyzetet: az ország közigazgatása a bécsi döntések után a területnagyobbodások következtében nagymértékben megnövekedett. Így érthető, ha a nemzetgyűlés 1945. decemberi ülésszakán egyik központi kérdés a közigazgatás megtisztítása és a leépítés együttesen jelentkezett.

Révai József nemzetgyűlési beszédében a közigazgatási változások szükségességét három pontban határozta meg: 1. Gazdasági. A közigazgatási apparátus egyharmaddal nagyobb, mint a háború előtti Magyarországé. „Ha rendet akarunk teremteni az államháztartásban. . ., akkor elengedhetetlenül szükséges, hogy legalább az államapparátus 30%-át leépítsük." 2. Politikai. „A magyar demokrácia nincs és nem is lehet biztosítva, nem lehet szilárd addig. . ., míg a magyar demokráciának államgépezetében azok ülnek, akik 25 éven keresztül kiszolgálták a Horthy-rendszert." 3. A demokrácia kötelessége és érdeke, hogy szabaddá tegye az utat a nép fiai számára, munkások és parasztok számára a közigazgatásban.[165]

E célkitűzésekkel nemcsak a koalíciós pártok baloldala értett egyet (Tildy Zoltán, Szakasits Árpád, Veres Péter), de – mint a nemzetgyűlési vita mutatta – a Baloldali Blokk pártjainak centrumában, ill. jobbszárnyán elhelyezkedett politikusok is.[166]

A B-lista rendelet megjelenését éles harc előzte meg. A jobboldali erők tőlük telhetőleg igyekeztek megakadályozni, ill. később megkísérelték felhasználni a közigazgatásban levő új demokratikus elemek kiszorítására. Ezt

tükrözi a kisgazdapárt debreceni nagygyűlésének határozata, amelyet Nagy Ferencnek küldtek el. Érveik a közigazgatás megtisztítása ellen: 1. az államosítások újabb tisztviselői szükségletet jelentenek, 2. a munkáspártok pártpolitikai célra használják a B-listázást, hogy benyomják embereiket az államgépezetbe, 3. halasszák el a rendelet bevezetését a békekötés utáni időkre. El kell bocsátani – írták – mindazokat, akik politikai megbízhatóságuk folytán a demokráciában álláshoz jutottak, de az elnyert állás betöltéséhez szükséges szakképzettséget nem szerezték meg.[167]

1946 elején a nemzeti bizottságok újra aktivizálódtak. Budapesten több kerületben határozatot hoznak, amelyek értelmében a kerületi adminisztráció (előjáróság, rendőrség, közellátás, iskolák tanszemélyzete stb.) csökkentésével kapcsolatos B-listák összeállításánál a kezdeményezés, a javaslat esetleges módosításának jogát a nemzeti bizottság magának tartja fenn: lényegében tehát az államapparátus leépítésével kapcsolatos munkát működési területén a saját hatáskörébe vonja.[168] Az Országos Nemzeti Bizottsághoz 1946. március 4-ig 68 városi, kerületi és vidéki nemzeti bizottság írt beadványt, amelyben hathatós intézkedést, beavatkozást követelnek.[169]

A közalkalmazottak szakszervezetének helyi szervezetei is hasonló igénnyel léptek fel. A szakszervezet főtitkára mind a miniszterelnökhöz, mind a Szakszervezeti Tanács főtitkárához írt beadványában azt az igényt fejezte ki, hogy a szakszervezet „javaslatainak figyelembevételét rendeletileg" biztosítsák.[170]

A baloldali erők nyomására a B-listázással foglalkozó 5000/1946. M. E. sz. rendelet[171] a B-listázó bizottságok összetételére vonatkozóan akként intézkedett, hogy a bizottságok elnökét a miniszterelnök, egyik tagját az illetékes miniszter, másik tagját a Szakszervezeti Tanács jelölje ki. A demokratikus erők befolyása a bizottságokban erősödött. Közhivatalnokok elbocsátására indokolt javaslatot a szakszervezeti szervek és a helyi nemzeti bizottságok is tehettek. A rendelet szerint a közszolgálati alkalmazottak létszámát olyan mértékben kellett csökkenteni, hogy az egyes tárcák létszáma ne haladja meg az 1937–1938-as költségvetési évben alkalmazott tisztviselők 90%-át. A rendelet alapján a tényleges szolgálatból el kellett bocsátani azokat:

a) akiknek hivatali működése az ország demokratikus szellemű újjáalakítását tevőlegesen nem szolgálja:

b) akik a hivatalukkal járó feladatok kifogástalan elvégzéséhez szükséges rátermettség vagy szorgalom hiánya miatt szolgálatukat a megkívánt mértékben nem látják el.

Ha az előbbi bekezdés alapján történt elbocsátásokkal a közszolgálati alkalmazottak létszáma még nem csökkent a megszabott keretek közé, ennek eléréséig elmarasztalás nélkül, végkielégítéssel, de el kell állásából küldeni azokat a közszolgálati alkalmazottakat is, akik a hivatali tennivalók ellátása szempontjából nélkülözhetőknek bizonyultak.

A rendelet kimondta, hogy az elbocsátás nem lehet a más életpályán való

elhelyezkedésnek akadálya. A Szakszervezeti Tanácsot ingyenes szaktanfolyamok szervezésére kötelezte, hogy az elbocsátott közhivatalnokok az általuk választott új foglalkozáshoz szükséges tudást elsajátíthassák.

A B-listázás eredménye nagymértékben függött az elbocsátásoknál döntő három tagú bizottságok összetételétől. Ezt a politikailag szemben álló erők jól felmérték. A Nagy Ferenc miniszterelnök által kinevezendő bizottsági tagok névsorának összeállításával dr. Vándor Ferencet bízták meg. Vándor a kincstári jogügyi igazgatósághoz tartozó alkalmazottak szakszervezeti csoportjának titkára volt, de jobboldali magatartása miatt a szakszervezet kisgazdapárti többsége is bizalmatlansági indítványt tett ellene, és leváltották. Az általa jelölt első csoport bizottsági tagjai között 62 olyan személy volt, akik ellen súlyos terhelő adatok érkeztek a Szakszervezeti Tanácshoz, és akik a tisztogatást előkészítő bizottságok listáin mint elbocsátandók szerepeltek.[172] Ez ellen a Szakszervezeti Tanács és a munkáspártok tiltakoztak. A bizottság összetétele miatt kialakult ellentétek következtében előfordult, hogy egyes helyeken már befejezték a B-listázást (pl. Közlekedésügyi Minisztérium), másutt még el sem kezdték (pl. Pénzügyminisztérium).

A B-listázó bizottságok kialakítása során a demokratikus erők az esetek többségében érvényesíteni tudták politikai célkitűzéseiket.

Az MKP vezetése gondot fordított arra, hogy a szakszervezetek által delegált kommunista bizottsági tagok alkalmasak is legyenek e munkára. A káderosztály az eredetileg javasoltak jelentős részét alkalmatlannak találta. Apró Antal a kommunista szakszervezeti funkcionáriusoknak 1946. április 8-i értekezletén új, megfelelő személyek – titkárok, vezetőségi tagok – beállításának szükségességét vetette fel.[173] A két munkáspárt összekötő bizottsága pedig egyeztette a közigazgatás megtisztításával kapcsolatos feladatokat. Megoldása a Baloldali Blokk egyik központi követelésévé vált.

A B-listázást más atmoszférában hajtották végre, mint az igazolásokat. A dolgozó tömegek, a baloldali pártok, a nemzeti bizottságok a közhivatalnokoknak a felszabadulás utáni tevékenységét már megismerhették és értékelhették. Vidéken pl. a jegyzők jelentős része vagy passzívan reagált a földosztásra, vagy sok helyen gátolta végrehajtását. Amikor pedig a kisgazdapárt 1945-ös választási sikere után a földbirtokosok megindították harcukat birtokaik egy részének visszaszerzésére, ehhez segítséget kaptak a közigazgatás reakciós elemeitől.[174] Városokban és falun sok helyütt a közellátás biztosítását szabotálták.[175] A dolgozó tömegek saját tapasztalatuk alapján győződhettek meg a közigazgatás megtisztításának szükségességéről és elkerülhetetlenségéről. Az elégedetlenség az ország nagy részén 1946 januárjától népmozgalmak kibontakozásához, köztisztviselők elleni tüntetésekhez vezetett.[176]

Mindezek mellett figyelembe kellett venni a következő tényezőket is. A politikai küzdelmek során az erők egyre inkább polarizálódtak. A kisgazdapárt vezetése ekkor már egyértelműen a burzsoá restaurációt szol-

gálta. Emellett az SZDP-ben is aktivizálódtak és erősödtek a jobboldali szociáldemokrata irányvonal hívei.

A B-listázás előtt a közalkalmazottak tömegesen jelentkeztek a különböző koalíciós pártokba, hogy segítségükkel védelemhez jussanak. Az MKP vezetése határozatot hozott a közalkalmazottak tagfelvételének megszigorításáról: a köztisztviselőknek a központban kell jelentkezniük, és csak kivizsgálás után lehet őket a pártba felvenni.[177]

Az NPP Intéző Bizottsága 1946. május 14-i ülésén hasonló határozatot hozott.[178] Az SZDP és FKP nem hozott ilyen irányú döntést. Az SZDP-be 1946 tavaszán nagy számban léptek be közalkalmazottak, hogy e párt segítségével megtartsák hivatali állásukat.

Az MKP vezetősége levonva az igazolások tanulságait, készült fel a B-listázásokra. Felhívta a figyelmet: vigyázni kell arra, hogy ne csússzon a reakciós közigazgatás elleni harc egy újabb, az igazoló bizottságok munkájához hasonló vizsgálat vágányára. Nem papírokkal, tanúvallomásokkal kell bizonygatni, ki hogyan viselkedett a múltban, miért volt „kénytelen" munkahelyét elhagyni stb. A közhivatalnokoknak volt idejük egy év alatt bebizonyítani, hogy a demokrácia mellett vagy vele szemben állnak. A múlt mellett a jelenlegi magatartás is döntő, ezt kell vizsgálnunk. Ugyanakkor óvott attól is, hogy egyes vidékeken általános köztisztviselő-ellenes hangulat alakuljon ki.[179]

A nemzeti bizottságok éltek a B-lista rendelettel kapott jogaikkal, javaslatot dolgoztak ki az elbocsátandó közhivatalnokokra. Különösen fontos szerepük volt a Belügyminisztérium által felállított tisztogató bizottságok alá tartozó 79 000 személy megítélésében. Községi jegyzőket, járási főjegyzőket, vármegyei központi tisztviselőket, városi és kerületi előljáróságok hivatalnokait a nemzeti bizottságok tudták elbírálni politikai szempontból. Javaslataikat, mint elsőfokú döntéseket a belügyi B-listázó bizottságok túlnyomórészt figyelembe vették.

A közalkalmazottak szakszervezete is bekapcsolódott a B-listázás munkálataiba. A szakszervezet központja a helyi szervezeteknek 1946 áprilisában körlevelet küldött, amelyben kérték, hogy a szanálásokkal kapcsolatos javaslataikat adják át a központnak. A közalkalmazottak szakszervezete igyekezett elérni, hogy a Szakszervezeti Tanács által kiküldött bizottsági tagok szervezett baloldali közalkalmazottak legyenek. A miniszterelnök és az egyes szakminiszterek részéről kiküldött bizottsági tagoknak mintegy 35%-a volt a közalkalmazottak szakszervezetének a tagja.[180]

A B-listázás gyakorlati végrehajtása során – amely éles politikai küzdelmek közepette zajlott le –, míg a radikális baloldal minél nagyobb számú reakciós köztisztviselő elbocsátására törekedett, addig a kisgazdapárt jobbszárnya az államapparátus retrográd erőinek védelmére összpontosította erejét. Az államigazgatás vezető beosztású, konzervatív elemeinek, bár szórványosan, de sikerült baloldali, szocialista és kommunista közhivatalnoko-

kat is leépíteniük.[181] A B-listázó bizottságok túlnyomó többsége azonban – az eredeti célkitűzéseknek megfelelően – antidemokratikus elemektől tisztította meg az államgépezetet.

Menet közben kiderült, hogy olyan közhivatalnokokat is elbocsátottak, akiknek demokratikus magatartásához, megfelelő szakmai munkájához semmi kétség sem fért. Rajk László belügyminiszter az országgyűlés 1946. július 24-i ülésén foglalkozott ezekkel a méltánytalan esetekkel. Bírálva őket kijelentette, hogy ilyen nagy tömegjellegű munka elvégzésénél elkerülhetetlen, hogy egy bizonyos hibaarányszám csússzék be a végrehajtásba. Javaslatot tett a méltánytalan és sérelmezett esetek revíziójára.[182]

A leépítések során meglevő túlkapásokat a Sulyok vezette Magyar Szabadságpárt képviselője, Drózdy Győző, az országgyűlésen – a kisgazdapárti képviselők jelentős részének támogatása mellett – a közigazgatás megtisztítása elleni általános politikai támadásra használta fel.[183] A Baloldali Blokk pártjainak képviselői heves vitákon védték meg a közigazgatás demokratizálásának szükségességét.[184] Kővágó József kisgazdapárti polgármesternek Rajk Lászlóhoz írt jelentése szerint a rendeletek értelmében a székesfőváros közigazgatási alkalmazottai közül 3485 személyt lehetett volna elbocsátani. A valóban eltávolítottak száma 4233 fő volt. „Ezzel a létszámmal – írta Kővágó – a közigazgatás menetéért a felelősséget vállalni nem tudom."[185] A pénzügyi vonalon – ahol a legtöbb zavar keletkezett – a polgármester kérésére 134 B-listára helyezett tisztviselőt átmenetileg visszatartottak.[186]

Egyes községekben még súlyosabb problémák is keletkeztek: a községházáról mindenkit B-listáztak.[187] Amikor a Belügyminisztérium az ilyen esetekről tudomást szerzett, különféle megoldásokkal (áthelyezés, kirendelés stb.) igyekezett a közigazgatás átmeneti zökkenőit rendezni.[188] A B-listázáskor előforduló igazságtalanságok korrigálását, valamint a közigazgatás egészséges működésének rendezését szolgálta a minisztertanács 1946. július 30-án hozott rendelete, amelyet az elbocsátások felülvizsgálatának tárgyában hozott. E rendelet értelmében tárcánként az elbocsátott köztisztviselők 10%-át lehetett visszavenni.

Rajk László az MKP III. kongresszusán a B-listázás eredményeit úgy értékelte, hogy komoly vérveszteség érte a reakciót, hiszen „legalábbis 50 000–60 000 reakciós köztisztviselőt távolítottak el az államgépezetből... Nem vitás, történtek vagy történhettek visszaélések, hibák, s mondjuk még felháborító igazságtalanságok is a B-listázások folyamán. De mennyi lehet ezeknek a száma? Legyünk mértéktelenül bőkezűek, számoljunk 5 – 10%-ot. Még mindig elbocsátottunk 45 000–50 000 reakciós köztisztviselőt, akik megérdemelték elbocsátásukat. Minden valóban megesett egyéni sérelem mellett – amit orvosolni kell és orvosolni lehet – a B-listázás tehát az államhatalom szerveinek további demokratizálását jelentette."[189]

A politikai jobboldal felmérte a vérveszteséget, a haladó erők sikerét. Ezért a kisgazdapárt vezetőit tették felelőssé. A kisgazdapárt budapesti

kerületi elnökei elkeseredetten bírálták a pártvezetést, „mert engedett a marxista pártok nyomásának", hagyta, hogy a bizottságokban a kisgazdapárt tagjai intézményesen kisebbségben legyenek. „A B-listázás kapcsán, amely az értelmiségi rétegekhez tartozó polgárokat egzisztenciájukban érinti, a párt belement abba, hogy a szakszervezeti küldött benne legyen a döntő bizottságban, anélkül, hogy paritásos alapon polgári oldalról is megfelelő ellensúlyról gondoskodott volna."[190]

A tisztogatás és leépítés után a Magyar Kommunista Párt vezetése felmérte az államigazgatás összetételében létrejött új helyzetet. „A közalkalmazottak – értékelte a *Társadalmi Szemlé*ben írott cikkében Zöld Sándor – megközelíthető pontossággal négy csoportra oszthatók:

A felszabadulás óta szolgálatot teljesítő demokratikus köztisztviselők csoportjára, akiknek száma viszonylagosan, tekintélye és súlya abszolút értelemben a tisztogatás következtében megnövekedett;

a régi, de a felszabadulás után demokratikussá fejlődő közalkalmazottak csoportjára, akiknek kialakuló demokratikus meggyőződését a reakciós hivatalnoktársak mindennap megújuló támadásai nem gyengítik többé;

a harmadik, a legnagyobb csoportot azok az elemek alkotják, akik az elmúlt 25 évben nem exponálták magukat különösebben sem Horthyék, sem Szálasiék mellett, de, akiknek világnézetén, felfogásán az elmúlt másfél esztendő nem sokat változtatott, akik a felszabadulás óta hallgatásukkal vagy megjegyzéseikkel, inkább vontatott, mint lelkes munkájukkal a termékeny talaj szerepét töltötték be a most eltávolítottak számára;

egy szűk csoportra, amelynek elemei semmiben nem különböznek az eltávolítottaktól, csupán a leépítés fenyegető hírére ügyesebben helyezkedtek. Ezeknek öntudata, bátorsága a bennmaradás következtében megnövekedett, és ha csökkent is számban, de az eltávolítottak szerepét, világnézetét és módszereit magukévá teszik és vállalják."[191]

A népi demokratikus erők küzdelme az államhatalomban való döntő részesedésért, a közigazgatás demokratizálásáért – a jelentős sikerek ellenére – a tisztogatással még nem zárult le.

Az államapparátus demokratizálásának – a B-listázás mellett – fontos feltétele volt, hogy új munkás- és parasztkádereket juttassanak be a közigazgatás különböző pozícióiba. A baloldali erők részleges eredményeket értek el. A *Szabad Nép* 1946. októberében arról ad hírt, hogy több mint 3000 alkalmassági vizsgát tett népi származású köztisztviselő jelölt végez közigazgatási tanfolyamot. Az egyik tanfolyam érettségivel volt egyenértékű, a másik jogi vagy államtudományi doktorátusnak felelt meg.

Az igazolások után a népi demokrácia baloldali erői általában nem kívántak újabb tömeges tisztogatást végrehajtani a szellemi dolgozók olyan kategóriái között, mint az orvosok, mérnökök, pedagógusok. Viták, egymástól eltérő javaslatok a nevelők B-listázásánál merültek fel. Ezért csak a pedagógusok B-listázásával foglalkozunk.

A baloldali erők egyetértettek ebben, hogy az oktatás ügye demokratikusabb szellemű, szociálisabban gondolkodó pedagógusokat igényel. Az igazolások után mind a sajtóban, mind a parlamentben éles bírálatok érték a nevelőket és az oktatásügyet irányító vezetőket. Különösen az SZDP lapjában jelentek meg sorozatban bíráló cikkek,[192] de az ellenzéki MRP hetilapjában is. Az MKP képviselője, Gyenes Antal, 1946 tavaszán interpellált a miniszterhez, hogy több iskolában, különösen az egyházi középiskolákban, demokráciaellenes propaganda, sőt fasiszta összeesküvés folyik.[193] Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter – bár a vizsgálatok után egyes megállapításokat helytelenített, túlzónak tartott – jelentős részük igazságát elismerte.[194]

Amikor a B-listázás előtt felmerült az antidemokratikus pedagógusok elleni adminisztratív lépések szükségessége, a haladó erők eltérő következtetésre jutottak. A Szociáldemokrata Párton belül voltak olyan kultúrpolitikusok, akik jelentős tisztogatást követeltek. „Mondjuk ki kereken – írta Bóka László – az az oktató személyzet, aki maga nem demokratikus, nem alkalmas arra, hogy a demokratikus Magyarországon oktasson... Az elnézés, az óvatosság, a gyáván fontolgató kímélet: új bűnök s még kegyetlenebb bűnhődés melegágya lehet és lesz is." Felvetette, mi lesz, ha egy radikálisabb tisztogatás után kiviláglik, hogy még a kevésnél is kevesebb oktatószemélyzet marad. Javaslata: összevont osztályok szervezése, helyettesítéssel megoldott tanítás, megbízott előadókkal betöltött tanszékek, túlórázással működtetett ügyosztályok.[195] E javaslat az SZDP-n belül is ellenzésre talált.[196]

Az oktatószemélyzettel kapcsolatos politikai problémákat a munkáspártok nem tagadták, bár a pedagógusokat feltétlenül pozitívabban értékelték, mint a múlt rezsimből átöröklött közhivatalnokokat. De a németországihoz hasonló lépésekhez nem kívántak folyamodni.[197] A nevelőhiány – a legminimálisabb igények szerint is – 5000–6000 fő volt.

Az iskolai osztályok további megosztása nem volt lehetséges. 1946 tavaszán a teljesen osztott iskolák aránya 9,3%, az osztatlanoké 43%, a részben osztott iskoláké pedig 47% volt. A nevelők túlterheltsége, a pedagógusok kis létszáma következtében az alsó- és középfokú oktatásban helyettesítéssel nem lehetett megoldani a tanítást. E helyzetet értékelve az MKP Értelmiségi Bizottságának titkára a pártvezetőséghez írott feljegyzésében fellépett a leépítések ellen, mert ezt szerinte „csak a demokrácia első nagy vívmányának, az általános iskolának a feláldozásával érhetjük el". Ez csak a minisztérium és a tanügyigazgatás területén lehetséges.[198]

A B-lista rendelet külön kimondta, hogy a tanítóságra nem érvényesek a számszerű leépítés általános alapelvei. Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter nyilatkozata is hangsúlyozta, hogy ők kivételes elbánásban részesülnek. A közép- és középfokú iskolai tanárok létszámát azonban – szerinte – az 1938-as létszám 90%-ában kell megállapítani.[199]

A B-listázás az igazolással ellentétben némileg jelentősebb változást hozott az oktatószemélyzet összetételében. Béki Ernő a szakszervezet főtitkára szerint a leépítés országos átlagban nem tett ki többet 3–4%-nál. Ezt az arányt a fővárosi középiskolákban végrehajtott létszámcsökkentés erősen meghaladta – mintegy 10–11%-os volt.[200] A fellebbezések után e számarány csökkenhetett.

Mindezeknél súlyosabb probléma volt az, hogy nem következett be lényegesebb változás az oktatásügyet irányító szervekben, elsősorban a többszörösére felduzzasztott Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban. Ezért bizonyos felelősség terhelte a minisztérium vezetését.[201] Keresztury Dezső 1946 őszén lemondott, de 1947 márciusáig, Ortutay Gyula kinevezéséig ő vezette a minisztériumot.

A több hónapos huzavona elsősorban azzal függött össze, hogy – bár az NPP kiemelkedő írókat, kultúrpolitikusokat javasolt miniszternek – az FKP vezetősége visszautasította a javaslatokat. Ragaszkodott ahhoz, hogy Magyarországon csak katolikus kultuszminiszter nevezhető ki. A politikai erőviszonyok általános változásával, Ortutay Gyula miniszteri kinevezésével az oktatásügyet irányító apparátusban is fokozatos balratolódás kezdett kibontakozni.

A B-listázás – szemben az igazolásokkal – alapjában eredményesnek könyvelhető el. Gyengítette az FKP pozícióit, a polgári jobboldalt. Bebizonyosodott, hogy az FKP nem tudta és nem tudja megvédeni a közigazgatási reakciót. Megkezdődött a köztisztviselők fokozatos átáramlása az SZDP-be, ami ellentmondásai ellenére is előrelépést jelentett. Emellett az államapparátus leépítése gazdaságilag is jelentős tényezővé vált, mert egyik céljának megfelelően elősegítette a stabilizáció sikerét.

A B-listázás egyik feltétele volt a közigazgatás demokratizálásának. Gyökeres baloldali fordulathoz még nem vezetett és nem is vezethetett. Ehhez a közhivatalnokok közötti politikai munka további fejlesztésére, az államapparátusnak új, népi káderekkel való tömegesebb megerősítésére volt szükség. A mérleg negatív oldalához tartozott, hogy a leépítések családtagokkal együtt 200 000–250 000 embert érintettek. Ezt sikerült úgy beállítani az FKP-nak és a polgári jobboldalnak, mintha az MKP és a népi demokrácia baloldala értelmiségellenes lépése lenne. Ennek a szemléletnek az ellensúlyozása hosszabb időt vett igénybe.

III. A nemzetközi osztályharc kiéleződése és a belső társadalmi változások hatása az értelmiségen belül kibontakozó fordulatra (1946 őszétől 1947 nyaráig)

1946 tavaszától fokozatosan kibontakozott a hidegháború. A világpolitikai légkör egyre mérgezettebbé vált. A nemzetközi erők polarizálódtak.

Magyarországon 1946 tavasza óta – miután a Baloldali Blokk ellentámadása sikerrel járt – a szemben álló erők között ideiglenesen erőegyensúly alakult ki.[1] A koalíciós kormányzás fennmaradt. Ezt sem a Baloldali Blokk pártjai, sem a kisgazdapárt vezetősége nem akarta felszámolni. A szemben álló erők eltérő céljaikat – a forradalmi folyamat előrevitelét, ill. visszatartását – a koalíciós forma keretein belül kívánták megvalósítani. A gyökeresen eltérő célkitűzések következtében a koalíció válsága krónikussá mélyült. A baloldali erők azt akarták elérni, hogy a kisgazdapárt szakítson jobbszárnyával, váljék valóban a középparasztság és más középrétegek pártjává, és támogassa a további társadalomátalakító lépéseket (államosítások stb.). A kisgazdapárt centruma együtt a burzsoá jobbszárnnyal – bár egyes kérdésekben ellentét is volt köztük – „a demokrácia polgáriasabb formája" (Nagy Ferenc kifejezése) céljából az állam végrehajtó szerveiben túlsúlyra, a Baloldali Blokk pártjainak – különösen a kommunista pártnak – a hatalmi szervekben való meggyengítésére törekedett.

Az MKP III. kongresszusa – amely 1946. szeptember 28. és október 1. között ülésezett – az adott helyzetben a párt célkitűzéseit, a népi demokratikus fejlődés perspektíváját a szocializmus felé haladás viszonylag békés, a polgárháborút elkerülő útjában jelölte meg.[2] A párt vezetői a népi demokrácia fejlődésének sajátosságát abban látták, hogy a munkásosztály már a hatalomért folyó harc időszakában is széles középrétegeket (parasztság, értelmiség, városi kispolgárság) nyerhet meg a többpártrendszer keretein belül. „...új utakon akarunk haladni a szocializmus felé, olyan utakon, amelyek az egész dolgozó nemzet számára *könnyebbé, fájdalommentesebbé* teszik a szocializmushoz vezető átmenetet... Ez a haladás a szocializmus felé kétségkívül lassúbb, mint az a haladás, amelynek útján jártunk 1919-ben, de mi ... szívesen megyünk az *értelmiség* (kiemelések tőlem – *J. M.*), a parasztság, a kisemberek, tehát az egész dolgozó nemzet kedvéért lassabban, de

fájdalommentesebben a szocializmushoz, mint gyorsabban, de véres polgárháború árán."[3]

A párt vezetősége – helyesen – a társadalmi átalakulásért folyó harcban meghatározó szerepet a munkásosztály szövetségesei közül a dolgozó parasztságnak tulajdonított: ez lévén a legnagyobb létszámú társadalmi réteg, szerepe éppen ezért jelentős.

Az értelmiség állásfoglalása azonban nem volt lebecsülhető: megkönnyíthette vagy megnehezíthette, gyorsíthatta vagy lassíthatta a népi demokratikus átalakulást. Az értelmiség támogatásával – Lenin szavaival élve – „az új társadalmi rendszer szülési fájdalmai lényegesen rövidebb ideig fognak tartani és enyhébbek"[4] lehetnek. Az MKP III. kongresszusa abból indult ki, hogy nem elégedhet meg az értelmiség leghaladottabb elitjének csatlakozásával, hanem a társadalmi átalakulás érdekében az értelmiségi tömegek összefogását igényelte.

A kisgazdapártnak egyre inkább összefonódó centruma és jobbszárnya 1946 őszén találta alkalmasnak az időt a koncentrált támadásra, az erőviszonyok megváltoztatására. Kővágó Józsefnek, a kisgazdapárt volt budapesti polgármesterének visszaemlékezése szerint[5] ezt a következő adottságok tették lehetővé: támaszkodhattak a tömegek hagyományos szovjet- és kommunistaellenes érzelmeire; a kisgazdapárt többségének harckészségére, hogy a „meghunyászkodást erélyes politika inaugurálása váltsa fel"; a parlament kisgazdapárti vezetésére, Varga Béla elnöklete alatt; Nagy Ferenc, aki népszerű a parasztság körében, s „aki maga is érezte, hogy keményebb politika nélkül a párt elveszti a nemzet bizalmát", aki mint miniszterelnök az államhatalom jelentős részét a kezében tartotta. A fentieken túlmenően – a cikk tanúsága szerint – a párt jobbszárnya a politikai helyzet kiéleződése esetén a kibontakozó hidegháború légkörében nyugati segítséget várt.

A kisgazdapárt vezetése az értelmiség és a városi kispolgárság mellett elsősorban a parasztság egy részének elégedetlenségére épített[6] – amely összefüggött a stabilizáció után kialakult agrárollóval –, és amelyet természetesen mesterségesen szítottak tovább.

Ezt a helyzetet figyelembe véve az FKP irányítását a kompromisszumok keresése helyett inkább a megmerevedés jellemezte. Emellett számításba kell venni, hogy nemcsak az FKP rendelkezett „kedvező adottságokkal", hanem az MKP vezette baloldal is, amely mögött ott állt a reakció visszaszorításának, a föld megvédésének, a közigazgatás megtisztításának, a stabilizációnak a sikere is.

A feszültebbé váló helyzetre jellemző Révai értékelése, amely az MKP szakszervezeti nagyaktíva-ülésén, 1946. november 20-án hangzott el. „A pártközi tárgyalások nagyon unalmasak, elvtársak, mert 6 hónapja mindig ugyanazt a kérdést tárgyaljuk. Így tovább nem mehet, előbb-utóbb sor kerül a kocsi felborítására."[7] Ezt a helyzetet így érzékelte Bibó István: „a

koalíció... sokkal merevebben működik, mint azelőtt, kevesebb benne a kölcsönös készség és erősebben érvényesül az »ennyit adok, ennyit kapok« szelleme... Helyenként egészen komolynak látszanak a koalíció bekövetkező *szakadásának* (kiemelés *Bibó*tól) jelei."[8] Bár a „robbanás felelősségét" mindkét oldal el akarta kerülni, a polarizálódás talán az objektív szükségszerűségnél gyorsabban, az MKP III. kongresszusán vártnál hamarabb kezdett kibontakozni: a politikai indítékokat figyelembe véve az események felgyorsulóban voltak.

Az értelmiség magatartását a kibontakozó polarizáció idején a hatalmi harc alakulása mellett, sokszor ezzel összefüggésben, a következő tényezők befolyásolták: a külpolitikai kérdések közül különösen a békeszerződésre való reagálás; a belpolitikai kérdések közül az életkörülményeik alakulása; a baloldal, ezen belül az MKP tevékenysége az értelmiség soraiban; végül, de nem utolsósorban a társadalmi fejlődés távlatainak megítélése. Ezért e kérdéskörrel külön fejezetrészben foglalkozom.

1. Az értelmiség magatartását befolyásoló tényezők a kiélezett politikai küzdelmek hónapjaiban

Békeszerződés – pártok – értelmiség

1945 őszétől politikai életünk egyik központi kérdésévé vált a megkötendő békeszerződés. A társadalmi-politikai életben a bizonytalanság és ideiglenesség megszüntetését, ill. az életkörülmények megjavítását remélték a békeszerződés aláírásától.[9]

Lényeges, hazánk múltját, jelenét és jövőjét egyaránt érintő kérdések merültek fel, olyan döntésekről, amelyek Magyarország területi nagyságát, a szomszédos államokban élő magyarság sorsát, a magyar jóvátétel nagyságát – és ennek révén az ország gazdasági helyzetét érintették.

A felszabadulástól kezdve a sajtóban sűrűn előtérbe került Magyarország háborús szerepe, a közelmúlt történelmi eseményeinek értékelése. Szórványosan a kollektív felelősség differenciálatlan megítélése is hangot kapott. „Be kell látnunk, hogy a múlt bűneiért mindnyájan felelősek vagyunk: szegények és gazdagok, vezetők és vezetettek, urak és parasztok, elnyomók és elnyomottak."[10]

E helytelen, ritkán előforduló értékelésekkel szemben a munkáspárti vezetők reálisan megkülönböztették a dolgozó tömegeket az uralkodó erőktől, és az uralkodó osztályok háborús felelősségét hangsúlyozták. Hivatkoztak a nemzeti felelősségérzetre is. A nemzeti felelősségnek azok adtak hangot – általában a munkáspártiak és más antifasiszták –, akik igyekeztek mindent megtenni a népért, a nemzeti becsületért. Ugyanakkor a magyarsággal szembeni rosszindulatnak bélyegezték meg e szemléletet olyanok, akiknek azért sem lehetett tiszta a lelkiismeretük, mert maguk

is hozzájárultak a nemzeti katasztrófához. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a fasizmus ellen harcoló, áldozatot vállaló, demokratikus meggyőződésű személyek is vallottak hasonló nézeteket. Kovács Imre választási beszédében elítélte, „hogy nemzeti kisebbrendűségi érzést verjenek belénk". „Déli szomszédunktól eltekintve, amely valóban heroikus harcot folytatott szabadságáért, egyetlen más nép sem harcolt különbül a németek ellen mint mi."[11] Illyés Gyula is a Kovács Imre által jelzett veszély miatt ragadott tollat.[12]

Nálunk a történelmi helyzet (Trianon stb.) nehezítette a helyes felismerést, a lakosság jelentős – főleg értelmiségi – részére ezért jellemző volt a történeti illúziók melengetése, a közelmúlt megszépítése. A béketárgyaláson Magyarország háborús szerepe is előtérbe került. Erre pedig inkább illett Bibó István ténymegállapítása, mint Kovács Imréé. „Béketárgyalásról lévén szó, természetesen a közelmúlt viselt dolgain van a hangsúly: az országot a fasizmusnak apránként eladó és a fasizmus által gyújtott tűzvészben a maga pecsenyéjét sütögető aljas és kisszerű külpolitikán, a jugoszláv–magyar barátsági szerződés felrúgásán, az újvidéki vérfürdőn, a saját üzemben végrehajtott kezdeti zsidóüldözéseknek méreteiben korlátozott, de kisszerűségében mély erkölcsi korrumpálódást eláruló látványán, a németek által végrehajtott szörnyűséges deportálások és mészárlások melletti többékevésbé passzív asszisztencián és végül azon az ájult bénaságon és tehetetlenségen, amellyel a németekkel való együtthaladás végzetes voltára későn, de elég világosan rádöbbent nemzet a harc utolsó fázisában a maga kifosztását és földretiprását tehetetlenül eltűrte."[13]

Az MKP részéről Révai József foglalt állást alapvető kérdésekben az 1945. évi karácsonyi cikkében. Bírálta a magyarországi reakció előretörését, amelynek hatása: a szomszéd népek tartózkodóbb, sőt hidegebb magatartása irányunkban. Felhívta a figyelmet a sovinizmus veszélyére. Irreálisnak tartotta az etnikai elv betartásának követelését. Külpolitikánk alapja: összefogás a szomszéd népekkel. Vissza kell térni a kossuthi gondolathoz. Nem távoli nagyhatalmak kegyeit kell keresni, hanem a szomszéd népek barátságát. Ugyanakkor – más pártokhoz hasonlóan – szigorúan elítélte a szlovákiai magyarok üldözését, követelte a magyar kisebbség nemzeti, politikai, gazdasági, kulturális egyenjogúságának biztosítását. „A magyar demokrácia – ha nemzeti demokrácia akar lenni – nem járulhat hozzá ahhoz, hogy 600 000 magyart – persze nem számítva a fasiszta bűnösöket – kiűzzenek ősi lakhelyéről." A romániai helyi közigazgatás magyarellenes politikáját bírálóan állította szembe Groza kormányának demokratikus irányvonalával.[14]

A szociáldemokrata sajtó helyeselte Révai írását. Ugyanakkor szemére vetették Révainak, hogy amikor már hónapokkal ezelőtt figyelmeztettek „a szellemi élet különböző oldalain mutatkozó veszedelmes jelenségekre", akkor bizonyos idegenkedéssel fogadták aggályaikat.[15]

A nacionalista tendenciák elsősorban a kisgazdapárt jobbszárnyát jellemezték. A kibontakozó béketárgyalások idején Sulyok Dezső a parlamentben nyílt soviniszta uszításba kezdett. Területi követeléseink jogosságaival indokolta háborús szereplésünket. Irredenta jellegű gondolatai és követelései a demokratikus baloldal tiltakozását váltotta ki.[16] A kisgazdapárt vezetősége is kénytelen volt nyilvánosan elhatárolni magát Sulyok véleményétől.

A kisgazdapárton belüli jobboldali erők helytelenítették a pártvezetés politikáját. Egy bizalmas jelentés, amelyet az FKP vezetőségének írtak, a párt álláspontját a békekötés kérdésében lagymatagnak ítélte meg. Helytelenítette „Sulyok hazafias beszédének dezavuálását". Révai karácsonyi írását „hazaárulással határos kijelentéseknek" minősítette. Azzal érvelt, hogy „Wilson, Lloyd George és Millerand később maguk is belátták, hogy a magyar kérdést illetőleg megtévesztés áldozatai voltak".[17]

Egy ügyvéd azt javasolta, hogy „1944. március 19-ét a magyar dicsőség napjának kell feltüntetni. Ugyanis a magyar nép magatartásával ezen a napon kényszerítette a »baráti« és »szövetséges« Németországot, hogy az ugyancsak »baráti« és »szövetséges« Magyarországot fegyveresen megszállja. Ezáltal a magyar nép olyan világraszóló erkölcsi vereséget mért a németekre, amely kihatásaiban talán még a sztálingrádi vereségnél is jelentősebb volt. Ha összeszedjük azokat a kiemelkedő eseményeket, amelyek a demokratikus hatalmak győzelmét elősegítették (mint Sztálingrád, afrikai partraszállás stb.), 1944. március 19-ének eseménye feltétlenül köztük van, ha ugyan nem emelkedik ezen események fölé." Javasolta e gondolat szakértőkkel való kidolgozását, a békekonferencián való felhasználását.[18] Egy vidéki gimnázium igazgatójának, a helyi Nemzeti Bizottság elnökének vívódó, néhány vonatkozásban reális levele, a békekötés aláírásának elutasítását javasolta, „Ti, mint a magyar demokratikus köztársaság kormánya, nem fogadhattok el újabb Trianont, vagy még ennél is rosszabb helyzetet. Tűrni kell egy esetleg ránk kényszerített békét, de elismerni, aláírni nem szabad." Csak népszavazás adhat erre felhatalmazást.[19]

Különösen fontos volt a pedagógusok állásfoglalása: a magyar gyermekek, fiatalok százezreit befolyásolhatták. Simon László államtitkár (SZDP-tag) már a békeszerződéssel kapcsolatos vita elején felhívta a figyelmet a nevelők felelősségére: „időszerűvé teszi ezt a kérdést a nevelők számára az az eléggé el nem ítélhető mód, ahogyan az elmúlt 25 év alatt éppen ezt a problémát a területi, nemzetiségi kérdést a leplezett, majd leplezetlen nemzetgyilkos imperializmus céljaira használták fel. Mert ha valamiben vétkesek a történtekért a magyar nevelők, éppen abban tévelygetek a legelítélendőbb módon, hogy ők is együtt fújták a harsonákat a rosszhiszemű vagy kába uszítókkal."[20] A szélesebb körű értelmiség szemléletéről a pedagógus átképzés – még e fejezetben részletezett – sokszínű vitái adnak sokoldalúbb képet.

A legváltozatosabb megítéléssel a parasztpártban találkoztunk. Ez részben összefügg azzal, hogy e párt különböző szárnyakra szakadt. A helyzetet

reálisan értékelő vélemények váltakoznak időnként indokolatlan pesszimizmussal és ennek ellentéteként megokolatlan illúziókkal is. Kovács Imre támadta Révai József karácsonyi írását és mazochistának bélyegezte. „A nemzeti kisebbrendűség érzését ki akarjuk és ki fogjuk heverni" – hangoztatta.[21] Néhány hét múlva látták, hogy a közvélemény hangulata helytelen irányba tolódik. A párt sajtója felhív a sovinizmus veszélyére és a középosztály szerepére e nézetek terjesztésében. „Politikai kérdésekben közvéleményünk beteg és eltorzult."[22] Veres Péter is úgy értékeli, hogy az értelmiség hajlamos a sovinizmusra.[23]

A béketárgyalások előtt 1946. április 9-én Nagy Ferenc, Szakasits Árpád, Gerő Ernő és Gyöngyösi János személyében kormányküldöttség utazott Moszkvába. Nagy Ferenc a parlamentben a tárgyalásokról a következőket mondta: „A magyar békecélok elsősorban a határainkon kívül élő magyarok jogos állampolgári érdekeinek megvédésére irányulnak, de érthető, hogy magukban foglalják a magyarság életfeltétele és a jövendő szempontjából nélkülözhetetlen területi igényeket is... Elmondhatjuk, hogy Moszkvában nyugodtan terjeszthettük elő a magyar békecélokat, azok iránt megértést tapasztaltunk."[24] A magyar kormányférfiak moszkvai látogatása után nyitott kérdésnek látszott a magyar–román határ, a Csehszlovákiából történő kitelepítések megszüntetése és a magyar kisebbség jogi helyzete. Révai Józsefnek, a Zeneakadémián tartott beszéde e kérdésekben ugyancsak optimizmust tükrözött. Újólag hangoztatta beszédében a „kétféle békeelőkészítést": 1. Horthy, Gömbös és Bárdossy részéről. 2. A Kommunisták Magyarországi Pártja részéről. A KMP szemben állt Trianonnal – mondta Révai. – „Ha Hitler ellen szövetkezünk Csehszlovákiával, ez korántsem jelentette volna Trianon elismerését. Ha a kiállás erkölcsi és politikai jogcímén felvetettük volna később a trianoni igazságtalanságok jóvátételét, egy európai újrakezdésnél sem politikai, sem morális alap nem lett volna e kívánságunk megtagadására." A magyar béke két fő célja: *a)* Mindent el kell követnünk a magyar kisebbségek nemzeti egyenjogúságának biztosítására. *b)* Reális határokon belül fel kell lépni egyéb igényekkel. Területi követelés Csehszlovákiával és Jugoszláviával szemben lehetetlen. „A legdöntőbb érvünk a béketárgyalásokon, hogy a magyar demokrácia nem az, ami a régi Magyarország volt."[25]

Az értelmiség körében az MKP széles körű propagandamunkát végzett a békekötés kérdésében álláspontjának kifejtésére. 12 nagyvárosban szerveztek ún. békeelőadásokat, amelyeken túlnyomórészt szellemi dolgozók vettek részt (300–600 hallgató). A legképzettebb értelmiségi előadók – Andics Erzsébet, Donáth Ferenc, Horváth Márton, Kállai Gyula, Mód Aladár, Molnár Erik, Szirmai István, Újhelyi Szilárd – előadásait általában érdeklődéssel hallgatták. Bár a hallgatóság utólagos véleményéről az előadói jelentésekben nem tudtak beszámolni, azt leszögezték, hogy „általában elfogadták okfejtésünket". Tanulságként megjegyezték: „Egyhangú kívánság ezek

után, hogy szerte az országban pesti, értelmiségi előadókkal tartsunk előadást"[26].

A politikai élet jobboldalán a Sulyok vezette Magyar Szabadságpárt, valamint az FKP jobboldala és centrumának egy része az MKP-nél, az SZDP-nél nagyobb mértékű területi igényekkel lépett fel. Ez jellemezte az NPP vezetőségének állásfoglalását is.

A Politikai Bizottság 1946. június 12-i ülésén Veres Péter hangsúlyozta, hogy a területi kérdést Románia és Csehszlovákia irányában egyaránt fel kell vetni. A Politikai Bizottság határozata: „Ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy ahol összefüggő területi egységben magyar lakosság van, azoknak a területeknek visszaadását a magyar békedelegáció kérje."[27] Néhány héttel hamarabb hozott határozatában – 1946. május 7-én – pedig felhatalmazást adtak a párt egyik vezetőjének, hogy az esetleg visszakerülő erdélyi területekre vonatkozóan megkezdje a pártszervezési munkálatok előkészítését.[28] A párt vezetése ugyanakkor elítélte a jobboldali mozgolódást, amely a békekötésre várt, hogy a koalíciót felbonthassa. Még Kovács Imre is „sötétbe ugrásnak", „kalandorpolitikának" tartotta e tendenciát: a nemzet lelkiismerete ellen vét – hangoztatta –, aki ki akarja használni politikai célokra a területi igényeink elutasítását[29].

A magyar kormány, a magyar nép hitt békecéljaink igazságában és méltányosságában. Közben a külügyminiszterek 1946. május 7-i párizsi értekezlete előzetes döntést hozott: egész Erdélyt Romániához tartozónak ítélték.

A magyar közvélemény jelentős része – nem utolsósorban a jobboldal propagandájának hatására – abban reménykedett, hogy területi érdekeinket a nyugati államok fogják képviselni a Szovjetunióval szemben. A magyar kormány küldöttsége: Nagy Ferenc, Rákosi Mátyás, Ries István és Gyöngyösi János békecéljaink támogatása érdekében 1946. június 8-án nyugati államokba is elutazott (Washington, London, Párizs). A nyugati út aztán eloszlatta az illúziókat. Nagy Ferenc az országgyűlésen mondott beszédében – amelyet joggal bíráltak azzal, hogy egyes részei ellentmondásban vannak egymással, a realitás és az illúziók keveredtek benne – a következőket mondotta: „A magyar politikai kérdéseket illetőleg azt a benyomást szereztük, hogy a nyugati hatalmak kormányai Délkelet-Európában elismerik a Szovjetunió kezdeményezési jogát mint olyan hatalmat, amely a legtöbb vért áldozta ezen a területen, és így megszerezte a jogot a kezdeményezésre. Így nem bizonyultak helytállónak azok a vélemények, amelyek azt tételezték fel, hogy a Szovjetunió és a nyugati hatalmak esetleges nézeteltéréseiből előny származhatnék a magyarságra."[30]

A párizsi békekonferencia 1946. június 30-tól október 17-ig tartott. A magyar kormány a négy nagyhatalom külügyminisztereihez írt jegyzékében végül is Erdély egy részének Magyarországhoz való visszacsatolását kérte, azt javasolta, hogy a visszacsatolandó területen a románok száma pontosan egyezzék a Romániának adott erdélyi terület magyarságának számá-

val. A magyar jegyzék a fegyverszüneti jegyzékre hivatkozott, amely csak ennyit állapított meg: „Erdély nagyobb részét Romániának kell adni." Magyarország visszautasította a 600 000 csehszlovákiai magyar áttelepítésére vonatkozó javaslatot, tekintettel a Magyarországon már végrehajtott földosztásra és a magyar ipar elszegényedésére.[31]

A békekonferenciáról érkező hírek jelezték, hogy kilátásaink rosszak, igényeinket nem teljesítik. Kemény vitát váltott ki az egyes pártok felelőssége. Eckhardt Sándor, a Demokrata Néppárt nevében bírálta a kormányt – végső soron a koalíciós pártokat –, mert nem volt képes olyan nagyhatalmi pártfogóra találni, amelyik megfelelő súllyal képviselte volna Magyarország érdekeit. Azt javasolta, hogy különösen Franciaország támogatását próbáljuk megnyerni.[32] Zsolt Béla a koalíciós pártokat azért hibáztatta, hogy nem voltak egységes békecéljaik, és „nagy hiba lenne, ha egységes külképviselet helyett pártok küldenének követeket", akik „főképp a hozzájuk közelálló pártokra építenék a magyar kapcsolatokat"[33]. A jobboldal koncentrált támadást intézett az MKP ellen – különösen Révai József 1945. karácsonyi cikkét hibáztatta –, mert szerintük rossz színben tüntette fel a demokráciát, ezzel kárt okozott a magyar béke ügyének.[34] A politikai baloldal ellenben azt vetette fel – több joggal –, hogy a hazai reakció előretörése volt hátrányos békekilátásainkra nézve. Elsősorban a Szovjetunió állásfoglalására gondoltak. „A jobboldal, a reakció feléledése, demokráciaellenes támadásai – írta Ortutay Gyula – veszélyeztetik a békét, kiderült, (hogy ez) nem belpolitikai szólam, hanem eleven, békeeredményeinket kártékonyan befolyásoló valóság."[35]

A végső döntés előtt a Szociáldemokrata Párt kiáltványt intézett minden ország szocialista pártjához, a Szakszervezetek Internacionáléjához, a világ szervezett munkásságához: „egyedül tudjátok megakadályozni azt, hogy nemzeti érzelmek sérelme és súlyos gazdasági hátrányok a magyar békeszerződésben megingathassák épülő demokráciánk alapjait. . ." „Ezekben a tragikus napokban a párizsi tárgyalásokon a demokrácia jelene és a szocializmus jövője forog kockán."[36] Különböző értelmiségi szervek és szervezetek – így a Magyar Művészeti Tanács is – drámai hangú kiáltványt intézett a békekonferenciához.[37] A béketárgyalásokról érkező híreket az értelmiségi szakszervezetek sok helyi szervezete, sok nemzeti bizottság tiltakozással fogadta.

Veres Péter a *Szabad Szó* 1946. szeptember 15-i számában részben a parasztság nyomasztó helyzete (rossz termés, agrárolló), valamint a kialakuló békeszerződés döntései miatt, keserűségtől áthatott cikket írt. A magyarság magára maradottságának érzése fájdalmas sorok leírására készteti: „A népek nemcsak a saját bűneikért, hibáikért szenvednek, hanem – ha gyengék, mások bűneiért és hibáiért is. A magyarság nemcsak saját sovinizmusának áldozata most, hanem a csehszlovákok és mások sovinizmusának áldozata lett. . . Ha már senki sem szeret bennünket: szeressük

legalább magunkat. Szeresse a magyar a magyart úgy és annyira, mint más népek teszik . . . senkinek gyarmata nem akarunk lenni és senki számára nem akarunk »bennszülöttek« lenni, még a bennszülött urak számára sem, hanem ha úgy tetszik, hát »eb ura fakó«."[38]

Az NPP Politikai Bizottságában Erdei bírálta Veres Péter írását, amelyben szerinte a nemzeti problematikát és a paraszti radikalizmust olyan egyensúlytalan módon fejezte ki, mintha megfeledkezett volna a paraszti radikalizmusról. „Az ország mai állapotában a cikk hatása nem az, amit mi el akarunk érni. Értelmiségi körökben olyan gátakat szakít fel, amit nem lehet összhangba hozni azzal a paraszti vonallal, amit eddig folytattunk."[39]

Még egy olyan nacionalista tendenciáktól mentes politikus is, mint Zsolt Béla hevesen tiltakozott a kialakuló békeszerződés döntései ellen. Különösen az ellen, hogy a „szlovákok akarják a magyarságot demokráciára tanítani" és újabb területeket (Csallóköz 5 községe) követelnek Magyarországtól: „Ne kívánja senki tőlünk, írta Zsolt, hogy a demokrácia diadalaként ünnepeljük és ünnepeltessük népünkkel azt a párizsi békét, amely alig veszi tudomásul az első világháborút követő imperialista békék tanulságait – még olyan véresen fontos tanulságát se, mint a második világháború. . . Felmerül a kérdés, hogy egy demokratikus nép köteles-e magát feltétlenül erkölcsileg alávetni olyan békének, amely a demokrácia legfontosabb alapelveit figyelmen kívül hagyja. . . Ma, amikor a demokratikus Magyarország jogosan igényelheti, hogy ésszerűen megvont határokon belül minél nagyobb számú magyar munkásra, parasztra és kisemberre terjeszthesse ki akciórádiuszát, még inkább jogosult az az álláspont, hogyha nem is szállunk vele erőszakosan szembe, de legalább jelképes tiltakozásként ne fogadjunk el Párizsban olyan »demokratikus békét«, amely kizárólag bűneinket bünteti, s tetejében a mi rovásunkra jutalmazza meg azokat, akik velünk együtt bűnöztek, s ma is ott folytatják, ahol abba sem hagyták."[40]

A békeszerződés Magyarország számára kemény és szigorú volt. A szlovákiai magyarság kitelepítését sikerült elhárítani. A magyar–román határ módosítására vonatkozó igényeinket egyhangúlag elutasították. A Csallóközben 3 újabb község Csehszlovákiához került. A jóvátétel mértéke – bár a ténylegesen elkövetett károk kis hányada és a Szovjetunió javaslata alapján a nyugatiak által tervezettnél kisebb mértékű volt – az ország gazdasági életére súlyos terhet rótt.[41]

A magyar közvélemény – beleértve értelmiségi köröket is – megrendüléssel fogadta a párizsi végső döntéseket.[42] A nemzeti érzés hagyományos módon összefüggött az ország területtudatával. A baloldali erők a békekötés idején helyes, sok vonatkozásban árnyalt – és helyenként nem is eredménytelen – harcot folytattak a helytelen történelmi illúziók, a nacionalizmus ellen; a társadalmi kérdések megoldására, a Duna-medence népeinek közös érdekeire irányították a figyelmet. A békekötés adott megoldása – súlyosbítva a magyarság üldözésével Szlovákiában és Romániá-

ban[43] – kétségtelen konfliktust okozott, megnehezítette nagyszámú értelmiségi közeledését a munkáspártokhoz, a szocialista átalakuláshoz.

A magyar értelmiség jelentékeny része a nemzeti érdekek „igazabb" képviselőinek ekkor még azokat a politikusokat tartotta, akik a közelmúlt, a Horthy-rendszer vezetőinek háborús felelősségét mentegették, tompították, akik „következetesebben" követelték a határrevíziót. A népi demokrácia baloldala a nemzeti kérdés szempontjából, az adott körülmények között hátrányosabb helyzetben volt – történelmi analógiával élve – az 1919-es proletárdiktatúra vezetőivel szemben. A Tanácsköztársaság honvédelme, a csehszlovák és a román imperialista csapatok elleni küzdelme még a munkáshatalomra sok szempontból fenntartással tekintő széles középrétegeket, értelmiségieket is a rendszer mellé állította. A népi demokrácia adott időszakában a nemzeti érdek és a társadalmi haladás az értelmiség nagy tömegeinek tudatában nem fonódott – és a körülmények miatt nem is fonódhatott – úgy össze, mint 1919-ben.

Az életkörülmények alakulása a stabilizáció után

1946. augusztus 1. után az infláció felszámolásával bizonyos mértékig új helyzet alakult ki. A szellemi dolgozók többsége látta, hogy a stabilizációt a kommunista pártnak köszönheti, mégis kevésbé értékelte, mint a munkásosztály. Ennek az is az oka, hogy a munkásság bére a forint megteremtése után az 1938-as kereseteknek 50–60%-a, az értelmiségé pedig 20–40%-a.

Közvetlenül az infláció után a műszakiak voltak a viszonylag legelégedettebbek. A stabilizációra vonatkozó 1946. július 30-i kollektív szerződés[44] megerősítette mindazokat az eredményeket, amelyeket az előző szerződésekben kiharcoltak, súlyt helyezett pl. a műszakiak teljesítmény szerinti progresszív bérezésére (lásd a kollektív szerződés 3/g pontját). A kezdő technikusok és mérnökök bérezése egy szakmunkás átlagos bérének kb. 80%-a volt, 217–348 pengő között mozgott. A műszakiak zömének fizetése az átlag munkásbérek 2–2,5-szerese volt, a vezető beosztásúaké 3,5–4-szerese. Ez körülbelül megfelelő arány. A vezető beosztásúaké még magasnak is tekinthető. Rövid időn belül azonban hangulati változás alakult ki. Egyrészt azért, mert 1946 októbere–1947 februárja között az árak emelkedtek, a létfenntartási költségek jóval meghaladták a műszakiak jövedelmének növekedését.[45] Bizalmatlanság alakult ki a stabilizáció sikerében. Emellett a munkások és a műszakiak közötti bérarány is eltolódott a műszakiak hátrányára. A munkásság keresete a teljesítménybérezés alapján növekedett. A mérnökök és a technikusok kollektív szerződésének azt a pontját azonban (3/g), amely kimondta, hogy a többlettermeléssel arányosan a műszakiak többletjuttatásban részesítendők, nem hajtották végre. A szakszervezet vezetősége az MKP főtitkárának 1946. november végén írott feljegyzésében feltárta ennek káros termelési és politikai hatását. Hosszabb viták után, 1947 január-

jában, az Országos Munkabérmegállapító Bizottság rendeletben léptette életbe a szakszervezet javaslatát, amelyben megállapította a műszaki értelmiség többletjuttatásra vonatkozó igényeinek érvényét, valamint a megállapítás és jóváhagyás módját.[46] A termelési adatok kidolgozása nagy munkát jelentett. Első eredményei a műszakiak fizetésében 1947 tavaszán kezdtek megmutatkozni.

A fentiek mellett bérfeszültséghez vezetett az a tény is, hogy a közalkalmazott műszakiak jövedelme erősen lemaradt a magánalkalmazottakétól. Ez a műszaki értelmiségi munka egyes területein olyan veszéllyel járt – amint ezt Fischer József a szakszervezet szociáldemokrata elnöke kimutatta –, hogy csak az megy közalkalmazott pályára, „aki összeköttetéseit immorálisan akarja kihasználni", és nem jönnek olyan nagy kvalitású mérnökök, akiknek közreműködése nélkülözhetetlen volna.[47] Hosszabb tárgyalások után 1947 júniusában visszaállították a közalkalmazottak műszaki pótdíját: a fizetés 30%-ában a mérnökök, 25%-ában a technikusok számára.

Az orvosok zöme a stabilizáció után némileg rosszabb helyzetben volt, mint a műszakiak. Bár a kollektív szerződésük alapján 48 órás munkaidő esetén elérték a mérnöki fizetéseket, több hátrányuk volt. Még mindig fennállt a múltból az a káros gyakorlat, amely szerint a klinikákon több száz orvos fizetés nélkül – gyakornokként dolgozott. A közkórházak al- és segédorvosainak, a klinikák másodorvosainak jövedelme alacsony volt. Nehéz helyzetben voltak emellett azok az orvosok, akiknek magánpraxisuk nem volt, s az OTI, a MABI és más biztosítóintézetekben csak napi 2–3 órás munkát végeztek csökkentett bérezéssel.

Több speciális „orvoskövetelést" – mint kedvezményes telefondíjszabás, a rendelők után 60%-os lakbércsökkentés – az állami szervek gazdasági okokra hivatkozva nem teljesítették, minden bizonnyal az adott gazdasági helyzetben nem is teljesíthették.[48]

Kielégítő – nemegyszer igen magas – jövedelmük volt a magasabb beosztású főorvosoknak és azoknak, akik magánpraxissal rendelkeztek. Ez utóbbi jövedelemforrásból azonban ekkor – az általános szegénység miatt – csak egy vékonyabb orvosréteg meríthetett.

A stabilizáció után az értelmiségi szakmai kategóriák között továbbra is a pedagógusok voltak és maradtak a legsanyarúbb helyzetben. Fizetésük – legtöbbjüké 200 forint körül mozgott – jóval alatta maradt nemcsak más értelmiségi csoport, hanem szinte valamennyi dolgozó réteg fizetésének, és többségük számára a létminimumot sem biztosította. A szomorú valóságot tükrözte a szakszervezet vezetésének a népjóléti miniszterhez 1946 decemberében írt segélykérő levele. „Komoly, értékes hangok hallatszottak mellettünk, de hovatovább ezek ugyanolyan üres, dicsérő szólamokká váltak, mint amilyent a múltban már annyiszor hallottunk. Egy-egy elkeseredett kiállásunkra pillanatnyilag javítottak a helyzetünkön, olykor úgy látszott, hogy a társadalom észreveszi, hogy nekünk is van családunk, gyermekünk,

mi is fázunk, éhezünk, nekünk is vannak fájdalmaink. Mindez csak fellángolás volt, lassan elszürkült minden jó szándékú törekvés. Megjelentek az illetményrendeletek, státusrendeletek, a pedagógus megmaradt a régi alsóbbrendű kategóriákban. Hiába állapította meg a Szakszervezeti Tanács, hogy egy háromtagú család létminimuma havi 283 forint, az ország 35 000 pedagógusa közül csak 9000 éri el ezt a fokot, míg 20 000 pedagógus havi fizetése 204 forint, de van köztük 3600 olyan, aki csak havi 159 forint fizetést kap... A pedagógus... szégyenlősen takargatja agyonfoltozott ruháját, talpnélküli cipőjét."[49] Ruha-, cipő-, élelmiszer-segélyeket kértek, a csecsemőknek kelengyét, tápszert.

A pedagógus szakszervezet végső kétségbeesésében a társadalmi gyűjtés eszközét vette igénybe. Körlevélben szólították fel a testvérszakszervezeteket, az üzemeket, hogy a pedagógusok megsegítésére indított akciót támogassák. Kérték az üzemi bizottságokat, hogy az üzemek produktumaiból nyújtsanak segítséget az akció számára. Még a gyerekeket is bekapcsolták a gyűjtésbe.[50]

A társadalmi akció nem oldotta és nem oldhatta meg a pedagógusok anyagi gondjait. Az akció jellege a pedagógusokra nézve sértő volt. Ezért sok helyen nyomatékosan tiltakoztak az ellen, hogy a szakszervezet vezetősége a pedagógus-közvélemény megkérdezése nélkül, a növendékek bevonásával rendezett gyűjtést. „Könyöradományból nem kérünk – hangoztatták többek között a marcali járás nevelői –, mert nem akarjuk, hogy ujjal mutogassanak ránk: hogy ennek is adtam néhány fillért, mert nyomorog."[51]

Számos helyen leszögezték, hogy nem adományokat, gyorssegélyeket, hanem igazságos, intézményes és méltányos fizetést követelnek. Követelték, hogy elemi, jogos igényeik kielégítetlensége esetén nyúljanak a sztrájk fegyveréhez.[52]

A szakszervezetnek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által is támogatott előterjesztését a Gazdasági Főtanács 1947 februárjában vitatta meg. A Gazdasági Főtanács elvben magáévá tette azt az igényt, hogy a pedagógusok részére is biztosítani kell ugyanazon fizetési osztályok elérését, amelyeket hasonló képesítésű egyéb állami alkalmazottak elérhetnek. Egyelőre azonban, hivatkozva az államháztartás anyagi helyzetére, ezen igényeket nem teljesítették.

Nem kívánok részletesen foglalkozni a köztisztviselői csoportokkal azért, mert gondjaik, anyagi problémáik jórészt megegyeztek a pedagógusokéival. Bérezésük sajátossága volt, hogy az adott helyzetet figyelembe véve, elég erősen differenciáltak közöttük. A közalkalmazottak havi fizetésének 96, ill. 1350 forint volt a szélső határa.[53] A járási és megyei vezető tisztviselők, a bírák, a minisztériumi tisztviselők nagy többsége a közvetlen, súlyos anyagi gondoktól megszabadult. A beosztott tisztviselők nagy tömegei azonban – a pedagógusokhoz hasonlóan – 200–250 forint közötti havi jövedelemmel rendelkeztek. Igen nagy volt közöttük az elégedetlenség. Hangoztatták,

hogy az általános fizetésemelés mellett elvárják „immár történjék sorsunkon" „nemcsak valami" változás, hanem „radikális fizetésrendezés". Követelték a családi pótlék, a nyugdíjak emelését, a régi lakbérkedvezmény visszaállítását. A közalkalmazottak szakszervezetének sok helyi szerve a vezetőséget tette felelőssé, lemondásukat és a sztrájk szükségességének kimondását követelte.[54]

Összegezve: a kommunisták vezette baloldal eredménye a jó forint megteremtésében viszonylag nagy értelmiségi rétegeket állított a radikális erők mellé. A szellemi dolgozók tömegei azonban – különösen a pedagógusok és a köztisztviselők – részben jogosan, elégedetlenek voltak életkörülményeikkel. Tipikus jelenség volt, hogy fizetésüket, a fizikai dolgozókkal összehasonlítva, úgy ítélték meg, hogy az új rendszer a szellemi dolgozókat hátrányos helyzetben tartja. Az értelmiség, a meglevő anyagi nehézségekért – nagyrészt egyoldalúan, és nemegyszer a háború kihatásait figyelmen kívül hagyva – a népi demokrácia baloldalát, a kommunistákat tette felelőssé. Ez részben összefüggött azzal is, hogy az MKP időnként elkövette azt a propagandisztikus hibát, hogy a demokrácia vívmányait, eredményeit szinte kizárólagosan magának tulajdonította. Így előfordulhatott, hogy az értelmiségi közvélemény az anyagi nehézségekért is – amelynek legtöbbször objektív okai voltak, és amelyeket csak hosszabb idő alatt lehetett megoldani – egyoldalúan a magyar kommunistákat, a baloldalt hibáztatta. Ezen igazságtalan szemléletet is figyelembe véve megállapítható, hogy az értelmiség többségénél az inflációs időszakra jellemző, szinte ellenforradalmi hangulatú feszültség feloldódott. Az elégedetlenség „mértéke" csökkent. A pártpolitikai küzdelmek stabilizáció utáni kiélezettebb hónapjaiban az életviszonyok alakulását tekintve kritikus, várakozó álláspontot foglaltak el.

Az MKP értelmiségi politikájának fejlesztése

1945 tavasza után mind az MKP vezetősége, mind a helyi szervezetek viszonylag keveset foglalkoztak az értelmiségi területtel. Figyelembe kell venni, hogy a párt legképzettebb erőit lekötötték a megoldandó gazdasági és politikai feladatok, a koalíciós pártküzdelmek. Az intelligencia között dolgozó kommunisták érezték ennek hátrányát, az értelmiségi szakszervezetek vezetői – mint láttuk – bírálták ezért a pártvezetést. Egy, a pártvezetőséghez írott sokoldalú feljegyzés[55] konkrétan elemezte a választások után kialakult helyzetet, és javaslatokat tett az értelmiségi munka megjavítására, átszervezésére. „Pártunk felismerte – olvashatjuk az elemzésben – az értelmiség megnyerésének jelentőségét. Politikai beszédekben minden egyes alkalommal rá is mutattunk erre. Az értelmiség irányában helyes politikai vonalunk azonban kellőképpen konkretizálva nem lett, a gyakorlatban nem lett megfelelő módon keresztülvive." A fő hibákat a következőkben foglalta össze: *1.* A párt általában elhanyagolta a kulturális és szellemi

életet. „A politikai és gazdasági újjáépítés terén általában motorjai vagyunk a demokráciának, de a kulturális és szellemi életben korántsem töltjük be ezt a szerepet. Márpedig az értelmiségre, mindenekelőtt annak elitjére elsősorban ezzel lehetne hatást gyakorolni." *2.* Jelentős szervezeti fogyatékosságok gátolták az értelmiség között végzendő munkát. „Valójában nincs megszervezve értelmiségi munkánk, nem gondoskodunk rendszeresen arról, hogy az értelmiség frontján dolgozó elvtársaink politikai irányítást kapjanak, hogy politikai vonalunkat konkretizálják az értelmiségi munka területén... Az értelmiségi bizottság egyszer sem ülésezett... az értelmiségi szakszervezetekben dolgozó elvtársak nélkülözik a pártirányítást, és ezen az igen kényes új területen csetlenek-botlanak, a felmerült problémákat megoldani nem tudják... *3.* A harmadik fő hiba a kerületekben, a vidéki pártszervezeteinkben mutatkozik. Igen sok helyen pártszervezeteinkben kifejezetten ellenséges magatartás mutatkozik az értelmiségi elemekkel szemben. Általában az értelmiségi elemek pártszervezeteinkben nem találják helyüket... Pedig egy sereg választási tapasztalat azt mutatja, hogy vidéken különösen jó eredményeket értünk el, ott, ahol a falusi értelmiség (pedagógus, orvos) mellettünk állott..."

A felterjesztés javaslatai:

– Az értelmiségi bizottság havonta üljön össze és vitassa meg az értelmiségi munka problémáit.

– Az értelmiségi titkárságot meg kell erősíteni.

– Időnként széles körű aktíva-értekezleteket kell összehívni.

– Minden jelentősebb területen pártbizottságot kell felállítani (pl. oktatásügyi, egészségügyi stb.). Ezeknek a bizottságoknak a feladata, hogy munkaterületükön kidolgozzák a párt álláspontját, a párt reformterveit.

– Politikai és tudományos előadások tartása. A *Szabad Nép* adjon tágabb teret a kulturális-szellemi élet problémáinak.

– A Fórum Klub fejlesztése.

– Az értelmiségi szakszervezetek az eddiginél jobban foglalkozzanak tudományos kérdésekkel.

– A pártvezetőség időnként hívja meg a szellemi élet elitjét.

– Gazdasági segélyek szellemi életünk kitűnőségeinek megsegítésére.

– Erősíteni az értelmiségi munkát a helyi szervezetekben.

Értelmiségi megbízottakat kell beállítani a városi pártszervezetekben. Tekintélyes elvtársakat időnként vidékre küldeni előadások megtartására.

Az MKP Értelmiségi Bizottsága 1946 tavaszától megkezdte rendszeres munkáját. Vezetője Révai József volt. Tagjai elég sűrűn változtak. Rendszeresen vett részt munkájában Lukács György és Horváth Márton, az egyes időszakokban az értelmiségi szakszervezetek kommunista vezetői, valamint a később megalakult értelmiségi osztály munkatársai. Az Értelmiségi Bizottság állást foglalt az intelligencia egyes szakmai csoportjait érintő fontosabb javaslatok kérdéseiben, személyi és szervezeti kérdésekben.

A MKP KV Titkársága 1946 júliusában határozatot hozott, hogy az ország öt legnagyobb városában (Szeged, Pécs, Debrecen, Győr, Miskolc) egy-egy értelmiségi megbízottat állítsanak be a városi pártvezetőségbe, és a budapesti pártbizottságon belül a propaganda osztályon tartsák kézben az értelmiségi munkát.[56] A párt központjában 1946 októberében szervezték meg az értelmiségi osztályt, amelynek vezetője Orbán László lett. Munkatársai: Antal Jánosné és Szemerényi Oszvald.

Az MKP értelmiségi politikájának három területével foglalkozom részletesebben: az értelmiségi elit közötti tevékenységgel; a szellemi dolgozók közötti tömegmunkával; az értelmiségiek közötti pártoktatással, ill. a kommunista vezetés alatt álló szakszervezeti ideológiai-politikai képzéssel.

Mind a párt központjában, mind a legaktívabb, az értelmiségi terület fontosságát felismerő helyi szervezetekben keresték azokat a formákat, amelyek keretén belül az értelmiség elitjével és tömegeivel is véleményt lehet cserélni, propagálni a népi demokratikus irányvonalat.

A párt kezdeményezésére 1945 decemberében létrehozták a Fórum Klubot, amely a vezető értelmiségiek vitafórumává vált. Célként azt tűzték ki, hogy a demokratikus szellemű értelmiségiek megismerjék és megértsék egymást, mégpedig nemcsak a napi politika vonalán, hanem világnézetileg is. A Fórum Klub – írta az MKP lapja – egyesíteni akarja a magyar értelmiségből azokat, akik tettekkel tanúsították és tanúsítják hűségüket az új magyar demokrácia iránt, s akiknek szellemi színvonala ebbe a termékeny kölcsönhatásba egyéni árnyalatot tud bevinni.[57]

A Fórum Klub vezetőségében a különböző koalíciós pártok képviseltették magukat. A Fórum Klub Elnöki Tanácsának tagjai: dr. Oltványi Imre, dr. Bay Zoltán, dr. Lukács György és dr. Moór Gyula. Főtitkára dr. Gáspár Ervin. A Fórum Klub vitáin a nézeteket összeegyeztetve és ütköztetve a magyar nemzet lényeges sorskérdéseit vitatták meg. Többek között foglalkoztak a demokratikus nemzeti összefogás kérdésével, egyes társadalmi osztályok és rétegek szerepével, a nacionalizmus és hazafiság kérdéseivel.

1946 szeptemberében kiadták a *Fórum* c. irodalmi, társadalomtudományi és kritikai folyóiratot – Darvas József, Lukács György, Ortutay Gyula szerkesztők irányításával –, amely színvonalas cikkeivel, tanulmányaival, szépirodalmi írásaival elősegítette a magyar értelmiség demokratikus és szocialista nevelését.

Kedvező változást hozott az értelmiség között végzett munkában az MKP VIII. kerületi szervezetének kezdeményezése. A kerületben – akárcsak Budapest többi részén és az ország nagy városaiban – nagyszámú tudományos intézmény, könyvtár, egyetem a háborús események következtében leromlott állapotban volt. Súlyosak voltak az épületkárok, nem voltak megfelelő felszerelések, hiányoztak a tudományos munka feltételei. A VIII. kerületi pártbizottság 1946. május 24-én huszonöt demokratikus érzelmű tudóst hívott meg, hogy több nagyüzem és a Szakszervezeti Tanács képvi-

selőivel megvitassák, miképpen tud a munkásság a maga akcióival hozzájárulni a tudományos intézmények újjáépítéséhez, a tudósok élet- és munkakörülményeinek megjavításához. A tudósok pedig hogyan segíthetik még jobban az újjáépítést és hogyan járulhatnak hozzá a munkások általános és szakmai műveltségének fejlesztéséhez. Megindították *„A munkások a tudományért – tudósok a munkásokért"* akciót[58]. Intéző bizottságot hoztak létre, amelynek titkára Szemere Vera volt. Tagjai között kiváló tudósokkal is – köztük Szent-Györgyi Alberttel – találkozhattunk. Az akció támogatására felhívással fordultak Nagy-Budapest dolgozóihoz, tudományos intézményeihez és az üzemi bizottságokhoz. A munkásság soraiban nagy visszhangja volt a felhívásnak. Az elsők között a MÁVAG dolgozói kapcsolódtak be a munkába. A gyárból 600–800 munkás egyenként legalább három napot vett részt társadalmi munkában. A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának és az Üllői úti egyetemi klinikának helyreállításán dolgoztak. A Fogaskerékgyár dolgozói 40 ágyat állítottak helyre a gyermekklinikán. A Csatornázási Művek csatornákat javított, a Ganz Villamossági Gyár a Műegyetem motorjait javította meg ezer munkaórában. Az MKP VIII. kerületi szervezete 5-ös, 6-os és 11-es körzetének kommunistái a Szépművészeti Múzeum beüvegezését végezték el, és helyreállítási munkát végeztek a Budapesti Tudományegyetem Stomatológiai Klinikáján. Szinte valamennyi nagy- és középüzem bekapcsolódott az akcióba.

Összegezhető – nem teljes – eredmények: 1947 közepére a Pázmány Péter Tudományegyetem épületeinek zömét – 50 000 munkaórával – rendbehozták a MÁVAG munkásai. A BSZKRT dolgozói 20 000 munkaórával megjavították a Műegyetem, a Földtani Intézet és a Szépművészeti Múzeum tetőzetét. 1947 májusára a klinikák nagy része használható állapotba került a WM, a MÁVAG, a Fogaskerékgyár, a Ganz Hajógyár, a MOM, az Egyesült Izzó és a Gamma munkásainak segítségével.

Az V. ker. kommunistái a Székesfővárosi Szabó Ervin Könyvtár épületét hozták rendbe. Az Élettani Társaság székházának újjáépítésében a Gázművek, a BSZKRT és a Tungsram dolgozói vettek részt.

Az MKP külön foglalkozott a Műegyetem helyzetével. A szakmájában nemzetközileg elismert műegyetemi tanári karnak nagy szerepe volt az újjáépítésben, az új műszaki intelligencia kinevelésében. A Műegyetem különösen súlyos háborús károkat szenvedett. Háborús vesztesége épületkárokban pénzösszegben kifejezve meghaladta a 40 millió forintot.

A műegyetemi MKP-szervezet javaslatára az Értelmiségi Bizottság előkészítésével a párt vezetői 1946. október 18-án fogadták a Műegyetem tanári karának jelentős részét. A megbeszélés központjában a Műegyetem helyreállítása, az oktatás anyagi feltételeinek biztosítása állott. A Műegyetem gondjainak megtárgyalása után a párt mozgósított a Műegyetem újjáépítésére. „Nem léphetünk fel a magyar tervgazdálkodás műszaki igényeivel – írta a párt lapja –, amíg nem biztosítjuk a vezető műszaki intézmények,

elsősorban a Műegyetem professzorainak életük és munkájuk fenntartásához szükséges elemi feltételeket. Nem az érdemes férfiak egy csoportján, hanem a nemzeten segítünk akkor, amikor elindítjuk akciónkat a Műegyetem megmentésére."[59]

A párt e kérdésben is számíthatott a munkásság áldozatkészségére, „A munkások a tudományért..." akcióra. 1946 őszétől 1947 nyaráig a BSZKRT dolgozói rendbehozták a Műegyetem Vasútgépészeti Tanszékét, a Goldberger gyáriak a Textilgépészeti Tanszék összes gépeit és tetőzetét építették újjá. A Csepeli WM munkásai a központi fűtést javították meg. A Gázgyár dolgozói 40 000 forint értékű munkát végeztek el. Az MKP Rendező Gárdája építette újjá a Műegyetem általános kémiai laboratóriumát. Csűrös Zoltán rektor szerint az akció „fel sem mérhető eredményeket ért el". Hatásáról a Műegyetem MKP-szervezete így számolt be: „politikai szempontból máris elértük, hogy tekintélyünk igen nagy lett, szemtől szembe dicsérnek bennünket, a hátunk mögött félelemteli respektussal ismerik el eredményeinket... A műegyetemi hangulatot legjobban úgy lehetne jellemezni, hogy ... úgy érzik (altiszttől a tanárig) személyi problémáikat a mi pártunk tudná megoldani." A jelentés kiemeli, hogy az MKP vezetőinek a műegyetemi tanárokkal való megbeszélése „fordulatot jelent a Műegyetem életében. Reakciós műegyetemi személyek is elismerik, hogy ettől az időponttól számítható a Műegyetem komolyabb megsegítése, ill. hogy ebben az esetben is a kommunisták voltak a kezdeményezők."[60]

„A munkások a tudományért..." akcióhoz 1946. július közepéig 74 tudományos intézmény csatlakozott. A tudósok, egyetemi oktatók különösen három területen nyújtottak segítséget a munkásság és üzemi szervezetei számára: 1. szakmai ismereteik bővítésével, 2. általános műveltségük fejlesztésével, 3. üzemek látogatásával, útmutatásokkal, tanácsaikkal segítették a termelés növelését, az üzemi bizottságok munkáját.

E munka összehangolására a mozgalom intéző bizottsága 5 szakbizottságot hozott létre: technikai, orvosi, természettudományi, szellemtudományi, múzeumi és könyvtári bizottságot.

A Műegyetemen és a Budapesti Tudományegyetemen megindult a Vegyipari Dolgozók Iskolája. A munkások technikusi jellegű képzést kaptak. A MÁVAG-gyár dolgozói részére a Műegyetem és a Bölcsészettudományi Kar tanárai esti technikumot szerveztek. Csűrös és Gillemot professzorok szakmai tanfolyamokat vezettek. Az akció során kibontakozott munkásoktatás hozzájárult a jelenlegi dolgozók iskoláinak megszervezéséhez.

A széles körű ismeretterjesztés során üzemekben, párthelyiségekben, munkásotthonokban filozófiai, technikai, történelmi, orvostudományi stb. kérdésekről tájékoztatták a munkásokat. A MÁVAG előadássorozatán – ahol többek között Rusznyák és Galambos professzorok egészségügyi kérdésekkel foglalkoztak – 200–220 dolgozó jelent meg.

Az előadásos ismeretterjesztés sikerei arra ösztönözték a mozgalom részt-

vevőit, hogy a legnagyobb érdeklődést kiváltó előadásokat nyomtatásban is megjelentessék. Így született meg az *Élet és Tudomány* c. folyóirat, amelynek első számát 1946 decemberében adták ki. Felelős szerkesztője Mariska Zoltán, az MKP XI. kerület értelmiségi felelőse, a szerkesztő bizottság elnöke Csűrös Zoltán lett. A folyóirat gyorsan népszerűvé vált a munkások között. 1947 elején pl. a Csepeli WM, a MÁVAG, a Ganz Hajógyár munkásai 2450 példányt vásároltak meg. „A munkások a tudományért, tudósok a munkásokért" akció eredménye abban összegezhető, hogy hozzájárult az ország előtt álló egyik központi feladat, az újjáépítés megoldásához, a tudományos munka feltételeinek megjavításához, a munkásság és a tudósok közeledéséhez, s a szellemi élet kiválóságai körében erősítette a népi demokratikus erők befolyását. Az akció az MKP értelmiségi politikája jelentős sikerének könyvelhető el.

Az MKP KV részéről 1947. június 11-én Rákosi Mátyás, Rajk László, Molnár Erik, Révai József, Horváth Márton és Orbán László vendégül látták a Bölcsészettudományi Kar professzorait is. A találkozó jellege eltért attól, amit a műegyetemi tanárokkal tartottak. E megbeszélésen a bölcsészkar erősebben „világnézeti töltésű" munkája miatt elkerülhetetlenül előtérbe került a marxizmus helye az egyetemen. A bölcsészkaron a marxista tanárok az 1946/47-es tanév végén is elenyésző kisebbséget alkottak. A professzori kar elég nagy része a marxista tanárok távoltartására, elszigetelésére törekedett. Révai ezért a beszélgetés elején érintette a kérdést: „Nem törekszünk arra – mondotta –, hogy a marxizmusnak kizárólagosságot biztosítsunk az egyetemeken... Nem vagyunk olyan értelemben dogmatikus marxisták, hogy nem ismernők el a haladó mozzanatot olyan irányzatokban is, amelyek távol állnak tőlünk. Ezeknek ott a helyük az egyetemeken, de ott a helye a marxizmusnak is. Legyen szabad tudományos verseny, mérjék össze pengéiket, lássuk, ki produkál többet, ez a verseny csak hasznára lesz az egész tudományos életnek."

Révai József gondolatai helyesek voltak. Sajnos, Révai akkori szavaitól a szocialista fordulat (1948) utáni tettei eltértek. Ekkor már nemcsak a marxizmuson kívüli „haladó mozzanatokkal" szembeni politikája vált türelmetlenné, dogmatikussá, de a marxizmus–leninizmuson belüli egyes nézetek és képviselőik értékelése is.

A beszélgetés során a professzorok először az oktatás, az oktatók anyagi problémáival foglalkoztak (hajlamosak voltak a tárgyat e kérdésre szűkíteni). Rákosi segítséget ígért. Ismertette, hogy az MKP elfogadta a tudósoknak azt a kérését, hogy 40%-os tudományos pótlékot kapjanak.

A megbeszélés során Németh Gyula rektor reagál a marxizmus szerepére az egyetemen. Molnár Eriknek a magyar őskor gazdasági rendszeréről írt művét a tudomány gazdagításaként értékelte. A marxistákról szólva kijelenti, hogy szívesen látjuk őket az egyetemen is, az akadémián is, ha a tudományos szempontoknak megfelelnek.

Révai József közbeszól: „Rektor úr, nem mérnek itt kettős mértékkel?"

Lukács György mosolyogva teszi hozzá: „Ha rólam van szó, azt mondják: »Farkas, Barkas, jaj de szép« – ha más marxistáról: »Róka, Bóka, jaj de rút«."[61]

A Bölcsészettudományi Karon, az Állam- és Jogtudományi Karon, a Közgazdasági Karon – amely 1948-ban vált önálló egyetemmé – csak a progresszív szellemű marxista tudományos erők nagyobb térhódításával lehetett fordulatot elérni az oktató-nevelő és a tudományos munka szellemében. Az 1947/48-as tanévben ez kezdett jobban kibontakozni. Gyökeres változás azonban az 1948/49-es tanévben jött létre.

A szellemi dolgozók közötti pártmunka leggyengébb területe vidéken volt. Sok szervezet idegenkedett kezdetben az értelmiség közötti munkától. Ezek a szervezetek egyrészt túlterheltek voltak, másrészt nem is voltak ehhez a munkához eléggé felkészültek, számukra ez „pluszként jelentkezett". Az MKP Értelmiségi Titkárságának 1946. május 9-i ülésén megfogalmazták azt is, hogy e pártszervezetek – többek között – „összetételüknél fogva nem alkalmasak az értelmiség irányítására"[62]. A vidéki pártszervezetek vezetőségét leginkább műveltségi hiányai korlátozták abban, hogy az értelmiség között eredményesen dolgozzon. Ezért is hangsúlyozták, hogy különböző ankétok, viták megszervezésekor központi előadókat kell kiküldeni. Felhívták a figyelmet a személyes kapcsolatok felhasználására.

1946 tavaszától egyre több helyen a változás jelei mutatkoztak. Több vidéki város pártszervezetéről szóló beszámoló jelzi az értelmiségiek közötti munka jelentőségének felismerését. Vidéken Pécsett alakult meg először a budapesti Fórum Klubhoz hasonló Társadalomtudományi Kör. Nyíregyházán a pártbizottság helyi Fórum Klubot szervezett az értelmiség számára. Előadás- és vitasorozatot rendszeresítettek, amelyeken hetenként általában 100–150 értelmiségi foglalkozású vett részt. Bizottságot alakítottak, amelynek egyik fontos feladata a marxista eszme terjesztése volt.[63]

Szarvason a pártbizottság klubot rendezett be a szellemi foglalkozásúak számára, ahol – többek között – olyan kérdéseket vitattak meg pl., hogy mi választja el az értelmiséget a munkásságtól és a parasztságtól. A klub egyre nagyobb érdeklődést váltott ki. Példáját több más megyei város követte.[64]

Szegeden a pártbizottság 7 tagú értelmiségi bizottságot hozott létre. Történelmi szemináriumokat tartottak 40–60 értelmiségi hallgatóval. Az orvosok közegészségügyi tervet, a mérnökök a községpolitikához városrendezési és fejlesztési tervet dolgoztak ki. Rendszeresen értekezleteket tartottak az értelmiségi szakszervezetek kommunista vezetőivel.[65] Megalakították a szegedi Fórum Klubot. A klub vitáin nagyszámú értelmiségi vett részt. Megalakításának sajátosságáról így számoltak be: „Ez a klub úgy alakult meg, hogy a kommunista kezdeményezés nem volt nyilvánvaló, és így elkerülhető volt az az ellenszenv, amely fölött nem szabad elsiklanunk, és amely itt-ott elég észrevehetően megnyilvánul a kommunista kezdeménye-

zésekkel szemben... A klub heterogén összetételű, de pártunk biztosított egypár kulcspozíciót benne..., amely tisztségeken át irányítani tudja majd a klub életét, pl. megfelelő szellemű folyóiratok és könyvek beszerzésével, előadások megtartásával stb."[66]

1946 őszétől az MKP III. kongresszusa idejétől aránybeli változás bontakozott ki az MKP-nak az értelmiség közötti tevékenységében. Az MKP Értelmiségi Titkársága 1946. októberi munkatervében önkritikusan megállapította, hogy munkája nagyrészt „a szellemi elitre korlátozódott. Elhanyagolta az értelmiség széles tömegeit úgy a pártban, mint a párton kívül. Ha a III. kongresszus szellemében komoly fordulatot akar az Értelmiségi Titkárság végrehajtani, elsősorban a munkaterületét kell kiszélesítenie, munkamódszerét kell megváltoztatnia."[67] Az MKP-nak az értelmiség munkáját irányító szervei ettől az időtől kezdve egyre növekvő méretekben fordultak az orvosok, a pedagógusok, a műszakiak stb. felé.

1946 őszétől új, jelentős mozgalom bontakozott ki a kommunista orvosok körében: falujáró orvosmozgalom[68]. Önzetlen, áldozatkész orvosok és ápolók az év minden szakában sárban, hóban, forró nyáron, ellenszolgáltatás nélkül, szabad idejüket feláldozva, vasárnapokon és ünnepnapokon vidékre mentek gyógyítani. 1946 őszére az újjáépítés sikerei, a magyar orvostársadalom kimagasló munkája eredményeképpen az egészségügyi ellátás Budapesten és a nagyobb városokban meglepően rövid idő alatt elérte a háború előtti színvonalat. A vidék azonban ettől erősen elmaradt. Vidéken, különösen a Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon nagyon nagy volt az orvoshiány. 1946 októberében egyedül Pest megyében 42 községben hiányzott az orvos. Országosan sok száz község, kiterjedt tanyavilág elemi egészségügyi ellátottsága sem volt biztosított.

Az orvosok falujárása már 1945-ben elkezdődött. 1946 első felében pedig egyre sűrűbben találkozunk helyi kezdeményezésekkel. A mozgalom a Magyar Kommunista Párt 1946 szeptember végén megtartott III. kongresszusa után vált tömegessé. A kongresszus határozata kimondta: a dolgozó nép érdekeinek védelmére és felkarolására az egész pártnak fordulatot kell végrehajtania, hogy ez az aprómunka pártszervezeteink mindennapi rendszeres tevékenységévé váljék.

A falujárás ennek az „aprómunkának" fontos része volt. A falujáró orvosok elsősorban olyan községekbe utaztak, ahol nem volt doktor, de olyan helyekre is, ahol az orvosnak túl nagy körzet jutott, vagy szakorvosi segítséget igényelt. Eleinte – legalábbis egyes községekben – a konzervatívabb beállítottságú falusiak bizalmatlansággal fogadták az „ingyen rendelést végző kommunista doktorokat". Az orvosok munkája nyomán azonban gyorsan eloszlott a kezdeti bizalmatlanság. A falusiak vasárnaponként sorbaállva várták az iskola (kultúrház, párthelyiség) előtt a falujáró orvosokat.

A nagyszegedi pártbizottság titkárának 1946. októberi jelentése mutatja e munka kezdeti sikereit és jelentőségét. „A leglényegesebb munkát október

20-án végeztük. Ezen a napon a Szegedtől 6 km-re fekvő Kiskundorozsma nagyközségben a pártbizottság »város a faluért« napot rendezett. Orvos elvtársaink úgy vették ki részüket a munkából, hogy egész nap ingyenes orvosi vizsgálatot tartottak. Egy-egy bel-, nő-, gyermek-, fül–orr–gége- és idegszakorvos volt kint. Első alkalommal sikerült a pártunkkal szemben állók elismerését is kivívni. Több mint 100 embert vizsgáltak meg... Októberben Kiskundorozsmán kívül még három helyen végeztek elvtársaink hasonló vizsgálatokat. Az eredmény jelentőségét fokozta, hogy kezdeményezésünk nyomán máris jelentkeztek pártonkívüli orvosok, hogy ebből a munkából ki akarják venni részüket, legközelebb vigyük őket is magunkkal."

Az egykori jelentésekben, feljegyzésekben, értékelésekben tallózva a gyógyító és betegségmegelőző munkának három jelentősebb területe bontakozik ki. A falujárómozgalom középpontjába a régi Magyarország egyik legsúlyosabb öröksége: a tuberkulózis elleni küzdelem került. Röntgengépeket vittek le, és asszisztensnők segítségével a gyermekek és felnőttek tízezreit vizsgálták meg. Az V. kerületi orvosok pl. csupán Boldog és Kartal községekben röntgengéppel, laboratóriummal 790 személyt vizsgáltak meg. Sok esetben segítették a betegek elhelyezését budapesti – sokszor saját kerületükben levő – kórházakban, vagy nyújtottak támogatást olyan feltételek megteremtéséhez, hogy a fertőző betegeket elkülönítsék.

Az egészségügyi munka másik fontos területe a fogászat volt. Megindították az iskolafogászatot. Szentendrén pl. 1948-ban 19 vasárnapon át 39 fogorvos és 36 asszisztensnő 832 esetben végzett fogorvosi kezelést.

Nem volt ritka, hogy egy-egy iskola különböző tantermeiben – mint a budapesti VII. kerületi falujáró orvosok megszervezték – belgyógyász, gyermekgyógyász, ideggyógyász, fogász, bőrgyógyász, szemész végzett szakorvosi vizsgálatot.

A falujárók a betegeknek gyógyszert, a kisgyermekeknek tápszert vittek. A vidéki orvosokat szakkönyvekkel látták el. Tömegesen tartottak egészségügyi felvilágosító előadásokat, amelyeket nem egy helyen megafonon keresztül az egész falu hallgatott.

A másik alapvető jelentőségű tevékenység a politikai felvilágosító munka volt. A VI. kerületi orvosok pl. 1947-ben Kóspallag, Kismaros, Szob, Nagybörzsöny, Vámosmikola és Nógrádverőce községekbe jártak. A parasztság körében a *Szabad Föld*et, az MKP lapját, a szellemi dolgozók – különösen a helyi pedagógusok és orvosok – között a helyi értelmiséget érdeklő *Tovább* c. hetilapot terjesztették. Párttaggyűléseken politikai beszámolókat tartottak. Az értelmiségiek között agitációs munkát végeztek. Az entellektüelek gondjait, problémáit továbbították a felsőbb pártszerveknek.

1948 tavaszán falujáró orvosaink is eredményes propagandamunkát végeztek az iskolák államosítása mellett. Politikai tevékenységük eredményeként nem egy helyen orvosokkal, pedagógusokkal gyarapodott az MKP helyi szervezete.

1947 tavaszán Budapesten a falujárómozgalom keretében új formát alakítottak ki. Falugondozói orvoscsoportokat hoztak létre, amelyek gyógyító munkájukat rendszeresen egy községben végezték. Segítették létrehozni és működtetni a községi népjóléti bizottságokat, amelyek a falusi egészségügyi és szociális községpolitika befolyásos népi szerveivé váltak.

Egy-egy kisebb fővárosi kerületből 5–10, a nagyobb kerületekből 10–40 orvos vett részt a falugondozói csoportokban. A legtevékenyebbek voltak e munkában az V., VI., VII. és XII. kerületi orvosok. 1947-ben 64, 1948 nyarán már 282 község lakóit gondozta 180 orvos. A kivizsgált betegek száma egy év alatt 10 000-rel emelkedett, 1948-ban 34 616 volt.

Ez a mozgalom természetesen nem oldotta meg az elmaradott vidékek egészségügyi ellátását. Azzal azonban, hogy sokszor kilátástalan helyzetben levő beteg gyermekek és felnőttek tízezreit gyógyították meg, hatásos segítséget nyújtottak széles tömegeknek.

Az orvosokat a kommunista párt helyi szervezetei „küldték ki" a falujáró munkára, de az orvos szakszervezet sokoldalú szervező, politikai felvilágosító és tudományos munkája mellett a falujárással is igen agilisan foglalkozott. Jellemző, hogy külön központi csoport fogta össze és értékelte a falujárás tapasztalatait.

A missziós munkát végzők többsége MKP-tag volt, de szerepet játszottak a mozgalomban a Szociáldemokrata Párt orvoscsoportjának tagjai is. Az orvos szakszervezet elősegítette azt, hogy a munkáspárti tagjai mellett pártonkívüli orvosok is szép számmal vegyenek részt a falujárásban.

A falujáró orvosok önfeláldozó, hazafias munkája nem egy visszavonultabb orvost aktivizált. A Magyar Kommunista Párt budapesti VIII. kerületi szervezete jelentésében kiemelte, hogy „a falujárás a kerület eddig inaktív orvosait ki tudta mozgatni tétlenségéből, és sokan ennek révén kapcsolódtak be a tevékeny politikai munkába". A VIII. kerületi értékelés általánosítható: az MKP befolyása újabb orvoskörökre terjedt ki.

1947 februárjában a kommunista párt értelmiségi munkájában új szervezeti kereteket alakítottak ki. Az MKP – mint láttuk – nem hozott létre olyan értelmiségi szakmai csoportokat, mint az SZDP, ill. az FKP. Az értelmiségi szakszervezetek kommunista vezetői ugyanakkor szükségesnek látták, hogy a párt által elismert hivatalos keretek között kommunista orvos-, pedagógus-, mérnökcsoportokat hozzanak létre. Erre vonatkozóan 1946 nyarán és őszén többször javaslatot tettek a pártvezetésnek.[69]

Az értelmiségi osztály javaslatára az MKP KV Szervező Bizottsága 1947. február 17-én foglalkozott a szakmai csoportok és vezetésük – szűkebb körű elnökség és szélesebb körű vezetőség – kialakításával.[70] A szakmai csoportok létesítését egyben újabb kommunista vezető értelmiségiek bevonásával kapcsolták össze. A kommunista pedagóguscsoport vezetőségét 1947. március elején hozták létre. Elnöksége: Andics Erzsébet, Kemény Gábor, Lukács György, Szabó Árpád, Zsirai Miklós.[71] A később megalakuló Köznevelési

Bizottság munkájába pedig a vezető kommunista pedagógusokon kívül Révai József, Horváth Márton és Kállai Gyula is bekapcsolódott. A kommunista műszaki értelmiség csoportjának vezetőségét I. konferenciájukon választották meg. Az elnökség tagjai: Csanádi György, Dégen Imre, Freund Mihály, Karádi Gyula, Karczag Imre, Major Máté, Osztrovszki György, Sailer József.[72] A kommunista műszaki értelmiségieket – választott vezetőséggel – iparáganként is megszervezték. A nagyobb üzemekben is létrehoztak kommunista műszaki értelmiségi csoportot.

1947 tavaszán a vidéki városokban és a budapesti kerületekben szakmai csoportokat szerveztek – orvosoknál és mérnököknél több helyen ezt már korábban létrehozták –, egy-egy felelőssel az élen. Ezek munkáját az értelmiségi megbízott koordinálta, aki a kerületi vagy a helyi pártvezetőség tagja lett. Az orvosok, mérnökök, pedagógusok egy-egy képviselőjéből létrejöttek a helyi értelmiségi bizottságok.

Az értelmiségi szakmai csoportok általános feladatai a következők voltak: a szakterülethez tartozó kommunista értelmiségiek aktivizálása; kádereik számbavétele és szakmai ideológiai képzése; a szakmai pártvonal kialakítása; az állami és szakszervezeti területen dolgozó kommunisták munkájának összehangolása; a szakszervezeti munka erősítése. Ezzel párhuzamosan: a pártonkívüli és más pártokhoz tartozó értelmiségiek megnyerése az MKP politikájának, s ennek eredményeként minél több értelmiségi beszervezése a pártba.[73]

Az MKP Műszaki Értelmiségi Bizottságának[74] létrejötte után megindult a kommunista mérnökök és technikusok pontosabb számbavétele. A bizottság vezetősége több alkalommal foglalkozott olyan nagyüzemek (Ózd, Miskolc, Csepeli WM) műszaki értelmiségének helyzetével, ahol elmaradás mutatkozott vagy súlyosabb problémák adódtak. Ózdon a műszaki értelmiség meglehetősen el volt szakadva a párttól: egyetlenegy szakszervezeti és pártfunkcionárius sem tudott választ adni arra a kérdésre, mennyi mérnök van az üzemben, hány köztük a kommunista. „A mérnökök, technikusok és művezetők – állapították meg – a régi Rima szellemében külön kasztot alkotnak, és ezek a kaszt válaszfalak nehezen oszlanak szét." A WM-ben – hangoztatták – a párt és az üzemi bizottság elhanyagolta az értelmiség érdekvédelmét, a kommunista párt befolyása stagnál. A bizottság vezetősége az értelmiségi osztállyal közösen javaslatot dolgozott ki a munka megjavítására. A bizottság vezetősége feljegyzést készített az MKP ipari és közlekedési bizottságaival való kapcsolatok fejlesztéséről. Előtérbe állították az üzemi értelmiség tájékoztatásának megjavítását, a párt álláspontjának pontos megismerését és terjesztését.

Ismereteink szerint 9 iparágban hoztak létre tagozati kommunista szervező bizottságot, ill. aktívacsoportot. Ezek közül különösen gyümölcsözően tevékenykedett a tervező-építész, valamint a textilipari aktívacsoport. Rendszeresen hetenként, kéthetenként vitatták meg feladataikat. A kommunista

építészek szervező bizottsága munkájának homlokterébe a következőket állította: az építészek szerepe a 3 éves tervben; a szakszervezeti szakosztályon belüli munka, ebben a kommunisták szerepe (a szakosztályon belül nem tudták egymásról a mérnökök, hogy ki kommunista, „elmúlt az ideje – jelentették ki –, hogy egyes elvtársak mintegy inkognitó kezeljék párttagságukat"); a tervezői megbízatások kiadásának kérdései; a kommunisták ideológiai nevelése; a szimpatizánsok közötti munka fontossága; az 1947-es választással kapcsolatos feladatok; a szociáldemokrácia jobbszárnyának elszigetelése. 1947 végén–1948 elején a kommunista és a szociáldemokrata építészek rendszeresen pártközi értekezleteken vitatták meg a szakszervezet, a szakosztályok munkáját érintő kérdéseket.

A textiltagozat kommunista aktivistái rendszeresen foglalkoztak a pártépítéssel, a szakszervezeti munka fejlesztésével. Összehangolták álláspontjukat a vezető állásokba javasolt személyekről, gazdaságpolitikai és napi politikai kérdéseket vitattak meg, foglalkoztak a megfelelő normarendszer kialakításával a textiliparban. Az értelmiség között végzendő munkát egyre inkább összehangolták.

Az MKP munkájának egyik leglényegesebb területe az ideológiai-politikai propagandamunka, a pártoktatás megszervezése volt. Az alapvető nehézséget az okozta, hogy a párttagság csupán egy szűk rétegének volt munkásmozgalmi múltja és ezáltal marxista iskolázottsága.[75] Ilyen körülmények között kiemelkedő fontossága volt a pártsajtónak, a Szikra és a Népszava kiadók által megjelentetett marxista–leninista munkáknak és az egyre szélesebben kibontakozó pártoktatásnak. Jogosan állapította meg Orbán László: „A marxista elmélet nemcsak pártunkat, hanem az egész nemzetet gazdagítja, a mi oktatásunk és ideológiai munkánk nem szűk pártügy, hanem valóságos nemzetnevelő munka."[76]

Az MKP a felszabadulást követő másfél év alatt nagy súlyt helyezett a párttagság nevelésére. Eredményesen kiépítette az iskolák és tanfolyamok sűrű hálózatát. Három–hathónapos központi pártiskolában 130, rövidebb időtartamú iskolában 730 hallgató tanult 1946 őszéig. Alapfokú szemináriumot 43 000, haladót 6230, felsőfokút 750 ember végzett.[77] A párttagság létszáma a III. kongresszus idején 655 300 volt, ideológiai oktatásban mintegy 9%-uk részesült.

Nem nagy arány ez, de – jól képzett oktatókáderek hiányában – ehhez is jelentős erőfeszítésekre volt szükség, és ezt az eredményt részben a minőség rovására érték el.[78]

Az értelmiségnek a pártoktatásban való résztvételére vonatkozóan nem rendelkezünk pontos adatokkal. Általában együtt tanultak a társadalom más rétegeivel. Ritka kivételként szerveztek külön értelmiségi szemináriumokat.[79] Feltételezéseink szerint az értelmiségi párttagok nagyobb arányban vettek részt pártoktatásban, mint más társadalmi rétegek.[80] Ezt figyelembe véve is az entellektüel párttagok nagy többsége nem részesült rendszeres marxista

képzésben. A párt a propagandamunka terén végzett erőfeszítései segítségével mégis elérte, hogy a párttagság egyre növekvő létszámát többé-kevésbé arányosan marxista tanfolyamokon képezte. Budapesten 1948 áprilisában a tagság 13,4%-át részesítették pártoktatásban. Gyökeres fordulat a két munkáspárt egyesüléséig nem következett be. Új dolog volt viszont, hogy egyre növekvő mértékben tartottak értelmiségi pártszemináriumokat: pl. az V., a VII. kerületekben, a Csepel Művek, a MÁV, a Posta és a Ganz-Vagon pártszervezeteiben. Rákospalotán külön a pedagógusok számára öt szemináriumot indítottak.[81] A szellemi dolgozók oktatását külön csoportokban hatásosabbnak tartották. A pedagógus szakszervezetek kommunista aktívái számára 3 hónapos ideológiai előadássorozatot rendeztek. Az orvosok számára a központi kommunista orvoscsoport több kerületben külön szemináriumot tartott.[82]

Az MKP értelmiségi osztálya is hajlott arra, hogy külön értelmiségi szemináriumokat szervezzenek. Abból indultak ki, hogy sok helyen a „vegyes szemináriumok" alacsony színvonalúak, s ezért a párttag értelmiségiek nehezen illeszkednek be ezek munkájába.[83]

Az MKP KV Szervező Bizottsága 1947 decemberében a Csanád és Csongrád megyei értelmiségi munkát értékelve megállapította: „A párton belül nem egyszerű az értelmiségi munka. Az értelmiséget nem elégíti ki az a politikai nevelés, ami a párttagságunk zömének elegendő. Ők kulturáltabbak, nekik többet kell nyújtani. Külön össze kell hívni őket, vitaesteket kell számukra rendezni, érezzék: törődik velük a párt, gondoskodik nevelésükről."[84]

Az értelmiségiek marxista nevelésében, társadalmi tudata formálásában nagy szerepe volt az MKP Politikai Akadémiájának. Itt a párt vezetői és ideológusai tartottak előadásokat, és a koalíciós pártok vezető egyéniségei szóltak hozzá. Az előadások témáit úgy állították össze, hogy az értelmiségiek érdeklődési köréhez kapcsolódjanak. Az előadásokat követő viták szellemi életünk fontos eseményei voltak. Többek között a következő témákat adták elő kommunista előadók: Alexits György „Közoktatásunk demokratizálása"; Andics Erzsébet „A népi baloldal 1848-ban"; Gerő Ernő „Magyarország 3 éves tervének alapjai"; Háy Gyula „A szovjet irodalom"; Horváth Márton „József Attila és Illyés Gyula"; Kállai Gyula „A magyar értelmiség jövője"; Lukács György „A polgári filozófia válsága"; Nagy Imre „A magyar parasztság válaszúton"; Nagy Tamás „A Szovjetunió tervgazdasága"; Orbán László „A nemzetközi munkásmozgalom küzdelme a haladásért és a tartós békéért"; Rákosi Mátyás „Az MKP III. kongresszusa és a magyar demokrácia jövője"; Révai József „Szabó Ervin"; Rudas László „Atomenergia a haladás vagy a háború szolgálatában"; Rusznyák István „A Szovjetunió tudományos élete"; Vásárhelyi Miklós „A párizsi békekonferencia eredményei".[85]

A szakszervezeteknek is fontos szerepük volt az ideológiai és politikai

oktatásban. A két munkáspárt ezen a területen 1947 őszéig élesebb ellentétek nélkül működött együtt.

A közalkalmazottak szakszervezete elsősorban az előadásos propagandát helyezte előtérbe. 1945 szeptemberéig a Szakszervezeti Tanácsnak küldött jelentésük szerint a központban és a helyi szervezetekben 350 ideológiai jellegű és szakszervezeti kérdéssel foglalkozó előadást tartottak.[86] A szakszervezet vezetői tartoztak a tevékeny előadó gárdához. Nőtitkárságuk szintén előadássorozatot rendezett tapasztalt előadó gárdával (Andics Erzsébet, Kemény Gábor, Kéthly Anna, Ratkó Anna, Szabó Piroska, Vas Zoltánné). A közalkalmazottak szakszervezete később is az oktatás előadás jellegű formáját alkalmazta a legsűrűbben.

A mérnök szakszervezet szakosztályaiban a szakmai előadások és viták világnézeti kérdéseket is érintettek. A közvetlen ideológiai képzés két területen folyt: 1. Munkából kiemelt műszakiak számára, vezető- és propagandistaképzés céljából. 2. Szakszervezeti szemináriumokon. A Szakszervezeti Tanács 3 hónapos vezetőképző iskoláját 1948 nyaráig 15 mérnök-technikus végezte el. Miután hosszabb időre nehéz volt az üzemekből megfelelő hallgatókat toborozni, 1947 júliusától 1 hónapos tanfolyamokat szervezett a mérnök szakszervezet. Ezt 77 műszaki végezte el.[87] A tapasztalatok szerint az iskola jelentős eredményt ért el: a hallgatók egy része fiatal, vezető munkára alkalmas volt. Sok esetben azonban a helyi szervezetek olyan műszakiakat küldtek, akiket a termelésben legkönnyebben nélkülözhettek, akik a szakszervezeti életben járatlanok, vezető vagy propagandista munkára alkalmatlanok voltak.[88]

A szakszervezeti tömegoktatásban az 1946–47-es tanévben összesen 20 szemináriumot tudtak szervezni. Ezeknek színvonala – kellően képzett előadók hiánya miatt – nem volt kielégítő. Sok esetben az előadó felolvasta a sillabuszt, amit érdemleges vita nem követett. 1947. november 15-én kiadott szakszervezeti körlevélben felhívták a figyelmet megfelelő szemináriumi előadók kiválasztására, de azt is megírták: „Ha nincs megfelelő előadó, megoldható a szeminárium a füzet felolvasásával és fejezetenkénti megvitatásával."[89]

A szórványosan megtalálható jelentésekben helyenként élesebb vitákkal, politikai ellenvéleményekkel találkozhattunk.[90] Az oktatás kiszélesedett. 1947 őszétől 1948 tavaszáig 600 műszaki végzett szemináriumot. Az 1948. május 15-én megtartott oktatási értekezleten megállapították, hogy 40 budapesti üzemben és több vidéki városban folyt szeminárium. Jó példaként a WM, a Ganz-Vagon gyár és különösen a Magyar Pamutipar munkáját emelték ki. Növekvő érdeklődésről számoltak be, de a szemináriumok elég jelentős részéről megállapították a szokásos gyermekbetegséget. „Kevés pl. még a hozzászólás. Az elsorvadás jellemzi őket, amit több területen is tapasztaltunk, ahol nem találják meg a módját, hogy a hallgatóság figyelmét lekössék és az érdeklődésüket fenntartsák."

A javuló munka ellenére a szakszervezetnek az ideológiai oktatás területén végzett munkássága nem volt kielégítő.

Összegezve megállapítható, hogy az MKP 1946 tavaszától erőteljesebben, sokoldalúbban és hatásosabban foglalkozott az értelmiségiekkel. Újabb jelentős fejlődés bontakozott ki 1946 őszétől, a III. kongresszustól, amikor a szellemi elit mellett sokkal nagyobb mértékben fordultak az értelmiség tömegei felé. A kommunista pártnak az értelmiségiek között végzett munkájában különösen két gyenge pontján kellett jelentősebb változást elérni: az ideológiai-politikai nevelőmunkában és a vidéki – különösen a falusi – értelmiségiek közötti tevékenységében.

A pedagógusok világnézeti átképzése

A pedagógusok közötti ideológiai-politikai munkának a többi értelmiségi kategóriánál is nagyobb szerepe volt: 1. A nevelők – kb. 40 000-res létszámukkal – az értelmiség legszámottevőbb csoportja. 2. Világnézeti munkájuktól nagymértékben függött az új generáció világnézeti, politikai szemlélete. 3. Tevékeny szerepük volt a parasztság politikai befolyásolásában, a falu kulturális életében.[91]

A nevelőkkel kapcsolatban kialakult baloldali politikában a leglényegesebb volt egy olyan folyamat megindítása, amely elősegíti világnézeti átformálásukat.[92] Még nyilas terror tombolt az ország különböző részein, amikor ennek érdekében az első kezdő lépéseket megtették. 1945 január–februárjában Juhász Géza debreceni tankerületi főigazgató megszervezte az első világnézeti tanfolyamot. Februárban és márciusban – szabadegyetem keretében – Bolgár Elek, Erdei Ferenc, Juhász Géza, Lukács György, Molnár Erik, Révai József és Veres Péter tartottak előadásokat. Az előadók személye ekkor egyértelműen biztosította az előadássorozat haladó-radikális szellemét.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az Országos Köznevelési Tanáccsal és a pedagógus szakszervezettel együttműködve 1945 augusztusában megszervezte a budapesti és Pest környéki középiskolai tanárok – mintegy 350–400 nevelő – átképző tanfolyamát. E tanfolyamon a koalíciós pártok vezető személyiségei tartottak előadásokat. Programja elsősorban világnézeti jellegű volt, de érintette a korszak főbb társadalmi-politikai kérdéseit is. Az előadások anyagát kiadták a „Demokrácia és köznevelés" c. kötetben. Ez lett az 1945–1946. évi szélesebb körű átképző, továbbképző tevékenység alapja.

A tanfolyam munkáját a *Köznevelés* értékelte.[93] A hallgatók közötti véleménykutatás alapján két lényeges tapasztalatot hangsúlyoztak. Az egyik, hogy a hallgatók jelentős része a nyílt kiállás helyett várakozó álláspontra helyezkedik és véleményt nem nyilvánít. A másik tapasztalat szerint Molnár Eriket mint előadót többen bírálták, mert a vitákban „miniszterré alakult

át" és a hallgatók hozzászólásaiból „reakciós magatartást vélt felfedezni". Helytelenítették Molnár Eriknek a *Szabadság* c. lap számára adott nyilatkozatát, amely szerint „az átképző tanfolyamok célja nem holmi termékeny vitaestek kialakítása".

A *Köznevelés* szerkesztőségének e megnyilvánulása – elemezte jogosan a továbbképzés krónikása – „az egész átképző, továbbképző folyamatnak legsúlyosabb belső ellentmondását fejezi ki! Meggyőző ereje a cselekedetekre kihatóan csak annak a stúdiumnak van, amely termékeny vitákon keresztül hat, leküzdve a fejekben levő valóságos ellenvéleményeket, nézeteket. A politikai fejlődés viszont egyre inkább azt követelte, hogy a pedagógusok minél előbb tanulják meg, tegyék magukévá és egyben alkalmazzák mindazt az újat, amit a továbbképzés számukra nyújt."[94]

A „Demokrácia és köznevelés" c. kötet, amelynek nagy erénye volt, hogy az átképzésben a világnézeti tárgyakat és azon belül is a legvitatottabb anyagrészeket emelte ki, csak részben tölthette be szerepét. Az egyes kérdések felvetésében és megoldásában sok zavaros nézet is felszínre került, jelentkezett a régi és új összeegyeztetésére való törekvés. Ez már a tanulmányokat író szerzőgárda összetételéből is adódott. A kommunista Andics Erzsébet, Mód Aladár, Molnár Erik, Rudas László, a szociáldemokrata Simon László, a parasztpárti Veres Péter, Kovács Máté mellett megtalálhatjuk a konzervatív szemlélet olyan képviselőit is, mint Moór Gyula és Szombatfalvy György.

Az 1945/46-os tanév során lezajló tanfolyamokról elszórtan található jegyzőkönyvek viszonylag kevés ismeretet adnak. Legsokoldalúbb képet a Szombathelyen 1945 decemberében megtartott 6 napos tanfolyamról kaphatunk.[95] Ezen szinte valamennyi szombathelyi és környéki nevelő részt vett. Az előadók között a koalíciós pártok helyi vezetőit, középiskolai tanárokat, igazgatókat, tanítókat, 5 papot és több más értelmiségi csoporthoz tartozó entellektüelt (mérnök, ügyvéd, ügyész) találunk.

A szombathelyi tankerületi főigazgató a tanfolyamról szóló összefoglaló jelentésében a következőket írta: „... a katolikus egyháznak és a kommunista pártnak a hallgatóság soraiban levő képviselői sokszor izzásig fűtött éles vitát folytattak a demokrácia különböző értelmezéséről, gyakorlati alkalmazásáról és e kérdésekben az egyháznak, ill. a marxizmust képviselő munkáspártoknak elfoglalt álláspontjáról. Az egymással szemben álló nézeteket minden erőmmel igyekeztem összeegyeztetni és feloldani." Valóban pozitívan értékelendő a tanfolyam őszinte légköre, a szabad véleménynyilvánítás. A megbeszélések tükrözték ugyanakkor az általános politikai légkört, azt, hogy a konzervatív erők a kisgazdapárt választási sikere után támadásban vannak. Megmutatkozott az is, hogy a vitákban a baloldali személyek még kisebbséget alkottak. A marxista elveket 3–4 tanáron kívül elsősorban a *Szabad Vasmegye* c. napilap kommunista munkatársának kellett védelmeznie.

A tanfolyamon az idealista-vallásos világnézet hívei offenzíven léptek fel,

s a dialektikus materialista elveket leegyszerűsítve igyekeztek politikai tőkét kovácsolni. Példaként egy tanítónő kérdésfelvetését idézzük a jegyzőkönyvből: „A lelki kultúrát a krisztusi evangélium adja. Kérdést intéz az ellenkező álláspontot képviselő Bata Gáborhoz (kommunista újságíró), hogy miért van tele tanuk féligazságokkal, miért ítélik el a múltat, amelyből pedig annyi sok minden átmenthető volna célkitűzéseik megvalósításában. Miért nem akarnak hallani a vallásról, lélekről, evangéliumról, miért csak anyagot ismernek, amelynek kisugárzása szerintük a lélek? Fel akarják emelni az embert, de hogyan képzelik el ezt a lélek nélkül. A természettudományok nem pótolhatják a hitet... Ezek materialista alapon meg nem magyarázhatók és érthetetlenek. Az anyag fölé kell az embernek emelkednie, ez pedig csak a vallás segítségével lehetséges, még a demokratikus államban is. Az építőmunkához a metafizikai erőt a vallás adja."

Fontos jellemzője volt a tanfolyamnak, hogy az egyház képviselői a létező problémákból kiindulva, világnézetük alapján jól felkészülten érintettek lényeges társadalmi kérdéseket. Ezt tette pl. dr. Szendi László apátplébános kanonok „Krisztus és demokrácia" c. előadásában is.

A bibliai idézetekkel bőven megtűzdelt idealista-vallásos világnézetű előadásokra és hozzászólásokra a baloldali gondolkodású résztvevőknek nem volt könnyű válaszolni. Azt az egyházi gondolatot, amely a túlvilágra helyezi az emberi problémák megoldását, helyesen és ügyesen támadták. A nép gondjait – hangoztatták – itt a földön kell megoldani. Az azonban érezhető volt, hogy ilyen világnézeti kérdések megválaszolására nem voltak eléggé felkészülve. Sok esetben nem is reagáltak ezekre, vagy csak igen óvatosan. A munkáspártok politikája is az volt, hogy a vallással kapcsolatos ideológiai vitákat kerülni kell, miután a politikai célok a döntőek. Vigyázni kell arra – szólt a figyelmeztetés –, hogy a választal ne a hívők és nem-hívők között, hanem a népi demokratikus átalakulás melletti és az azzal szemben álló erők között húzódjon. A vitákat elkerülni mégsem lehetett, mert alapvető világnézeti kérdéseket érintettek, amelyeknek politikai kihatásuk volt. Bata Gábor, kommunista újságíró, a következő választ adta az előbb említett tanítónő kérdésére: „Az az érzése, hogy az érzések zűrzavara után már az ideológia zűrzavarát is idecsempészték. Itt a tanfolyamon nem lelkigyakorlatot akar hallani, hanem demokratikus világnézeti átképzést... A kommunistáknak is van ideológiájuk, de ez nem vallási alapon nyugszik... A materializmus nem olyan durva, mint azt lelkigyakorlatokon hirdetik... Ez a tanfolyam nem vezet demokratikus átképzésre, mert az elfogult pedagógusok társaikat tudatlanságban akarják megtartani. Kéri a tanfolyam vezetőségét, adjon módot arra, hogy megismertesse a hallgatóságot az igazi demokráciával... A demokráciát nemcsak hinni, tudni is kell. A reakció pedig éppen az a visszatartás, amely meg akarja akadályozni azt, hogy a magyarság a modern ember ruhájában jelenhessék meg az új Európa emberei előtt. Ide kell a tudás, ide kell az átképzés." A jegyzőkönyv szerint

a tanfolyam hallgatósága többszörös nemtetszésének adott kifejezést. A főigazgató pedig a következőket mondta: „Az egész tanfolyam olyan, mint az élet: ellentétek összetevője. A politikai újjáépítés sokkal gyorsabb, mint a lelki. Ide idő kell és tapintat. Bata Gábor szavaiban sok az igazság, sok meg is fog belőle maradni, csak a szélsőségeket kell mindkét oldalon lenyesni, mert az igazság valahol középen van."

Habár az egyházat ebben az időben sem volna helyes politikailag teljesen egységes tömbnek felfogni, mégis összességében – figyelembe véve Mindszenty szerepét, az egyház vezetőinek nagy befolyását a pedagógusok többségére – a katolikus klérus hatása alatt álló nevelők szemlélete visszahúzó, maradi volt. Bár a demokratikus átalakulás bizonyos ösztönzést kaphatott a vallásos lelkiismerettől is, az egyházon belüli demokratikus erők gyengék voltak, hogy a demokrácia irányába hatásosan befolyásolják a dolgozó tömegeket, köztük a pedagógusokat.

Több előadás és hozzászólás a nemzet, a haza, a hazafiság és a nemzetköziség kérdésével foglalkozott. Egy parasztpárti mérnök „Nemzeti öntudat és nemzetköziség" címmel tartott előadást. A helyes gondolatokat – különösen a nemzetköziséget – vulgáris nézetekkel keverte: „A nemzetköziség társadalomszemléletében tagadja a társadalmi képződmények egyéni formáit. Bálványt farag az emberiségből, s hajlandó ennek népeket – főleg kis népeket – feláldozni. Mindezt legtöbbször tudatlanságból. Ugyanígy volt a vulgárnacionalizmus, amely hallani sem akart arról, hogy az emberiség mégiscsak lelki-szellemi egység. Mindkét szélsőség, ahelyett, hogy épített volna, rombolt. Az igazi nacionalizmus nem az, hogy más népeket gyűlölünk, hanem, hogy magunkat szeretjük. Ugyanígy: a helyesen értelmezett nemzetköziség alapja az a belátás, hogy népek mindig voltak és lesznek. Ezek között a természetes küzdelem tehát adva van. Persze kívánatos, hogy ez a munka és művelődés területén maradjon meg. Nálunk magyaroknál e két nézet hasadást idézett elő a lelkekben. A nevelők feladata a kettőt összhangba hozni."

Az átképzési tanfolyamokon és egyéb megbeszéléseken érthetően sokszor élesen támadták a külső, a német fasiszta hatást. Az azonban már a valóság elferdítése volt, hogy minden rossz forrását sokan külső tényezőkben keresték, ezzel akarva-akaratlanul a belső reakció tevékenységét mentegették. A tanfolyamon a tankerületi főigazgató a bevezető előadásában is ilyen szellemű megállapítást tett. „Ellenségeink lopták közénk a társadalmi válaszfalakat és a felekezeti ellentéteket. Nem a magyar nép ősi szelleme, hanem átkos idegen szellem az, hogy pl. a fogalmazói kar elzárkózik a segédhivataltól, a tanár a tanítótól, a tisztviselő az iparostól, az iparos a paraszttól."[96]

Az 1945-ben nagy lendülettel meginduló világnézeti átképző tanfolyamok szervezését – jórészt az infláció következtében – 1946. augusztusáig egyes helyi kivételektől eltekintve felfüggesztették.

*

Az 1945/46. tanév átmeneti, rohammunkaszerű átképző tanfolyamai után rendszeres, intézményes, több évre tervezett átképző tanfolyamok megszervezése vált szükségessé. Dr. Kemény Gábor, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium III. nevelési ügyosztály kommunista vezetője, három évre szóló tervezetet dolgozott ki: „A nevelők átképzésének elméleti és gyakorlati tervei" (útjelző vázlat)[97] címmel, amit 1946 áprilisában hoztak nyilvánosságra.

A tervezet abból indult ki, hogy az átképzés ne átmeneti jellegű legyen. Formája: előadások, írásbeli közlések, de leginkább közös megbeszélések, viták. Feltehetően az addigi negatív tapasztalatok alapján írja: „Szelleme sohase legyen a nevelők önérzetét bántó fölény, ne okozzon kisebbrendűségi érzést, legyen széles tájékozottságú tudásban, ízlésben magas színvonalú és baráti hangú." Kilenc szakmai munkacsoportra tett javaslatot és arra, hogy az előadókat széles körből – nemcsak nevelőkből – kell kiválasztani. Külön kiemelte és központba állította – Simon László államtitkár javaslatára – az emberi jogok kodifikálásának elvét, az 1946. I. tc.-ben lefektetett demokratikus, köztársasági államforma kérdéseit.

A tervet elküldték véleményezésre különböző minisztériumokhoz, nemzeti bizottságokhoz, szakszervezeti szervekhez, állami és egyházi főhatóságokhoz. E szervek javaslataiban a következők találhatók: az átképzést a pedagógus szakszervezet helyi szerveire kell építeni. Helyi előadók széles körű bevonása szükséges (helyi ismeretek miatt, a helyi nevelők fejlődése céljából stb.). Végül nagyobbrészt az átképzés kötelezővé tétele mellett foglaltak állást (témakört illetően természetesen választási lehetőséggel).

Végül is a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által kiadott *Szolgálati utasítás a nevelők hároméves továbbképzési tervének első évére*[98] a következőket tartalmazta: valamennyi nevelőt be kell vonni a világnézeti és szakmai továbbképzésbe; a tanfolyamra 25–50 fős létszámú csoportokat kell szervezni, amelyek részint együttesen, részint szaktárgyak szerint elkülönítve vesznek részt a továbbképzésben; a tanfolyamon minden résztvevő két tárgycsoportot köteles felvenni (az I. tárgycsoport, amelyet minden résztvevő együttesen hallgat: közgazdaságtan, társadalomtudomány, pedagógia, gyermeklélektan, történelemelmélet és az emberi jogok kodifikálása[99], a II. csoport a szaktárgyaké). A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium irányvonala alapján közel 40 000 pedagógus vett részt az átképzésben.

A társadalmi-politikai kérdésekkel kapcsolatos átképzés iránya és a kiadott tananyag két szempontból volt problematikus. Némileg egyoldalúan állította előtérbe a polgári demokratikus törekvések magyarázatát. Az tény, hogy a nevelők egy részének szemlélete a polgári demokratikusnál is konzervatívabb volt. Ez vezethette a tanügyigazgatás egyes haladó felfogású személyeit is, hogy hangsúlyozzák az emberi jogok, a köztársasági államforma és a kivívott demokratikus vívmányok jelentőségét. Ebben az időszakban azonban ez már túlhaladott koncepciója a továbbképzésnek,

mert egyre inkább az a kérdés, hogy a polgári demokrácia segítségével stabilizálják a tőkés rendszert, vagy a népi demokratikus úton fokozatosan haladjon az ország a szocializmus felé. A valósághoz hozzátartozik az is, hogy – a nemzetközi és a belső osztályharc kiéleződése következtében – a forradalmi erők küzdelme hamarabb vezetett a szocialista fordulat győzelméhez, mint azt előre láthatták (lásd az MKP III. kongresszusa hosszabb és fokozatosabb átmenetet feltételező irányvonalát). Az a tény, hogy valóban fontos társadalmi kérdések egy része és ezen belül a pedagógusok problémái nem megfelelő súllyal szerepeltek az átképzés anyagában, azzal a következménnyel járt, hogy a legfőbb feladatát, a társadalmi fejlődés kérdéseinek a megértését nem segíthette megfelelően.

A tananyagok jelentős része pedig tartalmilag nem volt kielégítő. Sajnálatos, hogy szemben az 1945-ös tanulmánykötettel, a „Továbbképzés és demokrácia" c., 1947-ben kiadott kötet szerzői között nem találkozhattunk vezető kommunista történészekkel, filozófusokkal, ideológusokkal. A *Köznevelés*ben kiadott előadásvázlatok között is több tartalmilag nem megfelelő, világnézetileg eklektikus volt. „A nevelés régi és új eszményei" c. vázlatban olvashatjuk: „... nemcsak hogy nem kibékíthetetlen az ellentét a mitikus (a plátói és a keresztény) világnézetek és a tudományos szocializmus világnézete között, hanem a leglényegesebb pontjaiban semmi ellentét nincs. Mind a három a tökéletesebb, a jobb irányban való fejlődés elvét vallja, mind a három hisz abban, hogy a boldogság már itt a földön elérhető, mindhárom hirdeti, hogy eszményeiben a tökéletesedés útján halad, de egyik sem állítja, hogy meg is valósította vagy teljesen a birtokába kerítette a tökéletességet. A kereszténység szentágostoni semper reformari (mindig megújhodni) elve és a dialektikus materializmus fejlődéselve lényegében azonos fogalmak."[100]

A továbbképzési körzetek jegyzőkönyvei[101] azt mutatták, hogy az előadásvázlattal egy kisebbség egészében egyetértett. Ilyen előadás- és hozzászólásrészletek mutatták ezt: „A keresztényi és szocialista világnézet leglényegesebb pontjaiban semmi ellentét nincs" (Sarkad). A vezérfonal jó, mert „békésen igyekszik közös eszményeket keresni" (Debrecen, Piarista gimnázium). A közös kiindulópont egyeztetésére jellemző egy rudabányai nevelő véleménye: „A materialista világnézetet örömmel fogadom el, ha munkásai Jézus tanácsát cselekszik. Így valóban egy síkon mozogna a keresztény, a marxi és a modern szociális világnézet."

Több helyen – bár egyes esetekben a központi vázlatot közvetlenül nem bírálták – a tudományos szocializmus szellemében helyesen foglalkoztak e kérdésekkel (Debrecen, Állami Gyakorló Gimnázium, Salgótarján, Oroszi).

Az egyházi iskolák jelentős részében – elsősorban a középiskolákban – a vallásos világnézet oldaláról közvetlenül és élesen támadták a központi irányvonalat. A debreceni piarista gimnáziumban felvetették, hogy nincsenek tiszta filozófiai fogalmak benne: „A lényegesen különböző keresztény

filozófia és a szocializmus elveit vegyíti össze." Az egyik hozzászóló a vezérfonalat – találóan – „filozófiai koalíciónak" tartotta. Hasonlóan értékelték a hajdúnánási és a debreceni református gimnáziumban is. Jellegzetesen támadó volt a kalocsai gimnázium igazgatójának az összefoglalója, aki itt a továbbképzést szervezte. Részlet ebből: „Nem tudjuk megérteni, hogy a materializmus hogyan beszélhet erkölcsről, hiszen az erkölcs alapja a szabadság, az anyag, a matéria pedig lényegileg kötött és vak. . . A keresztény megértő a materialistákkal, de nem a materializmussal szemben. A materialistákkal építhet Duna—Tisza-csatornát, egyetérthet számtalan dologban, de semmi szín alatt nem fogadhatja el igaznak a materializmust, mert ezzel önmagát tagadná meg, saját létének alapját semmisítené meg."

Az állami iskolák többségére az volt a jellemző, hogy ismertették a vázlatot, közvetlenül nem vitatkoztak azzal, de kiemelték, hogy a keresztény erkölcsi elveket tartják a nevelés alapjának. Néhány tipikus előadás- és hozzászólásrészlet: „A keresztény eszmék úgy a múltban, mint a jelenben teljesen megvalósították és megvalósítják a nevelés problémáit" (Nagykovácsi). „Isten, haza- és tekintélytisztelet az új társadalmi rendszer alapja. . . kéri, hogy ne akarják az elveket ráerőszakolni (a pedagógusokra), mert a lelki meggyőződés válthatja csak ki belőlük a megértést, és ezt csak a szeretet evangéliuma alapján lehet elérni" (Székesfehérvár).[102]

Ugyanakkor, mikor a nevelők nagy többsége egyértelműen kiállt amellett, hogy az oktatásügynek a vallásos világnézet alapján kell állnia, számos esetben e véleményt valló pedagógusok is bírálták az egyház magatartását az iskolákkal és különösen az egyházi tanítók helyzetével kapcsolatosan. Felvetették az egyházi tanítók sérelmét, az állami tanítókkal szembeni hátrányos helyzetüket és az egyházak felelősségét ebben.

A magyarság és a környező népek kapcsolata volt – többek között – az a másik lényeges témakör, amely vitákat váltott ki. Két előadás is érintette a nemzeti-nemzetiségi kérdést: „A magyar nemzet a világ népeinek társaságában" és „A dunai népek története a mohácsi vészig" c. A magyar politikai közéletet érthetően erősen foglalkoztatta a Magyarországgal kötendő békeszerződés.

E sorsproblémákra való reagálás a nevelők megbeszélésein igen sokszínű volt. A békeszerződés kérdése 1945 ősze–1946 ősze között – az infláció súlyos hatásával párhuzamosan – kiélezett hangulatban került előtérbe. A párizsi döntés után különösen a nevelők 1947. júniusi megbeszélésein már kevesebb érzelmi fűtöttséggel, viszonylag higgadtabb légkörben érintették a kérdéskomplexumot. Az állásfoglalások sokféle árnyalatával, köztük nacionalista tendenciákkal is találkozhattunk. Az utóbbiak ellen nem folyt kielégítő küzdelem a tanfolyamokon.

Igen sok csoportban – bár számszerűen nem többségükben – a múlt negatív tanulságait kiemelő, ellenvéleményeket fel nem vető, a szomszédos országokkal való együttműködés szükségességét, az egymásrautaltságot

hangsúlyozó hozzászólásokkal találkozhattunk. „Az egymásrautaltság és egymás mellé rendelés gondolatát hirdessük és éljük a másokat sértő vezető képzelgés helyett" (Törökszentmiklós). „Kis nemzet létünkre nagyhatalmasdit nem játszhatunk. A szomszédos népekkel kölcsönös megértésben kell élnünk" (Zemplénagárdi). „A Duna-medence eddig állandóan a csaták színhelye volt, a jövőben ezt meg kell akadályozni, mert ha nem, a kis nemzetek halálát jelentené a vérontás" (Sarud).

Több helyen felvetették, az lenne a leghelyesebb, ha a Kossuth-féle konföderációs állameszmét elfogadnánk. Szórványosan olyan elvtelen „reálpolitikai" érv is elhangzott, amely feltehetően a nevelők számára, inkább ellenszenvesen hatott, mint rokonszenvesen: „szentimentális gondolatokkal politikát folytatni nem lehet... a pánszlávok iránya rajtunk vezet keresztül, a múltban is függvényei voltunk, ma is azok vagyunk, ezért a szlávság barátságát kell keresnünk." „Nagy baj volt, hogy uralkodóink házasságpolitikája nyugat felé és nem kelet felé irányult" (Sarkad).

Az állásfoglalások másik – talán legelterjedtebb – típusa érthetően bírálta és előtérbe állította a magyar nemzetiség elnyomását Csehszlovákiában és részben Romániában. A jogos kérdésfelvetések egyes esetekben együtt jelentkeztek a magyar uralkodó osztályok káros nemzetiségi politikájának bűneit elkendőző, azt tagadó nézetekkel: „Sajnos, amíg saját véreinket kiűzik otthonaikból, addig keserű íz ül a szánkban... álom marad a dunai kis népek közös szeretetén és kölcsönös megértésén alapuló barátság" (Tahitótfalu). Pétervására egyhangú határozatot hoztak: „Bár nem vagyunk talán illetékesek ilyen határozathozatalra, de magyar lelkiismeretünk mégis azt panaszolja, hogy felemeljük szavunkat és hisszük, hogy talán nem lesz pusztába kiáltott szó, ha azt követeljük, hogy amikor mi magyarok a legteljesebb szeretettel viseltetünk a hazánkban élő nemzetiségi testvéreinkkel szemben, ugyanakkor Csehszlovákiában, nemkülönben Romániában ne legyenek üldözöttek derék magyar testvéreink."

Sok helyen vitatták és támadták a párizsi békeszerződés területi döntését.

Kékeden a megyei tanfelügyelő hangoztatta, hogy „mindenki lehet soviniszta, csak a magyar nem, mert legyőzött. Igenis szeretni kell hazánkat, csak néma gyűlölet kell vezessen bennünket. Nehéz nekünk lemondani, mert egy életen keresztül ott éltünk (a felvidéken) és az emlékek és a múlt mindig kísérteni fognak... Nincs ínyünkre, hogy 500 000–600 000 magyar él idegen uralom alatt. Hiába hirdetünk itt szeretetet, ha a szomszédaink könyörtelenek magyar véreinkkel szemben" (Kéked). „Nincs jogunk imperialista törekvéseket támasztani más nemzetekkel szemben, de más országnak sincs joga ilyen törekvéseket támasztani a mi nemzetünkkel szemben sem" (Okány).

A nevelők egyes rétegei úgy értékelték, hogy nemcsak nemzeti érdekeinket sértő döntésről van szó, de nemzeti létünk veszélyeztetéséről is. Egyrészt egyes magyarlakta területeknek a szomszéd államokhoz csatolását a magyar-

ság létfeltételei elleni lépésnek tartották. Másrészt a Szovjetunió szerepét – ahogy akkor mondták – a „szláv előretörést", a „pánszlávizmust" a magyarságot fenyegető veszedelemként fogták fel. A nevelők egy része képtelen volt a Szovjetunió politikáját megérteni. „A magyar tanítóságnak kötelessége a nemzeti öntudat ápolása, mert ha ez elvész, a magyarság elsüllyed a népek tengerében" – hangoztatták Kőteleken. „A mohácsi vészig – mondotta egy pálházi nevelő – nagy vezéralakok hívják fel a népeket a tatár és a török veszedelem ellen. Ennek a veszedelemnek elhárítása lehetséges volt a múltban. Most szintén az összefogás gondolata foglalkoztatja a népeket a nagy pánszlávizmus ellen. Ez az összefogás most már kevésbé lehetséges." Egy másik nevelő a pángermanizmus veszedelmét is kiemeli és hangoztatja, hogy a „két veszedelem között őrlődik a magyar". Arra a kérdésre, hogy Magyarország külpolitikailag merre orientálódjon, sokszor merül fel, hogy „semerre". Sem a Szovjetunió, sem az angolszászok oldalára. A magyarság érdeke, hogy ez így legyen és „ezt a nagyhatalmaknak is tudomásul kellene venniük".

E különböző árnyalatokban megmutatkozó nézetek mögött lehetetlen lenne nem látnunk a népi írók ún. „harmadikutas" képviselőinek – elsősorban Németh Lászlónak – hatását. A „két pogány közt egy hazáért" XVII. századi jelmondat aktualizálása már a 30-as évek végén, a 40-es évek elején Németh László írásaiban és tevékenységében mint külpolitikai koncepció, a hamis analógia szerepét töltötte be: az eszmei zavart rögzítette. E szemlélet az értelmiség egy részében nem egyszerűen „utórezgésként", hanem eleven valóságként hatott.

Kétségtelen, hogy e véleményeket hangoztatók egy tekintélyes része a szubjektíve hazáját féltő nevelők sorából tevődött össze, de ezen pedagógusok közül sokan nem voltak mentesek egyfajta nacionalista szemlélet hatásától. Nemzetünk sorskérdéseit nem a társadalmi haladás szempontjából vetették fel, hanem a „nemzethalál" ideológia hatására nacionalista módon. Nem látták, hogy nemzeti fejlődésünk csak a társadalmi haladás útján, a haladás nemzetközi erőivel összefogva biztosítható. Még ha figyelembe vesszük is, hogy részletkérdésekben nem volt alaptalan e nevelők aggálya – ezt mutatták különösen 1948 után a sztálini külpolitikának internacionalizmust sértő vonásai –, az kétségtelen, hogy a Szovjetunió nem veszélyeztette nemzeti létünket. A „nemzeti pesszimizmus", a „kivárás", a meddő ellenzékiség akarva-akaratlanul a maradi, konzervatív erőket segítette.

Egységesebb, egyben pozitívabb állásfoglalás jellemezte a „Szervezzünk népi kollégiumokat" c. téma vitáját. A bevezető előadás statisztikai adatokkal tárta fel a munkás- és szegényparaszti fiatalok alacsony arányszámát a közép- és főiskolákon. Kimutatta, hogy a népi kollégiumi mozgalom keretében kb. 3000 paraszt- és munkásszármazású fiatal került a főiskolai és egyetemi hallgatók soraiba. Ugyanakkor alig indult meg az általános és középiskolai kollégiumi hálózat kiépítése. A pedagógusok figyelmét különösen két

munkaterületre hívta fel: 1. növendékek felkutatása és kiválasztása a faluról és tanyavilágból; 2. az iskolafenntartó városok és községek társadalmának mozgósítása népi kollégiumok létesítése érdekében.

A nevelők a megbeszéléseken helyeselték a népi kollégiumok megteremtését. Viszonylag sokan hangsúlyozták azt, hogy egyes tehetséges paraszti származású gyermekek középiskolába küldését gátolja az, hogy a szülők nagyon építenek e fiatalok otthoni mezőgazdasági munkájára. Ezért sokszor még igen kiváló képességű gyermekek továbbtanulását is nagyon nehéz biztosítani.

A megbeszéléseket tettek követték. Az 1947/48-as tanév végén a *Köznevelés*ben már számottevő eredményről számoltak be. A mozgalom kötelékébe tartozó kollégiumok száma 160-ra emelkedett, és azoknak a paraszt- és munkásszármazású fiataloknak a száma, akiket a népi kollégiumok segítettek a felsőbb iskolába, majdnem elérte a tízezret.[103] A felnőtt dolgozók középiskoláinak munkájába is tevékenyen bekapcsolódtak a tanárok. Az 1946/47-es tanévben 1113 pedagógus[104] tanított, elég alacsony óradíjjal, a dolgozók középiskoláiban.

Ha az átképzés eredményességének mérlegét meg kívánjuk vonni, kétségtelenül abból kell kiindulni, hogy felnőtt, már kialakult életszemléletű, világnézetű nevelőkről van szó. Illúzió lett volna gyors sikereket várni. Ebbe a hibába elég sokan beleestek: „azonnali" sikereket vártak az átképzéstől.

Az átképzés eredményének kell tekinteni, hogy sok pedagógus felismerte: tájékozatlan alapvető történelmi, társadalmi-szociológiai és közgazdasági kérdésekben. Ami az egyes tárgyakat illeti – jelentette a miskolci tankerületi főigazgató –, a legnagyobb visszhangot a közgazdasági és a társadalomtudományi előadások váltották ki. Egyes tanárok szerint „a közgazdasági problémákat érintő előadások döbbenetesen hatottak". Sokan azt is elismerték, hogy „új történelmi szemléletre van szükség", tehát a nevelők egy tekintélyes hányadát gondolkodtatták meg a tanfolyamok. Önkritikusan hajlottak új ismeretek befogadására és terjesztésére.

A fejlődés abban is megmutatkozott, hogy 1947-ben már növekedett a kommunista és más haladó szellemű nevelők és előadók aránya. Ennek hatására – mint az egyes tartalmi kérdésekkel foglalkozó jelentések mutatták – már egyre több helyen a haladó, baloldali szemlélet érvényesült. Jellemző, hogy Szombathelyen – ahol mint láttuk, 1945-ben a tanfolyamon a konzervatív szellemű előadók és nevelők egyértelműen hangadók voltak – 1947-ben javult a helyzet. A tanfolyamvezető szerint az előadók mind politikailag, mind szakmailag megfelelőek voltak. Hogy az előadások tartalma megváltozott, azt az is mutatja, hogy a hallgatók egy része a feljegyzések szerint „a tanfolyam vezetésének baloldali jellege", „érzelmi, politikai elfogultság", „a tárgyilagosság hiánya" miatt elégedetlen volt.

Mindezek és más pozitívumok értékelése mellett azt is meg kell állapítani,

hogy a pedagógusoknak még elég tekintélyes része – helytelenül – nem ismerte fel átképzésük szükségességét és elkerülhetetlenségét. Önmagukat demokratikusaknak, haladó szelleműeknek tartották. Ha jelentős részükre érvényes is ez a megállapítás, még igen sokan voltak olyanok, akik távol álltak a demokráciától. Ez volt a koalíció baloldalának szinte egységes véleménye. Kemény Gábor, a szakszervezet elnöke, e türelmetlenségtől mentes pedagógus is így fogalmazott: „Mi nem áltathatjuk magunkat azzal, hogy a magyar nevelői társadalom, ha nagy rétegekben is, de a maga egészében már át volna itatva a demokrácia szellemétől. Éppen az eddig lefolyt továbbképzési tanfolyamok egyik-másik spontán megnyilatkozásából látszik, hogy a talaj még nincsen elég mélyen felszántva."[105]

A tanfolyami csoportok többségében a haladó, szocialista tendenciák még háttérbe szorultak. Ez egyrészt következett az előadók világnézeti különbözőségéből. Az ezzel kapcsolatos gondokat egyes esetekben menet közben jelezték is. Már az 1946. novemberi konferencia után a felsőbb szervekhez írt feljegyzésében egy monori nevelő beszámolt arról, hogy az előadó a középosztályt tartja nemzetfenntartó erőnek, a dolgozó paraszt- és munkásmilliókat kirekeszti a nemzetfenntartó osztályok köréből. Sürgősebbnek tartja a földosztás reformját, mint a földhözjuttatottak támogatását. Következtetése: „A megbeszéléseknél fontos a szabad véleménynyilvánítás, de fontos az is, hogy a prímhegedűt a demokrácia húzza"[106]. Az átképzés egyik leglényegesebb tanulsága volt, hogy hatékonysága nagymértékben függ az előadók politikai beállítottságától, világnézetétől, felkészültségétől.

Sajnálatos, hogy az 1946/47-es években vezető kommunista ideológusok, történészek nem kapcsolódtak be az átképzés munkájába. Az MKP a koalíciós küzdelmek és kompromisszumok idején minden energiáját a politikai, hatalmi és gazdasági (újjáépítés) kérdésekre összpontosította. Időlegesen és viszonylagosan háttérbe szorult a közoktatás és a kulturális élet területe. Ezzel függött össze az is, hogy más, fontosabbnak tartott pozíciók megszerzése és biztosítása érdekében a tanügyigazgatás nagy részét – ezt mutatta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a megyei tanügyi főigazgatók, tanfelügyelők összetétele – a baloldal átengedte a konzervatívabb erőknek. Ez károsan hatott a pedagógusok közötti ideológiai-politikai munkára is. Az a harc, amelyet a baloldal a tanügyigazgatás kulcspozícióinak megszerzéséért folytatott, 1947 nyarától ért el nagyobb eredményeket.

A pedagógusok politikai hangulatát kedvezőtlenül befolyásolta a rendkívül rossz anyagi helyzetük. Bóka László kultúrpolitikus 1947-ben a „*Rongyosok átképzése*" címmel cikket írt. Szerinte „naiv elképzelés sikert várni az átképzéstől akkor, amikor a magyar nevelők a legnagyobb nyomorban, a felemelkedés biztató reménye nélkül, a társadalmi megbecsülés legalacsonyabb fokán élnek".

Az átképzés több tanulsága közül ki kell emelni azt is, hogy a munkáspártok, a parasztpárt és a pedagógus szakszervezet vezetői az 1945–1947. évi

tapasztalatok alapján még világosabban láthatták azokat a világnézeti-politikai „csomópontokat", „ellenállási területeket", ahol előre kellett lépni. Kettőt emelhetünk ki ezek közül. Egyrészt az idealista-vallásos világnézet elleni küzdelmet. A baloldal ekkor – helyesen – ez ellen közvetlen propagandát nem folytatott. E küzdelmet alárendelték az osztályharc fontosabb területének. A közvetett ideológiai harcot azonban fokozta a természet- és társadalomtudomány kérdéseinek a dialektikus és történelmi materializmus alapján történő átértékelésével és terjesztésével. Másrészt láthatóan bizonytalanság volt a nemzeti és nemzetközi érdek, a hazafiság és internacionalizmus problémáinak megítélésében. Árnyaltan harcolni kellett a nacionalizmus különböző áramlatai ellen. (Láttuk, hogy ezt bonyolította a szlovákiai és részben az erdélyi magyarság helyzete.) E feladat fontos területeként jelölte meg az egyik parasztpárti politikus a következőket: „az eddiginél félreérthetetlenebbül meg kell vonni azt a határt, amelyen belül a magyar öntudat termékeny építőerő, s amelyen túl már terméketlen, sértődött vakság".

Az értelmiség és a társadalmi fejlődés távlatai

A társadalmi perspektíva meghatározása alapvető volt a szellemi dolgozók megnyerésében. „Az értelmiséget – írta Fogarasi Béla – amennyiben a nyomasztó anyagi gondok nem kizárólag a mindennapi kenyér megszerzésére korlátozzák a figyelmet, elsősorban a társadalmi és politikai fejlődés perspektívája érdekli."[107] A különböző politikai pártok propagandájában a társadalmi távlat nem volt eléggé egyértelmű. A polgári erők, bár nagyon hangsúlyozták, hogy Magyarországnak a magántulajdon alapján kell állnia, a tőkés társadalom fogalmát igyekeztek megkerülni, így vagy úgy szociális reformokkal áthatott polgári demokráciáról beszéltek. Ezt tette nemcsak a kisgazdapárt centruma – egy paraszti-polgári demokrácia célkitűzését hangoztatták –, de a párt jobbszárnya is, sőt a később megalakuló, Sulyok vezette Magyar Szabadságpárt is.

A munkáspártok közül az SZDP, elsősorban baloldala, általában inkább hangsúlyozta a szocialista társadalom megteremtésének szükségességét, mint az MKP. Szórványosan taktikailag és politikailag bírálhatóan is (lásd az 1945-ös választáson a „Vörös Budapestért!" jelszó előtérbe állítását). Az értelmiség kisebb része a szocialista perspektíva kérdésében az SZDP-től várt választ, s azt azonosította a nyugat-európai szociáldemokrata pártok politikájával. E rétegeknél a szocializmus iránti homályos, sokszor morális érdeklődés időnként bizalmatlansággal párosult a munkásosztállyal, az MKP-val, sőt a népi demokráciával szemben is, amelyet túl dinamikusnak és radikálisnak tartottak.

Az értelmiség feltehetően nagyobb hányada az MKP-t tartotta a szocialista jövő pártjának. A magyar kommunisták vezetői jórészt taktikai meg-

fontolásokból – nehogy az újjáépítésbe bekapcsolódó tőkésrétegeket elriassza –, valamint a parasztság, a városi kispolgárság, az értelmiség tömegeinek „megnyugtatása" érdekében hosszú ideig megkerülte a szocializmus távlatának hangoztatását.[108]

Így érthető is, hogy az értelmiség tekintélyes része úgy érezte, hogy a különböző pártok részéről – ahogy időnként megfogalmazódott – az intelligencia felé állandóan áramlik a „verbunkosok dallama", de kitűzött társadalmi céljuk, benne az értelmiség helye és szerepe eléggé ködös.

E gondolatmenetet csak megerősíthette a pedagógusok világnézeti átképzésének előbb elemzett tananyaga is. A központi előadásokból, tanulmányi anyagokból szinte teljesen kimaradt a társadalmi formák fogalma, fejlődése, a kapitalizmus, a szocializmus fogalma, jellemző vonásai stb. Pedig ilyen irányú érdeklődés volt. Maga Kemény Gábor külön arról írt, hogy 1945 végén egy szociológiai előadáson, amelyet Béki Ernő tartott, egy tanító azt a kérdést vetette fel: „hogyan ismerjük fel azt a pillanatot, amely új társadalmi formák időszerűségét jelzi?" Ez a kérdés világít arra – hangoztatta Kemény Gábor – „milyen elhanyagolt, de termékenynek ígérkező területet kell az átképzésnek felszántani".[109]

Fontos megvizsgálni általában is, hogy mikor, milyen hangsúlyt kapott az MKP irányvonalában a szocialista távlat. A magam részéről csak az értelmiségre gyakorolt hatását érintem. Az kétségtelen, hogy mind a szocialista perspektíva megkerülése, mind felvetése, ill. előtérbe állítása az értelmiség körében nem válthatott ki egyértelmű reagálást: bizonyos politikai hátrányokkal járhatott. Az, hogy az MKP 1946 őszéig, a III. kongresszusig a szocialista távlatot propagandájában jórészt negligálta, az egyébként is bizalmatlan értelmiségi tömegekben kételyt ébresztett a magyar kommunisták célkitűzéseit illetően. Úgy látták, az MKP vezetői „nem mondják ki végső gondolataikat". Bibó István megfogalmazta az intelligencia érzéseit, gondolatait: „a munkáspártoknak nem az a feladatuk, hogy pasztellszínű menseviki programot bocsássanak ki, és a magántulajdon tiszteletét hangoztassák, mert ezzel az égvilágon senkit meg nem nyugtatnak. Sokkal inkább az, hogy a szocialista társadalom elképzeléseiről, eddigi vívmányairól és mindennapi életéről az eddigi fakó lelkendezésnél sokkal elevenebb, technikailag részletezettebb képet adjanak, és ezzel leválasszák a szocializmustól rettegők óriási táboráról azokat az elemeket, akiket merev érdekviszonyaik nem kötnek feltétlenül a szocialistaellenes táborhoz."[110]

Az MKP III. kongresszusának irányvonalát, annak a megállapítását, hogy „a népi demokrácia út a szocializmushoz" egyes értelmiségi körökben meglepetéssel fogadták. Nemcsak arról van szó, hogy a kommunisták hosszú ideig nem elemezték a népi demokrácia viszonyát a szocializmushoz, elválasztották a népi demokráciáért folyó harcot a szocializmusért folyó harctól,[111] hanem a programadó III. kongresszuson a szocializmus távlatának nyílt felvetése jelentett problémát. Jellemző erre az NPP vezetőségén

belüli reagálás. Kovács Imre szerint: meg kell nézni, hogy a kommunisták hogyan képzelik a szocializmust. Farkas Ferenc válasza: Ezt a kérdést nem érdemes felvetni. Ők dialektikusan gondolkodnak, csak a jelen problémáiról beszélnek.[112]

A szocialista távlattal szembeni aggodalom forrása mind az intelligencia között, mind a különböző „harmadikutas" megoldásokat kereső vezető értelmiségieknél összefüggött részben szovjetellenes előítéletekkel, részben azokkal a fenntartásokkal, amelyek a személyi kultusz akkori megnyilvánulásaival voltak kapcsolatosak. A kételyek és fenntartások egyes baloldali személyiségekben is éltek. Az NPP említett vezetőségi ülésén Veres Péter egyrészt hangsúlyozta, hogy a marxizmusnak azt a fokát, amit a marxisták képviselnek, „túlhaladottnak tekinti", másrészt bírálta a Szovjetunió társadalmi körülményeit: Az ötéves terv megvalósulása után kiderült, hogy osztályharcos emberek kénytelenek lettek adminisztratív emberekké lenni. A nagy tömegeknél, mivel megszűnt az osztályharc, beállott egy nagy pangás. Amikor a teljesítményrendszert bevezették, megtörtént a nagy történelmi lépés. Az embereknek mozgató erőt adott.[113]

A fentiek alapján igaznak található Fogarasi Bélának a *Társadalmi Szemlé*ben adott összegezése, amely az értelmiségnek a szocializmushoz való állásfoglalásáról szól: „A szocializmus ma világméretekben nagy vonzóerőt gyakorol az értelmiségre. Ennek az általános tendenciának a megnyilvánulását megtaláljuk Magyarországon is. De ugyanakkor nálunk az értelmiség nagy részének kétségei és aggályai vannak. Az értelmiség *fél* a szocializmustól, amelyet nem ismer, amelyet ugyanakkor szeretne jobban ismerni, és amelyet hajlandó elfogadni, ha megnyugtató választ kap aggályaira, kétségeire."[114] Fogarasi ezen írása először foglalkozik kissé részletesebben az értelmiség és a szocializmus viszonyával, az értelmiség helyzetével a Szovjetunióban. Olyan kérdéseket emelt ki, amelyekre az MKP propagandájában sokszor visszatért: választ adott arra az aggályra, hogy a szocializmus az értelmiség proletarizálódását vonja maga után, hangsúlyozta, hogy az intelligencia különböző szakmai kategóriáiban az értelmiség létszáma a Szovjetunióban megsokszorozódott, foglalkozott a tudomány munkásainak anyagi megbecsülésével, a tudomány termelőerővé válásával, bírálta a szellemi munka univerzálódásainak vádját, valamint érintette az egyéniség szabad fejlődésének lehetőségeit a szocializmusban.

Az értelmiséget valóban érdekelték a szocializmus általános jellemzői és az értelmiség helyzete a Szovjetunióban, de látni szerették volna azt is, hogy a hazai szocializmus miben hasonlít a szovjetre és miben különbözik majd attól, ami a Szovjetunióban nehezebb körülmények között megvalósult. A szocializmushoz vezető sajátos magyarországi út kidolgozásában az MKP III. kongresszusa komoly lépéseket tett előre. A távlattal, a szocializmus sajátosságaival nem foglalkozott. Az ilyen irányú elméleti-politikai munka hiánya gátolta az intelligencia megnyeréséért folyó küzdelmet.

2. Az értelmiség és a kiéleződő pártpolitikai küzdelmek

A „harmadikutas" koncepciók jelentkezése és szerepük

A kezdődő polarizáció időszakában kétféle szempont szerint vizsgálhatjuk az értelmiség állásfoglalását. Egyrészt elemezhetjük egyes vezető entellektüelek szemléletét, akiknek gondolkodásmódja feltehetően szélesebb értelmiségi csoportok beállítottságát is tükrözi. Másrészt választható az a módszer, hogy nagyobb értelmiségi rétegek – egzaktan kevésbé felvázolható – állásfoglalását próbáljuk megvizsgálni. Mindkét módszerrel élni kívánunk.

Az értelmiség nemcsak Magyarországon került a kapitalizmus vagy szocializmus választúja elé, hanem a többi népi demokráciában, sőt sok nyugat-európai országban is. Lukács György 1946 szeptemberében részt vett egy Genfben megtartott kongresszuson, ahol az európai szellemi élet jelentős alakjai jöttek össze. „A kongresszus alaphangulata – nyilatkozott erről Lukács – a »harmadik út« ideológiája volt. Úgy látszik, hogy az értelmiség tekintélyes része, ha a történelem komoly dilemma elé állítja, azzal tér ki a döntés elől, hogy kieszel egy ilyen »harmadik utat«."[115] Lukács szerint egy vasúti hivatalnok szóról szóra ugyanarra a következtetésre jutott, mint egy nemzetközileg ismert entellektüel. „Mind a kettő a harmadik utat kereste – csak különböző fokán a kifejezés irodalmi kultúrájának." A szellemi elitet tehát hasonló gondolatok foglalkoztatták mint az „egyszerű" értelmiséget.

Hazánkban is előtérbe kerültek a különféle „harmadikutas" koncepciók. Kifejtésükre először 1945 őszén – a választások után – Bibó István, a *Valóság* c. folyóiratban megjelent tanulmányában vállalkozott.[116] Bibó István szemlélete, bár érintkezett a parasztpárt centrumával, munkássága nem kapcsolható a magyar irodalom népies irányzatához. Nézetei talán a legtipikusabban tükrözték alapvető értelmiségi tömegek – beleértve „urbánus" értelmiségiek – kételyeit, problémáit, gondolatvilágát. Sokoldalú helyzetelemzései[117] azt mutatták, hogy érzékenyen reagált a korabeli – különösen a középrétegeket érintő – hangulatokra. Ténymegállapításai nagyon sokszor igazak voltak, következtetései – egyes részigazságaik mellett – sokszor irreálisak, helytelenek.

Bibó a „demokrácia válságának" leglényegesebb elemeit a kisgazdapárt és a kommunista párt politikájában látta. Bírálta a kisgazdapártot, amely szerinte „kezd veszedelmesen egyre inkább hasonlítani a magyar történelemben oly ismerős mammut kormányzó pártjaihoz". Bibó azt is helyesen érzékelte, hogy a magyar demokrácia fejlődésében lényeges szerepe van a kisgazdapárt centrumának, mert „rajta áll vagy bukik az, hogy a pártban a bethleni konszolidáció erői túlsúlyba jutnak-e vagy sem".[118]

A koalíción belül kiéleződő ellentétekért Bibó a kommunista pártot ugyanúgy, ahogy a kisgazdapártot felelőssé tette: „Magyarország jelenlegi politikai atmoszférájának centrális kérdése a kommunistáktól való félelem." Az MKP politikájának alapvető hibáját abban látta, hogy a kommunisták

„nem tudnak szabadulni egy mágikus erejű dátum, 1917 bűvölete alól." A kommunista párt a százszázalékos szocializmusnak, a direkt forradalmi akciónak s az öntudatos, ha kell támadó kisebbségnek a pártja. E megállapítás nem felelt meg a valóságnak. Az MKP ekkor még nem „másolta le" az SZKP 1917-es irányvonalát. 1936 óta – a Komintern VII. kongresszusa útmutatásainak megfelelően – a magyarországi helyzetnek megfelelő, reális, tág szövetségi politikán nyugvó népfrontpolitika jellemezte tevékenységét.

Bibó a választás után kialakult politikai erőegyensúlyt – helyesen – átmenetinek ítélte meg. Látta, hogy a társadalmi erők két góc, a kisgazdapárt és a kommunista párt mögé tömörülnek. Következtetése azonban helytelen volt. Szerinte a polarizálódás a társadalom kettészakadásához vezet, így „elsikkad a nyugodt, biztos reformpolitika, és megszakad a demokratikus fejlődés". Emellett a polarizálódás következményeként a középpártok meggyengülnek, ami a demokráciát súlyosan veszélyezteti. „A koalíció lényegéhez tartozik a benne részt vevő pártok fokozatos elárnyalódása és az, hogy a koalíciót mindenekelőtt a középen álló pártok hordozzák. Így kellene ma Magyarországon a koalíciót a Szociáldemokrata Pártnak és a Nemzeti Parasztpártnak hordozniuk."[119] Hibáztatta azt a helyzetet, hogy a középpártok a „valóságban nincsenek sehol", és minden kérdésben csak kétféle álláspont létezik: a kommunista és a kisgazda.

Nem nehéz felfedezni e nézetek mögött az értelmiség nagy részének átmeneti, ellentmondásokkal teli helyzetéből adódó egyfajta sajátosságát: félelem, visszariadás az „ellentétek kiéleződésétől", idegenkedés a valóságos vagy vélt „szélsőségektől". Ennek alapján jellemzi e társadalmi réteg nagy részét a politikai realitásoktól való elrugaszkodás és az a törekvés, hogy – Lenin szavaival élve – „elkenjék a lakosság történelmi csoportjai között felmerülő konfliktusokat"[120].

Révai József a vitában jogosan állapította meg – a polarizációt halálos veszedelemnek tartó Bibóval szemben – „egy ország történetében, amíg a nagy kérdések nincsenek megoldva, amíg a harc nincsen végigküzdve, más mint harc, más mint polarizáció nem lehetséges".

Bibó István a magyar kommunisták vétkéül rótta fel azt is, hogy a koalíciós játékszabályokat felrúgva a tömegek erejére támaszkodik. Mint elítélendő kommunista álláspontot idézi: „Mi megpróbáltunk őszinte, demokratikus politikai vonalat követni, de ha az ellenkező oldal ezzel visszaél, s a demokrácia leple alatt a reakciót csempészi vissza, akkor ütünk!" A munkás- és parasztttömegek mozgósítását a politikai küzdelemben elsősorban a konzervatív reakciós erők – a kisgazdapárt jobbszárnya – támadták. Ettől azonban más – nem jobboldali – vezető politikusok, vezető értelmiségiek, értelmiségi tömegek is idegenkedtek. Helytelenítették, demokráciaellenesnek, a demokrácia lényegétől idegennek ítélték meg a népmegmozdulásokat.[121]

Lukács György és Révai József is – Bibónak válaszolva – kiemelték, hogy a tömegek mozgósítása a demokratikus vívmányok védelme és továbbfej-

lesztése érdekében elkerülhetetlen. „Ha valaki azt kéri tőlünk, hogy mondjunk le – a játékszabályok kedvéért – a tömegek bevetéséről, ha erre szükség van, akkor lehetetlent kér tőlünk. A magyar demokrácia megmerevedése, egyhelyben topogása következhetnék be ezzel."

Miközben az MKP vezetői szembefordultak a tömegmozgósítást elítélő szemlélettel, a párttagság figyelmét felhívták a tömegharc szükségszerű korlátaira is.

„Bizonyos, hogy a munkásság zömét – írta Révai – mi bármikor ki tudjuk vinni az utcára, de *nem mindig alkalmasak* a munkásság utcai tüntetései arra, hogy *növeljük befolyásunkat* a kispolgárságra, az *értelmiségre* (kiemelések tőlem. – *J. M.)*, a parasztságra. Tömegakcióknál komoly, felelős politikát folytató munkáspárt nemcsak azokat a tömegeket veszi számba, amelyek előreláthatólag hallgatnak a szavára, hanem számba veszi az összviszonyokat és azt, hogy milyen reális célok érhetők el az adott helyzetben a tömegharc (sztrájkok, utcai tüntetések stb.) fegyverével. Ezért a tömegek közvetlen harcbavetését igen meggondoltan kell alkalmaznunk."[122]

Bibó írásában visszatérő momentum egyes társadalmi-politikai kérdések „osztályérdekek feletti" megközelítése, a hatalmi viszonyok szerepének alábecsülése.

Bibó szerint a kommunisták vezette rendőrség munkájának fogyatékosságaival, túlkapásaival gyengíti a demokrácia hitelét, működése végső soron hátrányos az MKP számára is. „... rövidlátó dolog – írta Bibó emellett még – a rendőrséget politikai pozícióként értékelni... A rendőrség nem az a terület, ahol nagyméretű alkotómunka számára van lehetőség. A rendőrség egy szakigazgatási ág..." Bibó a fentieken túl azt is a kommunisták szemére vetette, hogy miután nem tudnak megszabadulni 1917 bűvölete alól, létrejön bennük a lélektani fixáltságnak állapota, amely „egy bizonyos kontraszelekciót is létrehoz, mert elriasztja azokat, akik a konkrét alkotómunkát többre becsülik a hatalomrajutás központi kérdése körül folyó harci állapotnál".

A rendőrség, amelyet Bibó az MKP „tehertételének" tartott, rendkívül fontos szerepet töltött be a népi demokrácia életében. A kommunisták maguk is önkritikusan bírálták az új rendőrség fogyatékosságait. Ezt tették a párt 1945. májusi konferenciáján is.[123] Nem véletlenül jelentette ki azonban Lukács a vitában, hogy a rendőrség a magyar demokrácia egyedüli szerve, amely akcióképes a demokráciaellenes összeesküvések és a demokrácia ellenségeinek ártalmatlanná tételében. Emellett jogosan bírálta a hatalomért vívott harc és a pozitív alkotómunka merev szembeállítását. A burzsoázia hatalmon belüli visszaszorítása megkönnyíthette a dolgozók még bizonytalan ingadozó tömegeinek – benne az értelmiségiek számottevő hányadának – egyre aktívabb bekapcsolódását az ország felemelkedéséért vívott harcát, a „pozitív alkotómunka" előrevitelét.

Bibó szemléletének fogyatékossága volt, hogy szinte csak pártokban gon-

dolkodott és nem osztályokban is, a pártokat elszakította az osztályoktól, az osztályérdektől. Jól érzékelte a politikai pozíciókért folyó harc egyes részkérdéseit, de azokat nem a társadalmi küzdelem részeként fogta fel: ezeket ugyancsak elszakította a társadalmi átalakulásért folytatott harctól.

Nézzük meg, milyen kiutat javasolt Bibó. „Két igaz tétel áll egymással szemben. Az egyik az, hogy Magyarországon az 1945-ben megkezdődött forradalmi változást nem szabad megakadni hagyni: ebben van feltétlen igazságuk a kommunistáknak. De ugyanakkor igaz az is, hogy a történeti pillanat teljességgel forradalmiatlan és a közeljövőben nemigen fog termékeny irányban forradalmivá válni." Bár az utóbbi gondolatra a történelem rácáfolt, lássuk, hogy a fenti ellentétet hogyan akarta a gyakorlatban megoldani. Javaslata: „egy határolt és tervezett forradalom". Az abba nem hagyható radikális reformok területeit a következőkben jelölte meg: a közszolgálat, az önkormányzatok, a közoktatásügy és a szövetkezetek fejlesztése. A konszolidáció területének a közrendészetet és a tőkeelőcsalogató gazdaságpolitikát tartotta.

Bibó e hosszú távra tervezett koncepciója – mint általában a „harmadikutas" irányvonalak – a polgári demokrácia radikális válfaján még belül maradó állam. A hatalmi és termelési viszonyokat e koncepció nem érintette, ezért – függetlenül a szerző szubjektív szándékától – a tőkés rendszer megreformált koncepcióját szolgálhatta. A történésznek el kell ismernie, hogy Bibó elgondolásai, javaslatai, a közigazgatás, az önkormányzatok, a közoktatásügy, a szövetkezetek fejlesztése, a konzervatív reakció elleni harc több kérdésében – amellyel a *Válasz* c. folyóiratban és a *Szabad Szó*ban foglalkozott – általában a radikálisabb reformok, változások irányába mutattak, mint, amit sok esetben az értelmiségiek támogattak, helyeseltek. Az is tény azonban, hogy Bibó koncepciójának támogatása a hatalmi és termelési viszonyok megmerevedését segítette elő. Többek között ezért is a vita résztvevői Bibó álláspontját a „demokrácia jobboldali kritikájaként" értékelték,[124] bár jó szándékát, demokratikus voltát nem vonták kétségbe.

Révai József, a vita során Bibó nézeteit elemezve, kifejtette, hogy azok olyan társadalmi hátteret tükröznek, amelyek az adott időszakban a tömegek ingadozásához vezettek: gazdasági nyomorúság okozta hangulatváltozás, a magyar demokrácia egy helyben topogása. A bizonytalanság olyan rétegeknél is jelentkezett, amelyek „még háromnegyed évvel ezelőtt hajlandók lettek volna belépni a kommunista pártba". A kiutat abban látta, hogy a demokrácia szekerét kirántsák a kátyúból: „Ez harc kérdése, és bizonyos – mondotta Révai –, hogy az értelmiség nagy része nem fog részt venni ebben a támadásban. De ha a balszárny megkezdi a támadást, akkor a kiábrándulás az értelmiségben meg fog szűnni. *Az értelmiség követni fogja azt a tábort* (kiemelés tőlem –*J. M.*), amely erősebbnek fog bizonyulni."

Bibó István a leghevesebb politikai küzdelmek idején, 1947 elején, koncepcióját újból kifejtette. (*B. I.*: A koalíció válaszúton. Válasz, 1947.

január.) Bibó elgondolásaihoz hasonló alapelveket 1946 nyarán–őszén az NPP centrumában és részben a jobbszárnyán hirdettek meg. A parasztpárt centruma és jobboldala is – beleértve Kovács Imrét – egyértelműen kiállt a demokratikus vívmányok, a földreform védelmében. Az alapvető polgári demokratikus feladatok megoldása után azonban a parasztpárt jobbszárnya az „önálló parasztpolitika" jelszavaival egyre inkább a kisgazdapárttal való együttműködés, a kommunista párttól való eltávolodás irányába akarta tolni a pártot. Ezt megkönnyítette az a tény, hogy a Baloldali Blokkon belül a két munkáspárt – helytelenül – nem tekintette egyenrangú félnek a parasztpártot. A tárgyalásokon az NPP vezetőit nemegyszer kész helyzet elé állították.[125] Kovács Imrét és Farkas Ferencet időlegesen a párt centrumához tartozó Illyés Gyula és Keresztury Dezső is támogatták. Az NPP Nagyválasztmánya 1946. november 3–4-i ülésén, bár engedményeket tettek a párt jobboldalának – több baloldali vezetőt kizártak a vezetésből –, a párt politikájában nem állt be a fordulat, nem léptek le a munkás-paraszt szövetség útjáról.[126] Erre a fordulatra a kisgazdapárton belüli konzervatív erők nagyon vártak. Kővágó József keserűen állapította meg visszaemlékezésében: „A mérleg nyelvét a számban kicsi parasztpárt alkotta, amely teljesen megfejthetetlen okok miatt, fontos tárgyalások során igen nagy segítséget nyújtott a kommunistáknak. Az is előfordult, hogy a parasztpárt jobban támadta a régi világ »reakciósait«, mint a kommunista párt."[127]

A „megfejthetetlen ok" az volt, hogy a parasztpárt tagsága és vezetőinek többsége haladó szellemben a dolgozó parasztság érdekeinek védelmét – ha választásra került sor – a kommunista párttal való együttműködésben látta biztosítottnak.

1946 novemberében Kovács Imre a *Válasz* hasábjain némely vonatkozásban „új" színezetű „harmadikutas" koncepcióval jelentkezett.[128] Kétféle demokráciát állított egymással szembe: az általa „globális"-nak nevezettet a „totális" demokráciával. A „globális" demokráciát részesítette előnyben – amely végső soron polgári demokrácia volt –, amelyben osztályhovatartozástól függetlenül „elfér az egész nemzet", és amelyben „figyelembeveendő minden vélemény, tekintet nélkül arra, hogy megegyezik-e a fennálló renddel és a hatalom véleményével vagy sem". Kovács láthatóan „megfeledkezett" arról – s Erdei bírálta is –, hogy kibékíthetetlen ellentétes érdekű osztályok álláspontját nem lehet egyformán figyelembe venni. A kommunista pártok irányvonalának tulajdonított „totális" demokráciát Kovács Imre elítélte, mert ott „csak az a vélemény vehető figyelembe, amelyik elismeri az új rend legharcosabb, legradikálisabb tételeit, követeléseit".

Az államosításokkal mint a gazdaság szocialista vonalával a szövetkezeteket állította szembe, mint amely megfelel a demokráciának. A szocializmust mint távoli perspektívát elismerte, de kijelentette, hogy „azzal a fenntartással, hogy a szocializmus a jövő, mi a demokráciát (láttuk a „globális" demokráciát. – *J. M.*) akarjuk".

Kovács Imre a kisgazdapárt heterogén összetétele s a politikai küzdelmek tanulságai alapján jó érzékkel felismerte e pártnak mint „politikai konglomerátumnak" szükségszerű gyengülését: „nem valószínű – írta –, hogy a következő választáson többséget kap". Helyette a hazai realitásokat és a nemzetközi tapasztalatokat figyelembe véve, egy új, jelentős erőt képviselő katolikus párt kialakítását tartotta valószínűnek. Ezért „a tiszta magyar politikai képletet" így állította fel: „baloldalon a kommunista párt, jobboldalon a katolikus párt. Középütt a haladó nemzeti értelmiséggel a parasztpárt és a szociáldemokrata párt[129]. Ezzel a pártok tökéletesen fednék a tömegeket, a szélsőségek csábításának jobban ellenállhatna a magyar társadalom, a hatalmi súlypont középre helyezkedne és a fejlődés demokratikus irányt vehetne."

E „politikai képlet" több ponton megegyezett Bibó István elgondolásaival. Egyrészt a hatalmi súlypont középre helyezésével, másrészt, hogy ennek segítségével akarta Kovács Imre is elkerülni a társadalom polarizálódását, ellenállni a „szélsőségek csábításának". Ellentétben Bibóval – aki szerint a demokráciára és szocializmusra hajló értelmiség számára az SZDP jelent kitűnő iskolát – Kovács Imre nézetei szerint az értelmiséget az NPP-nek kell tömörítenie.

Kovács Imre írásával – elsősorban a „globális" demokráciával és a középpártok szerepével kapcsolatos gondolatokkal – a *Fórum* hasábjain Erdei Ferenc szállt vitába.[130]

Sajátos „harmadikutas" koncepciót vallott magáénak 1946 őszén Tildy Zoltán, a köztársaság elnöke, a kisgazdapárt elnöke „Irány és teendők" c. feljegyzésében.[131] Tildy elemzése helyenként rokon vonásokat mutat Bibó István, ill. Kovács Imre elgondolásaival.

Szembetűnő, hogy Tildy egyértelműen állást foglal minden szovjetellenes színezetű szemlélettel szemben. Ebben eltér Kovács Imrétől. Jogosnak ismeri el a szovjet külpolitikában a „biztonságra törekvés"-t. „Egy dolog világosan megállapítható: Magyarországnak, a magyar politikai vezetésnek őszintén és fenntartás nélkül számolnia kell e jelenlevő és határunkon jelen maradó szovjet hatalommal."[132] Ezen a téren – szerinte – csak egy újabb világkataklizma változtathatna. Az új világháborúnak a végét a magyarság aligha érhetné meg.

A baloldallal megegyező, reális politikát javasol a szomszédos népi demokráciák irányában is. Tildy a belpolitikai élet legnagyobb veszélyének a polgárháború kirobbanását tartotta. Úgy látta, hogy a Baloldali Blokk pártjai (MKP, SZDP és NPP) hegemóniára törekszenek. A Baloldali Blokk hatalmi taktikáját – az 1946. februári és márciusi népmozgalmak idején – a közvélemény előtt szerinte indokolttá lehetett tenni a kisgazdapárt egyes elemeinek a demokratikus vonaltól eltérő elhajlása alapján. „A cél, amely az akkori akciókban és azóta is megnyilvánul – írta – világosan felismerhetően az volt, hogy alkotmányos úton és a tiszta demokratikus módszerekkel létre-

jött nemzetgyűlési és politikai helyzetet ugyancsak alkotmányosnak tetsző módszerekkel változtassák meg, s a kisgazdapárt konzervatív vagy legalábbis kommunistaellenes és koalícióellenes elemeinek leválasztása után egy csökkent létszámú kisgazdapárttal a koalíciót új alapokra helyezzék. Vagy ha ez nem sikerül, az egész kisgazdapárt diszkreditálása után ún. Baloldali Blokkba tömörült erők vegyék át a kormányzást. Ez az utóbbi úgy elképzelhető, hogy a koalíció felbomlása után átmenetileg a kisgazdapárt kezére adják a kormányzást, ezt aztán gazdasági és politikai zavarokkal csődbe viszik, amely után alkotmányosnak tetsző változás a Baloldali Blokk kormányzata."

A koalíció felbomlása – Tildy szerint – a legsúlyosabb veszély, amely két részre szakítaná az országot, utat nyitva külső befolyásnak, „amely hosszú időre megsemmisítené a magyar nemzeti élet kifejlődésének lehetőségét".

Javaslata: „olyan politikát kell folytatni, amely lehetővé teszi a belső magyar helyzet fejlődése útján való kibontakozását és elveszi azt a lehetőséget, az alkalmat, meg az ürügyet is minden forradalmi vagy ellenforradalmi kísérletezés elől. Ennek érdekében meg kell szilárdítani a tiszta demokrácia politikai, társadalmi és gazdasági intézményeit." Hangsúlyozza az egyházi intézmények – bírálva azokat – demokratizálásának fontosságát. A kisgazdapártnak olyan pozitív előjelű stratégiát javasol – ellentétben saját pártja centrumával –, amely paraszti demokrácia, de nem szűkül le a polgári erőkkel való szövetségre, hanem figyelembe veszi a nemzetközi és belső társadalmi helyzet alakulását, az ipari munkásság és pártjainak növekvő szerepét.[133] Óva int attól a saját pártjában elterjedt gondolkodástól, amely szerint „ma Magyarországon nincs egyébről szó, mint a paraszti és munkás életforma viaskodásáról". A két életforma összefonódásának szükségességét látja azzal az alapgondolattal, hogy a mezőgazdaságban „az individuális gazdálkodás megszilárdítását" kell elősegíteni.

Tildy nézetei láthatóan közelebb állnak Bibó Istvánéhoz, mint Kovács Imrééhez. Az utóbbinál nemcsak külpolitikai, de belpolitikai szemlélete is pozitívabb. A legfőbb közös vonás Bibó koncepciójával, hogy az adott átmeneti társadalmi-termelési viszonyokat kívánja konzerválni. Ennek szolgálatába kívánta állítani a jobboldaltól megtisztított kisgazdapártot, szemben Bibóval, aki e politika legfőbb biztosítékát a középpártok (NPP–SZDP) megerősödésében látta.

A kisgazdapárt vezetése, amelyre a centruma gyakorolt döntő befolyást, a polgári demokrácia talajáról szemben állt Tildy Zoltán reformszemléletével is.

Figyelembe véve az ún. „harmadikutas" koncepciót képviselő vezető politikus értelmiséget – elsősorban Bibó Istvánra és Tildy Zoltánra gondolok, kevésbé Kovács Imrére, akinek jobbratolódása fokozatosan felgyorsult – feltehetően szándékaikban valami mást akartak, mint a kapitalizmus. Ezért esetleg potenciálisan a szocializmusért folyó harcban is szövetségesek lehet-

tek. „Harmadikutas" szemléletükben a paraszti demokratizmus szocialisztikus elemekkel keveredett. Azt azonban nem mérték fel, hogy a valóságos antikapitalizmus a proletárszocializmus eszméi alapján érhet el sikereket: önálló dolgozó paraszti érdek perspektívában a munkásérdekekhez kapcsolódik. Ennek felismerését gátolták a harmicas évek második felének egyes negatív tapasztalatai a Szovjetunióban.

A szovjet párt- és államvezetés és Sztálin tekintélye a második világháború után újra erősödött. Úgy látták, új helyzet alakult ki, amelyben a szocializmus vonzóbb vonásokkal rendelkezhet, mint a kapitalizmus, amelynek válságától (1929–1933) még másfél évtized sem választotta el e nemzedéket. Hatása alatt álltak a fasizmus szörnyű borzalmainak is. A Szovjetunió iránti bizalomról azonban még nem beszélhetünk, a Szovjetunió megítélésében inkább „kritikus, várakozó" álláspontot foglaltak el.

A „harmadikutas" koncepciók ekkor a paraszti-kispolgári szellemiséget tükröző értelmiségiek soraiban jelentkeztek. A városi kispolgárság intellektuális képviselői – elsősorban az MRP vezetőire gondolok – pesszimistábban és bizonyos mértékig reálisabban ítélték meg „saját" társadalmi rétegeik helyzetét, perspektíváját. Nem bíztak az adott társadalmi és termelési viszonyok konzerválásának lehetőségében. Átfogó „urbánus" harmadikutas koncepcióval nem jelentkeztek. Lényegében felmérték – ezt mutatta Csécsy Imre egyik tanulmánya (Huszadik Század, 1947. I. számában) is –, hogy a progresszív polgári demokratikus feladatokat is az új népi hatalom oldotta és oldja meg. Elítélték azt, hogy e kérdésben is a polgárság vagy közönyös volt, vagy ellenállt. Csécsy szerint a polgárság magára vethet azért, hogy Magyarországon polgári demokrácia sohasem volt, és előreláthatólag nem is lesz. A párt vezetőinek egy része – köztük Csécsy Imre – fokozatosan „rezignáltan" visszavonult. A párt haladóbb szárnya – köztük Kende Zsigmond, Zsolt Béla és mások – hajlamosak voltak a szocialista jellegű intézkedések támogatására.

*

A magyar intelligencia tömegeinek politikai állásfoglalásában – a különböző árnyalatú baloldali politikusok 1946 nyara – 1947 tavasza közötti értékelése szerint – a felszabadulástól ez ideig fordulat nem következett be. A magyar értelmiség – írta Fogarasi Béla – „a felszabadulás óta nem kapcsolódott bele az intelligencia balratolódásának európai folyamatába. Mondjuk ki nyíltan: a magyar értelmiség nagy többsége ma vagy jobboldali reakciós érzelmű, vagy politikailag passzív, közönyös magatartást tanúsít, esetleg várakozó álláspontot foglal el."[134] Lukács György az MKP III. kongresszusán hangsúlyozta „még nem sikerült megmozdítanunk az értelmiség döntő rétegeit. ... az értelmiség nagy tömegei még idegenül állnak velünk szemben"[135]. A polgári radikális Csécsy Imre szerint a dolgozó értelmiség nagy többsége reakciós, a legjobb esetben közömbös.[136] A parasztpárti Veres

Péter elkeseredetten állapította meg a budapesti szervezetük működésének tanulsága alapján, hogy állandóan iskolázzák a fővárosi embereket, de – „tapasztalataink azt mutatják, hogy a magyar értelmiség menthetetlen"[137]. „A magyar középosztályt fel kell számolni – mondotta Veres Péter a NÉKOSZ I. országos nevelésügyi konferenciáján – és nem felfrissíteni. Néptől idegen, rangoskodó urakra nincs szükség, hanem olyan értelmiségre, amely őszintén, fenntartás nélkül szolgálja a parasztság és munkásság ügyét. A volt középosztályunk a demokrácia szempontjából nagy többségében nem vált be."[138]

A népi demokrácia baloldala tehát – beleértve az MKP-t, az SZDP és az NPP baloldalát és centrumát, ott talán egy-két vezető személy kivételével, az FKP radikális erőit, az MRP vezetőinek jelentős részét – nagyjából egységesen elégedetlen volt az értelmiség politikai fejlődésével, beállítottságával.

Sommás megállapításaik mögött – a valóságos lényeg mellett – kétségtelenül túlzó türelmetlenség, egyes esetekben az eredmények nem kellő felmérése és olyan egyoldalú megítélés is meghúzódott, hogy igazán demokratikusnak vagy szocialistának az egyes pártok vezetői jórészt csak a saját pártjukat támogató értelmiségieket tartották.

Igaz, hogy egyértelműen demokratikus és szocialista az értelmiség kisebb hányada volt csak. Az egyes pártok vezetői azonban általában a többi párthoz csatlakozó értelmiségiekben, ill. egy részükben meglevő negatív vonásokat általánosították egyoldalúan. A Szociáldemokrata Párt, a Magyar Radikális Párt és részben a Magyar Kommunista Párt egyes vezetői pl. a Nemzeti Parasztpárthoz tartozó entellektüelekben, ill. egy részükben meglevő nacionalista, antiszemita előítéleteket számba véve, értékelték sommásan e párt értelmiségi garnitúrájának nagy többségét reakciósnak. Jellemző pl., hogy Justus Pál az 1945-ös választások után kijelentette: „kétségtelenül és fenntartás nélkül demokratikusnak a két munkáspártra esett 34%-on kívül a többi pártok szavazatainak csak kisebb részét tekinthetjük."[139] Tehát nemcsak a kisgazdapártra szavazók többségét, de a parasztpártra szavazók többségét is reakciósnak tartotta. A parasztpárt több vezetője különösen a szociáldemokratákhoz csatlakozó antifasiszta, de sok vonatkozásban a polgári demokratikus gondolkodáshoz kötődő, a paraszti követelések iránt kevésbé fogékony értelmiségi rétegeket ítélte reakciósnak. Az MKP-tag értelmiségiek radikális voltát – 1946 őszéig a pártba még nem léptek be tömegesen entellektüelek – általában elismerték. De jelentős részüket már ekkor karrieristának bélyegezték. Azt is meg kell állapítani – mint az eddigi értékelésekben láttuk –, hogy a baloldali pártok több vezetője a saját pártjaihoz tartozó entellektüelekben levő negatív politikai-világnézeti tendenciákat, veszélyeket is jól látta.

Összességében így alakult ki a némileg igazságtalan, egyoldalúan negatív kép az értelmiségiekről.

1946 őszéig láthatóan növekedett a tudatosan állást foglaló szellemi dolgozók aránya. A társadalmi, politikai, gazdasági küzdelmek: a földreform megteremtése és védelme, a fasiszta reakció elleni küzdelem, igazolások, B-listázás, kezdődő államosítások, infláció, stabilizáció – így vagy úgy, de állásfoglalásra késztettek.

Miután a fenti sorsdöntő, nagy csatákban a baloldali erők – bár nem kudarcok és ellentmondások nélkül – sikereket értek el, megkockáztathatjuk azt a megállapítást, hogy a politikailag aktív értelmiségiek között nőtt a baloldaliak, a haladó szelleműek aránya. Az MKP tagjainak többsége, az SZDP, az NPP, az MRP tagjainak és a pártonkívülieknek nem lebecsülendő hányada számarányát tekintve nem volt kisebb, mint a tudatosan (nem ösztönösen) konzervatív, reakciós értelmiségieké. Ez az értelmiségi réteg ekkor a kisgazdapárt jobbszárnyán, a kialakuló Sulyok-pártban helyezkedett el, vagy pártonkívüli maradt, ill. ritka, szélsőséges esetekben ellenforradalmi szervezkedésben vett részt.

A tudatos konzervatív rétegek arányáról valószínűsítő képet kapunk a közvéleménykutató intézet több vizsgálatából. Ezek szerint a megkérdezettek, köztük az értelmiségiek mintegy 30%-a az, amely a demokrácia különféle vívmányaira vagy céljaira vonatkozó legkülönbözőbb kérdésekkel kapcsolatban pl., hogy szükség volt-e a földreformra, helyesli-e a köztársaságot, kedvezőnek tartja-e a bányák államosítását, szükségesnek tartja-e a társadalmi egyenlőségre alapozott iskolareformot stb. ismétlődően elutasító, negatív választ ad. Ezen 30% zömét a tudatos, konzervatív reakciós erőkhöz sorolhatjuk.

Az értelmiség nagyobb része – amely közül nagyon sokan sokszor nehéz körülmények között, becsületesen, jól végezték szakmai munkájukat – ingadozó, várakozó álláspontot foglalt el, hol a jobb-, hol a baloldal felé vonzódott, megrekedt a népi demokrácia baloldalával szembeni bizalmatlanság állapotában.

Az értelmiségre – bár arányában nagyobb mértékben a fiatalokra vonatkozóan – helytálló megállapításokat tett Sarkadi Imre: „A fiatal magyar értelmiség tekintélyes része ma furcsa módon szemben áll a demokráciával. Furcsa módon – mondtuk –, mert elég furcsa, hogy eredményeit nem akarja visszacsinálni, tehát a szó szoros értelmében nem reakciós, a jövőre vonatkozó elképzeléseit sem helyteleníti, tehát nem marad le a fejlődés ütemében, ennek ellenére szíve szerint mégis az ellenzéki oldalhoz tartozik, ami ma a konzervatív oldalt jelenti, polgárság és reakció szövetségét; annak ellenére, hogy ez az értelmiségi fiatalság említett részének sem egyikhez, sem másikhoz nincs igazán köze, de még szimpátiája sem.

A háború előtt és alatt a fiatal értelmiség erőteljesen jobboldalizálódott. Helyes, ha elválasztjuk egymástól a fokozatokat, a fasizmusig eljutót a romantikus magyar félfasisztától, néhány közös tény azonban pontosan jelzi, hogy egyazon indítékokból született ez a jobboldaliság. Ezek a közös indí-

tékok az antiszemitizmus, a faji hazafiság és kisebb mértékben, de általában letagadhatatlanul az antikommunizmus.

Mik voltak ennek a tényszerű alapjai? Az antikommunizmusnak valószínűleg el sem olvasott propagandakiadványon kívül semmi. Legfeljebb akkor fokozódott az idegesség, amikor háborúba kerültünk a Szovjetunióval s a »kommunista veszély« nemcsak mint eszmei, hanem mint kézzelfogható, tankkal és repülőgépekkel hadakozó valami jelent meg.

Az antiszemitizmusnak egyfajta érzelmi alapon kívül az állandó antiszemita propaganda, egyfajta sajátos szociális igény (gazdag zsidó – szegény magyar) s az, hogy szemükben a zsidót megtestesítő zsidó nagypolgárság csakugyan ellenségesen viseltetett minden ideáljukkal ... szemben.

S végül az úgynevezett faji hazafiság, mint minden, vagy majdnem minden szellemi rontás, az elemi iskolás olvasókönyvből eredt, az irredentizmuson hízott és az antiszemitizmussal kiegészülő fajmitológiával vált teljessé."

Sarkadi azt is kifejtette, hogy: „Mindhárom jellegzetességre vonatkozóan kétségkívül igaz az, hogy nem tárgyilagos és tájékozódottságbeli hiányosság eredménye. Mi maradt meg ebből?

Az antiszemitizmus megmaradt, ha nem is kap hangot. Ez volt pl. egyik oka annak, hogy különösen az első évben miért tekintette értelmiségünk, de különösen a fiatalság, az egész demokráciát holmi zsidó-dolognak. Az antikommunizmus inkább idegenkedő, félő formában maradt meg, a kommunisták ellen irányuló ellenszenv legfeljebb periódusonként nőtt egyszer-egyszer nagyra, valamilyen erőszakoskodó vagy túldinamikus kommunista akció hallatára. A faji hazafiság szintén megmaradt..."

Sarkadi következtetése: „nincs ellenükre a közigazgatási reform vagy a bányák államosítása, vagy a bankok ellenőrzése, vagy az ingyenes népoktatás, vagy ... s a vagyokban fel lehet sorolni akár minden közeli és távoli célt, ami az országban megvalósításra vár. Nem úgy állnak tehát szemben a demokráciával, mint akiknek a rendszer nem felel meg, mint akik parancsuralmat vagy feudalizmust, vagy éppen liberálkapitalizmust akarnak. Valahogyan azonban szemben állnak, amit úgy lehetne kifejezni, hogy nem hisznek azokban a törvényszerűségekben, amelyek a demokratikus változásokat szükségszerűen követelik (ha a változást magát nem is bánják), s ugyanakkor hisznek egyfajta törvényszerűségben (fajiság, antiszemitizmus stb.), s ebben éppen azért hisznek, mert az előbbiekben nem hisznek."[140]

Sarkadi Imre megállapításai helyeseknek tekinthetők, két kiegészítéssel. Egyrészt sokkal szélesebb volt azoknak a szellemi dolgozóknak a köre – nemcsak fiatalok és vidékiek –, akik a népi demokrácia eredményeit „nem akarták visszacsinálni" és a „jövőre vonatkozó elképzeléseit nem helyteleníték". Feltehetően az értelmiség többsége ilyen volt. Másrészt egyéb konzervatív, retrográd nézetek is tömegesen hatottak. Például idegenkedés a

parasztságtól. A népi demokráciát, miután a földreformot központba állította „holmi paraszti dolognak" is tekintették. Ez jellemezte a polgári liberálisokat, a dzsentri típusú értelmiségieket.

Sokan tehát nem bíztak a haladó új rendszer jövőjében, állandóságában. Az értelmiség nagy részére különösen érvényesek Révai József megállapításai: „Átmeneti időszakokban a haladó erőknek nemcsak azok az ellenfelei, akik a régi rend visszaállítására törekednek. Ezek rendszerint kevesen vannak, de táboruk a népben mégis van. A réginek a megszokása és a hitetlenség az újban, az új állandóságában: ebből merítik az erőiket. Átmeneti időszakban a nép jelentős rétegei még nem hisznek, vagy nem hisznek mindjárt az új rend állandóságában. És ezek a hitetlenek, ezek a kételkedők, ezek a demokrácia állandóságában nem bízó rétegek alkotják sokszor a talaját a restauráció erőinek."[141]

*

Az egymásnak feszülő ellentétes erők politikai harcának fontos időszaka alatt – 1946 ősze–1947 nyara – a hatalmi viszonyok még nem dőltek el egyik irányban sem, bár fokozatosan, különösen ezen időszak vége felé kezdtek eltolódni a népi hatalom, a munkáshatalom irányába. A kiéleződő küzdelemben az értelmiség magatartása erősen megoszlott. Különbségek mutatkoztak az értelmiségi szakmai csoportok között is. A magyar intelligencia újabb rétegeiben indult meg az erjedés – ha láthatóan lassabban is, mint az általános politikai életben –, a lassú, folyamatos polarizálódás. Ez különösen jellemző volt a műszaki intelligenciára. Egyrészt folyamatosan növekedett a munkáspártokba lépő műszakiak száma, az értelmiség vezető rétegei is egyre jobban megtalálták helyüket a kommunista, ill. a szociáldemokrata pártokban. A mérnök szakszervezet taglétszáma és szervezettsége egyre növekedett. Sikeres harcot vívtak a kisgazdapárti jobbszárny ellen. A szakszervezetek érdekvédelmi és szakmai munkájának eredményei nyomán a műszakiak tömegei egyre inkább magukénak érezték e szervezetet és annak politikai célkitűzéseit is.

Másrészt ezzel ellentétes, kedvezőtlen jelenségek is megmutatkoztak, olykor súlyosabbak, hátrányosabbak is, mint az előző évben. 1946 októberében az MKP tatabányai szervezete arról számol be, hogy „az értelmiség orientációja megszűnt pártunk felé. Az értelmiség olyan véleményeket nyilvánít, hogy csak kényszerből lett pártunk tagja és olyan irányban halad, hogy nyugatosok és nem-nyugatosok közösen egységfrontot képeznek a munkásvezetők ellen."[142] Az 1946 novemberében tartott textilipari üzemi bizottsági értekezleten a textilmunkások szakszervezetének megbízottai hangoztatták, hogy a felszabadulás után a műszaki értelmiség a munkásság felé orientálódott. Közben azonban a reakció dolgozni kezdett. A tőkések összeszedték erejüket, és most az értelmiség nem áll olyan szilárdan a munkásság mellett, mint 1945-ben, mert azt hiszi, hogy esetleg ismét a tőkések oldalára billen

a mérleg nyelve.[143] A magyarországi fejlemények ellentétes hatásáról számolt be Zentai Béla a mérnök szakszervezet 1946. november 2-i választmányi ülésén is. Kisebb rétegekben elkedvetlenedés van, kivándorlási tendenciák uralkodnak, ugyanakkor 80 mérnök jött vissza az utóbbi időben Amerikából, Franciaországból stb. A mérnök szakszervezet salgótarjáni szervezetéről 1947 februárjában ezt jelentették: „Az új tisztikar megválasztása és jelölése igen nehezen haladt. Nem akadt vállalkozó. Végül nagy nehezen összehoztuk a tisztikart... Sajnos a mérnökök egy része, különösen az idősebbek és tekintélyesebbek nem vesznek részt semmiben. Hermetikusan elzárkóznak minden elől."[144] A gondokat jelzi az a tény is, hogy az MKP Nagybudapesti Pártbizottságának munkatervében célul tűzték ki: 1946 novemberében az üzemi taggyűléseken foglalkoznak a munkásság és a műszaki értelmiség között újra megromlott viszony megjavításának kérdéseivel.[145]

A műszakiakkal ellentétben a humán értelmiség, a pedagógusok nagy részét még nem annyira a polarizálódás, hanem a várakozás, a politikai fásultság, a bizonytalan útkeresés jellemezte. Ezt mutatja az az elemzés, amelyet a nevelők továbbképzésének egyik előadásvázlatában olvashatunk. Kiss Sándor református gimnáziumi tanár – tehát nem marxista a szerző – „A pedagógusok viszonya a munkássághoz és parasztsághoz" c. írásában[146] úgy értékelte a helyzetet, hogy az értelmiség válságban van. Már elhatárolta magát az úri Magyarországtól, de még nem találta meg a helyét, nem tudja, hova tartozik: bizonytalan, tanácstalan. Kísérleteinek nagy része, amellyel ezt a válságot meg akarja oldani, csődbe jut. Miben látta a szerző a nem kielégítő megoldási kísérleteket? 1. Az értelmiség egy része „el akarja magát szigetelni a társadalomtól, ki akar térni a társadalomhoz való viszonyának gyökeres tisztázása elől, elefántcsonttoronyba húzódik". 2. Az értelmiség osztályok feletti külön osztály igényével lép fel, amelynek feladata, hogy megőrizze a szellem tisztaságát, a nemzeti hagyományokat; az ítélő ész legyen a szétszakadt társadalomban. Ez az ún. „harmadik út" megoldási javaslata. A harmadik út kísérletét értékelve Kiss Sándor megjegyzi, hogy „mint megoldás önmaga semlegesíti önmagát. Az állásfoglalás helyett a kritikát, a tett helyett a szemlélődést választja, a társadalom széleire húzódik vissza, légüres térbe kerül. Ezért szükségszerűen elbukik becsületes akarása is." 3. A szerző érinti az értelmiség egy feltehetően kisebb, sajátos rétegét, amely „romantikus vágyakozással a munkásság és a parasztság – Szabó Dezső szavaival a »szent tömeg« – felé fordul. De a munkásságot és parasztságot nem mint konkrét valóságot, hanem mint misztikus közösséget s a vele való társulást mint a csődbe jutott egyéni élet megváltását éli meg. Az *én* a fontos számára és nem a közösség, ezért nem tud soha teljesen azonosulni vele, problémája nem oldódik meg, hanem az egyéni lét és a közösségi lét, egyéni szabadság és megkötöttség problémájában a válság fokozottabb mértékben jelentkezik. Az értelmiség még fájóbban érzi a társadalmi otthontalanságot, emberi magányosságát.

A háromféle megoldás ... nem tiszta típus. Keveredik egymással, egyik átjárja a másikat. Közös vonás bennük, hogy mindegyikben a régi uralkodó osztályoktól elszakadt, a maga középosztálybeli létével meghasonlott értelmiségi keres valamilyen modus vivendit."

A pedagógusokat a baloldali erők politikailag negatívabban ítélték meg, mint az orvosokat vagy a műszakiakat. Ezen értelmiségiek láthatóan jobban együtt haladtak a politikai fejlődéssel. Nagyobb volt a kommunista párt befolyása soraikban, erősebb volt a szakszervezetük is. Bizonyos fokú különbségtételt reálisnak kell tekintenünk. Ezt azonban ekkor sok esetben eltúlozták. Az összevetés során több lényeges dolgot nem vettek kellően figyelembe. Míg egy orvos vagy mérnök – kissé leegyszerűsítve a kérdést – demokratikus vagy szocialista szemlélet nélkül is sok vonatkozásban jól végezhette munkáját; ezért megbecsülték. Nem azt nézték, mit mond, mit gondol, hanem hogyan dolgozik. A pedagógusmunka más, jellege szerint is inkább „világnézeti töltésű". Ebből adódik, hogy jó oktató-nevelő munkát haladó világnézet, megfelelő szociális szemlélet nélkül nem végezhetnek. E területen a világnézeti-politikai bizonytalanságok – különösen a szembenállás – hamarosan világossá váltak. Emellett meg kell jegyezni, hogy a nagyobb világnézeti követelmény kisebb anyagi-erkölcsi megbecsüléssel párosult.

Végül a pedagógusoknak a mérnökökkel és technikusokkal való összehasonlításánál – amit megtettünk – egy fontos tényezőt figyelembe kell venni. Az iskola, ha sok eleven gyökér kötötte is a valósághoz, mégis egyfajta elszigeteltségben élt, s csak „áttételesen" kapcsolódott a társadalmi élethez. Ez is hátrányosan hatott a pedagógusok fejlődésére. Ezzel szemben a műszaki értelmiség gyorsabb ütemű fejlődését elősegítette az a tény, hogy közvetlenebbül tapasztalhatták a tőkés rendszer, a tőkés gazdálkodás ellentmondásainak tüneteit; élményszerűbben eszmélhettek a népi demokrácia igazságaira. Soraikban az egészséges polarizáció hamarabb végbemehetett, összefüggésben a haladó erők nagyobb mértékű fejlődésével.

Az értelmiségi szakszervezeteken belüli politikai küzdelmek kiújulása

A koalíción belül folyamatosan kiéleződő pártpolitikai küzdelmek kihatottak az értelmiségi szakszervezetekre is. A jobboldali erők a kisgazdapárt lapjában, a *Kis Újság*ban támadást intéztek a mérnök szakszervezet ellen.[147] Kihasználva néhány ténylegesen meglevő problémát – azt, hogy a szakszervezet tisztviselői apparátusának és az egyes titkároknak működési jogköre nem volt eléggé körülhatárolt és egyes intézkedéseik érintették a választott vezető szervek hatáskörét – általános támadást intéztek a munkáspárti mérnökök, a szakszervezet irányvonala, politikája, vezetése ellen. A munkáspárti mérnököket „a polgárság ideiglenes emigránsai"-nak bélyegezték, akik opportunitásból pártigazolványt szereztek, de új környezetükben nem

találtak valóságos befogadásra.[148] Bírálták lapját, amely „politikamentesség" helyett „egy kommunista előadó szerkesztésében állandóan politikai izgatást és propagandát fejt ki". A szakszervezetben uralkodó állapot a kisebbség érdekeit szolgálja, antidemokratikus – írták többek között.

A szakszervezet vezetése 1946. szeptember 7-én nagygyűlést hívott össze a szakszervezetet ért támadások visszaverésére. Ezen nemcsak a baloldal – a két munkáspárthoz tartozó műszakiak ekkor egységesen léptek fel a kisgazdapárti támadással szemben –, de a központi vezetőség polgári demokrata párti tagja is elítélte a *Kis Újság* cikkét.[149] A műszaki értelmiségiek gyűléseiről sorozatosan küldték a tiltakozó táviratokat a kisgazdapárti támadások ellen (Standard Villamossági Rt., Telefongyár, Röck Gépgyár, Ganz Villamossági Gyár).[150]

A *Népszavá*ban a Szociáldemokrata Párt mérnökcsoportjának vezetője, Presser István, jogosan értékelte úgy a helyzetet, hogy „itt nem többről és kevesebbről van szó, mint a kisgazdapárti jobbszárny munkáspárt- és koalícióellenes hadjáratának a mérnökfrontra való kiterjesztéséről"[151].

A kisgazdapárti vezető mérnökök jelentős része – akik eddig szövetségesek, partnerek és egyben ellenfelek is voltak – egyre inkább a haladással szembekerülő erőkhöz csatlakozott.

A leghevesebb küzdelem a közalkalmazottak szakszervezetében bontakozott ki. A kisgazdapárt jobboldala úgy gondolta, hogy ez a terület számukra a legkedvezőbb. Arra építhettek, hogy a közhivatalokban a kisgazdapárti arány jelentős, emellett számítottak arra, hogy a pártonkívüliek, sőt a szociáldemokrata közhivatalnokok számottevő részének a támogatását is megkapják.

A kisgazdapárt 1946 decemberében az elektorválasztás és a közalkalmazottak szakszervezetének 1947. január 12-én megtartott I. kongresszusa időszakában jelentős agitációs és propagandamunkát végzett. Külön propagandakiadványban[152] támadták a szakszervezet „úgyszólván kizárólagos marxista pártok" általi vezetését. Hangsúlyozták: „Ha a pártunkban működő munkavállalók titkos szavazás útján választhatnak maguknak vezetőséget, csatlakozni fognak hozzájuk mindazok a munkavállalók is, akik eddig egzisztenciájuk féltéséből kerültek más pártok politikai gyeplőjére." Jelszavaik, követeléseik többirányúak voltak. Új közszolgálati pragmatikát követeltek a közalkalmazottaknak, amelynek segítségével láthatóan az új népi közhivatalnokok kiszorítására törekedtek. Követelték, hogy képesítés hiányában a rátermettség fennállását egy független szakértőkből álló bizottság bírálja el a jelölt vizsgaeredményei alapján. Néhány jelszavuk: „Pártszempontoktól mentes szakszervezeti irányítást követelünk!" „Követeljük, hogy gerincessége miatt senkit bántódás ne érhessen!" „Legalább ugyanolyan megbecsülést követelünk a közalkalmazottaknak, mint más dolgozóknak!" „Tiltakozunk a pártközigazgatás és a pártrendőrség ellen!" Felhívták a figyelmet: „A szakszervezetekkel kapcsolatosan vitát kell ki-

robbantanunk, mindenkit e kérdéssel való mélyrehatóbb foglalkozásra kell késztetnünk, hogy eközben irányítottan és hatásosan terjeszthessük állásfoglalásunkat. A kisgazdapártiaknak minden kérdésben egységes állásfoglalást, véleményt kell kialakítani, ehhez szervezkedésre és szervezettségre van szükség." Emellett hangsúlyozták a propagandakiadványban közölt tennivalók bizalmas kezelését.

A közalkalmazottak szakszervezetének helyi szervezeteiben szenvedélyes viták közepette választották meg az elektorokat. Országos viszonylatban a Baloldali Blokk 113 (ezen belül az SZDP 90) az FKP 66, a PDP 1 mandátumot szerzett, míg 21 elektor pártonkívüli. A pártonkívüliek jelentős részét listájukon indítva a munkáspártok hozták be.[153]

Nagy Ferenc miniszterelnök a szakszervezet intéző bizottságához írt levelében elismerte, hogy „az elektorválasztások általában a tiszta demokrácia követelményei szerint folytak le". Sérelmezte azonban, hogy több helyen megsértették a választási szabályokat[154], és a benyújtott panaszokat (petíciók) az intéző bizottság egyetlen ülésén a kisgazdapártra hátrányosan döntötték el, ezért a panaszok újabb érdemi tárgyalását kérte.[155]

A szakszervezet vezetősége válaszlevelében arra hivatkozott, hogy a petíciókat megfelelő előkészítés után tárgyalta meg, és részrehajlás nélkül döntött. „Az iratok tanúsítják azt, hogy a jobb- és baloldal részéről egyenlő számban beérkezett petíciókból kb. egyenlő számút utasítottunk vissza." Az intéző bizottság a fenti kérést elutasította, és felhívta a miniszterelnök figyelmét arra, hogy az újabb felülvizsgálatot felsőbb szervüktől, a Szakszervezeti Tanácstól kérheti.[156] Ismereteink szerint az utóbbi nem történt meg.

A szakszervezet I. kongresszusán a választási harcban a kisgazdapárt külön listát indított. Titkos szavazás eredményeként azonban a munkáspártok listája győzött, 137 szavattal 79 ellenében. A megválasztott vezetőség tagjai: Elnök: dr. Faragó György (SZDP). Alelnök: dr. Sipos Lajos (FKP), dr. Németh Gyula (SZDP) és dr. Ajtai Miklós (MKP). Főtitkárok: Groff Emil (SZDP), Sárosi István (MKP).[157]

A kisgazdapártnak tehát nem sikerült e téren sem a „frontáttörés". Ennek főbb okai: egyrészt még a közalkalmazottak I. kongresszusa előtt – jórészt a B-listázás segítségével – sikerült meggyengíteni a közigazgatási reakciót, másrészt a két munkáspárt ekkor még a kisgazdapárttal szemben közös platformot alakított ki.

3. Politikai erjedés, a fordulat kezdődő kibontakozása az értelmiség soraiban. — Az 1947-es választások és az intelligencia

A magyarországi politikai fejleményeket, az egymással szemben álló politikai erők küzdelmét a Magyar Közösség-féle összeesküvés leleplezése – 1946 decemberében – mozdította ki a holtpontról.[158] Az összeesküvés veze-

tőinek célja a „jogfolytonosság" alapján a népi demokratikus rendszer megdöntése, az ellenforradalmi horthysta rezsim visszaállítása, az addig kivívott demokratikus, valamint szocialista tendenciájú vívmányok felszámolása volt.

A Magyar Közösség a 30-as évek elején alakult. Konzervatív jobboldali titkos szervezet volt, soviniszta fajvédő programmal. Tagjait a „keresztény úri magyar középosztályból" verbuválták. 1944 végére – az 1947-es letartóztatáskor a Belügyminisztérium kezébe került a közösség irattára, amelyben 2450 emberről volt személyi karton – a vádlottak bevallása szerint a tagság létszáma meghaladta a 3000 főt. A nyilvántartásban szereplők 80%-a szellemi dolgozó volt, a további 20% pedig kisiparos vagy eltartott. A Közösséghez tartozók 60%-a egyetemet vagy főiskolát végzett. Sok volt közöttük a mérnök, a technikus, a vegyész – az ún. műszaki középkáder. Nagy számban csatlakoztak hozzájuk még pedagógusok, jogászok és orvosok is.[159] Többségük konzervatív jobboldali személy volt. Emellett két „végletként" kis számban megtalálhatók voltak soraik közt a szélsőjobboldal, a totális fasizmus hívei, valamint a népi írók mozgalma felé orientálódó, főleg paraszt származású fiatal értelmiségiek. A Közösség 1944 végén feloszlott ugyan, de egyes tagjai 1945 nyarán újólag kapcsolatba léptek egymással, és megkezdték szervezkedésüket. Az irányító központ tagjai: Szent-Iványi Domokos, Kiss Károly, Héder János, Arany Bálint és Saláta Kálmán voltak. 1946 tavaszától az összeesküvő csoport központi figurája Donáth György, régi horthysta politikus (1943-ban a Magyar Élet Pártjának országos alelnöke) lett. Az illegális szervezkedés 1946 szeptemberében terelődött katonai útra. Katonai vezetőjük Dálnoki Veress Lajos, szolgálaton kívüli vezérezredes, aki 1944 őszén Horthy Miklós kormányzótól írásos felhatalmazást kapott arra, hogy akadályoztatása esetén ő nevezzen ki kormányt.[160]

A Közösség tagjainak jelentősebb befolyása a kisgazdapárt irányítása alatt álló Magyar Parasztszövetségben volt. A központban 14 közösségi tag dolgozott, és a szövetség majdnem minden osztálya az ő irányításuk alá került. Emellett a Közösség tagjai leginkább a „szakminisztériumokban – elsősorban az újjáépítési és a pénzügyminisztériumban –, valamint a pénz- és hitelintézményekben dolgoztak. Jelentős volt a számuk a műszer-, a textil- és a vegyipar legfontosabb üzemeiben is. Az értelmiségi munkakörökben, ill. az állami közigazgatásban – felderítési adataink szerint – 600 közösségi tag volt alkalmazásban."[161]

A szervezkedés lassan haladt előre. A Közösség volt tagjainak egy része vagy beilleszkedett az új rendszerbe, vagy nem akart, ill. nem mert az új társadalmi viszonyokkal szembefordulni. A szervezkedés kezdeti stádiumában történt felfedezése megakadályozta szélesebb körű kifejlődését.

A kisgazdapárt egyes vezetőit, mint pl. Nagy Ferencet, de különösen Kovács Bélát személyi szálak fűzték az összeesküvésben különböző szinten érintett személyekhez. A baloldal támadását Kovács Bélára összpontosí-

totta. A kisgazdapárt főtitkára, Kovács Béla a miniszterelnökhöz 1947. január 20-án írt levelében bizonyos politikai felelősséget elismert és vezető tisztségéről lemondott. „Elhatározásommal – írta Kovács – részben a politikai megbékélést és a kibontakozást kívánom szolgálni, de közrejátszik benne a felismerés is, hogy különböző kisgazdapárti személyiségek összeesküvési kompromittáltsága következtében politikai felelősség jelentkezik, és ez a párttal szemben nagymértékben engem terhel."[162]

Hosszabb politikai küzdelem és huzavona után 1947. február 25-én a szovjet megszálló hatóságok Kovács Bélát „földalatti szovjetellenes fegyveres csoportok megalakításában" vitt szerepe vádjával letartóztatták. Az összeesküvést elemző történész úgy látta, hogy az általa tanulmányozott anyagokból kétségtelenül megállapítható Kovács Béla politikai felelőssége, de nem bizonyítható az összeesküvésben való részvétele.[163]

Kovács Béla valóságos, saját maga által is elismert politikai felelősségének büntetőjogi következménye, letartóztatása kétségtelen zavart okozott a közvéleményben, a politikai életben[164]. A kommunista párt vezette Baloldali Blokk kiélezett harca a kisgazdapárt centruma ellen, 1946 május végén a külföldön levő Nagy Ferenc lemondásához vezetett.

A kisgazdapárt centrumának politikai megmerevedése, jobbratolódása összefüggött a hidegháborús légkör erősödésével is. Egyet kell érteni Bibó Istvánnal, aki szerint „a Nagy Ferenc körüli politikai erők nem tudtak ellenállni annak a hisztériának, amely a világellentétek hamaros kitörését várta és időben akart a »helyes« oldalra állni"[165].

A Magyar Közösség-féle összeesküvés leleplezése hatással volt az értelmiségre. Az összeesküvés feltárása idején a Magyar Közösség volt tagjainak összetételéből szélesebb értelmiségi bázisra következtettek. Egyes értelmiségi szakmákban azért bizonyos intézkedéseket tartottak szükségesnek. A mérnök szakszervezet központi vezetősége pl. 1947. január 24-én rendkívüli ülést tartott, hogy az összeesküvés miatt intézkedéseket foganatosítson. A központi vezetőség tudomásul vette egy szervezkedésben érintett kisgazdapárti szakszervezeti vezetőségi tag lemondását. Határozatban mondták ki: „azokat, akik az összeesküvésben közvetve vagy közvetlenül részt vettek, szakszervezetünkből eltávolítjuk, és a jövőben sem lehetnek többé tagok. A központi vezetőség azonnali hatállyal felfüggeszti azok tagságát, akik az összeesküvésben való részvétellel vannak gyanúsítva, és kéri a fegyelmi bizottságot, hogy megfelelő adatok birtokában a központi vezetőséghez ügyükben előterjesztést tegyen."[166]

Miután a Magyar Közösség nyilvántartásában szereplő tagok száma (600) lényegesen nagyobb volt, mint az összeesküvésben elítéltek száma (nem egészen 150 személy), sok olyan szellemi dolgozó került gyanúba, akit letartóztattak, de a vizsgálat után szabadon bocsátottak. A viszonylag nagy számú letartóztatás egyes értelmiségi munkahelyeken nagy port vert fel.[167]

Nagyobb zavarokat okozott, hogy az egyébként is sok munkáspárti

szervezetben meglevő értelmiségellenességet az összeesküvés felfedését kísérő propaganda tovább erősítette. Az MKP KV több megyei instruktora a helyi hangulat alapján elítélően bírálta, hogy a polgárság – e fogalomba az értelmiséget sokszor beleértették – „közönyösen reagál" az összeesküvésre.[168] Komárom megyében a megyei propagandisták értekezletén „általában értelmiségellenes hangot ütöttek meg"[169]. A legkeményebben a Bihar megyei instruktor fogalmazott: „A horthysta úri osztály, vagyis az értelmiség nagy része közömbösen viseltetnek az összeesküvéssel kapcsolatban, csupán a haladó értelmiség ítéli el."[170] Az értelmiség és az úri osztály fogalma tehát újólag összemosódott, ahelyett, hogy a munkáspárti baloldal e kettőnek szétválasztását biztosíthatta volna.

Mindezek mellett a politikai frontok újabb összezavarásához vezetett az a tény, hogy az összeesküvés egyik „ideológusa" kátéjában – Németh László helytelen terminológiáját használva – a magyarságot mélymagyarokra, hígmagyarokra és középenállókra osztotta. Ez alapot adott arra, hogy az SZDP[171], az MRP sajtójukban éles támadást intézzenek elsősorban Németh László[172], de részben az NPP írógárdájának egy része ellen is. Ezt még a kisgazdapárt lapjában is megtették.[173] Révai József pedig arról írt, hogy az összeesküvők „kiskátéjának" írójáról stilisztikai alapon is megállapítható, hogy Németh László tanítványa volt. Bírálta Némethet, aki nemcsak az 1867 utáni opportunista nemzedéket sorolta a hígmagyarok közé, hanem Kossuthot és Petőfit is. Révai hangsúlyozta: „Elismerjük, hogy a kiskáté szerzője félreértette, vagy ha úgy tetszik vulgarizálta azt, amit Németh László erről kifejtett, de nemcsak az felelős, aki vulgarizál, hanem az is, akit vulgarizálnak. Az ideológus felelős nemcsak saját eszméiért, hanem felelős ezeknek az eszméknek társadalmi visszhangjáért is, nemcsak jó tanítványaiért, hanem rossz tanítványaiért is." Révai szerint az író kételyt, szkepszist oltott a magyar fiatalságba a kivezető út, a demokrácia iránt. „A Németh László-féle harmadik útból nem következhetett ugyan Horthyval való szövetkezés, de következett a demokráciával való szembefordulás, és ezért felelős Németh László."[174] E bírálat nem tekinthető megalapozottnak. Úgy gondolom, Révai sem tartotta szó szerint olyan felelősnek Németh Lászlót, ahogy itt leírta.[175] Mindenesetre az ehhez hasonló megállapítások csak növelték a fenntartásokat az összeesküvéssel kapcsolatban. Emellett újólag kiéleződött az „urbánus–népies" ellentét.

Az összeesküvés leleplezésének az értelmiségre gyakorolt hatását többoldalú összetett folyamatként kell értékelni. Egyes torzulásai, értelmiségellenes tendenciái következtében elég széles entellektüel körökben fenntartotta és helyenként növelte a baloldal iránti bizalmatlanságot. Ugyanakkor számba kell venni a hatalmi viszonyokban beálló változást, annak kihatását is.

A köztársaságellenes összeesküvés felgöngyölítése felgyorsította a kisgazdapárti jobboldal és a népi demokratikus átalakulással egyre mereveb-

ben szembeforduló centrum elleni harcot. A kisgazdapárti centrum meggyengülésével – Nagy Ferenc lemondása után – a parasztság leválasztása a polgárságról sikeresebbé vált. A kisgazdapárton belül fokozatosan – bár még éles harcok közepette – a Dobi István vezette baloldal vette kezébe az irányítást. A hatalmi viszonyokban folyamatos változás állt be. A kommunista párt befolyása az államéletben nagymértékben megnövekedett. A politikai eredmények gazdaságiakkal párosultak. A forint inflálódását sikerült megállítani. A lakosság figyelme a kommunista párt által kidolgozott 3 éves terv és a nagybankok államosításának javaslata felé fordult.

A baloldal általános támadása idején már átfogóbb erjedés indult meg az értelmiség soraiban. Nem ugrásszerű változásról, de mégis figyelemre méltó új jelenségről van szó. A kisgazdapártot tömegesen hagyták el az értelmiségiek. A népi demokratikus baloldal – ezen belül elsősorban a kommunista párt befolyása – növekedett. Idézünk az MKP KV megyei instruktorainak 1947 májusi–júliusi jelentéseiből: „Az értelmiség egy része mintha a demokrácia olyan megszilárdulását látná, hogy legalábbis »figyelni« kezd balfelé" (Szabolcs–Szatmár, Borsod–Abaúj–Zemplén). „A bankok államosítása, a vagyondézsma nemcsak a parasztságnak tetszik, de a köztisztviselők jelentős részének is, különösen a tanítóknak... A tömeghangulat felénk fordul" (Szolnok). Változás jelei mutatkoznak meg a konzervatívabb Dunántúlon is. „A szombathelyi értelmiség is érdeklődést mutat pártunk iránt."[176]

Valamennyi értelmiségi pályán dolgozók között növekedett az MKP befolyása. Még a politikailag legóvatosabb pedagógusok között is – ahol az MKP lemaradása jelentős volt – 1947 júniusában és júliusában felgyorsult a pártszervező munka. 1947. június 1-én Miskolcon 16, Tatabányán 26, Salgótarjánban 28, Hatvanban 9, Pécsett 7, Szegeden 38, Hódmezővásárhelyen 1, összesen 125 pedagógus párttag volt. Ez a szám ezekben a városokban július 18-ra 261-re növekedett, azaz megkétszereződött. Alig másfél hónap alatt annyi pedagógus lépett be az MKP-ba, mint azelőtt két és fél év alatt. A pedagóguscsoport 1947. júniusi adatai szerint egy éven belül a párttagság 2–3-szorosára növekedett. Ezen növekedés zöme az utolsó hónapokra esett.[177]

A pedagógus-szakszervezet taglétszáma vidéken ebben az időszakban szintén rohamosan fejlődött: az 1946. december 31-i 19 267 főről 1947 szeptemberére 30 791 főre növekedett.[178]

Az értelmiség többi szakmai csoportjánál – a műszakiaknál és különösen az orvosoknál[179] hasonló vagy még nagyobb arányú változásokról lehet beszámolni.

*

A megváltozott gazdasági és politikai erőviszonyok 1947 nyarán szükségessé és elkerülhetetlenné tették az új parlamenti választásokat. A Magyar

Nemzeti Függetlenségi Front pártjai az MKP javaslata alapján választási szövetségben egyeztek meg. E szövetség nem érintette az egyes pártok önállóságát és külön jelölőlistáit, valamint azt az elvet, hogy a választási szövetségben részt vevő pártok mandátumaikat külön listákra leadott szavazatok arányában nyerik el.

Gondosan készítette elő az MKP az értelmiségiek közötti választási munkát is. Az értelmiségi osztály munkatervét a szervező bizottság fogadta el,[180] amely szerint:

1. Középpontba az egyéni agitációt kell állítani. Ez kétirányú legyen: szakmabeliek irányába és akikre a kommunista értelmiségiek hatni tudnak (pl. orvos a paciensre, pedagógus a szülőkre, tanítók a parasztságra).

2. Az értelmiségi agitációban a következő szempontokat állítjuk előtérbe: rend, nyugalom, békés építőmunka biztosítása; a 3 éves terv; az értelmiség nyomorának megszüntetése; az MKP a nemzeti függetlenség védelmezője; az MKP az építő- és alkotómunka pártja stb. Agitációnkban hangsúlyozzuk erősen a nemzeti szempontokat. Oda hatunk, hogy pártszervezeteink, sajtónk pozitív, elismerő magatartást juttassanak kifejezésre az értelmiség irányában. Kiemelték az értelmiségi elit, az államapparátusban dolgozó kommunista vezetők és az értelmiségi szakszervezetek felhasználásának fontosságát. Sajátos problémaként felvetődött az, hogy a kommunista orvosok nyújtsanak segítséget a pedagógusoknak a tanítók közötti agitációs munkában.

A választási propaganda tartalmában végig erős hangsúlyt kapott a nemzeti és nemzetközi érdekek összefüggése, a párt nemzeti politikája. Ezt a kérdést szinte valamennyi választási beszéd elemezte. A párt lapjában vezércikk jelent meg „Vörös lobogó és nemzetiszínű zászló" címmel.[181]

A kommunisták nemzeti politikájának hangsúlyozását sok esetben „taktikai" lépésként fogták fel: olyan „eszközként", amellyel a tömegekhez, így az értelmiséghez is közelebb lehet férkőzni. Ezért az értelmiségiek között dolgozó kommunisták különböző javaslataiban a formai elemek is túl nagy hangsúlyt kaptak (a vidékre menő falujárók feltétlenül vigyenek magukkal piros-fehér-zöld zászlót, a pártházakon ne csak piros zászló legyen stb.). A „nemzetieskedő" vonások beszüremlése az MKP agitációjába és propagandájába inkább csökkentette, mint növelte a párt hitelét az értelmiségiek között. E téren a párt nem lehetett „versenyképes" a valóban nacionalista álláspontot elfoglaló polgári ellenzéki pártokkal szemben.

Révai József – akinek írásai és beszédei legtöbbször az agitáció és propaganda alaphangját adták – választási beszédében az értelmiség jelentős részének a népi demokrácia és a kommunista párttal szembeni bizalmatlanságával és akkori aggodalmaival foglalkozott. Szerinte ezek a következőkből adódnak: 1. félelem a régi visszatérésétől; 2. egy bizonyos bűntudat a múlt miatt; 3. félti a maga úgynevezett úri polgári életformáját, „középosztálybeli" régi kiváltságait. Ezekre az aggályokra válaszolva Révai foglalkozott

az 1919-hez képest megváltozott nemzetközi és belső helyzettel. Kiemelte, hogy az értelmiséget nem a múlt, hanem a munka alapján kell megítélni. A harmadik kérdésre a korabeli baloldali erők és a politikai centrum egy részének kérdésfelvetésével válaszolt. Az értelmiségnek választani kell. Középosztály akar-e lenni, amely bizonyos kétes kiváltságok fejében segített fenntartani a régi rendet, vagy értelmiség, amely munkájával, teljesítményével hasznos társadalmi funkciót végez a nemzet érdekében, és feladja úri középosztályi különállását. Magasabb kvalifikációt – hangoztatta Révai – magasabb életszínvonallal kell megbecsülni. „Nem akarjuk a nemzetet – mondta – egy kaptafára húzni semmiféle tekintetben. Megértjük azt, hogy az értelmiség védi a maga fürdőszobás életszínvonalát – ha megengedik ezt a prózai kifejezést –, de hozzátesszük, hogy a fürdőszoba se legyen kiváltság meg a balatoni nyaralás sem. Mi azt hisszük, hogy a nemzet asztalát meg kell teríteni, és ha meg van terítve, van ott hely mindenki számára." A szónok kiemelte, hogy az új, népi értelmiség konkurrenciájától nem kell félni. A 3 éves terv megnöveli az igényt, hiány lesz szakképzett értelmiségben. „Az értelmiség tehát ne féltse a maga állásait az új, feltörekvő népi értelmiségtől, hanem segítse és tanítsa ezt az értelmiséget." Értékelte az értelmiség soraiban végbement változást. „Eddig úgy beszéltem az értelmiségről, mint egy rétegről, amely egyebet sem tesz, mint habozik, vár, visszafelé néz és elmaradt a nemzet többi rétegei mögött. Hadd állapítsam meg, hogy ebben a tekintetben az utolsó hónapokban, talán esztendőben komoly változás, talán döntő fordulat van. Már nemcsak a legjobbja, az elit fordul a demokrácia felé és felénk, a kommunisták felé, hanem a zöme, a tömeg is. Lassan elfogja a magyar orvosokat, a mérnököket is a demokrácia építésének a lelkesedése, pátosza. A pedagógusoknál ez kissé lassabban megy, de megy ott is, és hadd üdvözöljem ezt a fordulatot." Több kérdésben Révai elismerte az értelmiség jogos kritikáját: pl. a pártérdekek túltengésével szemben és a közerkölcs védelmében.[182]

Az értelmiség közötti választási agitációban – szemben az 1945. évivel – az egyéni agitációt, a csoportos beszélgetéseket állították előtérbe. A kerületi titkároknak kiadott útmutatás szerint kerületi értelmiségi gyűléseket nem tartottak.[183] Kezdett elterjedni új formaként az ún. fehér asztal melletti beszélgetés. Ezekre „tehetősebb" értelmiségi elvtársak hívtak meg szimpatizánsokat, pártonkívülieket.

Az egyes szakmai csoportok közül agitációs füzetet egyedül a pedagógusok adtak ki: „A magyar nevelőkért" címmel.[184] Ebben a következő kérdésekkel foglalkoztak: mit tett az MKP a demokratikus közoktatásért, a nevelők státusrendezéséért, mit jelent a 3 éves terv a magyar nevelők, a magyar kultúra számára, ismertették annak a 44 pedagógusnak a névsorát, akik az MKP képviselőjelöltjei voltak.

A kommunista pedagógusok egyéni agitációja láthatóan szűkebb hatókörű, kevésbé hatásos volt, mint az orvosok és mérnökök szakmai csoportjaiban.

Az MKP műszaki csoportja a választás előtt számba vette a párttagságot. Kijelölték azokat a pártonkívülieket, akikkel az agitációs csoportoknak foglalkozni kell. Ezt iparáganként, másutt kerületenként szervezték meg. Az MKP mérnökcsoportjának textiltagozata jelentette, hogy pl. agitációs munkát, ill. értelmiségi gyűlést tartott a soroksári textilgyárban (élénk vita, érdeklődés), az Óbudai Fehérítőgyárban (80 résztvevő, élénk érdeklődés), a Hazai Fésűsfonóban (9 résztvevő, gyenge munka, erős jobboldali szociáldemokrata nyomás). Szegeden is gyűlést tartottak, ahol nagy volt az érdeklődés, Pápán gyenge, szervezetlen az értelmiség, Békéscsabán jól szervezték meg a munkát.[185]

A budapesti V. kerületi műszaki értelmiségi megbízott jelentése szerint külön foglalkoztak a kerületben lakó és a kerület üzemeiben dolgozó műszakiakkal. Részletek a jelentésből: Összesítés: a kerületben lakik 158 párttag műszaki, ebből egyéni agitációt folytat 55, meglátogatták az elvtársak 92%-át, a megagitált szimpatizánsok száma 161, a pártba lépett 28, agitáció fehérasztal mellett 2. A kerület 43 üzeméből 130 kommunista műszaki közül agitációs munkát vállalt 106. A megagitált szimpatizánsok száma a bejelentések szerint 246. A pártba 70 fő lépett be.[186] Bár a „megagitált szimpatizáns" fogalmát bizonyos kétkedéssel lehet vagy kell felfogni, a jelentés tükrözi a kommunista műszakiak aktivitását.

A Budapestről vidékre utazó kommunista műszakiaktól hangulatjelentést kértek, hogy menet közben reagálhassanak a felmerült kérdésekre. E jelentések több esetben a szociáldemokrácia jobbszárnyának kommunistaellenességét, intrikáit hangsúlyozták, és azt, hogy egyes helyi kommunista vezetők közömbösek az értelmiséggel szemben.[187]

A kommunista orvoscsoport tagjai a választási munka során 1947. július 23-ig huszonöt várost látogattak meg, ahol egy-két hétig tartózkodtak. A központi kiküldöttek beszámoltak arról, hogy igen sokan léptek be a pártba. Kiemelték Debrecen, Miskolc, Pécs, Salgótarján, Szolnok, Békéscsaba helyi orvoscsoportjainak jó munkáját. Bírálták a szegedi, győri, soproni, bajai orvoscsoportok gyenge tevékenységét.[188] Egyes helyi kommunista vezetők külön kiemelték a kommunista orvosok jó munkáját. A pécsi pártbizottság titkára (Ilku Pál) szerint „az orvosfronton az elvtársak igen komoly eredményt értek el". Sokan beléptek a pártba. Dr. Weil Emil előadásán Pécs 240 orvosából 140-en jelentek meg.

A választási munka „tetőpontján" – az MKP KV szakszervezeti osztályának határozata alapján – a szakszervezetek kommunista központi vezetőségi tagjait mozgósították a vidéki propaganda és agitációs munka szervezésére.[189]

Kiemelkedő kommunista írók, művészek és tudósok pedig felhívással az MKP támogatására mozgósították a magyar értelmiséget. A felhívást aláírók névsora mutatja, hogy a szellemi élet színe-javából milyen jelentős személyek sorakoztak fel a párt mögött: dr. Alexits György, dr. Andics

Erzsébet, Balázs Béla, Barabás Tibor, dr. Bartha Dénes, Beck András, dr. Bolgár Elek, Bokros Birman Dezső, Bortnyik Sándor, Both Béla, Déry Tibor, dr. Ernst Jenő, Ferenczy Noémi, dr. Fogarasi Béla, Garay György, Gábor Andor, Gellért Oszkár, Gergely Sándor, Gobbi Hilda, dr. Gortvay György, Háy Gyula, Hernádi (Heimlich) Lajos, Hont Ferenc, dr. Jancsó Miklós, Kaesz Gyula, dr. Kemény Gábor, dr. Gegesi Kiss Pál, Kmetty János, Kovai Lőrinc, dr. Lissák Kálmán, dr. Lukács György, Major Tamás, Mód Aladár, dr. Molnár Erik, Nagy Adorján, Nagy Lajos, Örkény István, dr. Petényi Géza, dr. Révai Dezső, dr. Rudas László, dr. Rusznyák István, dr. Szabó Árpád, Szabó Ferenc, dr. Szemerényi Oszvald, Szervánszky Endre, Tersánszky Józsi Jenő, dr. Trencsényi Waldapfel Imre, Vas István, Várkonyi Zoltán, Vásárhelyi Zoltán, Vedres Márk, Zelk Zoltán, dr. Zsirai Miklós.[190]

A Szociáldemokrata Párt Értelmiségi Titkársága szintén nagy energiával szervezte meg a választási munkát. Már a választások előkészítő szakaszában, 1947 júniusában nagy számban tartottak értelmiségi gyűléseket. Ezeken a következő témákkal foglalkoztak: A 3 éves terv és a választások; Értelmiség és szociáldemokrácia; Antifasiszta szellem; Értelmiség és szocializmus; A pedagógusok aktuális problémái stb.

Az SZDP a választásoktól győzelmet remélt. Az FKP-ról leszakadó rétegek jelentős részének szavazatára aspirált. Az egyik közvéleménykutatás a 34%-os szociáldemokrata prognózist reálisnak tartotta.[191]

Több helyi szervezet jelentése megállapította, hogy „Az SZDP dolgozik mérsékeltebb eszközökkel, és ez nagymértékben alapja népszerűségének."[192]

Az SZDP nevelői csoportjának 1947. június 21-i jelentése kiemeli a párt nagy befolyását a pedagógusok körében: a fővárosban 1800 pedagógus SZDP-tag, az iskolaigazgatók 54%-a tartozik a párthoz. „A pedagógusok nagy többsége – írták – a mi táborunkban van ... minőségi és mennyiségi tekintetben valamennyi pártot számításba véve döntő jelentőségűvé vált a mi nevelői csoportunk."[193]

A Szociáldemokrata Párt Értelmiségi Titkársága erősíteni akarta a műszaki értelmiségiek közötti munkát. Körlevelet küldött ki, amelyben helyi műszaki értelmiségi csoportok felállítását szorgalmazta „tekintettel a választási előkészületekre és a 3 éves terv végrehajtására". A javasolt személyiségek közül többen azonban nem vállalták a csoport vezetését, és nem tartották reálisnak felállításukat.[194]

Az SZDP választási munkájának szervezése abban különbözött az MKP-jétől, hogy nem az egyénekkel való foglalkozásra, az egyéni agitációra, hanem sokkal inkább olyan gyűlésekre épített, ahol nagy számban volt értelmiségi.

A szociáldemokrata orvoscsoport igen széles körű munkát végzett. Az ország minden nagyobb városában tekintélyes orvosok tartottak tudományos jellegű előadásokat, amelyeket összekapcsoltak az orvoskar problémáinak taglalásával[195].

A műszaki értelmiségiek budapesti nagygyűlésén Bán Antal volt az előadó.[196]

Több budapesti kerületben – V., VII., IX. – és Pest környékén – Rákospalotán, Sashalmon – volt értelmiségi gyűlés. Az ország 29 városában tartottak értelmiségi nagygyűlést – 1–1 választási szónokkal.[197] Helyenként, mint pl. Szombathelyen, valamennyi főbb értelmiségi csoport képviselői előadást tartottak. Az előadók közül legsűrűbben előforduló nevek: Presser István, dr. Gartner Pál, dr. Gottsegen György, Simon László, Kerék Péter, Gárdos Dezső, Tekes Sándorné. A központi budapesti értelmiségi nagygyűlés – amelynek színhelye a Nemzeti Színház volt – szónokai Szakasits Árpád és Ries István voltak.[198]

Az SZDP által rendezett választási előadások egy részében – szemben az MKP propagandájával – a szocialista perspektíva, a tőkés rend bírálata nagyobb teret kapott. Ezt mutatta Szakasits és Ries választási beszéde is. Az értelmiségiek számára általuk kiadott egyik agitációs beszédvázlatban olvashatjuk:

„Mit akarunk ma?
Demokráciát, a dolgozó nép uralmának megszilárdítását, az életszínvonal állandó emelését, újjáépíteni, gazdaggá tenni az országot...
Mit akarunk holnap?
Szocializmust! Megdönteni a nagytőke hatalmát, megszüntetni az ember ember általi kizsákmányolását...
A személyes tulajdon alapján állunk (ház, autó stb.).
A termelőeszközök köztulajdonba vétele a célunk".[199]

Az SZDP Értelmiségi Titkársága is jelentésében hangsúlyozta, hogy a „központi előadóink ismertették az értelmiség és a szocializmus viszonyát"[200].

Miután a választási gyűlések szónokai jelentős részben szemben álltak az SZDP baloldalával, sokukat szemlélete és személyes kapcsolatai is a jobbratolódó Bán Antalhoz, a „jobb centrumnak" nevezhető Kéthly Anna vezette szárnyhoz fűzték – a választói gyűlések tartalma nem volt egységes, eltértek egymástól.

A „ma a demokráciáért – holnap a szocializmusért" jelszót a párton belül nem egységesen értelmezték. A baloldal komolyan vette. Bár helyenként a pártonbelüli jobboldal is beszélt róla, de mint a tények mutatták, ezt a „távoli jövő" problémájának tekintették. Az egyéni agitáció során inkább arról beszéltek, hogy a szovjet befolyástól, a kommunista diktatúrától egyedül az SZDP mentheti meg az országot. Az értelmiség közötti személyes agitációban – amely sokszor pártszervezéssel is összefüggött – ezért ellentétek alakultak ki az SZDP és az MKP agitátorai és szervezői között.

Az FKP választási propagandája sem volt egységes. Kezdetben a paraszti balszárny képviselői is a konzervatív erőknek tettek engedményt, valamint szélesebb polgári rétegek megnyerése céljából eltértek a radikális választási

agitációtól: „A parasztságnak és a dolgozó értelmiségnek – mondta Dobi István, a párt elnöke – józan gondolkozással elképzelhető egyetlen egészséges politikai érdekképviselete, a polgári irányzatú demokratikus fejlődés egyetlen biztosítéka a kisgazdapárt."[201] A baloldali kisgazdapárti értelmiség is a párt lapjában a parasztság és a polgárság összefogásának szükségességét hangsúlyozta. „A polgárság számára nincs más reális lehetőség, mint kitartani a magyarság tömegeivel küzdelembe induló kisgazdapárt mellett."[202] A munkáspártok bírálata után a polgári gondolat védelme a párt balszárnyának választási beszédeiben háttérbe szorul.

Azt felmérték a kisgazdapártban, hogy az 1945. évi többséget nem kaphatják meg, de 35–40%-os támogatást több pártvezető reálisnak tartott. A kisgazdapárt egyes helyi szervezeteiben a jobboldal még erős volt. Megpróbálták az értelmiségi baloldal több ismert vezetőjének – Ortutay Gyula, Gulácsy György és mások – jelölését megakadályozni. Ez nem sikerült. Valamennyi haladó szellemű, radikális entellektüelt, az értelmiségi baloldal neves tagjait vezető helyen jelölték.

A párt egyes értelmiségi kategóriák számára – a tagozatok irányításával – nagygyűléseket szervezett. A választási beszédek tartalma vegyes, amelyeket természetesen meghatározott az egyes szónokok politikai beállítottsága. Jellemző, hogy a mérnöktagozat 1947. június 31-én megtartott nagygyűlésén még a polgári gondolat hangsúlyozódott, a tagozat augusztus 8-i nagygyűlésén viszont Pongrácz Aladár államtitkár a következőket mondta: „törekednünk kell arra, hogy ne legyenek kizsákmányolók és kizsákmányoltak"[203]. Erőss János közellátásügyi miniszter rendszeresen kiemelte, hogy „a párt a polgári demokrácia elvi alapján áll". Bognár József fővárosi polgármester a közalkalmazottak nagygyűlésén a széles tömegeknek a politikába való beleszólása mellett tört lándzsát.[204]

A választási gyűlések nagy része azt mutatta, hogy a kisgazdapárton belül, az értelmiségi tagozatok munkájában is egyre inkább a munkáspártokkal együttműködő irányvonal kerül túlsúlyba.

A parasztpárt választási tevékenységében újólag elsősorban a parasztság szavazataira kívánt építeni. Fő jelszavai: parasztdemokráciáért, öntudatos magyarságért, belső és külső békéért, emberibb jövőért!

Ugyanakkor a párton belül számítottak arra, hogy a kisgazdapártról leszakadó értelmiséget megnyerhetik. Bibó István arról írt az összeesküvés után, hogy a kisgazdapárt értelmiségi vonalának súlyos kompromittálódása folytán csökken a valószínűsége, hogy e párt „nagyobb értelmiségi rétegeknek a demokráciába való aktív bekapcsolódására alkalmas közeg marad. A Márciusi Frontból és a falukutató irodalomból kinőtt politikai mozgalom értelmiségi visszhangja ma az egyetlen, amely a szokott feltételek mellett a siker komoly reményével kiszélesedhetik."[205]

A parasztpárt külön értelmiségi gyűléseket – néhány kivételtől eltekintve pl. Kaposvár, Zalaegerszeg – nem tartott. Több budapesti nagygyűlést

azonban olyan kerületekben szerveztek, ahol elsősorban az intelligencia érdeklődésére számíthattak. Az V. és a VI. kerületben Farkas Ferenc, Óbudán és a XII. kerületben Kovács Máté volt a gyűlések előadója, a MÁV dolgozói előtt, valamint az I. és a XI. kerületben pedig a választási nagygyűlés szónoka Veres Péter volt.[206]

A választási beszédek egy része, a választási agitáció azt mutatta, hogy a parasztpárt az értelmiség megnyerését „a népi demokrácia teremtette lehetőségek megcsillogtatásával, a nemzeti öntudat, a magyar jelleg és függetlenség jelszavának erőteljes, olykor nacionalista kidomborításával kívánta elérni"[207].

A választás előtt létrejött alkalmi, konjunkturális ellenzéki pártok közül a koalícióval szemben várhatóan a Pfeiffer Zoltán vezette Magyar Függetlenségi Párt és a Barankovics István vezette Demokrata Néppárt vehette fel a versenyt.

A Magyar Függetlenségi Párt sajátossága volt, hogy a népi demokratikus erők legszélsőségesebb ellenségének szerepét töltötte be. Ezt mutatta programja és a párt vezetőinek, képviselőjelöltjeinek személyi összetétele is. Míg a többi ellenzéki párt az addig elért demokratikus vívmányok jelentős részét elismerte és főként a további radikális fejlődés megakadályozását tűzte ki célul, addig a Magyar Függetlenségi Párt a tőkés rend korlátlan védelmét hirdette. A tiszta demokrácia és a félelemmentes élet, a szabad vallásgyakorlás propagandája mellett egyértelműen leszögezték, hogy „szembehelyezkedünk a további államosításokkal, követeljük az eddigi államosítások eredményeinek felülvizsgálatát"[208]. A pártvezetés összetétele – Pfeiffer Zoltán, Moór Gyula, Zsedényi Béla, Dálnoki Miklós Béla, dr. Acsay László, Futó Dezső – is mutatta a párt konzervatív jobboldali irányvonalát. Bán Antal jogosan jellemezte így ezt a pártot: „A kisgazdák burzsoáziája keresendő itt, a nagyburzsoázia, a fasizmus és a reakció tömegei. Ennek politikáját kell folytassa, létjogosultságát veszítené enélkül."[209] A „B-listázás maradéktalan revíziójának követelése" programjukban jelezte, hogy az úri köztisztviselői réteg támogatására is erősen appellálnak.

Az 1945 tavaszán alapított Demokrata Néppárt eszmei értelemben a felszabadulás előtti Keresztény Demokrata Néppárt utódja volt. 1947 nyaráig lényeges szerepet nem töltött be.[210] Politikájában a keresztény egyházakra – nemcsak a katolikusra – kívánt támaszkodni. A választás idején a Demokrata Néppárt a helyi papságtól jelentős támogatást kapott, ez azonban nem volt olyan egyértelmű és kizárólagos, mint az, amilyen egyházi segítséghez az 1945-ös választáson a Független Kisgazdapárt jutott. Ennek oka egyrészt az volt, hogy Mindszenty merevebb, konzervatívabb szemlélet alapján helytelenítette a párt vezetésének[211] a demokrácia kialakult feltételeihez inkább alkalmazkodó politikáját. Másrészt az egyházi vezetők nem kívánták vállalni a Demokrata Néppárt választási lemaradásának a kockázatát. Ez kompromittálhatta volna az egyházat.

A Demokrata Néppárt sok választási gyűlést tartott. Értelmiségi réteggyűlésekre azonban nem volt kellő szervezeti ereje. Alapvető választási jelszavaik: Független ország, keresztény demokrácia, evangéliumi szocializmus.[212] Előtérbe állították az önálló kisegzisztenciák védelmét és erősítését.

E párt választási agitációja igen rugalmas volt. Bírálták a többi ellenzéki párt által hangoztatott „polgári életforma" és „polgári gondolat" védelmét, mint amely „csábtánc a polgár körül".[213] A Demokrata Néppárt – hangoztatták – „mindenki számára a szabad emberi élet lehetőségeit hirdeti, nem egy osztály pártja, hanem az egész nemzeté". Láthatóan széles, konzervatívan gondolkodó paraszti tömegek, valamint a városi középrétegek szavazatait kívánták elnyerni.

A választás adatainak elemzésekor[214] – akárcsak az 1945. évi szavazás után – nem törekedhettem a társadalmi osztályok és rétegek, így az értelmiség teljesen egzakt, számszerű eredményeinek kimutatására: csupán az arányok és tendenciák alakulását vázolhatjuk, következtetéseink általános jellegűek.

A választáson a demokratikus koalíció 60,4%-os, az ellenzék 39,6%-os eredményt ért el. A választásokat az MKP viszonylag legtöbb szavazatot kapó, közel 22%-os eredményét Rákosi Mátyás a központi vezetőség 1947. szeptember 11-i ülésén értékelte.[215] Megállapítása szerint – ezt az iparvidékek választási adatai alátámasztották – a párt az ipari munkások között kétségtelen többséget kapott. A budapesti eredmények javulásáról szólva kiemelte, hogy ez annak tulajdonítható, hogy „sikerült az értelmiség és a kispolgárság közé benyomulni", ezt az V. és VI. kerületek adatai is mutatták. Megjegyezte, hogy a parasztság és valószínűleg a kispolgárság egyes rétegei, az intelligencia és a kiskereskedők között több új hívet nyert a párt, mint az ipari munkások között. (Ti. a választás adatai feltárták, hogy az SZDP-t régi munkásbázisa ekkor még jórészt támogatta. – *J. M.*)

Rákosi megállapításait támasztották alá azok az adatok, amelyek Révai József a Tájékoztató Iroda 1947. szeptemberi ülésére készített beszédtervezetéből megismerhetők.[216]

Társadalmi osztály, réteg	Az MKP szociális összetétele 1947 augusztusában	Az 1947-es választáson az MKP-ra szavazók összetétele
Munkás	420 000	450 000
Paraszt	280 000	500 000
Értelmiség, kispolgárság	50 000	160 000

A párt főtitkára bírálta a központi vezetőség ülésén az erőszakos tagtoborzást, ami rontja a viszonyt az SZDP-vel és bizonyos fokig az FKP-vel. Különösen az értelmiség köréből hangzottak panaszok. „Semmi kétség,

hogy helyenként az intelligencia tartózkodása részben ilyenekre vezethető vissza, hogy erőszakoskodtak a vasutasokkal vagy erőszakoskodtak az orvosokkal a Népjólét vonalán (az egészségügyi kérdésekkel a Népjóléti Minisztérium foglalkozott. – *J. M.*). Az eredmény az, hogy tessék-lássék beléptek a pártba, s titokban működnek ellenünk." Bár a párt főtitkára szóban bírálta e negatív jelenségeket, a gyakorlatban végső soron szemet hunytak felette. A pressziót gyakorló, a pártot diszkrimináló személyeket nem vonták felelősségre. Valóságos harcot vívtak viszont az értelmiségellenességgel. „Helyenként – emelte ki a beszámoló – pl. Jász-Nagykun-Szolnok megyében, de Békés megyében is a párt stagnálását mi részben arra vezetjük vissza, hogy ott egyes helyeken értelmiségellenes hangulat van." A választások után az MKP KV Szervező Bizottsága pl. két megyei pártbizottság munkáját – Csanád és Csongrád megyék – vizsgálta meg, és értelmiségellenességüket nyomatékosan bírálta. A párt vezetése azt is felmérte, hogy a falusi lakosság nagy részének állásfoglalása a helyi értelmiségtől is függött, akiknek tekintélyük volt a parasztság körében. „A választás megmutatta – írta a *Pártmunka* –, hogy különösen a falusi nép nagyon tekintélytisztelő. Ennek tanulságait le kell szűrnünk, és mindent el kell követnünk, hogy pártszervezeteinkben a tekintéllyel bíró tanító, orvos stb. benn legyen, esetleg mint elnök növelje falusi pártszervezetünk tekintélyét."[217]

Az MKP értelmiségi osztálya sem volt megelégedve azzal a fejlődéssel, amely a falusi értelmiség köreiben volt megfigyelhető. „Munkánk – értékelték – csak kivételesen hatolt le falura. Ennek a hiányosságnak a jelentősége a Barankovics-párt előretörése után még szembetűnőbb: a falun az értelmiség ugyanolyan kulcshelyzetben van, mint az ipari övezetekben a nagyipari munkásság."[218]

A kommunista párt – az adatokat vizsgálva – a kisgazdapárt mellett elsősorban az SZDP-től hódíthatott el értelmiségi szavazatokat. Ezt alátámasztja az a tény, hogy az ország hat legnagyobb lélekszámú városában – Budapest (peremkerületek nélkül), Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged – az 1945-ös választásokhoz képest alapvetően megváltozott a két munkáspártra szavazók száma.

1945-ben		1947-ben	
MKP	SZDP	MKP	SZDP
151 639	207 316	238 967	191 930

Feltehetően a radikálisabban gondolkodó volt szociáldemokrata munkások egy része az SZDP helyett a következetesebb proletárpolitikát folytató MKP-ra szavazott: a módosulást ez is elősegítette. Az MKP azonban e hat városban igen nagy számmal, több mint 87 000 fővel növelte választóinak számát, ezek között nemcsak munkások, hanem szükségszerűen nagyobb számú radikalizálódó értelmiségi és kispolgári rétegek voltak.[219]

Ugyanilyen irányba mutatnak Budapest négy olyan kerületének (I.,

II., XI., XII.) választási adatai, ahol a legnagyobb volt az értelmiségiek aránya. Míg 1945-ben az SZDP 50%-kal több szavazatot kapott e kerületekben, mint az MKP, 1947-ben 18 916:18 104 volt a szavazati arány a kommunisták javára.

Az SZDP-ben a választások 14,6%-os eredményét megdöbbenéssel és csalódottsággal fogadták. A pártvezetés jelentős része kezdetben a két munkáspárt viszonyában, az MKP iránt tanúsított lojalitásban kereste a kudarc okait.[220] A párt jobboldala a felelősséget – akárcsak 1945-ben – a kommunistákra és a párt baloldalára akarta hárítani.[221]

Az SZDP 1947. szeptember 8-i választmányi ülésén heves harc bontakozott ki a párt két irányzata között. A Kéthly–Szélig szárny felvetette az SZDP kivonulásának gondolatát a koalíciós kormányból. Az ülésen kompromisszumos megoldás született: a munkásegység és a koalíció fenntartása mellett foglaltak állást, de egyben követelték a párt nagyobb arányú részvételét a hatalom gyakorlásában.[222] A munkáspárti együttműködés fennmaradásában szerepet játszott, hogy a konzervatív reakciós pártok (Pfeiffer, Barankovics) választási sikerét az SZDP úgy értékelte, mint a magyarországi ellenforradalmi szellem jelentkezését és elburjánzását. Azt az MKP vezetése is elismerte, hogy lebecsülték a volt uralkodó osztályok és a klerikális reakció szellemi befolyását, rugalmas taktikáját.[223]

Az SZDP vezetése részletesen nem elemezte, hogy a választáson milyen támogatást kaptak az értelmiségtől. Az SZDP Értelmiségi Titkársága véleménye szerint: „A vidéki választási eredmények kiértékeléséből megállapítható, hogy a vidéki értelmiségiek túlnyomó többségükben hűek maradtak pártunkhoz, és szavazatukat ránk adták."[224] E megállapítás a valóságot megszépítőnek tűnik. 1947 augusztusában a pedagógusok 16–20%-a, az orvosok és mérnökök mintegy 35%-a lehetett SZDP-tag. Ennél lényegesen kisebb arányú szavazatot kaphattak. Az SZDP-től „balra" is, az MKP felé, jobbra is, a polgári pártok irányába jelentősebb lehetett az eltolódás.[225] Az SZDP nevelői csoportjának vezetője pesszimistábban – egyben reálisabban – értékelte a választási eredményeket. Gárdos Dezső a kommunisták sikerét céltudatos munkájuk és agitációjuk mellett abban látta, hogy az „MKP-nek a választás utolsó heteiben sikerült magához édesgetnie a szocialista érzelmű magyar értelmiség nagy részét. Az MKP az értelmiséget a fizikai munkással teljesen egyenjogúnak és egyenrangúnak minősítette, a képviselők listájára – 43 pedagóguson kívül – felvette a szellemi dolgozók minden rétegének képviselőjét. Az SZDP nem ezen az úton haladt."[226] Bírálta a párt vezetését, mert elhanyagolta az értelmiségi csoportokat; mert nem törődtek a szocialisták bajával, egyéni kívánságaival; a hatalmi szervekbe került értelmiségiek majdnem minden kapcsolatot megszüntettek az értelmiségi csoportokkal stb. E megállapítások részleges igazságot mondtak ki. A kudarcok gyökerére vonatkozóan az SZDP általános politikáját és választási munkáját elemezve a *Szabad Nép* mélyebb okokat tárt fel:

„Testvérpártunkban egyre erősödött az az irányzat, amely a kisgazdapárt örökébe akart lépni, a kisgazdapártból a kommunistákkal szemben tanúsított állítólagos »engedékenysége« miatt kiábránduló tömegekkel akarta a szociáldemokrata pártot az ország első pártjává tenni. De irányt venni a kommunistaellenes tömegek megnyerésére és ugyanakkor »ma a demokráciáért – holnap a szocializmusért« jelszót hirdetni: fából vaskarika. Ez nem vonzza sem a polgárokat, sem a dolgozó tömegeket."[227] Emellett értelmiségi körökre is zavarólag hatott, hogy az SZDP – a nacionalizmustól érthetően idegenkedve, de egyoldalú, szektás módon – került a nemzeti vonásokra utaló minden formai elemet. A Nemzeti Színházban tartott értelmiségi nagygyűlésről pl. az Értelmiségi Titkárság így számolt be: „A gyűlés rendezési külsőségei szigorúan puritán szocialista szellemet tükröztek vissza. A kórusok a Marseillaise-t és az Internacionalét adták elő, a dekorációt kizárólag a kalapácsos ember és a vörös szín jegyében variálták. Sem színekben, sem dallamban semmiféle álhazafias engedményt nem tettünk."[228]

Az SZDP-től a potenciális értelmiségi szavazók egy feltehetően nem nagy részét eltávolította az MKP vezetése által a választás előtt felvetett fúzió kérdése is. Az értelmiségnek egy része a felszabadulás után demokratizálódva eljutott a vélt szociáldemokrata „szintig", s elképzelhetőnek tartotta a demokratikus átalakulást. Az egységes marxista–leninista munkáspárt megteremtése ezekre elidegenítőleg hatott. E réteg a polgári pártokra adhatta szavazatát.

Végül is az MKP-ra és az SZDP-re szavazó entellektüelek arányát nagyjából hasonlónak kell tartani (1945-ben – mint láttuk – az SZDP-re több értelmiségi szavazott). Az MKP 7,1%-os aránybeli többsége (a 14,6% és a 21,7% közötti különbség, 350 401 szavazó) minden bizonnyal kisebb részben munkáskerületek – különösen bányászkörzetek – és tömegesebben paraszti lakosságú vidékek szavazatkülönbségéből eredt. Újabb értelmiségi szavazók kiegyenlíthették a két munkáspárt közötti korábbi különbséget.

Az NPP – amelyre a választók 8,7%-a szavazott – a parasztság körében megnövelte befolyását, az értelmiségi szavazóinak számát azonban nem tudta növelni. A kisgazdapártról leszakadó értelmiségiek a választáskor nem támogatták a parasztpártot. Budapesten pl. 12 313 szavazatot kapott (1,3%), 213 szavazattal kevesebbet, mint 1945-ben. A parasztpárt 1947. november 1-i választmányi ülésén Erdei Ferenc egyértelműen leszögezhette: „Nem kétséges, hogy a párt értelmiségi körökben nem áll jól ... Félkarú óriás vagyunk, amíg a parasztsággal szolidaritást vállaló értemiségi rétegek nagyobb számban nincsenek mellettünk."[229] Többen bírálták, hogy a párt csak a parasztságra orientálódott. Az egyik hozzászólás szerint az intelligencia azért nem támogatja a parasztpártot, mert a parasztság több nagyválasztmányi ülésen hevesen támadta. A szabolcsi értelmiségiek így pl. teljesen elfordultak a párttól. Javaslatként merült fel, hogy állítsanak fel a párt központjában külön osztályt az értelmiségi ügyek intézésére.

Az FKP-ra szavazók száma az 1945. évi 57%-ról 15,1%-ra esett vissza. Szavazóinak legnagyobb része a parasztsághoz tartozott.[230] A városok túlnyomó többségében a lakosság szavazatainak csak kis töredékét kapta.

Kisgazdapártra szavazók aránya a nagyvárosokban (%)

Város	1945	1947
Budapest	50,6	7,0
Győr	36,1	2,2
Miskolc	38,0	2,8
Pécs	45,2	2,9
Szeged	52,2	3,9

Sok kisebb városban is hasonló arányokat találhatunk. Még ha e városi szavazók túlnyomó többsége értelmiségi lett volna – ami nem feltételezhető –, akkor is a fenti adatok egyértelműen mutatják, hogy a kisgazdapártot a szellemi dolgozók tömegei elhagyták, körükben összehasonlíthatatlanul kevesebb a befolyása mint a két munkáspárt közül bármelyiké. A kisgazdapártban megmaradt egy szűkebb entellektüel mag, amelynek jelentős része a párt baloldali polgári tagozata köré tömörült. A kisgazdapárttól elforduló szavazók egy részét feltehetően megnyerhette valamelyik munkáspárt. Jelentős többségük szavazatát – köztük az entellektüelek nagy részét – minden bizonnyal elsősorban a két legerősebb ellenzéki párt (Demokrata Néppárt és Magyar Függetlenségi Párt) szerezte meg. Ezt abból is következtetjük, hogy e két párt több városban pl. megközelítően annyi szavazatot nyert, mint amennyit a kisgazdapárt elvesztett.[231]

Ahol a katolikus klérusnak különösen nagy befolyása volt, általában falvakban és a politikailag viszonylag elmaradottabb ipar nélküli vidéki városokban a Barankovics-párt „vette át" az FKP-tól a szavazók döntő részét. Szavazati aránya 16,1%-os volt. Kilenc megyében a legtöbb szavazatot kapta (hasonlóan az MKP-hoz). Néhány város százalékos adata is ezt a tendenciát mutatja. Ezek a következők: Balassagyarmat 66,8, Zalaegerszeg 59,5, Nagykanizsa 58,7, Kiskunhalas 53,6, Kőszeg 54,1, Veszprém 51,9, Pápa 51,5. Láthatóan a vidéki értelmiség egyházi befolyás alatt álló rétegei – köztük a pedagógusok – támogatták nagy számban a Demokrata Néppártot. Lukács Sándor szakszervezeti titkár a választás után Veszprém megyei tapasztalatait elemezve állapította meg, hogy meglehetősen sok pedagógus tájékozódott a Barankovics-párt felé.[232] Béki Ernő az MKP értelmiségi osztályához írt jelentésében beszámolt arról, hogy a zalaegerszegi szervezet taggyűlésén a jelenlevő pedagógusok zömmel a klérust és Barankovicsot képviselték.[233] A pedagógus-szakszervezet központi küldötte a szekszárdi pedagógusokról szintén azt írta, hogy „többségük Barankovics-párti"[234].

A Pfeiffer vezette Magyar Függetlenségi Párt – amelyre a választók 14,3%-a szavazott – helyenként protestáns lakosságú területeken és különösen nagyobb városokban, ipari centrumokban szerzett sok szavazatot: Szegeden 41 229 (52,2%), Miskolcon 19 029 (32%), Budapesten 219 060 (23%) lakos támogatta az MFP-t. Rákosi megfogalmazása szerint fasiszták és horthysták csoportosultak a Pfeiffer-párt köré. Bár e párt vezetői kétségtelenül egy ellenforradalmi fordulat hívei voltak, egyes személyek közülük nem álltak távol a régi letűnt kor szellemétől, az MFP-re a tudatos reakciós elemek mellett még nagy számban adták szavazatukat politikailag tájékozatlan, ingadozó, bizonytalan „középrétegek" – kispolgárság, értelmiség –, akik 1945-höz hasonlóan, a kommunista fordulattól való félelmükben támogatták e konjunkturális pártot. Ezt alá lehet támasztani az említett szegedi és miskolci adatok mellett pl. Budapest I., II., XI., XII. kerületek szavazási adataival. A Pfeiffer-párt ezekben a kerületekben 53 994 szavazatot kapott, szemben a demokratikus kormánykoalíció (MKP, SZDP, FKP, NPP együtt) 47 952 szavazatával.[235] Az ellenforradalmi reakció megrögzött hívein kívül tehát az MFP-t szép számmal támogatták félrevezetett, ill. konzervatív rétegek, köztük értelmiségiek is. Az értelmiség még bizonyos hányadára vonatkozóan is, sok igazság van abban a megállapításban, amit a választások előtt tett Bibó István a kommunisták által reakciósnak ítélt társadalmi erőkről: „Akit a kommunisták reakciósnak »kiáltanak ki«, ha nem is bizonyulnak olyan sötét szándékú gonosztevőnek, ahogyan a reakciósot leírják, de igen gyakran kiderül politikai és társadalmi gondolkodásának egy olyan görcse, merevsége, csökönyössége vagy előítélettel terheltsége, amely valahol megakadályozza abban, hogy a magyar politikai és társadalmi fejlődés valóságos adottságait s ebből származó tennivalóit világosan meglássa, s ennek következményeit levonja."[236]

Összefoglalóan levonhatjuk a következő tanulságokat az értelmiségnek a választások során tanúsított állásfoglalásáról:

1. A választási adatok feltárták az értelmiség további politikai polarizálódását, amely a kommunista pártra és az ellenzék két jobboldali pártjára leadott szavazatok arányában mutatkozott meg.

2. A felszabaduláshoz, de az 1945. évi választásokhoz képest is jelentősen fejlődött a demokrácia baloldalának befolyása az intelligencia széles köreiben. A baloldali pártok mintegy két és fél év alatt tekintélyes hányadú és értékes értelmiséget nyertek meg, akik a legjobb úton haladtak, hogy a népi demokrácia megbízható és konjunkturális ingadozásoktól mentes híveivé váljanak.

3. Ez a fejlődés azonban számszerűen nem volt olyan jelentős mértékű, mint a két munkáspárt – különösen az SZDP – szervezeti erősödéséből, értelmiségi tagságuk létszámából várható volt.

4. A választások adatainak elemzése után nem nagyon tévedhetünk, ha azt a megállapítást kockáztatjuk meg, hogy az értelmiség kisebb arányban

szavazott a demokratikus kormánykoalíció pártjaira, mint a 60,4%-os országos eredmény. Az intelligencia feltétlenül jóval kisebb arányban támogatta e pártokat mint a munkásosztály, amelynek 60,4%-ot jóval meghaladó, túlnyomó többsége a két munkáspártra szavazott. Kisebb mértékben szavazhatott a koalícióra, mint a szegényparasztság túlnyomó többsége, a földhözjuttatott középparasztság széles tömegei. A dolgozó parasztság jelentős részének támogatását mutatta az a tény, hogy az MKP Budapesten kívül nyolc megyében[237] az, FKP négy megyében megkapta a legtöbb szavazatot. Az NPP is sok helyen előretört.

Mindezekből adódóan az a megállapítás tűnik reálisnak, hogy a demokratikus koalíció pártjait az intelligencia 35–50% közötti aránya támogathatta.

A választás tanulságai alapján még újabb széles értelmiségi tömegeket kellett megnyerni a baloldalnak, olyan rétegeket, amelyeket érdekeik alapján a szocialista átalakulás mellé lehetett és kellett állítani.

Végül a választás általános pozitívumának tekinthető, hogy az előző helyzetnél egyértelműbben tisztázta, nyíltabbá tette a politikai frontokat: a népi demokrácia polgári ellenzéke kiszorult a koalícióból, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontból.

IV. Az értelmiség szerepe a fordulat után. Részvételük a proletárhatalom első intézkedéseinek megvalósításában (1947 őszétől 1948 júniusáig)

1. „Földcsuszamlás" és sajátosságai az értelmiség soraiban

Az 1947-es választások után – miután az SZDP szeptember 8–9-i választmányi és az FKP szeptember 11–13-i nagyválasztmányi ülésén nem sikerült kommunistaellenes fordulatot elérni – a forradalmi erők helyzete megszilárdult. Hosszabb pártközi tárgyalások után 1947. szeptember 23-án megalakult a Dinnyés Lajos vezette kormány, amely a proletárdiktatúrára való közvetlen átmenet kormányának szerepét töltötte be. A miniszterek nagy többsége a koalíciós pártok radikális vezetőiből került ki. A kormány programja – az MKP javaslatai alapján – a 3 éves terv végrehajtása, a bankok államosítása, a reakciós erők hadállásainak felszámolása.

Az országgyűlés 1947 novemberében elfogadta a kilenc nagybank államosításáról szóló kormányjavaslatot. Ezzel a forradalmi rendszabállyal a nemzetgazdaság tulajdonviszonyaiban lényeges változás történt. A bánya- és gyáripar nagyobbik fele, a szorosan vett nehézipar 87%-a vált társadalmi tulajdonná.

Az értelmiség szerepét ebben a változó időszakban két területen szükséges elemezni. Egyfelől, hogy milyen irányú mozgás jellemző az intelligenciára, melyik párt vagy pártok felé orientálódik. Másfelől – és ez legalább olyan fontos –, hogy hogyan foglalnak állást a szocialista berendezkedés első intézkedéseivel kapcsolatosan, milyen mértékben vesznek részt megvalósításukban.

Közvetlenül a választás után, októberben és novemberben több ellentmondásos jelenséggel találkozunk. Egyrészt tovább erősödött a kommunista párt befolyása: az értelmiség minden rétegéből új és új tagokkal szaporodott az MKP taglétszáma. Ugyanakkor az MKP KV-ének instruktorai ezzel ellentétes fejleményekről is hírt adnak. Az egyik megyéből jelentették, hogy az ellenzéki pártok – elsősorban a Barankovics-párt – be akarnak kerülni az Nemzeti Bizottságba, „a papok, tanítók és jegyzők támogatják az ellenzéki pártok ezen követelését". Győrből jelentették, hogy a papok és jegyzők lázítanak a kommunisták ellen, és hogy Barankovics-párti ifjúsági csoportot szerveztek segítségükkel. Sopron megyéről úgy számoltak

be, mint ahol a közigazgatási vezetők, főjegyzők, jegyzők a reakció szolgálatában állnak, hangulatot keltenek a beszolgáltatás ellen. Zalából az a hír jött, hogy az értelmiség úgy tartja, hogy a reakció javára dőlt el a helyzet. Érdekes a Szabolcs-Szatmár megyei instruktor feljegyzése: „Szabolcs a nagybirtok hazája volt, egy darab Dunántúl a Tiszántúlon. A nép itt tekintélytisztelő, megy a pap, a jegyző és a tanító után."[1]

Tehát a pap, a jegyző és a tanító „hármasa" helyenként újólag mint konzervatív, haladásellenes tényező lépett fel. Óhatatlanul gondolnunk kell arra, hogy a vidéki értelmiségnek sajátos, a várositól eltérő, nagyobb kihatású társadalmi-politikai funkciója volt. Azzal nem vagy viszonylag csak ritkán találkozhattunk, hogy a munkásság a városokban „megy" a mérnök, a technikus, az orvos vagy az ügyvéd után.

1948 elejétől kezdve az értelmiség már tömegesen áramlik a kommunista pártba. Az értelmiség általános politikai állásfoglalása azonban már árnyaltabb. Azoknak jó része, akik polgári demokratikus platformon álltak, időlegesen visszavonultak a politikától. Nem teljesen lebecsülendő azoknak az értelmiségieknek a száma sem, akik a szocialista fordulat hatására nyugatra távoztak.

Az MKP-ba való tömeges átáramlás összefüggött az SZDP-n belüli fejleményekkel. E párt jobbszárnya – a nyugat-európai pártok többségéhez hasonlóan – a szocialista fejlődéssel szemben álló politika mellett bontott zászlót az 1947-es választás után. Az SZDP balszárnya az MKP-val való együttműködés szellemében, az SZDP Fővárosi Végrehajtó Bizottságának segítségével éles küzdelem után 1948 februárjában lemondásra készteti a Kéthly–Szélig vezette jobbszárnyat és az őket ekkor már támogató Bán Antalt.

Az SZDP értelmiségi csoportjának nem volt lényeges szerepe a párthar-cok alakulásában, eldöntésében. Nem is voltak egységesek. Emellett különböző problémák jelentkeztek az egyes szakmai csoportok személyi vezetésében is.

A közalkalmazottak szakszervezete központi vezetőségének szociáldemokrata tagjai csatlakozó nyilatkozatban támogatták az SZDP Fővárosi Végrehajtó Bizottságának 1947. december 31-i határozatát, amely elítélte a nyugat-európai jobboldali szociáldemokráciát és a Szélig vezette csoportot.[2]

Az SZDP nevelői csoportját, miután 1947 júniusában Bóka László került az élére, nem tudták felhasználni az MKP ellen. 1947 őszén a személyi változás következményét Béki Ernő már úgy értékelte, hogy az SZDP nevelői csoportjának a szakszervezettel kapcsolatos magatartásában (amelyben a kommunista vezetés dominált – *J. M.*) fordulat jött létre.[3]

A fentiekkel ellentétes helyzet alakult ki az SZDP mérnök-technikus-csoportjában. Presser István, a csoport főtitkára, aki egyben az értelmiségi osztály vezetője is volt, 1947 szeptemberétől a párt jobboldalát támogatta. Presser a mérnökcsoport 1947. november 14-i választmányi ülésén a nyu-

gat-európai államokat szocialista hatalmaknak nevezte. A Tájékoztató Iroda határozatát támadva, ezen országok szociáldemokrata pártjainak politikáját helyeselte. Antikommunista, szovjetellenes hangot ütött meg.[4] Pressert a mérnökcsoport több vezetője támogatta.

1948 elején megkezdődött az SZDP értelmiségi csoportjainak felbomlása. Amikor a szociáldemokrata munkások közül sokan kérik felvételüket a kommunista pártba, sajátos jellegzetességeket mutató „földcsuszamlás" jön létre az értelmiség soraiban is. A munkásság tömegeinek átáramlása az MKP-ba részben kihatott a szellemi dolgozók döntésére, különös tekintettel a városi, műszaki értelmiségre. A volt SZDP-tag értelmiségiek mellett az üzemekben számos pártonkívüli belépett az MKP-ba.

Előbb nézzük meg tényszerűen az értelmiség soraiban kibontakozó fordulatot általában, majd az egyes szakmákat csoportok szerint, végül megvizsgáljuk és értékeljük a fordulat okait és sajátosságait, amelyek nem értelmezhetők egyértelműen csak pozitívnak.

Idézem az MKP KV instruktorainak jelentéseit. Győrből – ahol ősszel még negatív jelenségekről számoltak be – decemberben már arról adtak hírt, hogy nemcsak a munkásság, de az értelmiség körében is megváltozott a párt iránti hangulat.[5] Az 1948. januári és februári jelentésekben olvashatjuk, hogy Esztergom–Komárom megyében nagyszámú értelmiségi vált MKP-taggá. Borsod megyéből ezt jelentették: „Áttörés felé haladunk az értelmiség körében"[6]. Az MKP Csongrád megyei szervezete jelentette: „A Szociáldemokrata Párt, amely eddig teljesen elzárkózott, a szétoszló nyáj képét mutatja azzal, hogy az értelmiségi csoportnak legtekintélyesebb része egyik napról a másikra pártunkba lépett, s ezzel Csongrádban a fúzió megtörténtnek tekinthető, mert mindig az az irányadó, hogy az értelmiségi vezetők hol vannak, a tömeg azután megy utána."[7]

Megnövelte a pártba való belépések jelentőségét az MKP KV által elhatározott, 1948. február 21-től március 15-ig tartó tagfelvételi zárlat. Erre azért volt szükség, hogy a két munkáspárt egyesülése előtt időlegesen megállítsák az SZDP-tagok tömeges átlépését és nyugodtabb feltételeket teremtsenek a Szociáldemokrata Párt egyesülésről határozó kongresszusának megtartásához.

Az értelmiségi párttagok és szimpatizánsok közül is sokan időszerűnek és helyesnek ítélték meg[8] a tagfelvételi zárlatot. Miskolcról jelentették: Az értelmiség igen kedvezően fogadta a határozatot. A tagzárlat sok helyen megnövelte az érdeklődést a párt iránt. Erősödött a nyomás, hogy minél többen az MKP tagjai lehessenek. Nógrád megyéből írták: Általában nagy riadalom van az értelmiségiek között. Igen sok a próbálkozás, hogy utólagos dátummal bejussanak a pártba. „A mi elvtársaink (ezt) általában helyeslik." Zalaegerszeg: A nem-kommunisták között igen nagy a meglepődés, sokan, főleg értelmiségiek könyörögnek, hogy vegyék fel őket a pártba.[9] Vas és Zala megyékből jelentették, hogy az értelmiség tovább áramlik a

pártba. Csongrád és Csanád megyékből arról számolnak be, hogy a tagzárlat feloldása után inkább az értelmiségiek lépnek a pártba, nem a munkások és még kevésbé a parasztok. Békés megyéből: „A belépők jelentős része értelmiségi". Veszprém: Vidéken főleg az értelmiség részéről jelentős a párttagság növekedése.[10]

A legnagyobb létszámban, egyben a legproblematikusabb körülmények között az orvosok léptek az MKP-ba. Már a választások időszakában igen heves harc folyt az SZDP és MKP között a pártszervezésért. Mindkét párt nem helyeselhető módszert alkalmazott. Míg más értelmiségi foglalkozásúak közül a konzervatívabb elemek nagy számban az FKP-ba léptek, a maradibb gondolkodású orvosok inkább az SZDP tagjaivá váltak. Az SZDP orvoscsoportjának vezetése a választás alatt és után a helyi szakszervezeti csoportok taggyűléseit sok helyen – pl. Veszprémben, Székesfehérvárott, Hatvanban, Mezőtúron – közvetlen szociáldemokrata agitációra használta fel. Dr. Rékai Pál titkár, az orvoscsoport nevében 1947 szeptemberében pl. levelet küldött az OTI-ban ideiglenes minőségben dolgozó SZDP-tag orvosoknak, amely levélhez egy kérdőívet mellékelt. A kérdőívvel a párt értelmiségi csoportja szervezési vezetőjénél kellett jelentkezni. A kérdőívvel megjelent orvosok mindegyikének átadtak egy állásukról lemondó nyilatkozatot, aláírás végett. Arra a kérdésre, hogy miért szükséges ez, azt a választ kapták, hogy ez a lemondónyilatkozat arra az esetre vonatkozik, ha a pártfegyelem ellen vétenének, vagy pedig a kommunista pártba átlépnének. Többen aláírták, majd egyesek utána a presszió miatt visszavonták nyilatkozatukat.[11]

A felfokozott küzdelemben az MKP orvoscsoportja is sokszor jogosan bírálható módszerekhez és eszközökhöz nyúlt.[12] Dr. Weil Emil Rákosi Mátyáshoz 1948 májusában írt védekező színezetű levelében részletesen foglalkozott az orvosok közötti pártszervező munkával.[13] Szerinte az 1947-es választások előtti időszakban Budapesten 1100, vidéken 650, összesen 1750 orvos-párttag volt. Ennek az orvoscsoportnak az összetétele ebben az időszakban nem volt kielégítő. Szakmai kiválóság csak elvétve akadt köztük. A keresztény értelmiség távoltartotta magát a párttól, féltek a szociáldemokrata főispán vagy polgármester bosszújától és a vidéki értelmiségi társaság bojkottjától.

Az 1947-es választások alatt az MKP orvoscsoport tagjainak száma Budapesten 1500-ra, vidéken 1250-re, összesen 2750-re emelkedett. Az orvoscsoport összetétele kedvezően változott. Szakmailag kiváló, nagytekintélyű orvosok kerültek a pártba. A szociáldemokrata orvoscsoport számszerű fölénye, befolyása megtört. Dr. Weil Emil szerint a választások utáni fél évben mintegy 600, az ún. „földcsuszamlás" alatt 1200 orvos lépett az MKP-ba. Összesen 4550, azaz a magyar orvosok közel 50%-a MKP-tag.

„A választásokra határozott tervet dolgoztunk ki – írta dr. Weil –, amelyet végrehajtottunk. Célul tűztük ki, hogy megszüntetjük az értelmiség

ellenállását, és különösen a vidéki, falusi orvosokhoz igyekszünk hozzáférni. Beszédeinkben közöltük, hogy olyan orvosok elől, akik a felszabadulás után demokratikus magatartást tanúsítottak, ha a múltban csak kisebb hibát követtek el – nem zárkózunk el."

Ez utóbbi megállapítás teljesen jogos. Két és fél év alatt sokan bebizonyították, hogy szívvel-lélekkel támogatják a népi demokratikus átalakulást. A feljegyzés azonban néhány komolyabb problémát is feltárt. Ezek összefüggtek a viszonylag nagyobb számú jobboldali múltú orvos erőszakos pártbaszervezésével és az orvos-elit sajátos kezelésével. „A választások után – írta dr. Weil – több panasz érkezett, főleg jobboldali szociáldemokrata orvosok részéről, amely szerint a szervezés többször erőszakos volt." Tény, hogy különösen egyes vezető orvosokkal a szervezők hosszabb ideig foglalkoztak, és egyesekre bizonyos presszíót is gyakoroltak. A szakmai vonalon történő szervezés természetéből fakad, hogy egyesek a szervezők puszta megjelenését is presszíónak érezték, hiszen „jóindulatuktól karrierjük függhetett. Rá kell mutatnom – mondja dr. Weil –, hogy a presszióra sohasem azért volt szükség, mert a belépőnek ideológiai aggályai voltak vagy pártunk céljaival nem értett egyet, hanem azért nem mertek átlépni, mert féltek a jobboldali szociáldemokrata városi vagy megyei funkcionáriusok fenyegetéseitől."

Ami pedig a jobboldali múltúaknak tett engedményt mutatja: 4550 párttag orvosból 324 olyan, akit korábban feddéssel igazoltak, vagy ennél súlyosabban voltak elítélve, ill. ha nem is voltak elítélve, de őket terhelő adatokkal rendelkeztek. Dr. Weil véleménye szerint is 80–100 azoknak az orvosoknak a száma, akiknek a kihagyása a párt számára előnyt jelentene.[14]

Az orvosprofesszorok szervezésével a levél külön foglalkozik. Pártba léptetésüket szükségesnek tartották még jobboldali múlt esetén is: amennyiben – a megfogalmazás szerint – személyük „kézben tartható". Ezt a levél néhány pozitív irányba fejlődő orvosprofesszor példájával támasztotta alá.[15]

A történész nem vállalhatja az ítélkező szerepét. Tény, hogy az MKP-ban is sokszor kétféle mércével mértek. A szakmailag ismertebb, nevesebb entellektüeleknek elnéztek olyan múltbeli politikai hibákat, vétkeket, amelyek felett egy „átlagos" orvos esetében nem hunytak szemet (pl. az igazolásoknál).

Nagyobb szemléletbeli hiba rejlett az előbb említett jobboldali múlt és a „kézbentarthatóság" nézete mögött. A párt már a hatalom felé haladt. Nem egy helyen – és ez nemcsak az orvosok közötti politikai munkára vonatkozik – a kommunisták inkább együtt tudtak működni olyan értelmiségiekkel, akik a Horthy-rendszerhez is ügyesen alkalmazkodtak, karrierjük érdekében annak előnyeit is jól kihasználták. Az új helyzetben ezek a rétegek a kommunistákhoz törleszkedtek. Ugyanakkor nem volt elég hajlam vagy energia olyan gerinces, antifasiszta, demokratikus gondolkodású értelmiségiek pártbaszervezésére, akiknek bizonyos kérdésekben, az MKP

tevékenységének egyes említett módszereivel szemben fenntartásaik voltak. Nem állítom, hogy az előbb említett jelenség tömeges méretű lett volna, de elszigetelt sem volt. Számos konstruktív entellektüel maradt távol a párttól.

Az orvosok szervezésével kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy olyan rétegről van szó, amely pártpolitikai kérdéseket eléggé ironikus, már-már „cinikus" módon kezelt. Orvosi munkájuk feltételeinek biztosításából, valóságos vagy vélt egzisztenciális érdekeikből indultak ki. Úgy érezték, hogy a fenti célok érdekében „a hatalommal jóban kell lenni". A Horthy-rendszerben ezért voltak sokan a kormányzó párt, pl. a Magyar Élet Pártja tagjai. A háború után a jövő pártjának az SZDP-t látták. Sokan pedig 1947–1948-ban olyan kommunistákká váltak, mint amilyen „szociáldemokraták" voltak 1945–1946-ban. Nem lehet ezért csak – de még elsősorban sem – az orvosokat felelőssé tenni. Miután az emberek százezreinek élete, millióinak egészsége függ tevékenységüktől, a közvéleményformáló szerepük jóval nagyobb létszámuknál. Minden hatalmi tényező vagy hatalomra törő erő nagy politikai nyomást gyakorol az orvosokra. E politikai nyomás színlelésre késztethet és késztetett is becsületes, de napi politikával aktívan foglalkozni nem szándékozó rétegeket is. Sokan formális párttagokká váltak. A két munkáspárt egyesülésekor az orvosoknak mintegy 65%-a MDP-tag lett!

E kritikai megjegyzések mellett is hangsúlyoznunk kell, hogy az orvosok közötti politikai munkát megkönnyítette az a tény, hogy mind a Népjóléti Minisztérium – Molnár Erik személyén keresztül –, mind a Közegészségügyi Tanács és az orvos szakszervezet, dr. Weil Emil irányításával, kommunista vezetés alatt állt. Az egészségügy területén rövid időn belül elért „békebeli", sőt annál is jobb eredmények[16] az orvosok szemében a kommunisták tevékenységéhez kapcsolódtak.

A pártszervező munkára visszatérve azt is meg kell állapítani, hogy a presszió helyenként elítélendő alkalmazása a kommunista orvosok százainak nagyon agilis, áldozatkész munkájával párosult. Ezt még egyes vezető szociáldemokrata orvosok is elismerték. Dr. Surányi Ede az Egerben tapasztaltakról leírta, hogy a vármegyei tiszti főorvost – szociáldemokrata párttag volt – a kommunista párt azzal fenyegette meg, hogy nyugdíjba küldik, de ha belép az MKP-ba, akkor a Népjóléti Minisztériumban kinevezik kerületi egészségügyi felügyelőnek. A tiszti főorvos engedett a nyomásnak, és este személyesen felkereste dr. Surányit, és előadta, hogy nem állt módjában a követelés elől kitérni, annak ellenére, hogy az SZDP-ben jól érezte magát, s nagy ambícióval dolgozott. „Én 25 éve ismerem – írja dr. Surányi –, s mondhatom, világéletében opportunista volt, s mindig szívesen engedett a hivatalos és nem-hivatalos presszionak." Ugyanakkor dr. Surányi jelentésében azt is megírta, hogy valamennyi SZDP-tag hangsúlyozta, hogy „testvérpártunk sokkal rugalmasabb és mozgékonyabb, mint mi. Időnként eljön Egerbe két-két jelentősebb kommunista orvos, akik sorra

vizitelnek az összes kollégáknál, elbeszélgetnek velük, röpiratokkal, nyomtatványokkal látják el őket, s bebizonyítják, hogy minden orvos kulturális, erkölcsi, politikai és anyagi érdeke azt kívánja, hogy belépjen a kommunista pártba."[17]

Emellett egyre többen ismerték fel a kommunista párt általános politikájának jelentőségét: az SZDP több szárnyra szakadó, széthúzó, kommunista- és népi demokráciaellenes tendenciáknak is hangot adó irányvonalával szemben. Egy SZDP-tag, vezető állású, OTI-ban dolgozó orvos – aki a választások idején nem lépett át az MKP-ba – ezt tipikus módon így fogalmazta meg: „Jól ismerem az MKP-nak a magyar egészségügy és az orvostársadalom érdekében kifejtett eredményes munkáját. A népi demokrácia alapjának lerakásában, a stabilizáció megvalósításában, a reakció elleni küzdelemben, a 3 éves terv végrehajtásában, a drágaság elleni harcban az MKP a testvérpártot is megelőzve, kezdeményező, szervező, irányító és ellenőrző szerepet vállalt, a népi demokráciáért, a szocializmusért az élvonalban harcol. Meggyőződésem, minél erősebb a munkásegység, annál erősebb a demokrácia, nem lehet valóban szocialista, de még demokrata sem, aki kommunistaellenes... Sajnos, az SZDP-ben nagyon sok az olyan polgári elem, akik a párton belül »polgári életformájukat« féltik, és szovjetellenes angolszász köröktől kiinduló sugallatok hatása alatt a pártot jobb felé, kommunistaellenes irányba szeretnék húzni... A párt ún. balszárnyához tartozom, és ennek a munkának ellensúlyozására maradtam a pártban."[18]

A műszaki értelmiség is igen nagy arányban áramlott át a kommunista pártba. 1947 végéig különbségek mutatkoztak meg az egyes munkahelyek között. Míg a Győri Magyar Vagonban, a MÁV-nál, a BSZKRT-nál 15–20% alatt volt a műszaki MKP-tagok száma, addig pl. a Kelenföldi Textilgyárban 41,3%. A helyi pártszervezet szerint ez nagyon alacsony. Ebbe „nem szabad belenyugodnunk, mert azt akarjuk, hogy pártunk az értelmiségi síkon is kellően legyen képviselve"[19].

1947 végén a mintegy 20 000 műszaki értelmiségi közül 5000 párttag volt, azaz 25%.[20] A „földcsuszamlás" idején ugrásszerű változás bontakozott ki. Az MKP Budapesti Bizottsága szervezési osztályának instruktorai írták 1948. február 25-én tizenöt nagyüzem három héttel azelőtti és akkori helyzetéről: A Magyar Pamutipar Vállalatnál „a műszaki vezetésben levők csaknem teljes egészében átléptek pártunkba". A Láng Gépgyárban az üzemi értelmiségi és tisztviselői kar 326 tagjából 207 az MKP tagja lett. (Eddig 14 volt.) A WM-ben 2200 SZDP-tag lépett az MKP-ba, az üzemi vezető pozíciók 70%-a a kommunista párt kezébe került. A Ganz Vagonból 81 mérnök, műszaki tisztviselő és művezető lépett át az SZDP-ből. A Hofherr-Schrantz gyárból jelentették, hogy 95 értelmiségi lépett át. A MÁVAG-ban 546 fő lépett a pártba, ebből 208 értelmiségi.[21]

A vidéki üzemekből jelentették a KV szervezési osztályának instruktorai, hogy 1948 januárjában Tatabányán a műszaki értelmiségnek mintegy

70–80%-a párttag.[22] Az 1948 február–márciusi jelentésekből: A Salgótarjáni Acélárugyárban 59 műszaki lépett át az MKP-ba. A Győri Magyar Vagonban 340-en léptek át a kommunista pártba, ebből 180 értelmiségi.[23] 1948 áprilisában Győrből már a következő változásról adtak hírt: „Az ipar vonalán megtörtént a frontális áttörés. Vannak olyan üzemeink, ahol a dolgozók csak kommunisták."[24]

A műszaki értelmiségi párttagság összesített számadataival, amely az 1948 tavaszi állapotokat tükrözi, nem rendelkezünk. Az előbbi jelentéseket figyelembe véve nem nagyon tévedhetünk, ha azt megközelítőleg 40–50%-osnak tekintjük. A technikusok és mérnökök szervezésénél az orvosokhoz hasonló mértékű presszióval nem találkoztunk. Minden bizonnyal a munkások körében kibontakozó „földcsuszamlás" a műszakiakra nagyobb és közvetlenebb hatású volt, mint más szellemi dolgozókra. A párton belül vigyáztak arra, hogy a tagkönyvcsere alkalmából nehogy nagyobb számban kihagyjanak értelmiségieket. Ez különösen a műszakiakra vonatkozott. Az MKP értelmiségi osztályának februári munkatervében hangsúlyozták, hogy a tagkönyvcsere-akcióba a legjobb értelmiségi elvtársakat be kell kapcsolni, és a kihagyásoknál az esetleges túlkapásokat meg kell akadályozni.

A nagyarányú átáramlás számai és az a tény pl., hogy több munkahelyen (a Ganz Vagon, MÁVAG stb.) értelmiségiek az üzemekben dolgozó munkásokhoz hasonló mértékű vagy még azt is meghaladó létszámban léptek be vagy át az MKP-ba, jelzi, hogy nemcsak meggyőződésről van szó: a műszakiak elég tekintélyes hányada helyezkedésből, karrierféltésből tette meg ezt a lépést.

Az 1947-es választások után a köztisztviselők is egyre nagyobb számban fordultak az MKP felé. A párt értelmiségi osztálya megállapította, hogy egyes vezető értelmiségiek (pl. a Csanád megyei tiszti-főorvos) vagy közigazgatási vezetők (pl. a Hajdú megyei alispán) pártba lépésük során „egész sleppet hoztak magukkal". Ugyanakkor azt is hangsúlyozták, hogy vidéken az úgynevezett értelmiségi társaságban gyanakodva fogadják, ha valaki kommunista. Ezt főleg az okozza, hogy a köztisztviselők között még gyenge a párt befolyása és az MKP-ba belépettek feleségeire is kellene gondolni az agitáció során. Az alispán belépése „csak érdek", de a feleségéé már „társadalmi fordulatot jelent".[25] Amikor természetesen a feleségek felé ilyen módon „fordultak", ez már negatív irányú presszíót is jelez.

A változásokat mutatják a szervezési osztály instruktorainak jelentései. 1948 január: „Heves megyében tovább javul a köztisztviselők között a helyzetünk. Például a gyöngyösi járásban már csak 3 községi jegyző van, aki nem tagja pártunknak." Veszprém megyéből újabb köztisztviselők pártba lépéséről adtak hírt. Gyökeresebb, nagyobb arányú változásokról a február–március–áprilisi jelentések tanúskodnak: „Miskolcon 78 köztisztviselő lépett január 1 óta a pártunkba." „Borsodban 18 jegyző, 12 köz-

jegyző és 6 segédjegyző, Abaújban 11 főjegyző, 1 járási főjegyző. Putnokon a tanácsháza, a posta, a vasút vezetőségei mind beléptek pártunkba" (1948. február). „Veszprém megyében 16 vezető jegyző lépett hozzánk. 17 közjegyző levélben kérte felvételét, ezzel úgy néz ki, hogy Veszprém megyében a vezető jegyzők több mint 50%-a pártunk tagja lett." „Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a jegyzők között az első párt vagyunk." „Abaúj megyében 43 közjegyzőségből 28 a mienk (négy hónappal ezelőtt 3 MKP-tag volt)" – írják az instruktori jelentésekben. Zemplén megyében már egészségtelen jelenséget bírálnak. Itt a községi jegyzők 80%-a párttag, 40% március 15-e után lépett a pártba. „A jegyzők esetében – írja az instruktor – helytelen álláspontra helyezkedett a megyei bizottság, hogy olyan nagy számban befogadta a meglehetősen kétes múltú és a parasztság szemében nem nagyon szimpatikus elemeket. Az érv az, hogy még egyelőre felhasználják tapasztalataikat és befolyásukat, aztán meneszteni fogják őket."

1948 áprilisában Somogyból jelentették: „A falusi közigazgatási szerveknél lépnek be mindenütt".

Zala 1948. április 7.

	MKP	SZDP	NPP	FKP	Pártonkívüli
Közjegyzők a megyében	52	45	16	7	8
Segédjegyzők a megyében	27	33	3	9	7

10 járási főjegyzőből 6 kommunista.[26]

E jelentős változást – az általános okok mellett – kétségtelen elősegítette a köztisztviselők összetételének alakulása 1947–1948 fordulójáig. Nem volt már a közigazgatásban azoknak a személyeknek mintegy 50%-a, akik a felszabadulás előtt ott voltak.[27] A meglevő közhivatalnoki apparátusban az MKP-tagok aránya 1948 tavaszán az egyes járásokban, városokban, minisztériumokban stb. eléggé eltérő képet mutatott: 20%-tól 80%-ig. Szép számmal akadtak még, akik csupán „hivatali és előrehaladási értéktudatuk" alapján léptek az MKP-be: így fordultak a „jövőbeni gazdájuk" felé. Az „új gazda", a népi hatalom és vezető pártja előtt még nem zárult le az a feladat, hogy előítéletmentesen – volt bőven megkövesedett bizalmatlanságból eredő előítélet is – értékelje a közigazgatásban dolgozók összetételét, elválassza a jót a rossztól, és mind szervezetileg, mind személyi állományát tekintve valóban népi, szocialista államapparátust valósítson meg.

A pedagógusok helyzete eltért a többi értelmiségétől. Még 1948 januárjában is csak mintegy 2500–3000 MKP-tag volt közöttük, ez az összes nevelők kb. 6%-a. Az MKP KV Szervező Bizottsága 1948. január 27-én foglalkozott a pedagógus pártcsoport és a szakszervezet munkájával.[28] A pártszervező munkát értékelve többek között megállapították: „Egyedülálló jelenség, ami a pedagógusok között tapasztalható, hogy félnek kommunista párttagnak lenni, hogy a kommunista párttagság hátrányt jelent számukra. Az elvtársak elsőrendű feladata ezt a félelmet eloszlatni." Hangsúlyozták,

hogy a szakszervezet fejlesztésével párhuzamosan „építsék és erősítsék pártunkat is". Felhívták a figyelmet arra, hogy a pártépítés területén használják fel a mérnök- és orvospártcsoportok tapasztalatait.[29] Megfogalmazták: „A pedagógusok szakszervezeti tagsága érezze, hogy mindaz, ami kinevezésükkel, előléptetésükkel, státusrendezésükkel kapcsolatos, a kommunistáktól függ". E megállapítást erősnek, presszis jellegűnek kellene tartanunk – bizonyos mértékig az is –, azonban, ha összehasonlítjuk az egyházi reakció több évtizedes és a felszabadulás utáni intézkedéseivel, lelki és szellemi terrorjával, már más színben látjuk.

1948 februárjától a pedagógusok magatartásában is nagy változást észlelünk. Az MKP értelmiségi osztálya 1948. február 27-én azt jelentette, hogy az utolsó tíz nap alatt a pártba belépett értelmiségiek közül 17 vezető pedagógus (iskolaigazgató, tanulmányi felügyelő). A Bezerédi utcai és a Simor utcai iskolák egész tantestülete vált MKP-taggá. Rákospalotán 160 pedagógusból 140 lépett be az MKP-ba.[30]

A szervezési osztály instruktorainak március–áprilisi jelentéseiből valók a következők: Keszthelyen a pedagógusok egységesen akartak belépni pártunkba. Hajlandók voltak egy évre visszamenőleg vagy előre kifizetni a tagdíjat, de csak egyenként és az arra érdemesek lesznek felvéve. Vas és Zala megyékből: „A pedagógusok részéről történő áramlás tovább tart". A nyíregyházi járásban mintegy 62 pedagógus jelentkezett pártunkba felvételre. Ezek túlnyomó többsége tanyai és falusi tanító, nagy része református és evangélikus, de vannak a belépni szándékozó pedagógusok között katolikusok is. Baranyából sok pedagógus belépéséről adtak hírt. Békés megyéből: „Megtört a jég a pedagógusok között is, Békéscsabán 50 tanár és tanító tagunk van". Zemplén megyében is javulásról számolnak be. De a köztisztviselőkkel összehasonlítva figyelemre méltó megállapítást olvashatunk: „A tanítóság körében, ahol nem olyan elementáris a beözönlés pártunk irányában, mégis pártunk szempontjából ... egészségesebbnek, megbízhatóbbnak kell tartani. Ennek a rétegnek megnyerése érdekében intenzívebb munkát kell kifejteni."[31]

Bár egyes helyeken voltak szélsőségek – túlzott áramlás vagy óvatoskodó tartózkodás –, a pedagógusok pártba lépésének arányát kell a politikai meggyőződést figyelembe véve a legreálisabbnak, a legegészségesebbnek tartanunk. Ha a január közepén meglevő 6%-os arány 2–3-szorosára növekedett – ennél feltehetően nem volt nagyobb mértékű –, akkor a két munkáspárt egyesüléséig az összes tanárok kb. 12–18%-a az MKP tagjává vált.

Az MKP-ba való tömeges belépést, ill. átlépést az SZDP-ből több tényező segítette elő. Mindenekelőtt a *hatalmi* viszonyokban beállott változás. Az MKP 1948. január 10–11-i III. konferenciáján jogosan fogalmazták meg: Magyarország a szocializmus útjára lépett. Ezt tudatosítva Rákosi Mátyás megállapította: „A mi helyzetünket az jellemzi, hogy a reakció jobban tudatában van vereségének, mint a demokrácia saját győzelmének."[32]

A magyar értelmiség döntő része – amelyet érdekviszonyai nem kötöttek a reakcióhoz – nagyon érzékenyen reagált a hatalmi viszonyokra, gyorsan felmérte a változást, azt, hogy a harc eldőlt a munkásosztály javára. Valósággá vált, amit Révai József 1946 elején hangoztatott, „ha a balszárny megkezdi a támadást, akkor a kiábrándulás az értelmiségben meg fog szűnni. Az értelmiség követni fogja azt a tábort, amely erősebbnek fog bizonyulni." Bár nem ingadozásmentesen, de valóban követte az erősebbnek bizonyuló tábort. Általánosíthatóan meg kell állapítani, hogy az értelmiség többségének állásfoglalására – egyes rétegei, szellemi-politikai áramlatai külön elemzendők – szinte minden körülmények között alapvetően hat a társadalmi-politikai erőviszonyok alakulása. Ez egyértelműen érvényes a szocialista forradalmi folyamat sokszor hullámzóan változó erőviszonyaira is.

Nagy szerepe volt a változásban annak, hogy az MKP *általános* és *értelmiségi* politikájának gyümölcsei erre az időre beértek. Az a tény, hogy a magyar kommunistáknak dinamikus szerepe volt a felszabadulás után az élet megindításában, az újjáépítésben, a földreform végrehajtásában és vívmányainak megvédésében, az infláció felszámolásában, valamint abban, hogy vezetésükkel tisztították meg a közéletet a nyílt és lappangó ellenforradalom erőitől, hogy döntő szerepe volt a haladó erők összefogásában és biztató távlatot nyitott a 3 éves terv kidolgozásával: e viharos tempójú átalakulás hatása alól nemcsak a rokonszenvező, de a tétovázó-ingadozó sem, sőt még a népi demokratikus forradalommal szemben álló értelmiségiek sem vonhatták ki magukat.

Politikailag megnyugtatólag hatott, hogy 1948 tavaszán a szellemi dolgozók túlnyomó része már felmérte, hogy a népi demokrácia nem „általában értelmiségellenes rendszer", amely meg kíván szabadulni a régi értelmiségtől. A tisztogató eljárások – igazolás, B-listázás – idején volt ilyen szemlélet. Közel két évvel a B-listázás után ez a hangulat elmúlóban volt. Már általában nem féltek hasonló tisztogató eljárásoktól. Ezt elősegítette, hogy 1947-ben rendelet lépett életbe arról, hogy az igazolási eljárás során kimondott feddéshez, áthelyezéshez, előléptetésből kizáráshoz fűződő joghátrányokat a kormány az illetékes miniszter előterjesztésére három év eltelte után elengedheti.[33]

Az értelmiség egy, a múltban kompromittálódott rétegéhez való viszonyban új, toleráns álláspont alakult ki. A kommunisták beszédeikben általában kijelentették, hogy a múltban elkövetett hibákat meg kell bélyegezni, a nemzet ellen elkövetett bűnökért pedig számonkérés jár. Az elmúlt két és fél–három év azonban módot adott mindenkinek arra, hogy az új rendszerbe beilleszkedjék. Most már nem az a legfontosabb, hogy valaki milyen cikket írt a múltban, hanem, hogy a felszabadulás óta becsületes, demokratikus magatartást tanúsított-e.[34] Ezt nemcsak agitációs célból hangoztatták. A gyakorlati politikában is ez érvényesült.

A politikai fejlődéssel összefüggésben az értelmiség körében közeledés történt *ideológiailag* is a marxizmus eszméihez. A több éves világnézeti-politikai munka hatására növekedett az érdeklődés ideológiai, politikai előadások, szemináriumok iránt. Jól érzékelte ezt dr. Weil, aki szerint, ha ennek okát tudakoljuk, általában azt felelik, hogy „ismerni akarják azt a tudományt, amelynek alapján sorsukat intézik. Az őszintébbek azt is megmondták, hogy nem akarnak lemaradni, és úgy érzik, ha nem szereznek jártasságot a marxizmus–leninizmus területén, másodrendű állampolgárok maradnak."[35] Sok esetben még nem mély belső meggyőződésről, az új eszmerendszer iránti elementáris érdeklődésről volt szó. A marxista eszmevilág iránti figyelem – és ez nem volt feltétlenül baj – érdekviszonyokhoz is kapcsolódott: azaz a magyar értelmiség többsége arra állította be az életét, hogy hazánkban elkerülhetetlenül szocializmus lesz.

Az értelmiségi tömegek politikai hangulatát előnyösen befolyásolta életkörülményeik javulása is. A szellemi dolgozók között – értékelte jogosan az 1948 tavaszán kialakult helyzetet az orvos szakszervezet vezetősége – az orvosok érték el viszonylag a legmagasabb életszínvonalat a népi demokráciában. Az orvosok életszínvonala az 1938-asnak 70–75%-a.[36]

Ehhez hozzájárult az 1947 októberében és decemberében kötött kollektív szerződés, amelynek alapján 50–130%-kal növelték a fizetéseket.

Az OTI-nál és MABI-nál dolgozó kórházi orvosok bérének alakulása (Ft)

Orvos	1946	1947
Kezdő alorvos	380	700
Adjunktus	465	1350
Oszt. főorvos	695	1450

A körzeti orvosok fizetése 700–1400 forint, a napi 4–6 órás elfoglaltsággal járó üzemi orvosoké 1020–1400 forint között mozgott.

Az orvosok többsége magángyakorlatot folytatott. A magánpraxisból származó jövedelem általában 1500–3000 forint. Az ún. manuális szakmákhoz tartozó főorvosok (sebészek, nőgyógyászok, fogorvosok) néha 10 000–15 000 forint jövedelemmel rendelkeztek.

Az orvostársadalmat 1948 tavaszán nyugtalanította az a tény, hogy a magánpraxisból eredő jövedelem – amely az összkeresetük mintegy 60%-át tette ki – csökkenni kezd. Ezzel nem tartott lépést a betegellátás társadalmasított szektorából származó fix jövedelem emelkedése.

A műszaki értelmiség életkörülményeinek javítását több intézkedés segítette elő. A Gazdasági Főtanács rendelete alapján 1947 augusztusában 15%-os béremelést biztosítottak számukra. A közalkalmazott műszakiak 1948 januárjától 25%-os (mérnök), ill. 20%-os (technikus) műszaki pótlékot kaptak. Még jelentősebb eredmény volt, hogy 1947 végén általánosan

elterjedt a többlettermeléshez kötődő (a kollektív szerződés említett 3/g pontja alapján) bérjuttatás. Ezzel a műszakiak bére az alapfizetés 30–40%-ával növekedett.

1948. májusi statisztikák szerint a Nehézipari Központhoz tartozó üzemek fizikai dolgozói túlórapótlékokkal együtt havi 660 forint keresettel rendelkeztek. A műszakiak átlagos havi bére a kollektív szerződés alapján (túlórával, a 3/g ponttal kapcsolatos többletjuttatással) 1209 forint, a kiemelt, kollektív szerződés felett díjazott műszakiak jövedelme 3060 forint volt.[37] Figyelembe véve a munkások bérezését, a nemzetgazdaság teherbíróképességét, a bérek reálisnak, helyesnek tekinthetők. De a kiemelt műszakiak jövedelme helyenként vitathatóan túl magas volt. 1948 második felében már csökkentették is.

Hosszú vajúdás után, 1947 augusztusában megtörtént a pedagógusok státusrendezése is. A tanyai tanítók pótlékot kaptak. Emelték a túlóradíjakat. Az új havi bérek: kezdő tanítóké 300 forint, legmagasabb tanítói fizetés 560 forint, a kezdő középiskolai tanároké 370 forint, a legmagasabb 640 forint (13. fokozat), ill. a kitűnőnek minősítetteké 680 forint[38]. A tanítói átlagfizetés 243 forintról 412 forintra emelkedett. Ezzel a státusrendezéssel igen sok nevelő csak a legsúlyosabb nyomortól szabadult meg.

A pedagógusok nem tartották megfelelő mértékűnek a státusrendezést. A *Kis Újság* bírálta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium lapjában, a *Köznevelés*ben megállapítottakat, amely szerint a tanárok meg lehetnek elégedve a fizetésükkel, amely „nem sokban különbözik a bírókétól". A valóságban a bírók kezdő fizetése 680 forint és az felmehetett 2100 forintig, szemben a tanárok 370–680 forint közötti fizetéseivel.[39]

Az SZDP értelmiségi csoportja is bírálta a státusrendezést. A szakszervezetek kommunista vezetői ezt – vitathatóan – jobboldali szociáldemokrata bérdemagógiának tartották.[40] Számot kell vetni azzal a ténnyel, hogy a pedagógusok bére elmaradt az átlagos munkásbérektől, lényegesen alacsonyabb volt a szakmunkások bérénél, és messze elmaradt a mérnöki, orvosi jövedelmektől.

Megállapíthatjuk, hogy a fordulat éve után a „kritikus várakozó" állásponttal szemben az értelmiség nagy része – orvosok, műszakiak, a szellemi elit tagjai, a kvalifikáltabb, jobb beosztású közhivatalnokok stb. – már bíztak a forint stabilitásában, nem féltek az inflációtól, látták, hogy életszínvonaluk felfelé ível, úgy ítélték meg, hogy a népi demokrácia nem kívánja „mostohagyermekként" kezelni őket. Ez pozitív hatással volt politikai beállítottságukra. Még az elégedetlenebb pedagógusok is és a gyengébben díjazott közhivatalnokok is, a régebbi súlyos elégedetlenséggel szemben inkább bizakodóbb jellegű, várakozó álláspontot foglaltak el.

Az értelmiségen belüli kedvező változásokat elősegítették az MKP irányítása alatt álló *értelmiségi szakszervezetek*, amelyek széles körű tömegszervezetekké váltak.

A szakszervezetek taglétszámának alakulása[41]
(július 1-i adatok)

Szakszervezet	1946	1947	1948
Közalkalmazottak	54 000	40 321	41 874
Mérnök és technikus	10 522	16 713	22 190
Orvos	4 977*	8 550	9 788
Pedagógus	9 275	37 528	46 309

* A közalkalmazottak szakszervezete taglétszámának alakulása 1946. július elseje után a B-listázással függött össze. Az orvosszakszervezet 1946. július elsejei 4977-es taglétszámmal elírás lehetett (7977 helyett), a pedagógus-szakszervezet 1946-os adata fővárosi és nem országos.

E szakszervezetek 1948 tavaszán az értelmiség túlnyomó többségét – 90–95%-át – átfogták. A számok természetesen nem tükrözik pontosan a reális helyzetet. Szép számmal voltak olyan tagok, akik csak formálisan léptek be a szakszervezetbe, tagdíjat sem fizettek,[42] helyenként kényszerítést is tapasztalni lehetett. A szakszervezeti munka tartalmát tekintve pedig a helyi szervezetek elég tekintélyes hányadában két, még le nem küzdött fogyatékosság volt megtalálható. Egyrészt a tagságnak csak kisebb része kapcsolódott be tevékenyen az értelmiségi szakszervezetek sokágú munkájába. Másrészt pedig a helyi szervezetek közül viszonylag sokra volt jellemző, hogy a háború előtti egyesületekből örökölt „kari szolidaritás" szelleme hatotta át őket; ebből is adódott az a törekvés, hogy a szakszervezet szerepét érdekvédelemre szűkítsék le.

Összességében azonban tény az, hogy egyre több értelmiségi érezte magáénak e szervezeteket. Utalni szeretnék ennek alátámasztására a szakszervezetek munkabeszámolóira: az értelmiségi szakszervezetek széles körű – bár eltérő helyzetük miatt nem egyforma hatású – érdekvédelmi munkájára; az egyre fejlődő mozgalmi, politikai nevelőmunkára; e szervezeteknek a politikai reakció elleni küzdelmére; az újjáépítésben játszott pozitív szerepükre; a különböző tagozatok és szakosztályok tudományos munkásságára. Mindezek alapján jogosnak tűnik az az értékelés, ami elyet az MKP szakszervezeti osztálya küldött 1948. június 1-én az MKP Politikai Bizottságának: „Külön meg kívánjuk említeni az értelmiségi szakszervezetek megszervezésének fontosságát. Ma már láthatjuk, hogy az orvosok, mérnökök, pedagógusok és más értelmiségi szakszervezetek milyen eredményesen segítették a pártot megerősödni az említett rétegekben."[43]

A szakszervezetek tekintélyének és befolyásának növekedését azonban több tényező gátolta. Egyrészt a hatalmi versengés idején a munkásszakszervezetekben a két munkáspárt, az értelmiségi szakszervezetekben a két munkáspárt és a kisgazdapárt „koalíciós harca és osztozkodása" során sok vonatkozásban elkerülhetetlenül megsértették a szakszervezeti demokráciát, a szakszervezetek önállóságát. Másrészt politikai pártok döntöttek olyan érdek-

védelmi kérdésekben, amelyek legsajátosabban szakszervezeti feladatok voltak. Az értelmiségiek még más területeken is – amelyek munkásokat nem vagy kevéssé érintettek, pl. igazolások, B-listázás – elsősorban a pártokra számítottak, a szakszervezetekre kevésbé.

1947 őszétől mindkét munkáspárt szakszervezeti funkcionáriusai felléptek a nagyobb szakszervezeti önállóság igényével. E kérdéssel az MKP KV Politikai Bizottsága és Szervező Bizottsága is több alkalommal foglalkozott. „Az MKP, a szakszervezeti mozgalom vezetői a fő teendőket a pártirányítás elveinek és gyakorlatának, a szakszervezetek és a munkáspártok viszonyának tisztázásában, s ezzel összefüggésben a szakszervezeti demokrácia fokozottabb érvényesítésében, az önkéntes tagság elveinek szigorú betartásában jelölték meg" – értékelte a szakszervezetek munkáját elemző történész.[44] A vitákat azonban nem követte a megfelelő konzekvenciák levonása. A két munkáspárt egyesülésének eseményei, majd a személyi kultusz egyre erősebb érvényesülése háttérbe szorította és megakadályozta, hogy a szakszervezetek új, jobb feltételek között töltsék be sajátos társadalmi funkcióikat.

Az egyik legjelentősebb értelmiségi szakszervezet, a műszakiaké pedig az iparági szervezkedésre való áttérés során megszűnt. A szakszervezet vezetői közül néhányan felvetették annak a szükségességét, hogy az egyes iparági szakszervezetekben alakítsanak a műszaki értelmiség számára külön szakosztályokat, e réteg sajátos érdekvédelme miatt.[45] E javaslatot azzal utasították el, hogy a külön értelmiségi szakosztály elválasztaná az értelmiséget a fizikai dolgozóktól. A műszaki intelligencia érdekvédelmi szervezet nélkül maradt. Az 1948 novemberében megalakuló Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége (METESZ) szakmai-tudományos egyesület volt. Érdekvédelmi, szociális, politikai – tehát szakszervezeti funkciókat – nem töltött be.

Az értelmiségiek ezreinek az MKP-ba lépése három–három és fél éves sikeres politikai küzdelem jelentős állomása. Vitathatatlanul pozitív történelmi tény. Nem volt azonban ellentmondásmentes. Nem hihető, hogy üzemekben az értelmiségi dolgozók többsége vagy pl. egész tantestületek meggyőződéses kommunistákká váltak. Kényszerített belépésekkel és az erőhöz, a győztes párthoz való alkalmazkodással, a karrierista törleszkedés jelenségeivel is sűrűn találkozhattunk.

Az MKP számszerű erősítésének a kiélezett politikai küzdelmek, a népi demokratikus fejlődés ki kit győz le időszakában – ha egyes negatív hatásokkal tarkítva is – még volt politikai kényszerűsége és szükségessége. Figyelembe véve az új körülményeket (munkáshatalom) a tömeges áramlás során mutatkozó negatív tendenciák (egyrészt a nem lebecsülendő számú konjunkturális elem, másrészt egy marxista–leninista párt tagságához szükséges nem kellő világnézeti-politikai érettség), a gyors, számszerű felfutás nem jelentett egyértelmű erőgyarapodást, sőt helyenként ez politikai terhet rótt a pártra.

Kezdetben úgy tűnt, hogy a veszélyeket az MKP vezetősége felméri. Rákosi az 1947-es választások után arról szólt, hogy csak meggyőződéses párttagokra van szükség: „Nincs szükség olyan tagokra, akiket ígéret, haszonlesés, felettesüknek nyomása hoz hozzánk."[46] Az MKP KV Politikai Bizottsága 1948. március 11-i határozatában fellépett a kollektív be- vagy átlépés ellen – csak az egyéni belépést engedélyezte –, és elítélte az erőszakos tagtoborzást.[47] A valóságban a kérdést nem kezelték súlyának megfelelően. Nem léptek fel azokkal a „feletteseikkel" szemben, akik ígérgettek és erőszakolták a pártba lépést. Ismeretünk szerint egyetlen esetben vizsgálták meg az elítélendő szervezési módszert: az orvosoknál[48] – ahol egyes orvosszervezők már ellenük hozandó fegyelmi döntéstől is féltek. Az erőszakos szervezést, a presszió alkalmazását általában „bocsánatos bűnnek" tartották, helyenként és időnként ösztönözték is.

A jelzett hibák nem egyszerűen szervezési kérdésekkel voltak kapcsolatosak. Szemléleti problémákról, belpolitikai életünk későbbi torzulásának egyes elemeiről van szó. Az orvos szakszervezet egyik vezetője Révai Józsefhez 1947 augusztusában írt levelében így fogalmazott: „Egyesek büszkék pártonkívüliségükre. Ezekkel szemben több ízben elég hatásosan tudtam használni a következő érvelést: a múltban a pártonkívüliség azt jelentette, hogy az illető haladó gondolkodású, szemben áll a fasiszta, reakciós uralkodó pártokkal. A felszabadulás óta a pártonkívüliségre ilyen értelemben már senki sem lehet büszke, mert *ma az a pártonkívüli, aki szemben áll a demokráciával, az újjáépítéssel.*"[49] (Kiemelés tőlem. – *J. M.*)

A pártonkívüliség tehát gyanússá vált. Az megérthető, hogy a párt 1947 őszétől a belpolitikai életben kihasználta a hatalmi változással összefüggő új, jobb lehetőségeket (pl. az államosításoknál). Azzal azonban, hogy külsődleges, sokszor formális egységre törekedett, bizalmatlanná vált mindennel szemben, ami a pártvezetés véleményétől – esetenként részkérdésekben is – eltért. A szimpatizánsokat, a szövetségeseket sokszor csak párttagként fogadta el megbízhatónak vagy a szocializmus hívének. Megkezdte a szövetségi politika szűkítését. Ez már a későbbi torzulások egyik elemének tekinthető.[50]

A szimpatizánsok pártba tömörítése kétségtelenül átgondolt lépés volt. Minden bizonnyal közrejátszott ebben az a tény is, hogy a kommunista párt befolyását még nem érezték elég szilárdnak, erősnek (1947 nyarán is „csak" 22%-kal győzött az MKP!), az új népi hatalmat pedig viszonylagosan sebezhetőnek tartották. Ezért a népi demokrácia melletti kiállást, az egyes személyek politikai befolyásolását csak a párton belül látták biztosítottnak. A Révai Józsefhez írott, említett levélben ezt olvashatjuk: „Nem elég az élcsapat, körülötte levő szimpatizáló tömegekkel. A szimpatizálókat be kell léptetni a pártba, mert csak a párton belül tudjuk őket összefogni és megnevelni. Bennünket is újból és újból meglep az a hatalmas nevelőerő, amelyet a kommunista párt tagjaira gyakorol. Szociáldemokrata párti

orvosokkal rendezett közös aktívákon láttuk, hogy szociáldemokrata orvosok, akik ugyanabból a társadalmi rétegből kerültek ki, politikai és ideológiai fejlettség tekintetében mélyen elmaradtak a mi kommunista orvosaink mögött." Sok igazság van e megállapításokban, a levél szerzője azonban nem vette figyelembe, hogy a hatalmas létszámra felduzzasztott párton belül nem voltak meg a kellő feltételek az ideológiai-politikai nevelőmunkára. A párt összetétele szükségszerűen romlott, ezen keresztül a párt vonzereje is, miután a tömegek felé transzmissziót jelentő szimpatizánsok nem a párton kívül, hanem a pártban foglaltak helyet.

A következőképpen foglalhatjuk össze az értelmiség tömeges pártba lépésének okait: 1. Politikai közeledés a népi demokratikus rendszerhez, az MKP általános és értelmiségi politikájának növekvő mértékű elfogadása. 2. Eszmei közeledés a marxizmushoz. 3. Politikai helyezkedés – karrierizmus. 4. Kényszerítés a belépésre. A leglényegesebbnek az első tényezőt, a viszonylag legkisebb hatásúnak a másodikat tartjuk. A beléptetési kényszer leginkább 1947 nyarától 1948 elejéig érvényesült. A karrierizmus különösen 1948 elejétől befolyásolt sok értelmiségit, hogy a pártba való belépés mellett döntsön.

Ha a pártbalépések motívumait vizsgáljuk, szem előtt kell tartani a pozitív okok döntő szerepét és azt, hogy egyes személyeknél az okok nem határolódtak el: nem éles „vagy-vagy" szabta meg gondolkodásukat. Egyesek helyeselhették a párt politikáját, ugyanakkor nyomást is gyakoroltak belépésük érdekében. Mások karrierféltésből tették meg e lépést, de ettől még értékelhették és elismerhették a párt helyes és dinamikus politikájának jelentőségét. Ha sok értelmiséginél volt is egy „fő" indíték, hogy az MKP tagjává váljék, az okok az egyes személyek gondolatvilágában általában nem „vegytisztán" kristályosodtak ki: ezek együttesen, sokszor egymással keveredve motiválták az intelligencia nagy részének állásfoglalását.

Joggal merül fel az a kérdés, hogy az értelmiség körében a „földcsuszamlás" a jelzett sajátosságokkal, ellentmondásokkal együtt zajlott le, miért tekintjük ezt az időszakot az intelligencia életében nagy jelentőségűnek, a fordulat kibontakozása hónapjainak. Azért, mert az értelmiség nagy tömegei ekkor már konjunkturális ingadozásoktól mentesen voltak hívei a társadalmi haladásnak, a szocialista átalakulásnak és azokkal együtt, akik készek voltak elfogadni a szocialista rendszert, a szocialista célkitűzéseket már az intelligencia többségét alkották. Ezt igazolják az elért eredmények, az MKP-ba való áramlás mellett elsősorban a szocialista berendezkedés kezdeti antikapitalista és demokratikus intézkedéseinek – pl. az üzemek és iskolák államosításának – megvalósításában való részvételük.

2. A szocialista berendezkedés kezdetei. Az értelmiség helye és az új helyzet felmérése

A műszaki értelmiség és az államosítások

Az államosításokat Magyarországon, mint ismeretes, két szakaszban hajtották végre: egy részét a fordulat éve előtt, a többit a győztes munkáshatalom 1948 tavaszán, ill. az általam vizsgált korszak után, 1949–1950-ben.

A háború utáni időszakban a lakosság nagy tömegei – így az értelmiség is – magától értetődőnek, természetes jelenségnek tartották a nagytőkések bizonyos mértékű korlátozását. Szerepet játszott ebben, hogy széles rétegek ismerték fel a nagyburzsoázia világháborús felelősségét. Ebben az időszakban a nyugat-európai államok jelentős részében is voltak államosítások. E korszak légkörét a polgári radikálisok is így jellemezték: jóformán minden európai államban szocializáltak és szocializálnak. Közvetlenül a háború után – ha álszenteskedve is – igyekeztek a korlátlan harácsolás lehetőségét ellensúlyozni. A francia bankokat pl. még a de Gaulle-kormány államosította. Ausztriában is szocializáltak, a bankok pl. jóval hamarabb kerültek ott köztulajdonba, mint nálunk.[51] A környező népi demokráciákban pedig az államosításokat a magyarországinál általában hamarabb és nagyobb arányokban hajtották végre.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjában szereplő követelés, hogy a bányákat és erőműtelepeket államosítsák, az értelmiség széles tömegeinél is helyeslésre talált, csupán egy kisebbség nem értett vele egyet. Az 1946 januárjában végzett közvéleménykutatás a *bányák államosításának* hatásáról a következőket mutatta:[52]

Vélemény	Értelmiség		Kispolgár		Munkás		Mérlegelt átlag %
	fii	nő	fii	nő	fii	nő	
Kedvező	45,0	48,0	44,7	45,4	66,5	56,0	54,4
Hátrányos	32,5	32,0	31,2	25,2	13,4	21,7	23,4
Közömbös	15.0	13,4	16,3	18,3	10,6	13,4	14,1
Egyéb	4,9	5,9	7,1	7,4	8,1	1,3	5,0
Nem tudja, nincs válasz	2,6	0,7	0,7	3,7	1,4	7,6	3.1

Újólag nem lebecsülendő különbségek mutatkoztak meg a munkások és az értelmiségiek között. A munkások 13,4 ill. 21,7%-a értékelte hátrányosnak az államosításokat, szemben az értelmiség 32–32,5%-ával.

Akik kedvezőnek látták a bányák államosításának hatását úgy vélték,

hogy az állam inkább tud tőkét befektetni, korszerűbben dolgoztatni, s a spekuláció így könnyebben letörhető. A másik tábor ellenérvként felhozta, hogy az államosítások növelik a bürokráciát, hiányzik majd az egyéni kezdeményezés.

Az államosítást ellenzők aránya tehát az értelmiségieken belül 30–35% között mozgott. Ennél nagyobb mértékű ellenállással a forrásanyagok megismerése során nem találkoztam. Feltehetően a műszaki értelmiség – az intelligencián belül – az „átlagosnál" még nagyobb híve volt a kezdődő, első államosításoknak. Heves tiltakozással a kisgazdapárt korabeli jobbszárnyánál találkoztam, akiknek tagjai – mint láttuk e tanulmány II. fejezetében – a bányák államosítása során az angol példa elfogadását javasolták, vagyis nagymértékű kártalanítást követeltek. Az erőműtelepek államosítása kérdésében részvények kibocsátására tettek javaslatot, és ezek nagy részét magánkézbe akarták adni.

A Baloldali Blokk a szénbányák, az ércbányák, az olajforrások és energiatelepek államosítása mellett, 1946 tavaszán kivívta öt kulcsfontosságú nagyüzem: a három Ganz Gyár, a csepeli Weisz Manfréd Művek és a Rimamurányi–Salgótarjáni Vasmű állami kezelésbe vételét. Az öt nagyüzem államosítása az értelmiségen belül nem talált jelentősebb ellenállásra.

A magyar népgazdaságban[53] a szocialista termelési viszonyok kialakításában gyökeres fordulatot jelentett a 100 munkásnál többet foglalkoztató üzemek államosítása. Az MKP vezetése eredetileg a magánvállalatok állami kezelésbe vételét az ún. „száraz" úton – azaz hosszabb folyamattal, gazdaságpolitikai eszközökkel–kívánta megoldani. Azonban mind a külpolitikai helyzet (a szemben álló nemzetközi erők közötti ellentétek kiéleződése, a baloldal előrenyomulása a környező népi demokráciákban, különös tekintettel a csehszlovákiai februári fordulatra), mind a belpolitikai körülmények (a jobboldal kiszorítása az SZDP-ből, az egységes munkáspárt feltételeinek megteremtése), kedvezőbbé tette a szocializmusra való áttérés felgyorsítását.

Az MKP Politikai Bizottságának kezdeményezése alapján döntött a minisztertanács 1948. március 25-én úgy, hogy államosítják a 100 munkásnál többet foglalkoztató üzemeket és vállalatokat.

Az államosítást rendkívül szervezetten, gyorsan és titokban kellett előkészíteni, nehogy az egyébként is sokféleképpen manőverező nagyburzsoázia gazdasági károkat okozzon, tőkéjét külföldre mentse. Az államosítás irányításában, megszervezésében a vezető kommunista értelmiségieknek jelentős szerepük volt. A közvetlen irányító munkát Friss István közgazdász, az MKP államgazdasági osztályának vezetője irányította. A gazdasági előkészítés végrehajtásában Karczag Imre mérnök, iparügyi államtitkárnak és vezetése alatt álló öttagú mérnök-, közgazdászcsoportnak (Ajtai Miklós, Bartos István, Kolozs György, Tóth Károly és Szita János) volt döntő szerepe. Az új vállalatvezetők kiválasztását a párt káderosztályán Szőnyi

Tibor és Szalai András irányította. Az államosítás előkészítésében részt vevő elvtársak éjt nappallá téve végezték felelősségteljes munkájukat.

Az államosítás gyakorlati végrehajtását elősegítette az a tény is, hogy az Építési- és Közmunkaügyi Minisztériumban nagyarányú átszervezést és tisztogatást hajtottak végre: tizenkét magas beosztású személyt eltávolítottak, hármat nyugdíjaztak, nyolcat rendelkezési állományba helyeztek, hetet áthelyeztek. Indok: a demokratikus meggyőződés és a munkában való alkalmasság hiánya, a népi demokrácia követelményeinek nem feleltek meg.[54] Ugyanakkor kiemelkedő képességű kommunista mérnököket, Major Mátét, Perényi Imrét és Komorner Arthurt főosztályvezetővé neveztek ki a minisztériumban.

A koalíciós pártok egységesen támogatták az államosításokat. Az FKP-nak a jobboldaltól megtisztított mérnök és technikus tagozata is nagygyűlésen foglalt állást az államosítás mellett.[55] A kisgazdapárt értelmiségi tagozatának lapja, a *Politika* interjút készített Karczag Imre államtitkárral. Leszögezték, hogy helyeslik az államosításokat: „most már megállapíthatjuk – írták a hetilapban –, nem járt semmiféle megrázkódtatással. Elsősorban maguk a vállalatok bizonyultak annyira alkalmazkodóképeseknek, olyan rugalmas szerkezetűeknek, hogy a tulajdonjogi helyzetükben bekövetkezett változtatás vállalatonként csak egy-két, egészében véve ezernél alig több személy leváltásában és eltávolításában jutott kifejezésre. E változtatások sehol sem érintették a termelőapparátus munkáját, nem gyűrűztek tovább az üzletvitelben, sőt az esetek túlnyomó többségében az üzletmenetben sem."[56]

Az ellenzéki pártok véleménye megoszlott az államosítások megítélésében. Saját szavazóik – legalábbis egy részük – nyomást gyakorolt e pártokra. Ezt mutatták az államosítások után megjelent újságcikkek és az április végén lezajló parlamenti vita is. A Magyar Radikális Párt szónoka, Kende Zsigmond is hivatkozott az országgyűlésen arra, hogy a párt szavazóinak túlnyomó része a dolgozó polgárságból és értelmiségből kerül ki, abból a rétegből tehát, amelyet ha a mostani államosítási törvény nem vagy csak közvetve érint is, magával az államosítás gondolatával szemben eddigi társadalmi helyzeténél és politikai iskolázottságánál fogva idegenül áll.[57]

Zsolt Béla a *Haladás*ban kiállt az államosítások mellett: „le szeretnénk szögezni azt is, hogy amilyen törhetetlen bátorsággal és szívós érveléssel álltunk a kis- és középpolgárság s a szabad értelmiség létjogosultságának védelmére, olyan kevéssé voltunk és vagyunk hajlandók vállalni, hogy a nagytőke ügyvédei és diplomatái legyünk."[58] Kende Zsigmond pedig az MRP nevében támogatta az államosítási törvényjavaslatot. „Mi, radikálisok – mondotta – a termelési rendszer tekintetében egyelőre és még hosszú időre a szocialista gazdasági rendszernek és a magántulajdonon és egyéni kezdeményezésen alapuló gazdasági rendszernek empirikusan kialakítandó szintézisét, helyesebben szimbiózisát (együttes fennállását) tartjuk helyesnek... Az elvi

megegyezést megállapítva bírálatomat sem az államosítás méreteire, illetőleg mértékére, sem a választott időpontra nem kívánom kiterjeszteni." Kende a kormány eljárási módját is elkerülhetetlennek tartotta. Beszédében felhívta a figyelmet a szakszerűség fontosságára, a jó szakemberek felhasználásának szükségességére és arra, hogy a törvényt helyileg „ne hajtsák túl", hanem a szocialista humánum szelleme érvényesüljön.[59]

A törvényt a többi ellenzéki párt is megszavazta. Kivételt képezett a Slachta vezette Keresztény Női Tábor és a Barankovics-féle Demokrata Néppárt.

A Demokrata Néppárt – lapjában – nem titkolta elkeseredettségét a „rajtaütésszerű" eljárás miatt. „Minden tökéletesen funkcionált – olvashatjuk a lapban –, éppen úgy, amint azt a hidak építésénél megszoktuk, percnyi pontossággal rendben és csendben... A vezérkar nemcsak precíz volt és pontos, de titkot is tudott tartani, úgy, ahogyan erre a demokráciában még alig volt példa."[60]

Barankovics az országgyűlésen igen ravaszul támadta az államosítást. Beszédében hangsúlyozta a kapitalizmus „lebontásával" való egyetértését, amely szerinte nem áll szemben az „evangéliumi szocializmussal". Bírálata során hivatkozott Lenin NEP-politikájára is. Következtetése: „bármilyen ideológia megvalósítása szempontjából nem az a legüdvösebb, ha mindenáron hajszoljuk az ideológiát, és nem a legegyenesebb út okvetlenül a legrövidebb, a legjobb, a legcélszerűbb is". Kritizálta a megvalósítás módját, a rajtaütésszerű eljárást, „amely a gazdasági élet megrázkódtatásához vezet". Támadta az államosítás mértékét, amely szerinte nemcsak a nagyipart, de a középipart is érintette. (E megállapítása nem volt helytálló, mivel az adott időszakban a középipar fogalma alatt csak kisebb üzemeket érthettek, semmi esetre sem a 100 munkásnál többet foglalkoztató vállalatokat. – *J. M.*) Beszédében „teljes", ill. „méltányos" kártalanítást követelt. Elutasította a törvényjavaslatot, amely „tartalmaz ugyan – szerinte – helyes részleteket, de változatlan egészében a közérdeknek nem felel meg, sőt jogos érdekeket sért"[61].

Barankovicsék fellépése a konzervatív erők utóvédharca volt. Az államosítások sikerét, végrehajtásának megoldásait az döntötte el, hogyan foglalnak állást a munkások és értelmiségiek tömegei. Előbb röviden megnézzük az államosítás időszakában elért gazdasági eredményeket, majd utána részletesebben foglalkozom a műszaki intelligencia szerepével a termelési-gazdasági sikerek elérésében.

Az államosítás idején és közvetlenül utána a magyar ipar jelentős eredményeket ért el. 1948 áprilisában, tehát közvetlenül az államosítást követő hónapban 8%-kal növekedett a társadalmi tulajdonba vett gyáripar termelése, a munkáslétszám 2,5%-os növekedése mellett.[62]

Az eredmények okairól szólva a *Népszava* a munkásegység helyreállítását, az államosítást és a munkaversenyek lendületét jelölte meg.

A textilipar termelése (ezer méter)[63]

Megnevezés	1947 augusztus	1948 április
Pamutszövet	10 994	15 400
Gyapjúszövet	739	1 345
Műselyemszövet	788	1 463
Len- és kenderszövet	352	793

Jelentékenyen növelték áprilisban a NIK-üzemek termelését is, 12 millió forint értékű áruval termeltek többet, mint márciusban. Az egyes üzemek termelése a következőképpen alakult.[64]

Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű	32,5 millió forint	(32)
WM	49,0 millió forint	(45)
Ganz	27,0 millió forint	(25)
Magyar Vagon	21,0 millió forint	(19)
MÁVAG	49,5 millió forint	(46)

(A zárójelben közölt adatok a márciusi termelés adatait mutatják.)

Jelentős sikernek könyvelhető el, hogy a NIK vállalatait 1948 áprilisáig deficitmentessé tették. Sőt, havonta 20 millió forint adót fizettek be az államnak.

Ezen eredmények mögött vitathatatlanul ott található a munkások százezreinek áldozatkészsége: annak a felismerése, hogy az államhatalom jellegében változás állott be, hogy ekkor igaznak tekintették az MKP III. konferenciájának jelszavát: „Tiéd az ország, magadnak építed!" Ezt tükrözte, hogy az 1848–1849. évi forradalom 100 éves évfordulójára a csepeli Weiss Manfréd Művek dolgozói kiáltványban fordultak a magyar ipar dolgozóihoz, amelyben a 3 éves terv sikeres végrehajtása érdekében munkaversenyre hívták ki az ország üzemeinek munkásságát. Célul tűzték ki, hogy augusztus elsejéig, a 3 éves terv első évfordulójáig, a tervet túlteljesítik, a munka termelékenységét fokozzák, az önköltséget és a selejtet csökkentik. A munkaversenyt a Szakszervezeti Tanács felkarolta, elősegítette széles körű kibontakoztatását.[65] A megindult munkaverseny egyre hatalmasabb méreteket öltött, átterjedt az ország építéséért folyó munka minden ágára, és csakhamar országos mozgalommá vált.[66] „Nem kétséges – értékelte jogosan ismert gazdaságtörténészünk –, hogy a versenynek is szerepe volt abban, hogy az államosítás nem okozott nehézséget a termelés menetében."[67] A növekvő munkásöntudatot tükrözte az a tény is, hogy a munkaverseny olyan időszakban fejlődött ki, amikor 1948 elején normarendezések voltak, amelyek egyes üzemekben túl szigorú, ill. liberális normákkal za-

vart okoztak. Ennek ellenére bontakozott ki a széles körű munkaverseny, amely a szocialista gazdaság fejlesztésének emeltyűjévé vált.

A mintegy 20 000–22 000 műszaki értelmiségit ezekben a lázas napokban a népi demokrácia erjesztő, forró levegője vette körül. Sok új változással kellett szembenézniük. A tőkést felváltó, föléjük helyezett „iskolázatlan" munkásigazgatók tömeges kinevezésével. Más, megnövekedett igényekkel a műszakiakkal szemben. Ugyanakkor új, jobb feltételekkel és lehetőségekkel, amelyeket realizálva a magyar ipart, közlekedést, bányászatot eddig nem tapasztalt mértékben fejleszthették.

Az a tény, hogy a tőkéseket kisajátították, nem okozott törést a mérnökök és technikusok között. A tőkések az üzem mérnökeit, technikusait gyakran nem becsülték meg, nem tekintették őket kulcsembereknek. Így volt ez nemcsak a felszabadulás után, de az előtt is. Szinte szállóigeként terjedt a műszakiak között Klein Ferencnek, a Ganz gyárak vezérigazgatóhelyettesének reagálása, amikor az egyik mérnöke fizetésemelést kért: „Mit akar? Ha egyet füttyentek, százával jönnek be az utcáról a munkanélküliek. Nem mérnökre van szükségem, hanem arra, aki a terméket el is tudja adni." Ez a gondolkodásmód a felszabadulás utáni években sem változott meg mindenütt.

Emellett figyelembe kell venni azt a sajátos történelmi körülményt is, amely még a felszabadulás után is hathatott. A burzsoázia Magyarországon – több kelet-európai országhoz hasonlóan – sohasem töltött be olyan haladó szerepet, mint Nyugat-Európában. A nemzeti eszme, a progresszív nacionalizmus hordozója történelmünk rövid szakaszán – szemben Nyugat-Európával – a haladó liberális kis- és középnemesség, ill. a soraikból származó értelmiség volt. A burzsoázia jelentős része idegen vagy idegennek tartott, az asszimiláció különböző fokán álló osztrák, német és zsidó tőkés polgárságból tevődött ki, ezért az értelmiség a „nemzeti eszme" vonalán sem kapcsolódott úgy a burzsoáziához, mint Nyugat-Európában. Ezen összekötő elem hiánya is sajátos módon megkönnyítette, ill. megkönnyíthette az értelmiség egyes tömegeinek leválasztását a burzsoáziáról.

A műszaki értelmiség elégedetlenségét növelték a korabeli gazdasági élet lehetőségeit és nehézségeit kihasználó tőkés spekulációk, amelyek az ország gazdasági érdekei és saját üzemeik dolgozóinak közössége ellen hatottak: a vállalatok tulajdonosai az állammal szemben eladósodtak, az állami kölcsönöket nem fizették vissza, sokan igyekeztek tőkéjüket kivonni vállalatukból, és különböző külkereskedelmi ügyleteik kapcsán vagyonuk egy részét külföldre csempészték. Az államosítástól tehát biztatóbb perspektívát várhatott és várt is a munkáját közismerten szerető műszaki intelligencia. Igen sokan már szocialista öntudattal természetesnek találták és várták ezen intézkedést.

Az üzemek élére többségében fizikai dolgozókat állítottak. Piros László, a Szakszervezeti Tanács főtitkárhelyettese szerint a kinevezett vállalat-

vezetők 60%-a fizikai, 40%-a szellemi dolgozó volt.[68] 1948 végén a vállalatok élén, az iparigazgatóságoknál, ipari központoknál dolgozó 1150 munkásszármazású vezető közül 96-nak csak 4 elemije volt, 610 érettségizett.

A munkásigazgatók jelentős része korábban üb-tag, ill. üb-elnök volt. A vezetés egyes területein bizonyos jártasságra tettek szert. A termelés, az üzleti élet sok kérdésében – érthető módon – tapasztalatlanok voltak. Feladataikat csak viszonylag erős, centralizált irányítással és az üzemi értelmiség jelentős támogatásával oldhatták meg.

Magyarországon a múltban, a Horthy-rendszer idején az üzemek, a vállalatok vezetői általában üzletemberek voltak – akik csak ritka kivétellel rendelkeztek közgazdasági diplomával –, vagy jobbára politikai befolyással rendelkező személyek. Mérnököt, technikust az üzemek élén csak kisebbségben – láttuk, hogy egyharmad részük volt műszaki – lehetett találni. Tipikusnak tekinthető az az állásfoglalás, amely Csűrös Zoltán műegyetemi rektornak a tanári kar és az új mérnökgeneráció előtt 1948 áprilisában megtartott beszédében fogalmazódott meg: „nincs köztünk olyan mérnök vagy leendő mérnök, aki félne, félhetne, hogy munkás vezet egy gyárat. Mert ha túléltük a gyárat vezető jogászt, kibírtuk az elmúlt legnehezebb években a gyárak vezetésére merészkedő katonatiszteket, kiböjtöltük a kapitalizmust, amelynek urai fejőstehenüknek néztek, akkor tudni fogunk együtt élni, tárgyalni és dolgozni azzal a munkással, munkásból lett igazgatóval, aki egy kicsivel több joggal tud egy gyár vezetésére vállalkozni, mint azok, akiket említettem, akik erre régebben vállalkoztak. Mi mérnökök hittük és vagyunk itt egypáran, akik hirdettük, hogy a mérnök természettudományilag kiművelt munkás, tudásban idősebb testvér, aki lehet vezető, szervező, oktató, de nem lehet kizsákmányoló." Csűrös Zoltán az államosítás támogatására szólította fel a mérnököket, azokkal a nagy horderejű változásokkal érvelt, amelyek az országot érték: „Nemrég romok között éltünk. Köztünk még a legmerészebbek sem mertek hinni abban, hogy újjáépülésünk, munkakészségünk olyan tempójú lehet, amit azóta megéltünk és látunk."[69]

A beszéd igazolja, hogy a mérnököket nem érte váratlanul az új vállalatvezetők kinevezése, de jelzett bizonyos „várakozó" álláspontot is a munkásigazgatókkal szemben. A munkáskáderek, mint a későbbi fejlemények igazolták, többségükben helytálltak. Viszonylag kisebb részüket kellett elsősorban szakmai okokból leváltani.

A műszakiak általában támogatták a munkásigazgatókat, jó részüket – miután az üzemi bizottságokból munkájukat már jól ismerték – közös tevékenységük alapján becsülték.[70]

Már az előző időszakban államosított NIK-hez tartozó vállalatok munkásigazgatói is jelentős támogatást kaptak a műszakiaktól. A NIK vezetői 1948. április 21-én a Magyar Köztársaság kormányának írt levelükben többek között joggal említették meg az elért eredményekről azt is, hogy ez

„köszönhető az üzemek értelmiségi dolgozóinak, akik mindjobban megtalálják helyüket a demokráciában, és erőteljes segítőtársai a gyárak vezetőinek".[71] Az új vállalatvezetők, akárcsak a NIK régebben kinevezett munkásigazgatói, megkapták a műszaki személyzet támogatását. Feltehetően a mérnököknek csak egy kis része tagadhatta meg ezt a segítséget. Minden bizonnyal jogosan állapíthatta meg Zentai Béla a mérnök szakszervezet II. kongresszusán, hogy „meg kell mondanunk azt is, hogy a vállalatvezetők összességét az üzemek értelmisége, köztük élenjáróan az üzemek műszaki értelmisége, fenntartás nélkül komoly támogatásban részesítette, és ezzel biztosította az államosításnak szinte zökkenőmentes végrehajtását"[72]. E megállapításokban talán csak a „fenntartás nélkül" jelző tűnik kissé túlzottnak.

Abban, hogy a műszaki intelligencia megtalálta helyét az államosítások utáni új helyzetben, elévülhetetlen érdemük volt a kommunistáknak és az általuk vezetett szakszervezetnek.

Az MMTSZSZ örömmel üdvözölte az államosításokat, és támogatásáról biztosította a kormány, a munkáspártok és a Szakszervezeti Tanács vezetőit.[73] A szakszervezet főtitkára 20 000 szervezett műszaki értelmiségi nevében üdvözölte és támogatásáról biztosította az újonnan kinevezett vállalatvezetőket. Kérte, hogy az általuk vezetett vállalatnál, amennyiben bármelyik műszaki értelmiségi különleges teljesítményével kitűnik, úgy hívják fel erre figyelmüket. Abban az esetben, ha bárki munkája bármely szempontból kifogásolható, vagy akadályozná a termelést, közöljék a szakszervezettel is, hogy a megfelelő intézkedéseket maguk is megtehessék.[74]

Az MMTSZSZ a szakosztályok egy részét is mozgósította az államosított vállalatok munkájának közvetlen támogatására. Ragadjuk ki példaként a vegyipart. A szakszervezet vegyipari szakosztályának mérnökaktívái, pl. a minisztérium és a szakszervezet megbízásából kimentek az államosított üzemekbe, hogy a vállalatvezetés kezdeti munkáját, a termelés fejlesztését segítsék.[75]

Az új helyzetben könnyebbé és hatékonyabbá vált az állami, gazdasági és szakszervezeti (munkás és értelmiségi) szervezetek munkájának összehangolása és együttműködésük. Az államosított vegyipar 60 képviselője pl. közös megbeszélésen vitatta meg az iparuk előtt álló feladatokat és a dolgozók érdekvédelmi problémáit a Vegyipari Szakszervezetben. „A felszólalók kiemelték ennek az összejövetelnek a fontosságát – olvashatjuk a *Vegyipari Munkás* 1948. májusi számában –, hogy ez ideig nem volt példa a magyar munkásmozgalomban arra, hogy az ipari vállalatok tényleges vezetői és a munkások érdekképviselete az államhatalom képviselőinek jelenlétében vitassa meg a termelés és a dolgozók problémáit." Szipka József, a Vegyipari Szakszervezet főtitkára pedig írásában hangsúlyozta, hogy a vegyipar fejlődésében „oroszlánrésze volt a Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezetének"[76].

Az MKP országos szervezési osztálya a vezető kommunista mérnökaktívákat értekezletre hívta meg, amelyen az új helyzetből adódó új feladatokat beszélték meg. A tőkés termeléshez alkalmazkodva – írták a meghívó levélben – „bizonyos magatartás és munkamódszer" jellemezte a műszakiak nagy részét. Az esetleges veszélyeket, a megoldandó feladatokat látva a következőket hangoztatták:

„A műszaki értelmiség magatartásában, munkamódszerében a mai viszonyoknak meg nem felelő maradvány észlelhető, amelynek megszüntetésére irányt kell venni.

a) Elzárkózás az összdolgozók problémái elől. (Elefántcsonttorony-politika).

b) Bedórendszeren keresztül a hajcsárszerep, amelynek lényege az, hogy a munkaintenzitás (erőkifejtés, megerőltetés) növelésére helyezik a fő súlyt és nem a munka könnyebbé tevésére, az ésszerűsítésre stb.

c) A titoktartás a gyártási újítások terén, a tapasztalat kicserélésétől való elzárkózás (mert ez a tőkések érdekét sértette), a tapasztalat-kicserélés módszereinek a nem ismerése stb.

d) Múltbeli maradvány az is, hogy a műszaki értelmiség a tőkés anarchiában szervezettséget csak a gyáron belül tapasztalhatott, ennélfogva egész tevékenysége a gyáron belüli tervszerű munkára korlátozódik, és kevéssé ismeretes a tervszerű nemzetgazdasági munka előtte, tervszerűség a gyárak között, tervszerűség a piacon, tervszerűség az országok tervei között stb. Tehát a szűklátókörűség a tőkés termelésben elfoglalt helyzetből következik.

e) A műszaki értelmiségnek az a része, amely nem volt közvetlen kiszolgálója a tőkéseknek, a kisebb beosztásúak a termelésben nem voltak különösebben érdekelve, passzívak voltak mindennel szemben. E passzivitás megváltoztatása tehát különleges feladatot jelent."[77]

Emellett érintették azt a kérdést is, hogy milyen módon teremtheti meg a mérnök és technikus vagy művezető az új típusú munkafegyelmet, munkamorált, ill. milyen módon segítheti annak kialakulását.

Bár a fogalmazás helyenként – az *a)* és a *b)* pontokban kifejezettekre gondolok – az adott időpontban már kissé túlzónak tűnik, a megjelölt új feladatok időszerűek és fontosak voltak. Különösen, ami a gyártási újításokat, ésszerűsítéseket és a tapasztalatcserét illeti. Ezt igazolja az Országos Munkabérmegállapító Bizottság tevékenysége is. „Az OMB – olvashatjuk a *Szabad Szó*ban – már régóta propagálta, hogy az üzemek fizikai és szellemi dolgozóinak munkaracionalizálási ötleteit jutalmazni kell és fel kell használni. Sok »feltaláló« az ötletét azonban szerénységből vagy a felterjesztéssel járó fáradság miatt nem értékesíti. Ezért most elhatározták, hogy minden vállalatot és üzemet mérnök és technikus szakemberek fognak végigjárni, hogy a felmerült ötleteket, javaslatokat összeírják, a megvalósítás módozatait kidolgozzák, valamint előterjesztést tegyenek az ötletek és javaslatok felvetőinek megjutalmazására."[78]

Különösen előtérbe került ebben az időszakban a munka racionalizálása, a munkásújítók támogatása. A sajtóban több cikk a Ganz Villamossági Gyár műszaki személyzetének munkáját példamutatóként emelte ki. A gyárban a mérnök szakszervezet helyi szervezetének javaslatai alapján a műszakiak egyre nagyobb támogatást nyújtottak a munkásújítóknak. A Nagyszerelde munkásai számára szemináriumot indítottak. A legkiválóbb munkásokat személyesen patronálták a mérnökök. A patronálás során megbeszélték a munkások műszaki ötleteit, figyelmüket az érdekesebb, fontosabb problémákra irányították, segítették műszaki iskoláztatásukat.[79]

„A gyár műszaki munkavállalói – írták a Ganz Villamossági Gyár krónikásai – ugyancsak derekasan kivették részüket a termelés növelésében, a gyár felemelkedéséért vívott küzdelemben. Emlékezzünk meg közülük néhány olyanról, akik ezekben a nehéz időkben tudásuk legjavát adva munkálkodtak a gyár műszaki színvonalának fejlesztésén, a Ganz Villamossági Gyár hírnevének megőrzésén.

Dunai Bertalan mérnök... szerkesztette az első egyenáramú turbódinamót. Az élmunkás kitüntetést azért kapta, mert a turbógenerátorok állórészénél bevezetett új lemezelési javaslatával igen jelentős anyag- és munkaerő-megtakarítás volt elérhető. Újítása a három Mátra vidéki, egy csepeli és egy Románia részére szállított turbógenerátornál nyert alkalmazást.

Mándi Andor mérnök... nevéhez fűződik sok nehéz műszaki probléma megoldása, amelyek közül kimagaslanak a 3 éves terv döntő fontosságú gyártmányai, a kereszttekercses forgórészű, léghűtéses turbógenerátor és az új fázis- és periódusváltós villamosmozdony.

Kiss Árpád... 1947-től 1948-ig a robbanásbiztos bányamotorok tervezésével foglalkozott. Többek között a meglevő nagyobb méretű golyóscsapágyakat kúpos hüvelyek alkalmazásával tette felhasználhatóvá. 1950-ben könnyűipari miniszter lett...[80]

Több „koalíciós" és üzemi lap rendszeresen hírt ad ésszerűsítő, újító és a munkásújítókat, élmunkásokat támogató műszakiakról. A Salgótarjáni Acélgyár kísérletező mérnökéről, Németh Józsefről ír dicsérőleg a *Szabad Szó*. Németh 2 éves kísérletezés után a Németországból importált nyersanyag helyettesítésére, hazai anyagokból állított össze elektróda masszát. Ennek havi megtakarítása 280 000 forint volt.[81] Munkásújítókat támogató Hofherr gyári mérnökről (Orosz Gyula) kapunk híradást a *Szabad Nép*ből, és arról, hogy a gyárban jó a munkások és a mérnökök együttműködése.[82] Az Optikai Művek termelésének gyors fejlődéséről számol be a *Népszava* is, szintén hangot ad annak a ténynek, hogy az eredmények a munkásság és az üzemi értelmiség eredményes összefogásának köszönhetők.[83] A *Ganz Dolgozók Lapja* 1948. április 15-i számában „Akikre büszkék lehetünk" rovatban Bonyhádi Józsefet, a trafóműhely ésszerűsítő technikusát dicsérik, aki külföldi nyersanyagot pótló, olcsóbb hazai nyersanyagra tett javaslatot. A *Bányászati és Kohászati Lapok* diósgyőri és salgótarjáni mérnökújítókról

számol be. A diósgyőri MÁVAG-ban a síngyártásnál közel 30%-os selejtet Fekete Imre és Stehlik Ferenc műszakiak eredményes kísérletei segítségével 5% alá csökkentették. A gyárigazgató (Kovács János) és az acélöntödei üzemvezető (Korbély István) elgondolásai alapján új gyártási eljárást vezettek be az acélöntödében, ami évi 2 millió forint megtakarítást jelentett.[84] A Győri Magyar Vagon- és Gépgyár több mérnökének ésszerűsítő újítását kitüntetéssel jutalmazták.[85] A BSZKRT-nál a műszaki dolgozók segítségével az autóbusz főműhelyben az általános felújítást, ami 1947-ben 14 napot igényelt, 1948 tavaszán, a munkafolyamatok jobb szervezésével 5 napra szorították le.[86] A *Bányamunkás* c. lap arról számol be, hogy a tatabányai VII-es aknában racionális munkaszervezés segítségével jelentős termelési sikereket értek el. Sikerük titkát a lap abban látta, hogy jó viszony alakult ki a bányászok és a technikai vezetők között: „A mérnökök megmagyarázzák, élő valósággá varázsolják a fizikai dolgozók számára a termelés, a statisztikák, a kereset alakulásának száraz számait. A dolgozók fegyelmezettséggel viszonozzák az értelmiség megértő támogatását."[87]

Megtették az első lépéseket az üzemek közötti tapasztalatcsere kibontakoztatása érdekében. A diósgyőri MÁVAG igazgatója 14 tagú műszaki aktívával az ózdi vasgyárba látogatott, hogy segítséget nyújtson a selejt csökkentéséhez.[88] Tárgyalt korszakunkban ez még nem vált gyakorivá.

A csepeliek által elindított munkaversenyt a WM nyerte meg. Az egyes gyáregységek műszaki vezetői: Deutsch Rezső a Kerékpárgyár, Takács Gyula a Fémmű és Komjáthy László a Csőgyár vezetői voltak. Kiemelkedő eredményt ért el dr. Perédi Károly mérnök, aki a gázgenerátor új eljárásának kidolgozásával egyedül a WM-ben 5–6 millió forint megtakarítást ért el.[89]

A munkaverseny sok új problémát vetett fel. A tapasztalatok megvitatása és a mutatkozó hibák kiküszöbölése céljából tartották meg április 3-án és 4-én a Szakszervezeti Tanács kezdeményezésére az első munkaverseny értekezletet. A konferencián a magyar közgazdasági és szakszervezeti élet vezetői, Kossuth-díjas műszaki értelmiségiek és munkások, a mérnök-technikus társadalom legkiválóbbjai, az egyes budapesti és vidéki üzemek küldöttei vettek részt.

Nagyra értékelendő a konferencia munkájában az a tény, hogy már csírájában feltárták a munkaverseny negatív tapasztalatait, élesen bírálták ezeket. Olyan hibákról volt szó, amelyeket később a személyi kultusz elterjedése után nem vettek kellően figyelembe, amelyek a munkaversenyt sokszor formálissá tették.[90]

Nagy feladat hárult a technikai intelligenciára a csepeliek indította országos munkaverseny irányításában és ellenőrzésében. Új feladat volt ez. Egyes helyeken még nem ismerték fel lehetőségeit, jelentőségét, azt, hogy a munkásság többre képes, ha felismeri: az üzemben, a bányában nem a tőkésnek dolgozik. Egy Ganz-gyári idős munkás ezt így fogalmazta meg: A

mi szakértőink még a tőkés gazdálkodás légkörében nőttek fel, és nem tudják számba venni azt a nagy erőt, amellyel a dolgozó az országot építi akkor, ha tudja, hogy azt magának építi.[91] Egyes munkaterületeken – pl. a dorogi bányában – a munka, a verseny kellő feltételeit nem biztosították.[92]

Az országban kibontakozó lendületet sok helyen „átvette" a műszaki gárda is, és a munkássággal összefogva előrehajtója volt a munkaversenynek. A textiliparban pl. a május elsejei értékelés szerint a Magyar Posztógyár állt az első helyen. Az 1938-as termelést már 14%-kal meghaladták. „Nyolc hete tart a verseny – olvashatjuk a *Textilmunkás* 1948. május 18-i számában –, de a többtermelés ellenére nem tapasztaltunk minőségi romlást." Az eredményes munka feltételeit a jó műszaki és kereskedelmi vezetésben, az igazgatóság, az üzemi bizottság, a fizikai és értelmiségi dolgozók közötti tökéletes együttműködésben látták.

A Ganz Vagongyárban Strén Ferenc tervezőmérnök munkájáról így számoltak be: A munkaverseny kialakításának és a tervgazdálkodás elindításának hathatós támogatója volt.[93]

A bánya- és kohóiparban a hároméves terv végrehajtása során kifejtett eredményes munkájukért, valamint a munkaversenyben szerzett érdemeikért 13 mérnök – köztük Osztrovszki György, Bakonyi Sebestyén Endre, Gillemot László, Pattantyús-Ábrahám Imre – kapott magas kormánykitüntetést.[94]

Az új viszonyokból adódó feladatokat felmérő, a szocialista célokat magukévá tevő, azokért aktívan dolgozó műszakiak mellett viszonylag kis számban találkozhattunk szabotáló, az államosítással szemben álló vagy tudatosan passzív rétegekkel.

A korabeli sajtó cikkeit figyelembe véve – amelyek általában nyíltan feltárták az üzemekben meglevő káros jelenségeket – legfeljebb néhány tucat olyan mérnökről, technikusról írtak, akik szabotázsban vagy egyéb bűnös cselekményben részt vettek. Ezek – többek között – a következő üzemekben és bányákban voltak megtalálhatók: Danuvia Fegyver- és Lőszergyár Rt., Ferrotechnika, Péti Nitrogén Rt., Viscosa Rt., MASZOVOL, Kisalföldi Gépgyár, Tatabánya.[95]

Feltehetően a műszaki értelmiség között is akadtak olyanok, akik szemben álltak az államosítással, a szocialista termelési viszonyok kialakításával. Arányukat nehéz megállapítani, de minden bizonnyal jóval kevesebb, mint az a 30–35%, amelyik a közvéleménykutatás adatai szerint általában helytelenítette a népi demokratikus intézkedéseket. Rákosi joggal mondotta a politikai fordulat után az MKP III. konferenciáján, hogy a nép ellenségei elcsüggedtek, „érzik, hogy helyzetük egyre reménytelenebb, hogy egyre kevesebb kilátásuk van arra, hogy valaha is visszakerüljenek a nyeregbe"[96]. A műszaki értelmiségen belül is ez a szűk szocializmusellenes réteg ezekben a hónapokban kilátástalannak tartott minden ellenállást: ideiglenesen politikailag visszavonult.

A sokszínű képhez hozzátartozik, hogy volt a műszaki intelligencián belül egy olyan réteg is, amely kezdettől fogva szemben állt a népi demokratikus átalakulással: belátta azonban, hogy az események menete, a történelem visszavonhatatlanul túlhaladta elgondolásait. Ezek a műszakiak egy idő után feladták szembenállásukat, és ha nem is lelkesen, de elvégezték munkájukat. Zentai Béla egy feljegyzésében hírt ad egy, ebből a szempontból jellegzetes beszélgetésről, amelyet a kisgazdapárt jobbszárnyához tartozó Thurzó Endrével folytatott. Thurzó Endre a szakszervezet főtitkára szerint a beszélgetés során burzsoá nézeteket hangoztatott, de belátta, hogy a „gazdasági harc eldőlt a kollektív termelés javára", szerinte „rosszhiszeműség nem dolgozni, vagy úgy dolgozni, hogy a termelést ne segítse elő".[97]

Ezen negatív, problematikus tényeket számba véve is megállapítható, hogy mérnöki karunk nagy többségének tevékenységében a mérleg egyértelműen pozitív. A műszaki értelmiség nemcsak az újjáépítésben szerzett elévülhetetlen érdemeket, de az államosítások támogatásában, az új, szocialista szektor kezdeti gyors fejlesztésében is. Ezt történelmileg nagyra kell értékelni. Újító tevékenységük, a munka racionalizálására tett javaslataik, a munkások szakképzettségének növelése érdekében végzett munkájuk, a munkásújítók támogatása, a kibontakozásban levő tapasztalatcserék egyaránt mutatták, hogy műszaki intelligenciánk kezdte felmérni az új helyzetet, azt az alapvető változást, amely társadalmi-politikai és gazdasági életünkben végbement.

A műszaki értelmiségnek a gazdasági építőmunkában végzett eredményes tevékenysége még nem jelentette azt, hogy többségük tudatos marxistává lett. A marxizmus hegemóniájának biztosítása soraikban a későbbi évek feladatává vált.

A Magyar Köztársaság kormánya nagyra becsülte a műszaki értelmiség munkásságát. 1948 tavaszán – valamennyi értelmiségi szakmai csoport közül a műszakiak a legtöbben – tizennyolcan kaptak Kossuth-díjat: Széchy Károly, a Közlekedésügyi Minisztérium hídosztályának vezetője, Kovács Alajos, a MÁV hídosztályának vezetője, Kozma László gépészmérnök, a Standard Gyár aligazgatója, dr. Fehér István, a Wolfner Bőrgyár főmérnöke, Akarat Endre, az Agrolux üzemvezető főmérnöke, Varga Bálint, a MÁV igazgatóhelyettese, Jodál Sándor, a MÁVAG igazgatója, Strén Ferenc, a Ganz Vagongyár tervező mérnöke, Temesszentandrási Guido, a durvahengermű főnöke, Klaus Lajos, az acélmű főmérnöke, valamint a következő műegyetemi tanárok: dr. Gombás Pál, dr. Zemplén Géza, dr. Mihailich Győző, dr. Schimanek Emil, dr. Vendl Aladár, dr. Hoffmann Sándor, dr. Jáky József, dr. Bognár Rezső.[98]

Egy elmaradt polgári demokratikus feladat végrehajtása: pedagógusok az iskolák államosításáért

A magyar társadalom iskolarendszere a szocialista fordulat után is egyes lényeges vonásaiban évszázadokkal ezelőtt kialakult formák között működött. 1948 tavaszáig nem valósították meg az 1848-as I. egyetemes tanügyi kongresszus polgári demokratikus követelését: az egyházi iskolák államosítását.

A társadalmi fordulat után mind nyilvánvalóbbá vált annak a lehetetlensége, hogy a népi demokrácia ellenségei kezén hagyják a köznevelés ügyét, hogy az egyházi iskolák jelentős része a klérus segítségével konzervatív hadállás legyen a népi demokratikus államban. A katolikus egyház feje, Mindszenty József hercegprímás, az egyik legnagyobb tanítói rend tartományfőnökéhez, a zirci cisztercita apáthoz írt levelében egyértelműen foglalt állást: „Azt szeretném, ha kapcsolatunk országossá szélesedne, s te is, rended is segítenének engem »az egy darab középkori Magyarország« felépítésében. A mód és eszköz kezetekben van. Akié az ifjúság, azé a jövő."[99]

Az egyházaknak a közoktatásügyre gyakorolt alapvető befolyását mutatják a következő tények: az általános iskolák (nép-, általános és polgári iskolák) együtt 62,6%-a (4692), a gimnáziumok 48,7%-a (90), az óvónőképzők 60%-a (3) és a tanítóképzők 74,2%-a (46) volt az 1947/48-as tanévben felekezeti iskola.

Az általános iskolák megszervezésének, szaktanárokkal való fokozatos ellátásának egyik legsúlyosabb akadályát is az képezte, hogy egymás mellett működtek katolikus, protestáns vagy községi iskolák 1–1 tanítóval, egy tanteremmel, ahol együtt ültek a tanulók 1–6. osztályig. A felszabadulás után felszólították a felekezeteket, hogy ezen iskolákat egyesítsék, esetleg csak egy iskola legyen egy faluban, hogy a szakosítás problémáit is jobban megoldhassák. E falusi töredékiskolák kooperációját a felekezeti hatóságok – különösen a római katolikus egyház – partikuláris érdekek miatt igyekezett megakadályozni, ill. térhódításra felhasználni. „Az általános iskolák felállításánál, a protestáns iskolákkal való összeműködés esetén mindig olyan megoldásra kell törekednünk – olvasható a katolikus püspöki kar 1946. szeptember 6-i jegyzőkönyvében –, amely az általános iskola katolikus jellegét biztosítja." Ilyen instrukció alapján érthető, hogy pl. a tiszaeszlári rk. lelkész az ottani református lelkész kooperációra vonatkozó megkeresésére a következő választ adta: „Készséggel állunk a református iskolaszék rendelkezésére, de csak a következő feltételekkel: 1. Az iskola jellege katolikus legyen. 2. Az iskola vezetése teljesen katolikus kézben maradjon. 3. Az iskolában katolikus tankönyvek használtassanak. 4. A magyar irodalmat és történelmet katolikus tanerők tanítsák."[100] Ilyen és hasonló feltételek miatt a töredékiskolák egyesítése nem haladt előre; ennek súlyos kulturális és pedagógiai következményei voltak.

Az egyházi gimnáziumokban sok helyen a volt uralkodó osztályok műveltségi kiváltságát pedig úgy igyekeztek továbbra is biztosítani, hogy felvételi vizsgákat szerveztek, és a szegényebb szülők által nehezen megfizethető iskolafenntartási hozzájárulást követeltek meg.

Károsan hatott a pedagógiai munkára, hogy az egyházi iskolák tanulóinak, tehát a 6–14 éves iskolásgyerekek 57%-ának nem volt tankönyve. Az egyházi iskolákban megtiltották az állami tankönyvek használatát.[101] Az egyházak által készített tankönyveket pedig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a legtöbb esetben kénytelen volt szemléletük miatt betiltani.[102]

Az oktatás tartalma sok vonatkozásban a letűnt korszak szellemét tükrözte. Irodalomban pl. Herczeg Ferencet, Tormay Cecilt, Prohászka Ottokárt, Nyírő Józsefet népszerűsítették.

Az egyházi iskolákban hátrányos körülmények között, sokszor megalázó helyzetben dolgoztak a nevelők. Leggyakoribb panaszuk, hogy az egyházzal kötött szerződésük, az úgynevezett díjlevél szerint megállapított természetbeni járandóságukat nem vagy csak rendszertelenül, nagy késéssel kapták meg. Sok tanítónak évekre visszamenő követelése volt az egyházi hatóságoktól. Nem kaptak igazgatói pótlékot, tanítói pótlékot, túlóradíjat.[103]

A felekezeti tanítókat alárendelték az iskolaszékek intézményének, melynek elnöke általában a helyi pap volt, tagjai a jobbmódú rétegekből tevődtek ki. Az iskolaszék tagjai sokszor órákat látogattak és saját szempontjaik szerint „értékelték" a nevelőket. Sok helyen a plébánosok minősítették a tanítókat. A haladó szellemű egyházi iskolai pedagógusoktól igyekeztek megszabadulni.

Az egyházi terror sokszor a magánéletet, a személyi szabadságot korlátozó kötöttségekben – amelyeket nem véletlenül neveztek feudálisnak – nyilvánult meg. Lemondásra szólították fel azokat a nevelőket, akik csak polgári házasságot kötöttek. Sok esetben nem tűrték, hogy olyan tanító, tanítónő tanítson, akinek férje másvallású.[104] Az egyházi vezetők mindent megtettek, hogy gátolják a pedagógusoknak a demokratikus közéletben való részvételét. A Dunántúlon hosszú ideig megtiltották még a szakszervezeti tagságot is. A kalocsai érsek 1404/48. rendeletében ugyan megengedte, hogy a felekezeti iskolák tanítója tagja legyen demokratikus politikai pártnak, de szigorúan megtiltotta, hogy valamilyen tisztséget vállaljon, értekezleteken részt vegyen, azokon felszólaljon, szervezési vagy más tevékenységet folytasson.[105]

A felekezeti tanítók sérelmei már 1946 februárjában hangot kaptak a szakszervezet első küldöttközgyűlésén. Állásukban, munkájukban és lelkiismereti szabadságukban meglevő kötöttségek elleni tiltakozásukat mutatja az a nagyszámú levél, amelyben segítséget, védelmet kértek a pedagógus szakszervezet vezetőségétől.[106]

A szakszervezet II. küldöttközgyűlése 1947 decemberében határozatában utasította a központi vezetőséget a felekezeti tanítók problémáinak megoldására.[107] A közgyűlésen felszólaló egyik református tanító álláspontja

mellett, miszerint az egyetlen megoldás az iskolák államosítása, a küldöttközgyűlés hosszantartó tapssal tüntetett.[108]

Az egyházi iskolák államosítása 1948 tavaszán, tehát a közoktatásügy korszerű rendszerének kialakítása, az ifjúság haladó szellemű nevelése, a mintegy 18 000 felekezeti iskolai pedagógus hátrányos helyzetének, megalázó kötöttségeinek felszámolása szempontjából egyaránt elkerülhetetlenné vált.

A népi demokrácia baloldala az iskolák államosítását szerette volna a politikai harc kiéleződése nélkül, lépcsőzetesen, az egyes felekezetekkel folytatott tárgyalások útján megoldani. A protestáns egyházakkal és az izraelita egyházzal ezt el is érték. Ezt megkönnyítette, hogy a kultuszkormányzat méltányosan maga javasolta, hogy az egyházak számára néhány kifejezetten egyházi célokat szolgáló tanintézet megmaradjon.

Más helyzet alakult ki a katolikus egyház vezetőivel való megbeszélések során. A hercegprímás ezt menetközben letiltotta. A magyar kormány tárgyalásra hívó levelére Mindszenty – annak ellenére, hogy a katolikus egyház vezetői között is többen voltak megegyezésre hajló személyek – a püspöki kar nevében válaszolva a tárgyalások feltételéül szabta meg: „kormánynyilatkozattal vétessék le iskoláink államosításának ügye"[109].

A klérus vezetői azt felmérték, hogy a népi demokrácia előző radikális intézkedéseivel szemben (a bankok és a 100 munkásnál többet foglalkoztató üzemek társadalmi tulajdonba vételére gondolok), a konzervatív restaurációs erők nagyobb tömegeket nem mozgósíthattak. A felekezeti iskolák államosítása elleni küzdelemben azonban reálisnak látszott szélesebb, elmaradottan gondolkodó rétegek megnyerése. Azt látták, hogy az államosítást csak tömegtámogatással torpedózhatják meg. A papság irányítása alatt működő Actio Catholica egyik kiadványában megfogalmazták: „A nevelés és iskolázás kérdésében... a tömegek jelentik a mentsvárat... hiába foglalna állást a püspöki kar, a papság vagy a katolikus tanítóság, ha a tömegek százezrei, milliói még csak nem is ellenségesen, hanem csak nemtörődömség kifejezésével arcukon mennének el mellettük."[110]

A klérus már nem bízott és nem is bízhatott az egyházi iskolák pedagógusainak valamiféle egységes támogatásában. Még megkaphatta, és sokszor meg is kapta a kiváltságosabb helyzetben levő egyházi középiskolai tanárok – különösen a paptanárok – és az egyházi elit kollégiumok pedagógus személyzete tekintélyes hányadának támogatását. Azonban a falusi, különösen a nagy számú osztatlan iskolákban súlyos függési viszonyok között dolgozó tanítókban már nem bízhatott. Így érthető, hogy egyre nagyobb mértékben épített az ország sok városában és községében 1946 óta megszervezett Katolikus Szülők Vallásos Szövetségére, amelyet már eddig is felhasználtak antidemokratikus célokra, pl. állami tankönyvek bevezetése elleni tiltakozásra.

A szövetség központja államosítás elleni röplapokat, körleveleket szer-

kesztett és terjesztett. A helyi szervezeteket minél egyénibb megfogalmazású tiltakozó határozatok meghozatalára szólította fel, nehogy központilag kiadott utasításnak tűnjenek. Ezeket aztán állami szerveknek és társadalmi szervezeteknek küldték el. Sok tiltakozó levelet és táviratot juttattak el a tanítók és tanárok befolyásolása érdekében – mint ezt a szakszervezet irattárában található forrásanyagok mutatják[111] – a pedagógus szakszervezet helyi szervezeteinek és központjának. A szerényebb hangvételűek mellett: „A demokrácia nem nyúlt a kisemberek földjéhez, kérjük, hogy iskoláinkat is hagyja meg a mi kezünkben" megtalálhatók élesebb, agresszívabb stílusúak is: „Gyermekeink felett mi rendelkezünk, iskoláinkat nem államosítjuk, sőt gyermekeink tanítóit a demokrácia szellemében továbbra is mi akarjuk választani". (Bak és Sárhida) „Tiltakozunk az ellen, hogy ebben a nagy jelentőségű kérdésben az állásukat féltő és ígéretekkel elhalmozott felekezeti tanítókat szavaztassák le, mintha ők képviselnék vagy legalábbis a legjobban ismernék a nép akaratát. A tanítók szakmai kérdésekben dönthetnek, de az államosítás kérdése nem a tanítók hatásköre, hanem a szülők hatáskörébe vágó ügy." (Ipolytölgyes.)

A klérus a szülők mellett nagy nyomást gyakorolt a pedagógusokra. A katolikus tanügyi főigazgatóság a hercegprímás 3800/1948. sz. rendeletére hivatkozva utasította az egyházi iskolák igazgatóit: „Közölje a tanári testület tagjaival, hogy az egyházi iskolák államosításának kérdéseivel foglalkozó gyűléseken vagy olyan tevékenységekben, amelyek az egyház jogait sértik nem vehetnek részt."[112] Miután ezt a gyakorlatban nem lehetett keresztülvinni, azt szorgalmazták, hogy apácák, szerzetestanárok és papok a pedagógus fórumokon szólaljanak fel az államosítás ellen. Veszprém megyében pl. minden gyülésen volt plébános, szerzetes vagy apáca, aki ellenvéleményt fejtett ki.[113]

Az egyházi nevelők befolyásolása érdekében alkalmazták a lelki terror eszközeit. A nyíregyházi kanonok kiközösítéssel fenyegette azokat, akik megjelennek az államosítással kapcsolatos gyüléseken.[114] Zala megyében több nevelőt, akik aláírták az államosítást kérő memorandumot, a papság a templomban a szószékről kitagadott, eltiltotta őket a kántorizálástól. Több zalaegerszegi tanítónőt pedig gyónáskor nem oldoztak fel.[115]

Az államosítást ellenző elemek egyre sűrűbben nyúltak a rémhírterjesztés és a fenyegetés eszközeihez. Elterjesztették, hogy a 40, ill. 50 éven felüli tanítókat az államosítás után menesztik. Újabb B-listázás lesz. A tanerőket az államosítás megteremtésével szét fogják szórni, emiatt a pedagógusok hátrányos helyzetbe kerülnek. Valamennyi tanítónak, tanárnak be kell lépni majd az MKP-ba, ill. később az MDP-be.[116] Egyes elvakult jobboldali elemek pedig nem riadtak vissza a legútszélibb hangú fenyegetésektől sem, hogy a haladó szellemű pedagógusokat megfélemlítsék. Részlet L. M. rk. tanítónak írott levélből: „Maga egyházi kenyéren felnőtt hálátlan kutya, nem szégyellt agitálni, hogy tudott papokat, egyházat eladni disznó bolsik-

nak... Istene, nemzete és népe ellen vét, mikor a disznó brigantiknak kocsiját húzza. Majd elérkezik a számonkérés pillanata..." Aláírás: A meg nem alkuvók tábora. Újkitartás.[117]

Az egyházi reakció elleni és az iskolák államosításáért folyó harcban fontos szerepet játszott a pedagógus szakszervezet. Az MKP KV Szervező Bizottsága 1948. január 20-i ülésén napirendre tűzte a pedagógus pártcsoport és a szakszervezet helyzetét. A pedagógus pártcsoport vezetősége a szervező bizottság elé terjesztett jelentésében[118] a következő kérdésekkel foglalkozott: a szakszervezet szervezeti fejlődésével; az MKP irányító szerepével a szakszervezeten belül,[119] az egyes pártok pedagógusok közötti szervezeti befolyásával;[120] gyengének ítélte meg az MKP hatalmi pozícióit is a köznevelésügy területén (a VKM-ben 62 vezető állásból mindössze 6 van a párt kezében, ebből komoly befolyást jelentő pozíció: 3), feltárta a reakciónak az állami tanügyigazgatásban meglevő szerepét; az egyház jelentős befolyását; a felekezeti tanítóság megalázó, súlyos helyzetét; a pedagógusok elmaradott anyagi körülményeit, a szakszervezeti és állami vonalon dolgozó kommunista pedagógusok együttműködésében meglevő fogyatékosságokat, végül összegezte a pedagógus pártcsoport előtt álló fentiekből adódó feladatokat.

A Szervező Bizottság határozatában értékelte a szakszervezet munkájának eredményeit, valamint azt, hogy a státusrendezési akciók a párt felé fordították a pedagógusok figyelmét. Foglalkozott a már említett módon a pártszervező munkával, a minisztériumban meglevő pozíciók jobb kihasználásával, a felvilágosító nevelőmunka fokozásának kérdéseivel, a szakszervezet vidéki szervezeteinek erősítésével. Végül kimondta a határozat, hogy erőteljesebb munkát kell kifejteni a káderutánpótlás biztosítására, pártiskolákat kell szervezni a pedagógusok számára, és meg kell találni az utat a bölcsészkaron és a tanítóképzőkben nevelődő pedagógusok utánpótlásához.

Az iskolák államosításának időszakában a pedagógus pártcsoport vezetősége hetenként ülésezve vitatta meg az államosításért folyó küzdelem tapasztalatait. Megkönnyítette e fontos kérdés megoldását, hogy a négy koalíciós párt vezető politikusai, kultúrpolitikusai között megvolt az egyetértés.[121] A Szakszervezeti Tanács, valamint az egyes szakmai szervezetek szintén egységesen támogatták az államosítást.[122] Vidéken és az üzemekben sok helyen az MNDSZ asszonyai folytattak agitációs munkát e célkitűzések megvalósításáért, a tömegek megnyeréséért.[123]

Az államosítás körül kibontakozó politikai küzdelem hosszabb idő után újra az osztályharc élesebb jegyeit mutatta. Az MKP KV szervezési osztálya instruktorainak jelentéseiből 1948. június elsején készült összefoglalás a helyzetet így értékelte: „Hosszú hetek óta a politikai hangulat pártunk s a demokrácia számára állandóan javult. Az egyházi iskolák államosításának a kérdése ebben a helyzetben változást hozott. A lappangó reakciós erők ismét megkezdték agitációjukat, sok helyen féktelenül uszítanak a demokrá-

cia ellen. Több megyéből jelentik azt, hogy a hangulat közömbös: általában a helyzetet a demokratikus és reakciós agitáció összecsapása jellemzi." Egyes helyeken – fogalmazták meg –, ahol elvtársaink leleplezték a népellenes pap vagy a volt úri osztály egy-egy tagjának, vagy a félrevezetett rétegek reakciós hírverésének hamisságát, a politikai hangulat az előző hónapokhoz képest nagyon megjavult. A jelentés szerint az államosítás kérdésének felvetése „a Barankovics-pártba új életet öntött".[124]

A papság sem volt teljesen egységes az államosítás kérdésében. Sokan felismerték, hogy tarthatatlanok az állapotok az egyházi iskolákban. Baranya, Tolna és Szabolcs megyében az államosítás ellen 317, mellett 243 pap foglalt állást. Mint Vas megyéből jelentették, az alsó papság kettéválik: „míg a fiatalabb papok némi közeledést mutatnak, addig az idősebbek rendületlenül folytatják Mindszenty politikáját". Tolna megyében az „alsó papság kezd tartózkodásáról pozitív irányban állást foglalni".[125] Tipikusabb volt azonban, hogy a papság – különösen a katolikus egyházé, sokkal kevésbé a reformátusé és evangélikusé – szervezett agitációt folytatott a lakosság körében az államosítás ellen.

Az MKP helyi szervezetei túlnyomórészt kiálltak az államosítás mellett. Általánosnak tekinthető két tiszántúli megyéről írott jelentés: „Párttagságunk nagyjában és egészében szilárdan áll az államosítás mellett, a katolikus reakciónak nagyobb mértékben csak egy községben sikerült behatolni sorainkba."[126] Megyénként szórványosan megtalálható volt 1–2 vagy néhány falu, ahol ez volt a jellemző.

A kisgazdapárt és a parasztpárt helyi szervezeteinek tevékenységét is összességében pozitívan lehet értékelni. Általánosíthatók Veszprém, Sopron, Bács, Csongrád, Csanád, Szabolcs és Szatmár megyék május havi MKP-titkári jelentései: „Az iskolák államosításának kérdésénél nagy előnyt jelent, hogy mind az FKP, mind az NPP részéről általában mellettünk foglalnak állást a megyében. Ritkább esetben semlegesek és még ritkább az, hogy szembefordulnának elvtársainkkal."[127]

Alapvető fontosságú volt a pedagógusok állásfoglalása. A pedagógus szakszervezet helyi szervezetei taggyűléseken foglalkoztak az államosítás kérdésével. A nevelők döntését megkönnyítette, hogy a kormányzat az államosítás felvetésekor leszögezte: a felekezeti iskolákban tanító pedagógusokat – beleértve a szerzeteseket is – állami alkalmazásba veszi.

Az várható volt, hogy a szakszervezeti taggyűléseken teljesen egységes véleménynyilvánítás nem alakul ki. A nevelők állásfoglalásairól szóló jelentések helyenként eltérő, tarka képet mutatnak. Összességében és többségükben azonban az államosítás melletti kiállást tükrözték.

Előbb nézzünk meg néhány negatív tapasztalatot. Szórványosan, főleg egyes kisebb községekben a helyi csoportok, a pedagógus szakszervezet államosítás melletti állásfoglalása ellen tiltakoztak, azt „hatásköri túllépésnek" tekintették (pl. Nemesandorháza, Búcsúszentlászló, Pölöske, Ne-

meshetés, Kiskucsa, Szentandrás).[128] Néhány esetben MKP-tag pedagógusok szerepe sem volt egyértelmű. A pápai kommunista városi titkár elégedetlenségét fejezte ki a pedagógusokkal szemben: „Még a párttagok sem mernek kiállni – írta –, nincs a pedagógusokban harcias szellem."[129] A tagtoborzás tévútjának első tehertételeként találkozni lehetett olyan új párttag pedagógusokkal, akik nem akartak, vagy nem mertek határozottan kiállni az államosítások mellett. Csongrádon – jelentette a megye instruktora – „134 pedagógusból 56 ingadozó volt, nem mertek az államosítás mellett állást foglalni, annak ellenére, hogy 105 pártunk tagja. A csongrádi pedagógusok példája nemcsak azt mutatja, hogy elvtársaink a szervezés kényelmesebb oldalát választják, de kiderül az is, hogy az újonnan belépett párttagjainkat úgy kell kezelni és felvilágosítani, mint a pártonkívüli tömegeket (1948. február óta emelkedett 16-ról 105-re a pedagógus tagság)."[130]

A Bács megyei helyzettel foglalkozó jelentésben olvashatjuk: „A megye pedagógusai általában passzívaknak látszottak. Szeretnének már túl lenni az államosításon, az államiakat fárasztja a kampány, közömbösek, a felekezetiek úgy érzik, hogy két kő között morzsolódnak. Alexits elvtárs beszédének jó hatása volt, felvillanyozta őket. A pártok és tömegszervezetek több aktivitást, frisseséget mutatnak a harcban, mint a pedagógusok zöme. A szakszervezet helyi csoportjainak vezetői az államosítás mellett foglaltak állást, de nyíltan kiállni alig mertek." Kényszeredetten ellentmondásos „taktikát" választottak egyes helyeken az egyházi tanítók, pl. Nógrád megyében. A megyei instruktor jelentette: Több helyen a felekezeti tanítók nemigen mernek szembehelyezkedni a pappal, előfordult több helyen, hogy aláírták a papok tiltakozó táviratát, de ugyanakkor aláírták az államosítás követelését is elvtársainknak.[131]

Egyes helyeken jellemző volt, hogy a nevelők többsége támogatta az államosítást, de a kiélezett politikai légkörben egy elég tekintélyes kisebbség nem mert akár az államosítás mellett, akár ellene nyíltan véleményt nyilvánítani. Jellegzetes és reális ebből a szempontból az Esztergom-Komárom megyei tanerőkről szóló értékelés: „A megyei pedagógusok mintegy 60%-a aktívan ... támogatta az akciót, 25%-a szintén az államosítás mellett van, de ennek nem mer nyilvánosan hangot adni, 15%-a nem helyesli, de erről nem nyilatkozik."[132]

A megyék többségében az előzőeknél nagyobb százalékos arányú támogatásról számoltak be. Már az első hetek – április 22–május 18-ig – tapasztalatairól Lukács Sándor ezt írta: 47 gyűlést bonyolítottak le: 42 gyűlésen támogatták, ill. követelték az államosítást, 3 gyűlésen nem hoztak határozatot (Csorna, Cegléd, Szentendre). A klérus álláspontja győzött Kiskunfélegyházán és Dunaharasztin.[133] Heves megyében – ahol az egyházi befolyás erős volt – 1200 tanítóból 1140 állt az államosítás mellé. Győr megyéből azt jelentette az instruktor, hogy „a felekezeti tanítóság 70–80%-a mellettünk van". Vas megyéből azt írták, hogy 1200 tanító közül 930 állt ki az államo-

sítás mellett. 730 a felekezeti tanító, ebből 150 – kb 20% – nem írta alá az államosítás követelését.[134]

Különösen nagyarányú támogatásról adtak hírt a protestáns többségű megyékből: Hajdú, Borsod és Zemplén megyei elemzés szerint a pedagógusok közel száz százaléka állt ki az államosításért.[135] Zemplén megyéről az MKP instruktora külön hangsúlyozta a pedagógus szakszervezet helyi szervezetének munkásságát: „A szakszervezetek vonalán elsősorban a pedagógusok végeztek jó munkát. A megyei értekezletükön egyhangúan állást foglaltak az államosítás mellett. A tanítók egy részét, a bátrabbakat háziagitációra aktivizálták, hogy a szülőknek megmagyarázzák az államosítás fontosságát. A tanfelügyelővel karöltve végiglátogatták a megye községeinek felét."[136] A nagyobb városokból a szakszervezet vezetőségéhez küldött jelentések pedig – példa erre Szeged, Miskolc, Debrecen, Nyíregyháza, Szombathely – a pedagógusok tömegeinek tamogatásáról adtak számot.[137]

Néhány tipikus hozzászólás a szakszervezeti értekezleteken. Egy csömői tanítónőé: „Vége lesz annak az állapotnak, hogy a tanítónak igaza van, de az iskolaszéknek hatalma van. Az államosítás után ki lehet majd szellőztetni az egyházak dohos levegőjét az iskolákból." Huszár Győző református kántortanító mondotta Budakeszin a szakszervezeti értekezleten: „az iskolaszék elnökei, a lelkészeink legtöbbször letipróink, nem felemelőink voltak. Mint a kocsis a lovával úgy bántak velünk."[138]

Külön értékelendő, hogy egyes helyeken nagy tekintélyű egyházi személyek jelenléte, megfélemlítő és félrevezető megállapításai ellenére is támogatták az államosítást. Az abaújszántói pedagógusgyűlésen a püspöki helynök kijelentette: „Aki magyar és aki katolikus, az utánam jön" – s a pedagógusok közül senki sem hagyta el a termet.[139]

Súlyos helyzetbe kerültek a pedagógusok azokon a helyeken, ahol a lakosság tömegeinek, a szülőknek az államosítással való szembefordítása részleges sikerrel járt. Városokban a munkásság, ritka kivételektől eltekintve – mint ezt többek között az üzemekben tartott MNDSZ-gyűlések mutatták – helyeselte a felekezeti iskolák államosítását. Vidéken azonban – kihasználva a falu népének politikai és kulturális elmaradottságát, visszaélve vallásos érzelmeivel – több esetben más helyzet alakult ki. A Győr megyei jelentés szerint: „Néphangulat: félnek a kiátkozástól." Tolna megyében a tanfelügyelő 20 községben tartott szülői értekezletet. A szülők egyharmada nem írta alá az államosítás követelését. Budafokon a Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége által szervezett szülői értekezleten 400 szülő az államosítással szemben foglalt állást.[140]

Az államosítás történetének talán legsúlyosabb fejezete Szabolcs és Szatmár megyékben zajlott le. Itt – mint az MKP instruktora jelentette – a papság nem közvetlenül a tanítókat támadja, akik állást foglaltak az államosítás mellett, hanem igyekszik az egyszerű bigott vallásos tömegeket a tanítóság ellen uszítani.[141]

A Szabolcs megyei Buj községben a református tanítót a szülői értekezlet után a felbőszült tömeg megtámadta, lakásának ajtaját betörte. Timár községben tömegtüntetés volt, benyomultak a párt helyiségébe, és az ott levők közül néhány személyt tettleg bántalmaztak. Rakamazon is összetűzést szervezett az egyház. Ajak községben „500 főnyi tömeg felvonult, és követelték a helyi tanítónő kiadását, mert szerintük ő volt az, aki elárulta Krisztust"[142].

A megye pedagógusainak fizikai értelemben is kockázatot vállalva kellett az államosítás ügyét szolgálniuk. Így érthető, hogy Szabolcs megyében, egyes helyeken – mint a szakszervezet központi instruktora jelentette – az államosítás után a pedagógusok összeölelkeztek, örültek az iskolák államosításának.[143]

A konzervatív erőknek, az egyházi reakciónak tehát nem sikerült a pedagógusok nagy tömegeit szembefordítani az államosítással. A mintegy 18 000 egyházi iskolai oktatóból 1948 májusáig több mint 13 000 az iskolák államosítása mellett foglalt állást.[144] Az állami iskolák tanerői pedig ennél minden bizonnyal nagyobb arányban álltak e követelés mellé. A politikai küzdelmek idején növekedett a pedagógusok öntudata, erősödött a kommunisták tekintélye a pedagógusok soraiban.

Ortutay Gyula, vallás- és közoktatásügyi miniszter – akinek nagy érdeme volt az államosítások rugalmas és határozott végrehajtásában – a Nemzeti Sportcsarnokban, 1948. június 17-én 4000 pedagógus előtt tartott nagygyűlésen az államosítást elősegítő négy tényezőt jelölt meg: 1. a népi demokrácia társadalmi rendszerét; 2. a Magyar Kommunista Párt vezette Baloldali Blokkot; 3. a pedagógus szakszervezet sikeres politikai felvilágosító és tudatosító munkáját; 4. a magyar pedagógus társadalom öntudatos fellépését. Reálisnak tekinthető ez az értékelés. Az MKP értelmiségi osztályának segítségével a pedagógus szakszervezet apparátusa az államosítást szervező központtá vált. A központi apparátus munkatársai, a megyei titkárok, az aktivisták ezrei hozzájárultak ahhoz, hogy a pedagógusok tömegei nem egyszerűen az államosítást követelő nyilatkozatok és táviratok aláírói legyenek, de tevékeny agitátoraivá is váljanak. A rendkívül kiélezett világnézeti és politikai harcban a pedagógusok többségének reagálása pozitív volt, s ez a népi demokratikus rendszer felé fordulás egyik döntő bizonyítéka.

Az országgyűlés az 1948. június 15-i ülésén Ortutay Gyula által beterjesztett, az iskolák államosításáról szóló törvényjavaslatot 230: 63 arányban elsöprő többséggel támogatta. Az államosítási törvényt az ellenzéki pártok képviselői is megszavazták. Kivételt képezett a Barankovics vezette Demokrata Néppárt és a Slachta Margit vezette Keresztény Női Tábor. A magyar nép akaratát érvényesítő országgyűlést felemelő hangulatban a „Himnusz" eléneklésével zárták le. Slachta Margit a „Himnusz" eléneklése alatt dühödten ülve maradt... Több mint 5000 iskolát vett az állam a kezébe. Hatszázötvenezer gyermek, tizennyolcezer felekezeti tanító az új tanévet már az egységes államosított iskolában kezdte meg.

Valóra vált Kossuth Lajos követelése: „Az államnak magának kell minden vallásfelekezeti színezet mellőzésével közös nemzeti tanodákat állítani..."[145] Bár e követelmény polgári demokratikus, de mivel a munkáshatalom hajtotta végre és a burzsoázia kulturális monopóliumának megszüntetésére irányult, a szocialista típusú iskola megteremtését segítette elő. Helyességét, elkerülhetetlen szükségszerűségét az elkövetkező években sok korabeli ellenfele is elismerte.

A kötelező nyolcosztályos általános iskola bevezetésével együtt az iskolák államosítása nem betetőzése, hanem inkább kezdete volt egy hosszabb időszakot, kemény munkát igénylő folyamatnak: a minőségi változást hozó szocialista iskola létrehozásának. A nép állama azonban a „100 éves pert" végre eredményesen zárta le. A föld, a gyár után az iskola is a népé lett, ahol a pedagógusok ezrei új, jobb feltételek között végezhették a szocialista ügyet szolgáló oktató-nevelő munkájukat.[146]

A történelem tanulságait figyelembe véve fogalmazta meg Gramsci, hogy minden társadalmi osztálynak, amely uralkodóvá fejlődik, jellemző vonása, hogy harcol a hagyományos értelmiség „ideológiai" asszimilációjáért és meghódításáért. Befejezésül talán nem lesz érdektelen összegezni e küzdelem néhány magyarországi tanulságát.

Három-négy év történelmileg nem hosszú idő. A felszabadulást követő évek felgyorsuló folyamatában azonban ez a rövid időszak jelentős változást hozott. Az értelmiség többsége a demokratikus és szocialista jellegű intézkedések támogatójává vált: zömében a népi demokrácia mellé állt. Formálódott a munkásosztály szövetsége, bővült a szellemi dolgozók szélesebb tömegeivel.

Nem volt könnyű elérni e nagy jelentőségű változásokat. Az értelmiség megnyeréséért folyó harc konfliktusokkal teli, bonyolult folyamat volt. E réteg szellemi habitusát erősen befolyásolta kasztszerű szociális zártsága, a letűnt korszak ideológiai-politikai értékrendje, számos hamis beidegződött előítélete. Tárgyalt korszakunk hosszabb szakaszán az objektív körülmények is (a háború utáni életkörülmények, csökkent életszínvonal, a párizsi békeszerződés stb.) kedvezőtlenül hatottak. Az intelligencia átállításának nehézségeit csak növelte a népi demokrácia baloldalának felszabadulás utáni viszonylagos gyengesége.

1. A továbbiakban a folyamat meghatározója éppen az volt, hogy a baloldal megerősödött. Ezen belül alapvető szerepet játszott az MKP általános, a *gazdasági*, *társadalmi* és *hatalmi* változásokhoz vezető politikája.

2. Az MKP *értelmiségi* politikájának jellemző vonásait a következőkben lehet összegezni: Az értelmiség differenciált kezelése; a szektás politika elleni folyamatos küzdelem; a kommunista párt tagságának erősítése az intelligencia legjobb elemeiből; a pártonbelüli értelmiségnek a pártéletbe való jobb bekapcsolása, a köztük végzett eszmei munka fejlesztése; a szellemi

elit tagjai között folytatott intenzív ideológiai-politikai tevékenység; mindezek kombinálásával a széles értelmiségi tömegeknek az újjáépítésbe való bekapcsolása; küzdelem a lét- és munkafeltételeik megjavításáért; az egyre nagyobb szerepet betöltő értelmiségi szakszervezetekkel való együttműködés; a kommunista párt az értelmiség között végzett munkáját a reakcióval, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pártjai jobbszárnyával való küzdelemben, és ezen pártok balszárnyával együttműködésre törekedve folytatta.

Számba kell vennünk a kommunista párt értelmiségi politikájában jelentkező fogyatékosságokat is: A tagtoborzó munka során felvettek a pártba karrierista elemeket, több alkalommal kényszerbeléptetések jellemezték a szervező munkát; a szellemi elit körében előfordult, hogy elvi engedményeket tettek, „udvaroltak" egyeseknek, megkerülték az eszmei-világnézeti véleménykülönbségeket; egyes értelmiségi szakmai kategóriák, különösen a pedagógusok nem részesültek kellő anyagi-erkölcsi megbecsülésben.

3. Az értelmiség nagy tömegeinek átállását a szocialista oldalra megkönnyítette – eltérően a Nagy Októberi Szocialista Forradalomtól – a népi demokratikus forradalom *viszonylag békés* útja. A fegyveres felkeléssel, polgárháborúval együtt járó sokszor elkerülhetetlen szélsőségek, atrocitások taszítják az értelmiségi tömegeket: inkább a várakozó álláspontot elfoglaló tendenciákat erősítik fel.

*

Az MDP megalakulása után több vonatkozásban új, *kedvezőbb* helyzet alakult ki. Egyrészt az ellenséges, volt uralkodó osztályok hatalomból való kiszorítása után nagyobb akadályok nélkül, összességében könnyebben lehetett előrehaladni. Másrészt a népi demokrácia vezetői ekkor már támaszkodhattak a nagy erőt képviselő, egységesen, összehangoltan dolgozó kommunista értelmiségiekre, a szocialista, hazafias entellektüelek áldozatkész tömegeire.

1948 tavaszán az ideológiai–politikai helyzet jellemzőiből három dolgot lehet kiemelni: 1. Még eléggé tekintélyes volt azoknak az entellektüeleknek a száma, akik *idegenkedtek* a szocialista fordulattól. 2. A népi demokratikus forradalmi folyamat 3–4 éve *túl rövid idő* ahhoz, hogy még a szocializmus felé hajló értelmiségben erjedő egészséges politikai változás is szilárd meggyőződéssé, *maradandó szocialista világnézetté* érjen. 3. A politikai frontvonalak a szocialista rendszerhez való viszony kérdésében *nem* az MDP-tag és a más párttagok, illetőleg a pártonkívüliek között húzódtak. Az intelligencia különböző szakmai csoportjaiban a párttagok aránya igen magas volt: 30–65% között mozgott – az orvosok és mérnökök között az 50%-ot meghaladta. Ezek között szép számmal akadtak olyan párttagok is, akikkel még a szocializmus alapvető igazságait is el kellett fogadtatni. Ugyanakkor nem

kevés azoknak a pártonkívüli és más párttag értelmiségieknek a száma, akik hittek a szocializmusban, fölényében a kapitalizmussal szemben.

A fentiekből két következtetést kellett levonni. Mindenekelőtt azt, hogy még nem zárult le az értelmiség politikai megnyeréséért folyó küzdelem, és a szocialista eszmerendszer elfogadtatása ekkor még a baloldal előtt álló feladat. A marxista–leninista világnézet hegemóniájának biztosításához újabb évek pozitív politikai tapasztalataira, az új történelmi helyzet marxista elemzésére, világnézeti és szakmai vitákra, a *meggyőző ideológiai-politikai munkának* az eddiginél *színvonalasabb* fejlesztésére volt szükség. Bár helyenként túlzó „hurrá optimista" hangulattal is találkozni lehetett, úgy tűnt, hogy e feladat jelentőségét mind a Magyar Dolgozók Pártjában, mind az értelmiségi szakszervezetekben lényegében felmérték.

A másik következtetés: szükséges a helyes *szövetségi politika.* Ennek biztosítása nem kis gondot jelentett. Zavaró jelenségek mutatkoztak a párton kívül maradt, a többi koalíciós párthoz tartozó értelmiségiekkel kapcsolatos szövetségi viszonyban. Értékes és jószándékú konstruktív entellektüelek is idegenkedve figyelték a még az MKP vezetésének jóváhagyásával, sőt ösztönzésével kialakított irányvonalat, amely csak a kommunista pártba lépő értelmiségiekben bízott vagy időnként azokban sem. A szavak, különösen az „értelmiségi iránti bizalom"-ra vonatkozó nyilatkozatok kezdtek ellentmondani a tetteknek. A népfront stratégiai súlyú szövetségi politikájának *taktikai problémává redukálása* már ekkor bizonytalansághoz vezetett.

A hatalom kivívása minden pártot próbatétel elé állít. Elsősorban a párt vezetését, de a tagságát is. A kérdés úgy merült fel, hogy kialakul-e egy olyan politika, amely jól alkalmazza az 1945–1948 közötti tapasztalatokat, folytatja, majd továbbfejleszti a felszabadulás utáni időszak alapjában helyes, reális irányvonalát és kiszűri a dogmatizmus, a bizalmatlanság, a kezdődő személyi kultusz egyes vonásait. Ebben az esetben újabb értelmiségi rétegek fenntartásai oldódhattak volna fel, és újabb entellektüelekkel erősödhetett volna a szocializmus tábora. Vagy pedig a megszerzett hatalmi erőre támaszkodva olyan politika kerül előtérbe, amelyben a negatív tendenciák felerősödnek és veszélyeztetik azokat a nagy horderejű eredményeket is, amelyek nemzeti történelmünk egyik legjelentősebb korszakává tették az 1945–1948 közötti éveket.

Jegyzetek

Bevezető

[1] Lásd erről *Antonio Gramsci* gondolatait a „Filozófiai írások" c. kötetében: „A papok kategóriáját — írta Gramsci — úgy tekinthetjük, mint a földbirtokos arisztokráciához szervesen kötődő értelmiségi kategóriát: jogilag egyenlő volt az arisztokráciával, amellyel megosztotta a feudális földtulajdon és a tulajdonhoz kötött állami előjogok élvezetét." (Kossuth Könyvkiadó 1970. 273—274. old.)

[2] E kérdéssel részletesen foglalkozik *Szabolcs Ottó* „A modern értelmiség kialakulásának történetéhez Magyarországon" c. tanulmánya. (Századok, 1968. 3—4. sz.) E munka egyes adatait felhasználom.

[3] *Antonio Gramsci:* Id. mű, 271. old.

[4] *Szekfű Gyula:* Három nemzedék és ami utána következik. Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest 1938. 317. old.

[5] A különböző értelmiségi csoportokra vonatkozóan több statisztikai felmérést felhasználtam. A legsokoldalúbb vizsgálatok a Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala igazgatója, *dr. Illyefalvi I. Lajos* által tervezett és 1930-ban végrehajtott szociális adatgyűjtésre épülnek. Ezeknek a fővárosi vizsgálatoknak az anyagát a *Statisztikai Közlemények*ben elemezték. *Laky Dezső:* A közületi alkalmazottak szociális és gazdasági viszonyai. Statisztikai Közlemények, 1932. 67/1.; *Melly József* A budapesti orvosok szociális és gazdasági viszonyai. Statisztikai Közlemények, 1932. 65/3. *Bene Lajos:* A mérnökök szociális és gazdasági viszonyai. Statisztikai Közlemények, 1932. 71/4. E munkákra építettem, külön nem hivatkozom rájuk.

[6] Ezen adatokból mintegy 15—30%-ot le kell vonni, ha a kereső foglalkozásban levő diplomások állományát kívánjuk megkapni. Ilyen arányú kb. a nyugdíjasok, a nem oklevelüknek megfelelő területen dolgozók és a munka nélküli diplomások száma is.

[7] Lásd *Olay Ferenc:* Állástalan diplomásaink az 1934. évben. Társadalomtudomány, 1934. 4. sz.

[8] *Szekfű Gyula:* Id. mű, 411—415. old.

[9] Lásd Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve, 1938. 159. old.

[10] Lásd Állami költségvetés 1937—1938.

[11] Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve, 1941. 774. old.

[12] Lásd Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1939.

[13] *Dr. Andorka Rudolf:* A társadalmi mobilitás Magyarországon a felszabadulás előtt. Statisztikai Szemle, 1971. október 1027. old.

[14] *Laczkó Miklós:* Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935—1944. Kossuth Könyvkiadó 1966. 33. old.

[15] Zsidó értelmiség alatt az izraelita vallású, illetőleg a zsidótörvények értelmében zsidónak számító keresztény vallású személyeket tekintették. Magyarország 5,1%-a zsidó lakosságú volt. A magasabb fokú urbanizáltságuk következtében azonban 10 törvényhatósági jogú városban 14%, Budapesten 20,3% volt zsidó származású lakos. Az 1930-as népszámlálás idején a zsidó értelmiség aránya a közigazgatási és igazságügyi tisztviselők között mindössze 1,7—2%-os, a pedagógusok

között 3—6%-os. Ezzel szemben az orvosok egyharmada, az ügyvédek közel fele volt zsidó származású. 1940-ben Budapesten a magánmérnökök között arányuk 38%-os.

[16] *Németh László:* Értelmiség hivatása. Turul Kiadás 1944. 125—126. old. — Írásában kiemeli a középosztálynak tartott egyes rétegek — egy vidéki középbirtokos s földtelen gyakornoka, egy államtitkár s a jegyhivatali szükségmunkás, egy sokbérházas sebésztanár s az OTI-gépírónő — közti nagy különbségeket, majd felveti, hogy az alsóbb népi osztályok mégis miért látják az egészet egyetlen úri világnak. „Lelki varázs is tarthat fönn osztályöntudatot, nemcsak az anyagi valóság. Ki tagadhatná, hogy nálunk az érettségi a nemesi kutyabőr örököse lett, s a hivatalfő szervusza éppúgy elválaszthatta a néptől (hiába származott belőle) a bocskoros lateinert, mint az ősiség a bocskoros nemest. Valódi osztályérdek és osztályöntudat azonban tartósan mégsem keresztezheti egymást."

[17] *Bajcsy-Zsilinszky Endre* mondotta 1943-ban az egyik beszédében: „úgy látom, hogy a népi Magyarországot a munkásságra, a parasztságra és az értelmiség egy vékony rétegére lehet csak felépíteni". (Idézi *Gulácsy György* a *Politika* c. hetilap 1947. június 7-i számában.) *Orbán László* 1944 decemberében írt „Az értelmiségi munka új alapjai" c. értekezésében a következőket olvashatjuk: „A magyar értelmiség a bukott forradalom óta a maga nagy egészében az ellenforradalom oldalán állott. A munkásmozgalom és az értelmiség között széles szakadék tátongott." (Párttörténeti Intézet Archívuma — a továbbiakban PI Archívum. — 677. f. 1. cs. 16. ö. e.) *Révai József* arról írt, hogy „megalkuvás nélküli harcos demokratizmus a magyar intelligencia soraiban alig volt". (Szabad Nép, 1945. április 9.) *Szekfű Gyula* történész értékelése szerint az értelmiség 80%-a a jobboldali gondolkodást vette át. (Lásd Forradalom után. Cserépfalvi Könyvkiadó 1947. 63. old.). Sajnálatos tényként hozzá kell tenni, hogy ebben — elsősorban a bethlen-korszakbeli munkásságáért — Szekfű Gyulát is felelősség terheli. *Csécsy Imre* polgári radikális politikus álláspontja: Nem is az osztályöntudat hiányát vetjük az értelmiség szemére, hanem azt, hogy mégis osztályérdekeket védett. Nem a magáét, de nem is a dolgozókét, hanem az urakét. Őket szolgálta — éhbérért, de annál lelkesebben a nép ellenében. (Lásd Új Magyarország, 1945. július 24.)

Természetesen sem a fenti politikusok, sem a nem idézett, de azonos állásfoglalású, nagyszámú baloldali erők politikailag nem tekintették egységesnek az értelmiséget. Az értékelések abban egyeznek meg, hogy az intelligencia *többségére* a konzervatív reakciós politika és ideológia nagyobb hatással volt, mint a demokrata vagy a szocialista szemlélet.

[18] *Laczkó Miklós:* Id. mű, 133. old.

[19] *Veres Péter:* Az értelmiség és a parasztság. Válasz, 1936. 401—402. old.

[20] Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Révai József hagyatéka, MS 10473/17. Értelmiség szerepe a demokratikus Magyarországon. 1945. augusztus 23-án Szegeden tartott értelmiségi ankét beszédvázlatából.

[21] Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről. *Laczkó Miklós:* A politikai-ideológiai áramlatok néhány új vonása. Akadémiai Kiadó 1971. 84. old.

[22] *Késmárki Endre:* Az intelligencia és a népfront. Új Hang, 1938. január.

[23] Lásd Szakasits Árpád megállapításait a *Népszava* 1947. augusztus 28-i számában.

[24] Lásd Harc az újjáépítésért. Az MKP 1945. május 20-án és 21-én tartott országos értekezletének jegyzőkönyve. MKP kiadása 69. old.

[25] PI Archívum. 677. f. 1 cs. 16. ö. e.

[26] Pontosabban elsősorban az állam, az egyház és az uradalom értelmiségi rétegeit tartotta az uralkodó osztály és jórészt a közvélemény is a történelmi „úri középosztály" részének. A polgári jellegű és szabad pályán működőket inkább a „polgári középosztály"-hoz tartozónak tekintették. Összességében a felszabadulás után is fennmaradt szemléletet jól érzékelte *Bibó István*, amikor egyes kivételeket figyelembe véve „az értelmiség/hivatalnokság, középosztály és úriemberség komplexumai" összefonódásáról írt. (Valóság, 1945. október—december. 16. old.) A középosztály fogalmának felszabadulás utáni értelmezését *Pándi Ilona* „Irányzatok vitája az »úri középosztály« fogalmáról 1946—1947-ben" c. tanulmánya ismerteti és elemzi. (Történelmi Szemle, 1971. 3—4. sz.) Az értelmiség szerepéről, fogalmának történelmi változásairól, az értelmiség időszerű szociológiai problémáiról *Huszár Tibor* szociológus sokoldalú munkássága ad képet.

[27] *Makkai János:* Urambátyám országa. Singer és Wolfner é. n. 205. old.

[28] Magyar Statisztikai Szemle, 1935. I. köt. 515. old.

[29] Már e tanulmány terjedelme sem teszi lehetővé, hogy a köztisztviselőkhöz tartozó sokrétű kategóriákkal külön részletesen foglalkozzam. A köztisztviselők széles tömegei a jegyzők, járási, városi és megyei vezető beosztású közhivatalnokok, a minisztériumi szakértő tisztviselők, bírák,

ügyészek stb. az értelmiséghez tartoztak. 1943-ban az állami közigazgatásban 16 015, az önkormányzati közigazgatásban 6941 diplomás dolgozott. (Lásd Magyar Statisztikai Szemle, 1947. 1—2. sz. 42. old.) Túlnyomó részük jogi végzettséggel rendelkezett. Emellett a közigazgatásban dolgozó tisztiorvosok, városi építészek stb. szintén a köztisztviselők sajátos rétegét alkották. Problémáikat az orvosoknál, mérnököknél taglaltam. Tanulmányomban, bár részben vissza kívánom adni a köztisztviselőkkel kapcsolatos általános politika alakulását, gazdasági helyzetüket, politikai szemléletüket, elsősorban a vidéki közéletet, a helyi értelmiséget erősen befolyásoló jegyzők szerepét tárgyalom némileg behatóbban. Így a köztisztviselőkkel kapcsolatos fejezetek szükségszerűen a pedagógusoknál, mérnököknél, orvosoknál kevésbé részletes kifejtést kapnak.

I. Fejezet

[1] Lásd Országos Levéltár, K. 475/1. csf. 324.

[2] Lásd Szombathelyi Levéltár, Vas vm. Közigazgatási Bizottság 1945—412.

[3] A másik lényeges változás abból adódott, hogy a háborús cselekmények következtében nagyszámú értelmiségi is meghalt. Pontos adatokkal erre vonatkozóan nem rendelkezünk. Az feltételezhető, hogy a baloldali gondolkodású szellemi dolgozók és a zsidó értelmiségiek nagyobb arányban haltak meg, miután munkaszázadokba tömörítették őket, és sokukat deportálták. Emellett igen sokan váltak az uralkodó körök igazságtalan háborújának áldozatává a szovjet frontokon. Összességében azonban megállapíthatjuk, hogy hazánk értelmisége a súlyos veszteségek ellenére szerencsére annyira nem tizedelődött meg, mint Lengyelországé, ahol a szellemi dolgozók kb. 25%-a elpusztult a megszállás idején: az orvosok 45%-a, az ügyvédek 57%-a, a bírók 22%-a, az egyetemi tanárok 40%-a, a tanítók 15%-a. (Lásd Történelmi Szemle, 1974. 1—2. sz. 14. old.)

[4] A háborús károkról képet kapunk *Berend T. Iván* „Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon (1945—1948)" c. könyvéből. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1962. 15—22. old.)

[5] Új Látóhatár (München), 1962. I—II. sz. 75. old.

[6] Valóság, 1945. október—december. 8. old.

[7] Lásd Délmagyarország, 1944. december 3.

[8] Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban KSH) 1949. évi népszámlálás. 6. köt. 50. old.

[9] Magyar Statisztikai Közlemények. 96. köt. 124. és köv. old., ill. KSH 1949. évi népszámlálás. 7. köt. 93. old.

[10] Lásd Statisztikai Hivatal könyvtára V. B. 787., Magyar Statisztikai Közlemények. 96. köt. 124. és köv. old., ill. KSH 1949. évi népszámlálás. 7. köt. 145—146. old.

[11] *Oscar Lange:* Politikai gazdaságtan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1965. 57—58. old.

[12] Az élet megindulása Miskolcon és Borsodban a felszabadulás után. Összeállította és bevezetéssel ellátta Beránné Nemes Éva és Romány János. Miskolc 1970. 112. old.

[13] Lásd Egri Levéltár A/4-1944.

[14] A közigazgatás nagy részének elmenekülésével részletesen foglalkozik *Korom Mihály* „Az ideiglenes Nemzeti Kormány létrejötte és Magyarország átállása az antifasiszta koalíció oldalára" c. akadémiai doktori értekezésében.

[15] Szegedi Levéltár, Makó v. polgm. 1944/22653.

[16] Lásd *Lengyel Alfréd, Sáry István, Tirnitz József:* Az élet megindulása a felszabadulás után Győr-Sopron megyében 1945. Győr-Sopron megye Tanácsa Végrehajtó Bizottságának kiadása. 305—306. old.

[17] *Kanyar József:* Somogy a felszabadulás napjaiban 1944—1945. Kaposvár 1970. 25. old.

[18] Ugyanott, 72. old.

[19] Ugyanott, 27. old.

[20] Lásd *Lengyel Alfréd, Sáry István, Tirnitz József:* Az élet megindulása a felszabadulás után Győr-Sopron megyében 1945. 263. old.

[21] Lásd *Farkas Gábor:* Az élet megindulása, a demokratikus átalakulás kezdete Fejér megyében. Fejér megyei Történeti Évkönyv, 1970. 212. old.

[22] Lásd ugyanott, 256. old.

[23] Gyulai Levéltár, Alisp. 1946-101. (1944-158.)

[24] Teherán, Jalta, Potsdam. Kossuth Könyvkiadó 1972. 268. old.

[25] *Korom Mihály:* Id. értekezés, 462. old.

[26] Lásd PI Archívum. 274. (16/104.)

[27] Lásd ugyanott.
[28] PI Archívum. 274-(16/113.)
[29] PI Archívum. 274.(16/88.)
[30] *Lengyel Alfréd, Sáry István, Tirnitz József:* Az élet megindulása a felszabadulás után Győr-Sopron megyében. 279. old.
[31] Lásd *M. Somlyai Magda:* Földreform 1945. (Tanulmány és dokumentumgyűjtemény.) Kossuth Könyvkiadó 1965. 251. old.
[32] PI Archívum. 274.(16/88.), ill. 274-(16/111.)
[33] Lásd Új Magyar Központi Levéltár (a továbbiakban UMKL) Molnár Erik félhivatalos levelezése.
[34] Az élet megindulása Miskolcon és Borsodban a felszabadulás után. 425. old.
[35] Lásd Fővárosi Közlöny, 1946. január 24.
[36] KSH Magyar Statisztikai Évkönyv 1947. (Kutatási anyag.) 53—54. old.
[37] Lásd UMKL Orsz. Közegészségügyi Tanács 1945. 1. doboz.
[38] Lásd ugyanott Vez. ülések jzk.-i 1945-51. 14. doboz.
[39] Lásd ugyanott.
[40] UMKL Orsz. Közegészségügyi Tanács (1/-1945-6.)
[41] Lásd ugyanott.
[42] Lásd Fővárosi Levéltár, IX. ker. NB jzk. i.
[43] Lásd Orvosok Lapja, 1945. december 15.
[44] Orvosok Lapja, 1946. július 1.
[45] A feudális maradványokkal terhes Magyarországra is érvényes Gramsci megállapítása, amely szerint a vidéki értelmiség — szemben a városival — jelentős politikai funkciót tölt be: „A vidéki típusú értelmiség jórészt »hagyományos«, azaz a falusi társadalom és a városi (főleg kisvárosi) kispolgárság tömegeihez kötődik, amelyeket a tőkés rendszer még nem alakított át és nem hozott mozgásba: ez az értelmiségi típus köti össze a paraszti tömeget az állami vagy helyi közigazgatással (ügyvédek, jegyzők stb.), ennélfogva jelentős politikai-társadalmi funkciót tölt be, mert a szakmai közvetítés nehezen választható el a politikai közvetítéstől." *(Antonio Gramsci:* Id. mű, 282. old.)
[46] KSH Magyar Statisztikai Évkönyv 1948. (Kutatási anyag.) 91. old.
[47] Lásd *Németh József* tanulmányát MM Tud. szoc. füzetek, 1971. 12. sz. 83. old.
[48] KSH Magyar Statisztikai Évkönyv 1947. (Kutatási anyag.)
[48/a] KSH Irattár 1524/A.
[49] Lásd *Földes Ferenc:* Válogatott írások. Kossuth Könyvkiadó 1967. 7. és 41. old.
[50] Lásd Szakszervezetek Országos Tanácsa (a továbbiakban SZOT) Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1948. 7.
[51] *Antonio Gramsci:* Id. mű, 283. old.
[52] Lásd *Drucker Tibor:* A felszabadult Csepel története. 401. és 407. old.
[53] Lásd *Hanák Péter—Hanák Katalin:* A magyar pamutipar története 1887—1962. Táncsics Könyvkiadó 1964. 274—278. old., *Szekeres József—Tóth Árpád:* Klement Gottwald (Ganz) Villamossági Gyár története. 214. old.
[54] SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. 13.
[55] Műszaki Értelmiség, 1946. május 15.
[56] *Jakab Sándor—Becski György:* A Magyar Kommunista Párt Nógrád megyei szervezeteinek megalakulásáról és kezdeti tevékenységéről. Lásd Párttörténeti Közlemények, 1963. augusztus. 100—101. old.
[57] SZOT Levéltár, Bányamunkások Szakszervezete. 1945. 3. d.
[58] *Nógrádi Sándor:* Új történet kezdődött. Kossuth Könyvkiadó 1966. 48—49. old.
[59] Lásd Szegedi Levéltár, Csanád-Arad-Torontál vm. alisp. 1945-55.
[60] Lásd Szegedi Levéltár, Makó vm. polgárm. 1945/3202. — Hódmezővásárhelyen, mivel a leánygimnázium minden tanára eltávozott, a helyükön maradt fiúgimnáziumi tanárok vették kezdetben kezükbe a leánygimnázium ügyeinek intézését. (Szentesi Levéltár, Hódmezővásárhelyi Református gimnázium. 1944/45-17.)
[61] KSH Magyar Statisztikai Évkönyv 1948. (Kutatási anyag.) 269. old.
[62] Lásd Ugyanott, 271. old.
[63] Válasz, 1947. január. 12. old.
[64] Lásd *Weis István:* A mai magyar társadalom. Magyar Szemle Társ. Budapest 1930. 43—45. old.

[65] Embernevelés, 1947. 5. sz. 215. old.

[66] *Móra Magda:* A népoktatás Fejér megyében 1945 tavaszán. Fejér megyei Történeti Évkönyv, Székesfehérvár 1970. 458. old.

[67] Művelődésügyi Minisztérium Irattára (a továbbiakban MM Irattár), 8196-1945 III. ü. o. 4. tétel.

[68] Nemzetgyűlés Naplója, Athenaeum Budapest 1946. II. köt. 123. old.

[69] Néplap, 1944. december 6.

[70] Pécsi Levéltár, Tanker. Főigazg. 1944-45. 1291.

[71] Fővárosi Levéltár, BNB ülési jzk. 1945-1946. 1. doboz.

[72] Lásd Szabad Nép, 1945. április 15.

[73] Szabad Nép, 1945. április 13.

[74] *Szabó Éva:* A Magyar Kommunista Párt. Legyőzhetetlen erő. Kossuth Könyvkiadó 1968. 161—162. old.

[75] Lásd A felszabadulás krónikája. (Közreadja Karsai Elek és M. Somlyai Magda.) Kossuth Könyvkiadó 1970. 54—55. old.

[76] PI Archívum. 274. (2—6).

[77] PI Archívum. 274. (2—13).

[78] *Hanák Péter—Hanák Katalin.* Id. mű, 281. old.

[79] Lásd PI Archívum. 274. (2—6).

[80] Szabó Éva idézett munkájában kimutatta, hogy a Központi Vezetőség már 1945. január elején elvetette a kislétszámú párt szervezésének gondolatát, és tömegpárt kiépítését határozta el. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy a kor mozgalmas hónapjaiban a pártvezetés irányvonala egyik napról a másikra nem érvényesülhetett. Jellemző az igazságügyi hatóságok MKP-szervezeteinek 1945. június végi jelentése, amelyben ismertették a pártnak azt a törekvését, hogy minden alkalmas előéletű és tehetséges személyt, illegális múlt nélkül is mielőbb igyekezzenek megnyerni a párt számára, mert ezen a téren az MKP eddigi tudatos elzárkózása következtében hátrányos helyzetbe jutott. (Lásd PI Archívum. 274. 15—16).

[81] Lásd PI Archívum. 274. (2—6).

[82] PI Archívum. 274. (16—43).

[83] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. 4.

[84] Lásd PI Archívum. 274. (24—4).

[85] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. 11. — A szakszervezet vezetősége egy felmérés részanyagából állította össze ezeket a százalékos adatokat.

[86] Harc az újjáépítésért. 28. old.

[87] Lásd Pártmunka, 1945. augusztus 15.

[88] PI Archívum. 274. (2—30). Idézi *Balogh Sándor:* Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások Magyarországon. Századok, 1970. 4. sz.

[89] Minden bizonnyal zavarólag hatott, hogy egyes helyi szervezetekben — különösen az első hónapokban — lumpen elemek is szereztek piros tagsági könyvet (pl. a Budapest környéki szervezetekben), vagy elég sok régebbi nyilas párttag vált az MKP tagjává (Pl. Szabolcs-, Szatmár, Sopron megyékben, egyes bányavidékeken).

[90] Az adatok az MKP III. kongresszusa alattiak és utániak, a PI Archívum. 274. (16—43) dossziéjában találhatók. Az értelmiség fogalmának értelmezéséhez a *Pártmunka* 1946. júliusi számában kiadott útmutatás nem adott segítséget. Az adatok tanúsítják, hogy az értelmiség fogalmát ekkor — szemben 1948-cal — szélesen értelmezték: a tisztviselőket, különösen a köztisztviselőket hozzá tartozónak tekintették.

[91] Lásd PI Archívum. 274. (24/2.)

[92] Lásd PI Archívum. 274. (29/9.)

[93] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. 6, 13/e., 1946. 6/a., 1947. 9/a.

[94] PI Archívum. 274. (24/2.)

[95] Lásd MSZMP Budapesti Pártbizottság Arch. RM/1 a VB 1946. december 19-i ülésének jegyzőkönyve.

[96] Lásd PI Archívum. 274. (1/4—1).

[97] Lásd Az üzemi bizottságok a munkáshatalomért 1944—1948. Táncsics Könyvkiadó 1966. 118. old.

[98] Lásd PI Archívum. 283—18/1947.

[99] PI Archívum. 274. (24/2.), ill. SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1947. 5.

[100] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1947. 5., ill. PI Archívum. 274. (24/2.)

[101] A népi demokrácia útja. Szikra 1946. 177. old.

[102] Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Athenaeum, Budapest 1946. 12. old.

[103] Ugyanott, 26. old. — Révai József egy későbbi írásában az értelmiség és a középosztály közötti különbséget úgy jelölte meg, hogy a középosztály kategóriájánál a hangsúly azon a pozíción van, amelyet az illető réteg a társadalmi hierarchiában elfoglal: a középosztály uralmi fogalom. Az értelmiség kategóriájánál nem a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyzet a döntő, hanem a teljesítmény, munkája a társadalomban. (Lásd Társadalmi Szemle, 1947. március. 163. old.)

[104] Szabad Nép, 1945. április 19.

[105] Szabad Szó, 1945. április 15.

[106] Meg kell jegyeznem, hogy az 1945—1948 közötti korszak eszmetörténete, irodalmi-kulturális áramlatainak szerepe és értékelése jelentős problémákat ölel fel. Tekintve ezek rendkívül sokrétűségét, a magyar irodalomtörténettel való szoros kapcsolatát, ennek elemzését nem tekinthettem e tanulmány feladatának.

[107] Lásd PI Archívum. F: T 42.

[108] Szabad Nép, 1945. június 6.

[109] SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. 10.

[110] PI Archívum. 253. (1—34.)

[111] Lásd PI Archívum. 274. (24/6.)

[112] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. 11., PI Archívum. 274. (24/9.) és 274. (24/2.)

[113] SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1947. 25/b.

[114] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1947. 5.

[115] PI Archívum. 253. (32/1.)

[116] Ugyanott.

[117] Lásd MSZMP Bp. PB Archívum. B/27/1945. — A kisgazdapárt felszabadulás utáni politikájának alakulását *Vida István* „A Független Kisgazdapárt politikája 1944—1947" c. monográfiája elemzi. (Akadémiai Kiadó 1976.)

[118] Lásd UMKL Nagy Ferenc félhivatalos iratai I.

[119] A felszabadulás krónikája. 204. old.

[120] Lásd PI Archívum. 284 f. XIII.

[121] Szabad Szó, 1946. március 24.

[122] Lásd Szegedi Szabad Szó, 1945. május 1.

[123] Az értelmiség válsága. Társadalomtudományi Füzetek. Budapest 1931. 14—16. sz. 24. old.

[124] Lásd Szegedi Népakarat, 1944. október 23.

[125] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. 13/e.; Műszaki Értelmiség. 1945. október 15., valamint Benedek Lászlónak, a szervezet volt titkárának visszaemlékezése.

[126] Lásd PI Archívum. F:KV 39.

[127] A köztisztviselőknek két átfogó szakszervezete volt: a Magyar Közalkalmazottak Országos Szakszervezete (MKOSZ) és a Városi Vármegyei és Községi Alkalmazottak Országos Szakszervezet (VÁOSZ). Az MKOSZ tömörítette magában a minisztériumok. országos és központi jellegű hivatalok, valamint ezek elsőfokú közigazgatási funkcióit végző szervek dolgozóit. E szervezet történetét dolgoztam fel.

[128] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. 8.

[129] Az iparági vagy szakmai szervezéssel kapcsolatos vitákat részletesen elemzi *Habuda Miklós* „A magyar szakszervezetek a népi demokratikus forradalomban" c. műve. (Táncsics Könyvkiadó 1971.)

[130] Műszaki Értelmiség, 1946. május 15. — A jelzett gyanakvással, bizalomhiánnyal, majd annak eloszlatásával a szakszervezet I. kongresszusán a főtitkár beszámolója foglalkozott.

[131] Az Orvosi Kamara visszaállításáért hasonló harc folyt. E kérdés vitát váltott ki a Közegészségügyi Tanács 1945. március 7-i ülésén is. Bár a vita során a polgári beállítottságú tisztifőorvos is megállapította, hogy „a kamara alaptörvényei szégyenfoltja a judicaturának" — a 9 tagú tanácsból négyen megváltozott tartalommal, de a kamara visszaállítása mellett szavaztak. Az Orvosi Kamara bírálata mellett fontos ellenérv volt, hogy a szakszervezet ellátja az orvosi munkával kapcsolatosan a kamara feladatát. (UMKL Országos Közegészségügyi Tanács 1945. 1. doboz.)

[132] „... és technikusok." Lásd Műszaki Értelmiség, 1945. október 15.

[133] SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1947. 1.

[134] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. 2.
[135] SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1945. 8.
[136] Lásd MSZMP Bp. PB Archívum. B/1/2/27/30/.
[137] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1945. 8.
[138] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1945—1948. 25/b.
[139] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet szervezési osztály. 1945. 3.
[140] SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1945. 3.
[141] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. 4., Pedagógus Szakszervezet. 1945. 3., Közalkalmazottak Szakszervezete. Szaktanács Levelezés. 2.
[142] Szakszervezeti Közlöny, 1945. december 1. 15. old.
[143] Lásd Szakszervezeti Közlöny, 1945. június 15.
[144] Harc az újjáépítésért. 122—124. old.

II. Fejezet

[1] *Ságvári Ágnes* „A magyar kül- és belpolitika néhány összefüggéséről a népi demokratikus forradalom időszakában" c. tanulmánya ad sokoldalú képet a nemzetközi helyzet hatásáról a magyar belpolitikára. (Lásd Századok, 1972. 1333—1367. old.), valamint *Balogh Sándor* „Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945—1947" c. átfogó műve. (Kossuth Könyvkiadó 1975.)
[2] Lásd erről *Balogh Sándor:* Id. mű, 62—84. old.
[3] „3. Szilárdan vissza kell utasítani a Szlovákiában élő ősi magyar lakosság kitelepítését célzó csehszlovák politikát. A nagyhatalmak megnyerése e magyar álláspont támogatására. 4. A Jugoszláviában, Romániában, Szlovákiában élő magyarokkal intenzív kulturális kapcsolatok kiépítését, a velük való szellemi és lelki egység megóvását, kulturális és nemzeti érdekeik védelmét a szomszéd demokráciákkal való szoros barátság ápolása útján." (Az MKP és SZDP határozatai 1944—1948. Kossuth Könyvkiadó 1967. 157—158. old.)
[4] „Egyetlen párt kifogásolta, hogy a parasztpárt magyar programmal lépett fel. Erre csak az a válaszunk: itt nem nekünk van igazítanivalónk a párton, hanem annak a pártnak van igazítanivalója, amelyik kifogásolja programunkat. Mi egyik párt kedvéért sem mondunk le arról, hogy magyarok vagyunk." (Kovács Imre választási beszédéből. Szabad Szó, 1945. szeptember 11.)
[5] Lásd Műszaki Értelmiség, 1945. szeptember 15.
[6] Lásd Műszaki Értelmiség, 1945. október 1.
[7] SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. 13.
[8] Ugyanott.
[9] Sarló kiadás, é. n.
[10] Lásd Szabad Szó, 1945. augusztus 28.
[11] Lásd PI Archívum. 284. f. XIII. cs.
[12] Ugyanott, az I. B. 1945. augusztus 24-i ülésének anyagából.
[13] Lásd *Németh László:* Óraadók királysága. Kortárs, 1970. 6. sz.
[14] Politika, 1947. június 7.
[15] PI Archívum. 285. f. 2/10.
[16] SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. 13.
[17] Az MRP az októbrista Polgári Radikális Párt utódjának tekintette magát. Az MRP elnöke szerint a párt nevéből tudatosan hagyták ki a polgári jelzőt: „Nem polgári ideológiát akartunk tagjainkba plántálni". „A dolgozó értelmiség nagy pártja" akart lenni a Magyar Radikális Párt. (Lásd *Csécsy Imre:* Szellemi elit és haladó értelmiség. Valóság, 1946. október.)
[18] *Csécsy Imre:* Pártatlanok pártja. Haladás, 1945. október 6.
[19] *Zsolt Béla:* Miért járunk külön utakon. Haladás, 1945. október 1.
[20] *Zsolt Béla:* A vitatkozás és kételkedés jogaiért. Haladás, 1945. október 6.
[21] *Balogh Sándor:* Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945—1947. 75—76. old.
[22] Az összehasonlításra csak az 1935. évi foglalkozás szerinti adatok állnak rendelkezésre. A „szorosabb értelemben vett munkásság" alatt csak a mezőgazdaságban, az iparban és a forgalomban foglalkoztatott munkásokat értik. „Munkásság" gyüjtőtételekben pedig ezzel együtt a kereskedelem üzleti személyzete, a közlekedési, rendőri, közszolgálati és pénzintézeti altisztek, a nyugdíjasok és a segédszemélyzet is bennfoglaltatik, akiknek életnívója, anyagi körülményei a munkásosztály körülményeihez állnak a legközelebb. Az alkalmazásban álló értelmiségi fogalmát szélesen értel-

mezték, a díjnokoktól az államtitkárig, mindenki bennfoglaltatik. (Lásd Városi Szemle, 1946. I. sz. 66—67. old.) Természetesen figyelembe kell venni, hogy a kerületek lakosságának összetételében bizonyos változások történtek. Ezek azonban gyökeresen nem változtatták meg a lakosság foglalkozás szerinti csoportosítását. Ezt mutatta az 1949. január elején megtartott népszámlálás is.

[23] Néhány kerület adatai (pl. III., IX., X., XIV.) azt is feltárták, hogy széles munkásrétegek szavazatait is elnyerte a kisgazdapárt. Az egyes egyének osztályhelyzete természetesen befolyásolta, de nem egyértelműen determinálta a választást.

[24] Lásd Szabad Szó, 1945. október 9.

[25] Lásd *Faragó Gyula* Az 1945. évi nemzetgyűlési választás adatai a statisztika tükrében. SZDP Központi Titkársága szervezési osztály politikai térképészeti és statisztikai osztálya 1946.

[26] Lásd PI Archívum. 274. (2—33.)

[27] PI Archívum. 274. (24/2.)

[28] Lásd *Faragó Gyula:* Id. mű.

[29] A vita anyagát lásd PI Archívum. 284. f. XIII. cs.

[30] Lásd *Tóth István:* A Nemzeti Parasztpárt története 1944—1948. Kossuth Könyvkiadó 1972. 110—111. old.

[31] *Csécsy Imre:* És mégis tovább. Haladás, 1946. november 10.

[32] *Csécsy Imre:* Tanulság és új harc. Haladás, 1945. október 13.

[33] PI Archívum. 274. (15/16.)

[34] SZOT Levéltár, Közalkalmazottak Szakszervezete. 1947. 3.

[35] Bár feltehetően propagandisztikus okokból, pl. az 1945-ös választáskor Rákosi Mátyás is beszélt arról, hogy „nem vezeti a fiatal magyar demokráciát a közalkalmazottakkal szemben valamilyen animozitás", a sajtóban sokszor minden megkülönböztetés nélkül támadták a közhivatalnokokat. Ezt tette Gábor Andor is a *Szabadság* 1945. november 9-i számában. A közalkalmazottak szakszervezetének MKP-tag főtitkára — Sárosi István — bizalmas levelében kérte Gábor Andort a közhivatalnokok árnyaltabb megítélésére. (Lásd SZOT Levéltár, Közalkalmazottak Szakszervezete Főtitkárság. 1945—1948. 6.)

[36] Lásd SZOT Levéltár, Közalkalmazottak Szakszervezete. 1945. 4/a.

[37] Lásd ugyanott.

[38] Lásd SZOT Levéltár, Közalkalmazottak Szakszervezete. 1946. Szaktanács 2., ill. ugyanott Főtitkárság 1.

[39] Lásd SZOT Levéltár, Közalkalmazottak Szakszervezete. 1946. Szaktanács 2.

[40] SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. 6/a.

[41] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1946. 2/e.

[42] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1946. 6/a.

[43] Lásd Műszaki Értelmiség, 1945. szeptember 15. és november 15.

[44] Lásd Műszaki Értelmiség, 1945. október 1.

[45] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1946. 6/a.

[46] Műszaki Értelmiség, 1946. január 1.

[47] PI Archívum. 285 (2—10.)

[48] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. 6/b.

[49] SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1946. 2. d.

[50] Lásd Műszaki Értelmiség, 1946. május 15.

[51] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1946. 2.

[52] Ezt burkolt kommunistaellenes élű szöveg kísérte: „Van benned pedagógus öntudat, vagy egy tál lencséért eldobod jövőd érdekét. Gondolj arra, hogy a mai választáson a magyar pedagógus és iskolájának sorsa végleg eldől. A pedagógus közakarat szerint szavazz! Vagy még mindig gyatra szervilizmussal másoktól várod sorsod intézését?"

[53] Lásd többek között Műszaki Értelmiség, 1945. augusztus 10., Orvosok Lapja, 1945. szeptember 1. és az Embernevelés, 1946. I—II. sz.

[54] Az első kollektív szerződéssel az MMTSZSZ II. kongresszusa foglalkozott. A másik két kollektív szerződés anyaga a *Műszaki Értelmiség* mellékleteként jelent meg.

[55] Lásd Műszaki Értelmiség, 1946. január 15.

[56] Lásd Műszaki Értelmiség, 1946. március 1.

[57] Lásd Műszaki Értelmiség, 1946. február 1.

[58] Embernevelés, 1946. I—II. sz.

[59] Lásd ugyanott.

[60] A köztisztviselők többször hangoztatták, hogy az első világháború után nehéz helyzetükön az akkori kormányok (segítettek amelyek a közhivatalnokokat társadalmi bázisuknak tekintették — *J. M.)* ekkor rendszeres időközben segélyekkel, természetbeni járandósággal stb. (Lásd SZOT Levéltár, Közalkalmazottak Szakszervezete. 1945. Memorandumok 6.)

[61] Lásd Népszava, 1946. május 18.

[62] Lásd SZOT Levéltár, Szakszervezetek Tanácsa 1946. MKP 8.

[63] Szabad Nép, 1946. május 8.

[64] Harc az újjáépítésért. 88. old.

[65] *Kirschner Béla—Rácz Béla:* Az Ózdi Vasmű története a felszabadulás időszakában. Lásd Századok, 1963. 3. sz. 817—818. old.

[66] Az MKP első országos értekezlete határozatának végrehajtásáról. Közli Rákos Sándor. Párttörténeti Közlemények, 1960. 1—2. sz.

[67] SZOT Levéltár, Bányász Szakszervezet. 1945. 7.

[68] Magyar Közlöny, 1945. február 19.

[69] Lásd Harc az újjáépítésért. 123. old.

[70] Lásd Pártmunka, 1945. augusztus 15.

[71] SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1946. METESZ.

[72] Lásd ugyanott.

[73] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1946. 2. d.

[74] Lásd Műszaki Értelmiség, 1946. május 15.

[75] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. 13.

[76] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. 13/e és ugyanott, 1946. 7/1.

[77] Nógrádi Sándor — aki az MKP első országos értekezletén is foglalkozott a munkások és a műszaki értelmiség viszonyával — mint az MKP Észak-Magyarország területi titkára, majd mint iparügyi államtitkár jól ismerte a helyzetet.

[78] Rákosi Mátyásnak az MKP járási és körzeti titkárainak országos értekezletén tartott beszédéből. (Lásd Szabad Nép, 1946. március 26.)

[79] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1946. 7/e.

[80] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1947. 2/a.

[81] Műszaki Értelmiség, 1946. május 15.

[82] Lásd erről bővebbet — többek között — „A munkásság az üzemekért, a termelésért 1944—1945" c. dokumentumgyűjteményben. (Táncsics Könyvkiadó 1970.)

[83] Lásd Szabad Nép, 1945. július 10.

[84] Szabad Nép, 1945. július. 12.

[85] Lásd Szabad Nép, 1946. március 24.

[86] Lásd Pártmunka, 1946. május 15.

[87] Lásd Műszaki Értelmiség, 1946. július 1.

[88] Lásd Az MMTSZSZ kongresszusi jelentése. 1948. 25. old.

[89] Műszaki Értelmiség, 1946. február 1.

[90] Ugyanott.

[91] A mérnök szakszervezet szakosztályainak tevékenységével foglalkozó anyagot a szakszervezet egyéves munkájáról szóló jelentése (Műszaki Értelmiség, 1946. február 1.), a szakosztályok és szakcsoportok beszámolói (SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1946. 6/b), az MMTSZSZ I. kongresszusának beszámolója, valamint az MMTSZSZ II. kongresszusának jelentése alapján ismertettem és értékeltem.

[92] A szakosztályok ülésén elhangzott előadások témáit az előadók névsorával közli az MMTSZSZ II. kongresszusának jelentése. (44—49. old.)

[93] Műszaki Értelmiség, 1946. május 15.

[94] Lásd A népi demokrácia útja. 239. old.

[95] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1947. Bányászkongresszus.

[96] Lásd Új magyar köznevelés. A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt közoktatásügyi irányelvei. Budapest 1945. Ortutay Gyulának segítőtársai voltak e munka előkészítésében még 1943-ban: Baróti Dezső, Tolnai Gábor, Radnóti Miklós és Novák Károly.

[97] *Gárdos Dezső:* Miért sorozható a magyar iskola a háborús bűnösök közé? Lásd Forrás Kiadó 1945.

[98] Lásd Embernevelés, 1945. I—II. sz.

[99] Az általános iskola megteremtésének szakmai-pedagógiai kérdéseivel részletesen foglalkozik

Horváth Márton „Közoktatási rendszerünk 1945—1948 között" c. kandidátusi disszertációjában. (1966.)

[100] Magyar Közlöny, 1945. augusztus 18. — A rendelet után kiadott VKM-utasítás kimondta, hogy a legidőszerűbb feladat az általános iskola ötödik osztályának beindítása. Az utasítás úgy rendelkezett, hogy ahol több iskolában van megfelelő számú tanuló, ott a helyi Nemzeti Bizottság bevonásával állapítsák meg, hogy melyik iskolában induljon meg az általános iskola. A népiskolák, polgári iskolák és gimnáziumok tanárait arányosan kell elosztani, hogy az egyes iskolák közötti színvonalbeli különbség csökkenjen.

[101] Köznevelés, 1945. 1—2. sz.

[102] Lásd Köznevelés, 1945. 7. sz.

[103] Köznevelés, 1945. 9. sz.

[104] Embernevelés, 1947. január 1.

[105] MM Irattár. 1946—1947. 1365 13—14 tétel Elm. főoszt.

[106] Az általános iskola a mérlegen. Köznevelés, 1946. 6. sz.

[107] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 7.

[108] *Tesléry Károly:* Régi örökség — új felelősség. Lásd Köznevelés, 1946. június 15. — Tesléry Károly a szakrendszerű oktatáshoz szükséges tanári létszámot nem jól mérte fel. A szakrendszer bevezetéséhez a tanároknak lényegesen nagyobb számára volt szükség.

[109] Lásd Nemzetgyűlés Naplója. Athenaeum, Budapest 1952. VI. köt. 627—628. old.

[110] Magyar Közlöny, 1947. 16. sz.

[111] Embernevelés, 1947. január 1.

[112] Nemzetgyűlés Naplója, Budapest 1951. III. köt. 132. old.

[113] Lásd Nemzedék, 1947. január 17.

[114] Magyar Nemzet, 1947. február 2.

[115] *Kéthly Anna:* Támadások az általános iskola ellen. Lásd Népszava, 1947. február 13. Az általános iskola rágalmazói. Lásd Szabad Szó, 1947. február 7. — A cikk alapgondolatai megegyeznek Kovács Máté Köznevelés, 1947. február 1. számában megjelent írásával. Lukács Sándor: A kultúrpolitikai reakció szervezett támadása az általános iskola ellen. (Lásd Pedagógus Értesítő, 1947. február 13.)

[116] Nemzetgyűlés Naplója, Budapest 1952. IV. köt. 9. old.

[117] Lásd Országgyűlés Naplója. Budapest 1948. III. köt. 576. old.

[118] Ugyanott 574. old.

[119] Lásd Magyar Közlöny, 1945. január 4. és július 1. — Dolgozatomban nem érintem a népbíróságok munkáját, amely szerv a háborús bűnösökről hozott ítéletet.

[120] Dálnoki Miklós Béla pl. Horthy egyik háború alatti iparügyi miniszterének műegyetemi tanári igazolását erőltette. (Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. 13.) Teleki Géza pedig az egyetemi autonómiára hivatkozva azt követelte — éles vitában a Budapesti Nemzeti Bizottsággal —, hogy az egyetemi tanárokat ne a közalkalmazottakra vonatkozó rendelkezés alapján vonják igazolás alá, hanem velük kapcsolatban hagyják jóvá az autonómia által eszközölt minősítéseket (kizárásokat vagy eltávolításokat). Az igazolásokkal kapcsolatos rendeletben a Budapesti Nemzeti Bizottság irányvonala érvényesült.

[121] *Rákosi Mátyás:* A magyar demokráciáért. Szikra 1947. 87. old.

[122] Lásd *Dr. Csizmadia Andor:* A nemzeti bizottságok állami tevékenysége (1944—1949). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1968. 330. old.

[123] Lásd Fővárosi Levéltár, BNB-ülési jzk. 1945—46 1. d.

[124] Lásd Magyar Közlöny, 1945. május 2.

[125] Délmagyarország, 1945. február 13.

[126] Lásd Valóság, 1946. március—május.

[127] Lásd Fővárosi Levéltár, Ig. Biz. Titk. Vegyes iratok. 1945—46.

[128] Lásd ugyanott.

[129] Lásd Politika, 1947. június 7.

[130] Fővárosi Levéltár, BNB-ülési jzk. 1945—46. 1. d.

[131] Lásd Fővárosi Levéltár, Ig. Biz. Titk. Vegyes iratok. 1945—46.

[132] Szabad Szó, 1945. április 28.

[133] A *Szabad Nép* 1945. október 10-i számában arról írt, hogy az Újjáépítési Minisztériumban a feddésre ítélt tisztviselők vezető állásban vannak. V. I. a Gazdasági Kutató Intézet igazgatója a GYOSZ érdekeit képviseli és a miniszter tudtával folytatja munkásellenes politikáját. A nemzet-

védelmi kereszttel kitüntetett Cs. I. bár feddésre ítélték, a személyzeti osztály vezetője lett. K. F. a miniszteri titkár, akit öt évre kizártak az előléptetésből.

A VKM-ben — írták a *Szabad Nép* 1946. március 31-i számában — szervezett klikk működik, amely megakadályozza, hogy a minisztériumból a reakciós személyeket eltávolítsák. Szekeres Kálmán, a személyzeti osztály vezetője a nyugatra menekültek „el nem távolításáért" felelős. Palkovits Pál — aki Hóman Bálint kedves embere volt — a Műegyetemre javasolt munkáshallgatók felvételét szabotálja. Vitéz János a debreceni egyetem Németországba való áttelepítéséért szerzett érdemeket. Nagydiósi Géza, aki a jogi osztályon működik, a Dolgozók Iskoláját igyekszik jogi érvekkel elgáncsolni.

[134] Lásd Fővárosi Levéltár, XVII. 193/b, ill. XVII. 173/a Ig. Biz. ir. — A két minisztérium igazoló bizottsága közül a Népjóléti Minisztérium igazoló bizottsága ismerte alaposabban az igazolandó személyeket.

[135] Lásd Nemzetgyűlési Napló. Athenaeum Budapest 1946. I. köt. 117—118. old.

[136] Lásd Fővárosi Levéltár, Ig. Biz. Titk. Vegyes iratok. 1945—46.

[137] Lásd Harc az újjáépítésért. 123. old.

[138] Lásd Nemzetgyűlési Napló, Athenaeum Budapest 1946. I. köt. 123. old.

[139] Kevésbé súlyos elmarasztaló ítéletet hoztak 140 személlyel szemben. (Lásd Fővárosi Levéltár, Ig. Biz. Titk. 1945—46. közokt. alkalmazottak.)

[140] Köznevelés, 1946. 12. sz.

[141] Lásd SZOT Levéltár, Orvos Szakszervezet. 1945—1946. évi dossziék.

[142] Lásd Orvosok Lapja, 1945. szeptember 1., október 1., december 15., 1946. január 1. és január 15. — Egy jellegzetes részlet a lap 1945. szeptember 1-i számából: „Egy másik professzor törvényszéki szakértő volt. Tudós férfiú... A törvényszéki tanácselnök már bevallotta, hogy előzőleg mindig megtárgyalta a tanár úrral, milyen szakvéleményt adjon. Megbeszélték a dolgot. És a tudás embere olyan véleményt adott le, amit a törvény embere kért tőle. Sötét világba pillant bele a bizottság. Ez az úr nem érti az ítéletet. Igazságtalan hajsza folyik ellene. Brutalizálta a politikai foglyokat. Erre nem tud válaszolni. Jó magyar ember voltam mindig — mondja némi gondolkodás után."

[143] Lásd Orvosok Lapja, 1945. október 1.

[144] Lásd Fővárosi Levéltár, BNB-ülési jzk. 1945—46. 1. d.

[145] Lásd Kis Újság, 1945. április 26.

[146] Lásd Fővárosi Levéltár, BNB-ülési jzk. 1945—46. 1. d.

[147] Az adatokat az igazoló bizottság anyaga alapján összesítettem. (Lásd Fővárosi Levéltár, XVII. 335/a Ig. Biz. ir.)

[148] Ugyanott. — Az állásvesztés nem jelentette természetesen az orvosi gyakorlattól való eltiltást.

[149] Lásd Orvosok Lapja, 1946. január 15.

[150] Megjegyzem, hogy az általam megismert hét nagyobb kórház, klinika, szanatórium igazoló bizottságának iratai a fenti adatok helyességét támasztják alá. (Lásd Fővárosi Levéltár, XVII. 237., ill. 238/a Ig. Biz. ir.)

[151] Lásd Műszaki Értelmiség, 1945. szeptember 1.

[152] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1946. 5.

[153] Lásd Fővárosi Levéltár, MMTSZSZ XVII. 181/a Ig. Biz. ir.

[154] Nem vállalkozhatom arra, hogy az üzemek és bányák műszaki értelmiségét igazoló bizottságok munkájáról számszerűen pontos és sokoldalú képet adjak (a forrásanyagban számszerű összesítést sehol sem találtam). A korabeli sajtó, néhány nagyobb és kisebb üzem igazoló bizottsága munkájának megismerése, valamint a SZOT Levéltár forrásanyaga alapján emelhetem ki az igazolások néhány jellegzetességét.

[155] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. 13/e és ugyanott, 1946. 7/1.

[156] *Hanák Péter—Hanák Katalin:* Id. mű, 284. old.

[157] Lásd Fővárosi Levéltár, XVII. 444/a Ig. Biz. ir.

[158] *Károlyi Mihály:* Visszajövök. Haladás, 1946. június 9.

[159] *Kirschner Béla—Rácz Béla:* Adalékok a felszabadult Csepel első négy hónapjának történetéhez. Lásd Párttörténeti Közlemények, 1961. augusztus. 136. old.

[160] SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1945. Levelek 13.

[161] Lásd Fővárosi Levéltár, XVII. 139/b Ig. Biz. ir.

[162] Lásd az MKP képviselőjének, Gyenes Antalnak parlamenti interpellációját az egyetemi ifjúság helyzetéről. (Szabad Nép, 1946. július 26.)

[163] Szabad Nép, 1946. január 23.

[164] „Maguk a bejelentések — olvashatjuk a *Szabad Nép* említett vezércikkében — eleinte szép számmal gyűltek össze. De amikor a dolgozók látták, hogy egy-egy konkrét bejelentésük hogyan sikkad el a zöldasztal fölött terjengő mérlegelések bágyadt és bizonytalan légkörében, elment a kedvük az egész igazoló eljárástól." — E fejezet elején feltárt adatok azt mutatták, hogy sok helyen a közvélemény nem támogatta kellően az igazoló bizottságokat. Természetesen nem arról van szó, mintha a lakosság többsége közönyös lett volna a népellenes rétegek elleni küzdelemben, de sok közhivatalban ez volt a jellemző, sőt a köztisztviselők kölcsönösen mentegették egymást. A viszonylagos közömbösséget magyarázza az, hogy a tömegek elemi létfenntartási gondokkal küszködtek. A juttatott földeket meg kellett munkálni, a romok között új életet kellett teremteni, ez mindennél fontosabb volt.

[165] Nemzetgyűlési Napló. Athenaeum 1946. I. köt. 117. old.

[166] Faragó László beszéde. (Lásd ugyanott.) Kovács Imre hozzászólásából: „Elmúlt az udvarlás ideje, túl vagyunk a választásokon, könyörtelenül meg kell mondani, hogy nem vagyunk megelégedve a tisztviselőkkel. A demokrácia intézményeiben és módszereiben legyen demokratikus." (Ugyanott, 150—151. old.)

[167] Lásd UMKL Nagy Ferenc félhivatalos iratai. IX. 1.

[168] Lásd Fővárosi Levéltár, BNB. Vegyes ügyv. ir. 1946. 20. d.

[169] Lásd Fővárosi Levéltár, ONB. Ikt. ir. 1946. 3. d.

[170] Lásd SZOT Levéltár, Közalkalmazottak Szakszervezete. 1945. Főtitkárság 4., ill. ugyanott, Szaktanács levelezése 2.

[171] Lásd Magyar Közlöny, 1946. május 15.

[172] Lásd SZOT Levéltár, Közalkalmazottak Szakszervezete. 1946. Főtitkárság 4., ill. Szabad Nép 1946. május 23., június 23. és 29.

[173] Lásd PI Archívum. 274/20/8.

[174] *Molnár János:* A munkás- és parasztтömegek harca a kommunista párt vezetésével a reakció ellen (1945. október—1946. március). Lásd Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Akadémiai Kiadó 1955. 327. old.

[175] Lásd ugyanott, 339. és köv. old.

[176] Lásd ugyanott 343—362. old.

[177] Lásd az MKP KV Titkárságának 1946. február 18-i határozatát. (PI Archívum. Mikrofilm T, 477.) — A Titkárság 1946. május 4-én úgy módosította e határozatot, hogy a helyi pártszervezetek is felvehetnek a köztisztviselők soraiból tagokat, de vigyázni kell, hogy „ne olyanokat, akiket később B-listára kell tenni". (Ugyanott, T. 559.)

[178] Lásd PI Archívum. 284. f. XIII. cs.

[179] Lásd Pártmunka, 1946. március 15.

[180] Lásd SZOT Levéltár, Közalkalmazottak Szakszervezete. 1946. 4.

[181] Lásd SZOT Levéltár, Közalkalmazottak Szakszervezete. 1946. l.

[182] Lásd Nemzetgyűlés Naplója. Athenaeum 1948. II. köt. 340—341. old.

[183] Lásd ugyanott, 664—669. old.

[184] A politikai érvek mellett előtérbe került gazdasági indoklás során jogosan emelték ki, hogy a leromlott ország felduzzasztott államigazgatása a kialakuló stabilizációt is veszélyeztette pénzügyileg.

[185] Fővárosi Levéltár, Polgm. Hiv. ir. 7638/1946.

[186] Lásd Népszava, 1946. augusztus 6.

[187] Lásd Népszava, 1946. augusztus 10. — Apró Antal az MKP országos szakszervezeti értekezletén 1946. szeptember 14-én beszámolójában szintén elmondta, hogy a B-listázást végző bizottságok sok esetben túllépték a határt. „Jelentéseket kaptunk arról, hogy az elvtársak kitakarították a községházát, nem maradt benne egy tisztviselő sem. Ez komoly következményekkel járt." Majd arról szólt, hogy „sikerült lassítani a tempót, és csak a ténylegesen oda nem való elemeket eltávolítani". Szerinte 680 bizottság 62 452 közalkalmazottat épített le. Bírálta azt, hogy sok szociáldemokrata közhivatalnokot távolítottak el azon az alapon, hogy „úgyis elég tagja van az SZDP-nek a közalkalmazottaknál. A két párt között komoly ellentétek voltak a kérdésben, amit sikerült jóvátenni." (PI Archívum. 274/20/3/.)

[188] *Zöld Sándor:* Tisztogatás és leépítés a közigazgatásban. Lásd Társadalmi Szemle, 1946. augusztus—szeptember. 619. old.

[189] Népi demokrácia útja. Az MKP III. kongresszusának jegyzőkönyve. 168. old.

[190] UMKL Nagy Ferenc félhivatalos iratai. IX. 1.
[191] Társadalmi Szemle, 1946. augusztus—szeptember. 620. old.
[192] Lásd Népszava, 1946. március 3., április 21., május 16., május 28. és június 9.
[193] Lásd Nemzetgyűlés Naplója. 1946. I. köt. 988—993. old.
[194] Lásd Nemzetgyűlés Naplója. 1951. III. köt. 940. old.
[195] Népszava, 1946. március 3.
[196] Lásd Köznevelés, 1946. március 15.
[197] Németországban a pedagógusok fasiszta fertőzöttsége nagyon súlyos volt. A brit övezetben 11 000 tanítót mozdítottak el állásából. (Lásd Pedagógus Értesítő, 1946. január—február.) A szovjet övezetben pedig az alsófokú oktatásban szélesebb körben alkalmaztak rövid tanfolyamokon kiképzett nem-pedagógus káderetket.
[198] Lásd PI Archívum. 274/24.
[199] Lásd Kis Újság, 1946. május 19.
[200] Lásd Fővárosi Közlöny, 1946. 43. sz.
[201] Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter demokratikus meggyőződését, magas fokú műveltségét a haladó erők elismerték. A munkáspártok, sőt saját pártjának, az NPP-nek a vezetése is bírálta, mert tehetetlen volt a konzervatív elemek elleni küzdelemben, és helytelennek tartották az egyházzal szembeni magatartását is. (Lásd PI Archívum. 284. f. XIII. cs.)

III. Fejezet

[1] Lásd erről *Ságvári Ágnes*: Népfront és koalíció Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó 1967. 153. és köv. old.
[2] Lásd A népi demokrácia útja. 335. old. — Az MKP III. kongresszusának irányvonala helyes volt. Néhány kérdés elméleti megfogalmazása azonban — pl. a népi demokrácia és szocializmus viszonya egymáshoz — nem volt pontos. E kérdéssel behatóbban *Szabó Bálint* „Népi demokrácia és forradalomelmélet" c. műve foglalkozik. (Kossuth Könyvkiadó 1970.)
[3] A népi demokrácia útja. 137—138. old.
[4] *Lenin* Összes Művei. 38. köt. Kossuth Kiadó, 1973. 214. old.
[5] *Kővágó József*: Kovács Béla emlékezete. Lásd Nemzetőr (Bécs), 1961. július 1—15.
[6] A kisgazdapárt az állítólagos baloldali puccs megakadályozásának jelszavával 1946 októberében parasztnapokat szervezett. Nagy előkészítő kampány után a polgári demokrácia, a paraszt-egység demonstrációjának szánták, amely a kisgazdapártnak tömegbázist nyújtana. A tervezett 250 000 fő helyett jóval kevesebb, főleg jómódú paraszt érkezett a fővárosba. (Lásd *Ságvári Ágnes*: Id. mű, 158. old.)
[7] PI Archívum. 274. 20/8.
[8] Válasz, 1946. november. 107. old.
[9] 1946 januárjában végzett felmérés szerint arra a kérdésre, *Mikor javulnak az életlehetőségek?* legtöbben a békekötés utáni időpontot jelölték meg: az értelmiségi nők 34,6%-a, az értelmiségi férfiak 29,3%-a. A békeszerződést sokoldalúan elemzi *Balogh Sándor* „Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945—1947" c. műve.
[10] Délmagyarország, 1944. november 26.
[11] Szabad Szó, 1945. augusztus 28.
[12] Lásd Szabad Szó, 1945. augusztus 22.
[13] Válasz, 1946. október. 53—54. old.
[14] Lásd Szabad Nép, 1945. december 25.
[15] *Horváth Zoltán*: Nemzetrontó sovinizmus. Lásd Népszava, 1945. december 28.
[16] Sulyok Dezső a kisgazdapártból való kizárása után is folytatta revíziós jellegű külpolitikáját. Ezt mutatta a Magyar Szabadságpárt meghirdetett programja is. (Lásd Nemzetgyűlés Naplója, II. köt. 1948. 334. old.)
[17] UMKL Nagy Ferenc félhivatalos iratai. IV/1.
[18] Ugyanott.
[19] Ugyanott.
[20] Köznevelés, 1946. február 1.
[21] *Kovács Imre*: Patriotizmus vagy mazochizmus. Megjelent a Szabad Szó 1946. január 20-i számában.

[22] Szabad Szó, 1946. február 2.

[23] „A tanult emberek táplálják a sovinizmust, mert egyéni vágyaik elérését abban látják, hogy az ország nagyobb legyen." Veres Péter egyoldalú véleménye szerint csakis a munkásság és parasztság nemzeti érzésére lehet építeni. (Veres Péter beszéde az MKP vámőrségi szervezetének vitadélutánján.)

[24] Nemzetgyűlés Naplója. I. köt. 1946. 770. old.

[25] Szabad Nép, 1946. április 28.

[26] PI Archívum. 274—24/2.

[27] PI Archívum. 284 f. XIII. cs.

[28] Lásd ugyanott.

[29] Nemzetgyűlés Naplója. II. köt. 1948. 507. old.

[30] Ugyanott, 465. old.

[31] Lásd Szabad Nép, 1946. május 7.

[32] Lásd Nemzetgyűlés Naplója. II. köt. 1948. 531—534. old.

[33] Haladás, 1946. október 5. — Az MRP azt is felvetette, hogy a magyar küldöttség vezetőjének Gyöngyösi János helyett Károlyi Mihályt kellett volna kinevezni. Ebben igazság van. Károlyi Mihály tekintélyesebb politikus volt. Személye azonban nem változtathatta volna meg a békekonferencia döntéseit.

[34] Bibó István is foglalkozott a kérdéssel. Joggal írta: „Lehet, hogy Révai József karácsonyi cikkére hivatkoztak a békekonferencián vagy a békekonferencia sajtójában. Valóban néha nagyon nehéz dolog megtartani a határt a kíméletlen nemzeti önkritika között, amelyre elengedhetetlenül szükség van és a »hinaus mit uns« gesztusai között, amelyekre nincs szükség. Az azonban, hogy valaki valahol »hivatkozott« rá, béketárgyalási lehetőségeink szempontjából alig lényeges." (Válasz, 1946. október. 47. old.)

[35] Fórum, 1946. szeptember. 60. old.

[36] Népszava, 1946. augusztus 9.

[37] Lásd Kis Újság, 1946. szeptember 12.

[38] *Veres Péter:* Reménységből élni. Szabad Szó, 1946. szeptember 15.

[39] PI Archívum. 284. f. XIII. cs.

[40] *Zsolt Béla:* Párizs. Haladás, 1946. augusztus 15.

[41] A külföldi állampolgárok kártérítési arányát hoszabb vita után végül 66,5%-os összegben állapították meg. A Szovjetuniónak 200 millió dollár, Csehszlovákiának és Jugoszláviának fizetendő kártérítési összeg 100—100 millió dollár volt.

[42] A párizsi döntések közül különösen az Észak-Erdélyre vonatkozó igényünk elutasítása váltott ki megrendülést. Az értelmiség — inkább demokratikus hajlamú — jelentős részének a végső döntés utáni hangulatát fejezte ki Bibó István néhány következtetése. „Magyarország tisztában van azzal, hogy a békeszerződés feltételeinek súlyosságát elsősorban saját volt vezetőinek köszönheti..."

„Magyarország a létrejött békeszerződést, bármilyen súlyos legyen is, ha egyszer aláírta, hiánytalanul teljesíteni fogja. Nem volna őszinte, ha úgy tenne, mint aki lelkes hívévé vált a békeszerződés súlyos rendelkezéseinek. De nem fog ideológiát vagy programot csinálni a határok megváltoztatásából és nem fog olyan politikát folytatni, amely a maga területi sérelmeinek az orvoslása érdekében nemzetközi válságokra vagy katasztrófákra spekulál, hanem fenntartás nélkül berendezkedik a békeszerződés által teremtett állapotra. Egyetlen egy fenntartásról azonban nem tehet le: nem adhatja fel a magyar kisebbségek sorsával szemben való politikai érdekeltségét, ezt azonban nem hangos demonstrációkkal, hanem a magyar kisebbségek életérdekeinek a reális biztosításával óhajtja érvényesíteni. Végül legszögezi Magyarország, hogy a békeszerződés minden keménysége sem lehet ok arra, hogy az ország feladja az európai emberség, a demokrácia, a szomszédokkal való megértés és a kelet-európai népek politikai és kulturális közösségébe való beilleszkedés politikáját." (Válasz, 1946. október. 58—59. old.)

[43] Különösen Szlovákiában volt igen rossz a magyarság helyzete. Romániában folyamatosan javult. Szlovákiában a kommunista párt és egyes vezetői is nacionalista tendenciájú politikát folytattak. A békekötés után is kísérletet tettek a magyarság kitelepítésére. *(Révai József:* Tiltakozunk. Lásd Szabad Nép, 1946. november 24.) Csehszlovák történészek közül is egyesek utólag elítélték a magyarság üldözését, a szlovák nacionalizmust. (Lásd *Juraj Zvara:* A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában. Politikai Könyvkiadó, Bratislava 1965.)

[44] Műszaki Értelmiség, 1946. augusztus 1. Melléklet.

[45] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1946. 2/a, és az MMTSZSZ kongresszusi jelentése. 1948. 24. old.

[46] Lásd Műszaki Értelmiség, 1947. február 1.

[47] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1946. 2. d.

[48] Lásd SZOT Levéltár, Orvos Szakszervezet. 1946. 19.

[49] SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1946. 6.

[50] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1946. 1.

[51] SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1946. 4.

[52] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1946. 2., 4.

[53] Lásd Kis Újság, 1946. augusztus 2.

[54] Lásd SZOT Levéltár, Közalkalmazottak Szakszervezete. 1946. I. 4., 6., ill. 1946. II. 4., 6.

[55] Lásd PI Archívum. 274. (24/2.) — A feljegyzés dátum és aláírás nélküli. Megírásának időpontja feltehetőleg 1945 vége. A felterjesztés gondolatai több vonatkozásban megegyeznek *Orbán László* „Induljon meg végre az értelmiségi munka" c. írásával. (Lásd Pártmunka, 1945. december 15.)

[56] Lásd PI Archívum. Filmtár T 636.

[57] Lásd Szabad Nép, 1945. december 12.

[58] E mozgalom ismertetése során nagyrészt *Molnár István* „Adalékok »A munkások a tudományért — tudósok a munkásokért« akció történetéhez" c. tanulmány anyagára építettem. (Lásd Párttörténeti Közlemények, 1963. november.)

[59] Szabad Nép, 1946. október 23.

[60] MSZMP Bp. Archívum B/1/5/24/201/.

[61] Szabad Nép, 1947. június 15.

[62] PI Archívum. 274. (24/2.)

[63] Lásd Pártmunka, 1946. május 15.

[64] Lásd Pártmunka, 1946. július 15.

[65] Lásd Pártmunka, 1946. augusztus 15.

[66] Pártmunka, 1946. július 15.

[67] SZOT Levéltár, Orvos Szakszervezet. 1946. 13.

[68] A falujáró orvosmozgalommal kapcsolatos felhasznált forrásanyagok a SZOT Levéltár, Orvos Szakszervezet. 1948. 29., 39., 49/a, 53/b, 59/k, valamint a PI Archívum. 224. (24/2.) dossziéiban találhatók.

[69] Lásd PI Archívum. 274. (24/2.)

[70] Lásd PI Archívum. 274. (5—39.)

[71] Szabad Nép, 1947. március 3.

[72] Szabad Nép, 1947. április 27.

[73] Lásd PI Archívum. 274. (24/2.)

[74] A Műszaki Értelmiségi Bizottság forrásanyagai a SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet 1947., Jegyzőkönyvek 1. sz., ill. Feljegyzések 1. sz., valamint szervezési osztály 9/a dossziéiban találhatók.

[75] Munkásmozgalmi múltja 12 000 párttagnak volt. Ez a létszám az 1945. évi májusi konferencia idején az összpárttagságnak 8%-a, az MKP 1946. III. kongresszusa idején nem egészen 2%-a.

[76] A népi demokrácia útja. 289. old.

[77] Lásd ugyanott, 248. és 333. old.

[78] Ugyanott, 248. old. (Kádár János beszámolójából.)

[79] Például 1945 tavaszán a budapesti VIII. kerületi szervezetben. (MSZMP Bp. PB Archívum. B/41/1945/.

[80] Lásd Pártmunka, 1946. december 15.

[81] Lásd MSZMP Bp. PB Archívum. (116/1946—48)

[82] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 17., ill. Ugyanott, Orvos Szakszervezet. 1948. 53/a.

[83] Lásd PI Archívum. 274. (20/1.)

[84] PI Archívum. 274. (5/102.)

[85] Szabad Nép, 1946. október 20.

[86] Lásd SZOT Levéltár, Közalkalmazottak Szakszervezete. 1945. Szaktanács. 2. — A magam részéről e számot némileg eltúlzottnak tartom.

[87] Lásd az MMTSZSZ kongresszusi jelentése. 1948. 21. old.

[88] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1947. 11.

[89] SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1947. 9/a.

[90] Gyöngyösön a szakszervezeti központ munkatársának a kartársak panaszkodtak, hogy „a szemináriumon felvetett kérdéseikre nem kaptak kielégítő választ, hanem ahelyett a szemináriumvezető támadni kezdte őket. Amint később az egyik előadótól informálódtam, a szeminárium hallgatói nem egyszerűen kérdéseket adtak fel, hanem kimondottan reakciós kijelentéseket hangoztattak." Az Újpesti Bőrművek Rt. szemináriumáról a szemináriumvezető pl. azt is megírta, hogy a hallgatóságot meggyőzni nem tudta, véleményére azt állították, hogy „propaganda jelszó és demagógia". Fanatikus rajongónak mondták, amiért becsülik, de sajnos követni nem tudják, mert ők „gondolkodnak és kritizálnak". (SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1948. 22.)

[91] A fentieken túlmenően a pedagógusok világnézeti átképzésével még azért is szükséges és érdemes külön fejezetrészben foglalkoznunk, mert egyetlen olyan értelmiségi réteg volt, amelynek valamennyi tagja részt vett átképzésen. A legsokoldalúbb forrásanyaggal az értelmiség világnézeti-politikai problémáit illetően a pedagógus átképzés anyagain keresztül ismerkedhettem meg.

[92] A tanítók és tanárok ideológiai átképzését egy hosszabb időszakra vonatkozóan behatóbban *Bakonyi Pál* elemezte „A pedagógusok átképzése és továbbképzése" c. tanulmányában, amely „Nevelésügyünk húsz éve. 1945—1964" c. kötetben jelent meg. (Tankönyvkiadó 1965. 559—569. old.) Munkámban e dolgozat értékeléseire építhettem. Újabb levéltári forrásanyagok felkutatása alapján a nevelők szemléletét tükröző ideológiai-politikai kérdések részletesebb felvázolása vált számomra lehetővé.

[93] Köznevelés, 1945. 5. sz.

[94] *Bakonyi Pál:* Id. tanulmány. Nevelésügyünk húsz éve. 1945—1946. 564. old.

[95] Lásd MM Irattár. 1946—47. III. old. 46—3. — A tanfolyamon 28 rövid előadást tartottak, amit vita követett. A közel 60 oldalas terjedelmes jegyzőkönyv híven tükrözi az előadások és a viták lefolyásának tartalmát.

[96] Ugyanott.

[97] MM Irattár. 40. 459/1946—47. III. old. 28—3.

[98] MM Irattár. 124. 170/1946. III. old. 46—3.

[99] Az I. tárgycsoportból az előadók számára 1946 november—1947 júniusa között 7 előadásvázlatot adtak ki, amelyeket a *Köznevelés* mellékleteként közöltek:

1. A magyar nemzet helye a világ népeinek társaságában;
2. Mit kíván a magyar demokratikus köztársaság a pedagógusoktól;
3. Az értelmiség viszonya a munkássághoz és parasztsághoz;
4. Tehetségkiválasztás, tehetséggondozás;
5. Szervezzünk népi kollégiumokat;
6. A nevelés régi és új eszményei;
7. A dunai népek története a mohácsi vészig.

[100] Köznevelés, 1947. április 15. Melléklet.

[101] A jegyzőkönyvek jelentős része az MM Irattár. 1946—47. III. old. 28—3., ill. ugyanott, 46—3. egységeiben található. Amennyiben külön nem hivatkozom forrásanyagra, az azt jelenti, hogy a forrás az MM Irattára.

[102] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1947. 13.

[103] Lásd Köznevelés, 1948. június 15.

[104] Lásd KSH Magyar Statisztikai Évkönyv 1948. (Kutatási anyag.) 269. old.

[105] Köznevelés, 1947. január 15.

[106] SZOT Levéltár, 1948. június 15.

[107] Társadalmi Szemle, 1946. augusztus—szeptember. 584. old.

[108] Utólag Révai József 1949-ben és Gerő Ernő 1950-ben arról írt, hogy taktikailag szükséges és helyes is volt, hogy a párt ne fedje fel összes kártyáit. *(Révai József:* Élni tudtunk a szabadsággal. Szikra 1949. 512. old. és *Gerő Ernő:* Harcban a szocialista népgazdaságért. Szikra 1950. 3—4. old.)

[109] Embernevelés, 1946. május—június. 219. old.

[110] Valóság, 1945. október—december.

[111] Lásd erről *Szabó Bálint:* Id. mű.

[112] Az NPP Politikai Bizottságának 1946. október 1-i ülése. (Lásd PI Archívum. 284. f. XIII. cs.)

[113] Ugyanott.

[114] Társadalmi Szemle, 1946. augusztus—szeptember. 584. old.

[115] Szabad Nép, 1946. október 6.

[116] *Bibó István:* A magyar demokrácia válsága. Valóság, 1945. október—december. — Bibó írását a *Valóság* szerkesztőségében Ortutay Gyula vezetésével megvitatták. (Lásd Valóság 1946. I—II. sz.) Felszólaltak a vitában Bibó István, Horváth Zoltán, Karácsony Sándor, Keszthelyi Nándor, Koczkás Gyula, Lukács György és Révai József. Lukáccsal és Révaival a hozzászólók jórészt egyetértettek, ezért rájuk hivatkozom.

[117] Lásd többek között a *Válasz* c. folyóirat 1946. 1. sz., 1947. 1., 2., 4., 6., 8. sz.

[118] Bizonyos pesszimizmussal tekintett a kisgazdapárt működésére. „A jövő fogja megmutatni — írta —, hogy a kisgazdapárt nem vált-e máris annyira a polgári biztonságkeresés kijegesedési pontjává, hogy egy radikális reformpolitika útján már csak tessék-lássék a látszat kedvéért tud majd ideig-óráig együtthaladni."

[119] Érvelése szerint „A szociáldemokrata pártnak azért, mert kitűnő iskola lett volna a szocializmusra és demokráciára hajló értelmiségi és kispolgári és középpolgári rétegek számára... a parasztpártnak pedig azért, mert radikális szellemiségénél, de a magyar realitáshoz közelálló voltánál fogva kiválóan alkalmas arra, hogy egy radikális, de alkotó reformpolitikának hordozója legyen."

[120] *Lenin* Összes Művei. 4. köt. Kossuth Könyvkiadó 1964. 196. old.

[121] Zsolt Béla 1946 tavaszán éles hangon bírálta Erdei Ferencet a népmozgalmak helyesléséért. „A demokrácia lényege a parlamenti törvénnyel való kormányzás, aki tehát, mint Erdei exbelügyminiszter parlamenten kívüli erőkkel akarja megváltoztatni a parlamenti törvényt, antidemokratikus politikát csinál." (Haladás, 1946. április 11.)

[122] *Révai József:* A nemzeti összefogás politikája. (Szemináriumi füzetek.) Szikra 1946. 13. old.

[123] Harc az újjáépítésért. 39—41. old.

[124] Meg kell jegyeznem, hogy a parasztpárton belüli értelmiség elég nagy része közelebb állt Bibó nézeteihez, mint a párton belüli balszárny álláspontjához. Az NPP vitadélutánján budapesti értelmiségi hallgatóság előtt Bibó István tartott előadást. Erdei Ferenc szólt hozzá. „Erdei szélesebb távlatú igazságokat mond, mint Bibó — írta a *Szabad Szó* 1946. március 10-i számában —, de a hallgatók előtt kisebb a hatása."

[125] Lásd PI Archívum. 284. f. XIII. cs. — Emellett a két munkáspárt vezetői elkövették azt a hibát is, hogy nem építettek eléggé a parasztpárt haladó erőinek hazai realitásokra épülő koncepcióira (pl. Erdei Ferenc javaslataira a helyi önkormányzat és a szövetkezetesítés kérdéseiben).

[126] Lásd PI Archívum. 284. f. XIII. cs.

[127] Nemzetőr (Bécs), 1961. július 1—15.

[128] Lásd *Kovács Imre:* A demokrácia útja Magyarországon. Válasz, 1946. november.

[129] A Szociáldemokrata Pártnak tulajdonított fontos szerep furcsán hatott Kovács írásában, aki e „nemzetietlen" szervezetet általában a legélesebben elítélte.

[130] Lásd *Erdei Ferenc*: A válság vitájához. Fórum, 1946. november.

[131] Tildy Zoltán a külföldre utazó Gordon Ferencnek, Magyarország svájci követének 1946 szeptemberében „Irány és teendők" c. feljegyzést adott át, amely a köztársasági elnök politikai felfogását és a korabeli helyzetről vallott véleményét tartalmazta. A feljegyzést az *Új Látóhatár* 1962. január—februári száma közölte.

[132] Az emigrációban levő Nagy Ferenc így fogalmazott: „Tildy az együttműködést kereste (a Szovjetunióval — *J. M.*); mások arra törekedtek, hogy minél erősebbé tegyék a nemzeti öntudatot." (Új Látóhatár, 1961. szeptember—október. 470. old.)

[133] Jellemző érdekesség, hogy Tildy számba véve egyes országokban a munkásság pártjait mint „kizárólagos hatalmi tényezőt" azonosnak tekinti a kormányon levő szociáldemokrata pártokat (Anglia, Svédország, Norvégia, Dánia) a hatalmon levő kommunista pártokkal (Szovjetunió, Jugoszlávia, Bulgária).

[134] Társadalmi Szemle, 1946. augusztus—szeptember. 578. old.

[135] A népi demokrácia útja. 144. old.

[136] Lásd Valóság, 1946. október. 63. old.

[137] Az NPP Politikai Bizottsága 1947. február 4-i ülésének jegyzőkönyvéből. (PI Archívum. 284. f. XIII. cs.)

[138] Szabad Nép, 1947. január 12.

[139] Népszava, 1946. január 1.

[140] Válasz, 1947. március. 235—236. old.

[141] *Révai József:* Élni tudtunk a szabadsággal. 561. old.

[142] PI Archívum. 274. (16/81.)

[143] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1946. 1/d

[144] SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1946. 2/a.

[145] Lásd MSZMP Bp. PB Archívum. B/1/4/1/288.

[146] Lásd Köznevelés, 1947. január 15. Melléklet.

[147] Mi a helyzet a Mérnök Szakszervezetben? Kis Újság, 1946. augusztus 30.

[148] Ezt azzal támasztották alá, hogy a két munkáspárt összesen egy mérnököt küldött a nemzetgyűlésbe, egyet a törvényhatósági bizottságba, egy mérnökállamtitkára van. Miniszteri tárcát vagy polgármesteri kinevezést egyiknek sem nyújtott, szemben a kisgazdapárt mérnökminiszterével, mérnökpolgármesterével, három mérnökállamtitkárával, hat nemzetgyűlési képviselőjével, tizenkét törvényhatósági bizottsági mérnök tagjával.

[149] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1946. 2.

[150] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1946. 2/d, 3/d, 5/d.

[151] Népszava, 1946. szeptember 3.

[152] Lásd SZOT Levéltár, Közalkalmazottak Szakszervezete. 1947. 3.

[153] Lásd Szabad Nép és Népszava, 1946. december 31.

[154] A *Kis Újság* 1947. január 12-i száma foglalkozik a kérdéssel.

[155] Lásd SZOT Levéltár, Közalkalmazottak Szakszervezete. 1945. 48.

[156] Lásd ugyanott.

[157] Lásd Szabad Nép, 1947. január 14.

[158] Az összeesküvésről összefoglaló munkát *Kis András* írt „A Magyar Közösségtől a Földalatti Fővezérségig" címmel. (Zrínyi Könyvkiadó 1969.)

[159] Lásd ugyanott, 23. old.

[160] Lásd ugyanott, 139—143. old.

[161] Ugyanott 96. old., ill. 118. old. — „Lehetséges — írta a szerző —, hogy a névsorban szereplő személyek nem mindegyike volt tagja a Közösségnek, de bizonyos, hogy valamennyit beszervezhetőnek tartották, egyébként nem került volna az illető neve a listára." (Ugyanott. 186. old.)

[162] Idézi *Kis András:* Id. mű, 172. old.

[163] Lásd ugyanott, 190. old.

[164] Az MKP KV 1947. április 4-i határozata is úgy értékelte, hogy az összeesküvés elleni harcban elért eredmények mellett több probléma is felmerült: elsősorban a tömegekre gyakorolt hatása tekintetében. Többek között az a tény, hogy az összeesküvés szervezése aránylag kezdeti állapotban volt, tehát „nem váltotta ki a legszélesebb néptömegekben a közvetlen veszély érzését". Bírálta azt, hogy a párt Kovács Béla kiadatásának és letartóztatásának kiharcolására összpontosítva figyelmét nem vetette fel kellő következetességgel a kisgazdapárt vezetősége politikai felelősségét. (Lásd az MKP és SZDP határozatai 1944—1948. 471. old.)

[165] Válasz, 1947. augusztus. 137. old.

[166] SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1947. 11.

[167] Többek között a szombathelyi mérnökcsoport elnökét is letartóztatták az összeesküvéssel kapcsolatban. Még a Szakmaközi Bizottság titkára is kiállt mellette. Később szabadon bocsátották. A soproni helyi szervezet alelnökét — aki a szakszervezeti jelentés szerint „lelke volt a csoportnak" — ugyancsak őrizetbe vették. Május 2-án szabadult. (SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1947. 9., ill. 19.)

[168] Lásd PI Archívum. 274. (16/94.)

[169] PI Archívum. 274. (16/95.)

[170] PI Archívum. 274. (16/93.)

[171] Lásd Népszava, 1947. január 24.

[172] *Bóka László* „A megdicsőült író" c. cikkében természetesen leszögezi, hogy meg van győződve, Németh László nem összeesküvő, „sikerén nem ujjong, hanem iszonyodva takarja el a szemét". De azt is írja — Németh múltbeli nézeteinek bírálata mellett —, hogy „életében érte meg azt a dicsőséget, hogy akadt magyar politikai mozgalom, amely az ő kategóriájában gondolkodott. Ha a mozgalom elbukott is, az a mozgalom szégyene és baja. A költő dicsőségét ez nem kisebbíti." (Haladás, 1947. január 30.)

[173] Lásd Kis Újság, 1947. február 2.

[174] Társadalmi Szemle, 1947. március. 166—167. old.

[175] Néhány hét múlva Lukáccsal együtt Révai találkozón vett részt Németh Lászlóval és Illyés Gyulával. „Az összejövetel érdekessége formailag az volt — olvashatjuk a *Szabad Szó* 1947. március 28-i számában —, hogy Németh László ez alkalommal találkozott először a kommunisták

szellemi vezéreivel, Révaival és Lukáccsal; tartalmilag pedig az, hogy ez az ismerkedés kitűnően sikerült. Egymás kölcsönös megbecsülésének és elismerésének jegyében folyt le a megbeszélés, mintegy eleven cáfolatául annak, hogy a szélsőbal mereven elzárkózik a népi írók egy csoportjának elismerésétől." Ezt a találkozót az SZDP-n és az MRP-n belül bírálták.

[176] PI Archívum. 274. (16/95.)

[177] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1947. 5.

[178] Lásd ugyanott.

[179] Lásd PI Archívum. 274. (24/4.)

[180] Lásd PI Archívum. 274. (5/74.)

[181] Szabad Nép, 1947. augusztus 22.

[182] *Révai József:* Élni tudtunk a szabadsággal. 559—589. old.

[183] Lásd PI Archívum. 274. (24/3.)

[184] Az MKP pedagóguscsoportjának kiadása. 1947.

[185] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1947. 1.

[186] Lásd ugyanott, Vegyes anyagok. 8. d.

[187] Lásd ugyanott, szervezési osztály, ill. PI Archívum. 274. (24/3.) és 274. (16/96.)

[188] Lásd PI Archívum. 274. (24/3.)

[189] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1947. 1.

[190] Lásd Szabad Nép, 1947. augusztus 17.

[191] Lásd Népszava, 1947. augusztus 10.

[192] Lásd PI Archívum. 283/21.

[193] SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1947. 25/b.

[194] A kecskeméti csoport kijelölt vezetője pl. azt válaszolta: „Külön mérnök- és technikuscsoport alakítását, annak működését még nem tartom eredményesnek. Kevés a létszám, nem öntudatosak. Pártnapokra nem járnak... Választási gyűlést ilyen felkészültséggel nem tarthatunk."

[195] Lásd Népszava, 1947. augusztus 9. és 10.

[196] Lásd Népszava, 1947. augusztus 12.

[197] Lásd Népszava, 1947. július 27. és augusztus 22.

[198] Lásd Népszava, 1947. augusztus 28.

[199] SZOT Levéltár, Közalkalmazottak Szakszervezete. 1947. 9.

[200] PI Archívum. 283/21.

[201] Kis Újság, 1947. július 29.

[202] Politika, 1947. augusztus 2.

[203] Kis Újság, 1947. augusztus 1. és 9.

[204] Lásd Kis Újság, 1947. augusztus 12. és 17.

[205] Válasz, 1947. február. 181. old.

[206] Lásd Szabad Szó, 1947. augusztusi számok.

[207] *Tóth István:* Id. mű, 236. old. — Jellemző a MÁV dolgozói előtt tartott beszédrészlet. „A Nemzeti Parasztpárt volt az egyetlen, amelyik ki merte mondani, hogy a vallásos és nemzeti érzés nem reakciós. Akit vallásos és nemzeti érzése miatt háborgatnak, bizton számíthat pártunk védelmére." (Szabad Szó, 1947. augusztus 15.)

[208] Ellenzék, 1947. augusztus 30.

[209] PI Archívum. 253/1—38. Idézi *Ságvári Ágnes:* Id. mű, 238. old.

[210] A párt történetét *Orbán Sándor* elemezte „A Demokrata Néppárt történetéhez" c. tanulmányában. (Lásd Századok, 1958. 1—4. sz.)

[211] A pártban nem volt egység e tekintetben sem. Barankovics István, Eckhard Sándor és Bálint Sándor köré gyülekezők a demokrácia egyes vívmányait elfogadták, a Matheovics Ferenc, Eszterhás György, Belső Gyula, Zoltán Pál, Pocza Lajos nevével jelzett konzervatív ellenforradalmi csoporttal szemben. (Lásd *Orbán Sándor:* Id. tanulmány. 196. old.)

[212] Lásd *Barankovics István:* Keresztény demokrácia. Mit akar a Demokrata Néppárt? Budapest 1947. ill. Hazánk, 1947. augusztus 17.

[213] Hazánk, 1947. augusztus 24.

[214] Az adatok elemzésekor három statisztikai feldolgozásra építettem: 1. SZDP Központi Titkársága szervezési osztály politikai térképészeti és statisztikai osztályának kiadványa 1947. (Szerk.: *Faragó Gyula.*); 2. PI Archívum. 274. (9/40); 3. Szabad Nép, 1947. szeptember 2.

[215] Lásd *Rákosi Mátyás:* Fordulat éve. Szikra 1948. 202—237. old.

[216] MTA kézirattára, Révai József hagyatéka MS 10476.

[217] Pártmunka, 1947. szeptember.

[218] PI Archívum. 274. (24/3.)

[219] Ezt alátámasztja az a tény is, hogy az SZDP több proletárlakosságú területen, pl. Budapest munkás peremvidékén, Győrben megtartotta munkásbázisát, megelőzte a kommunista pártot. A munkásság soraiban gyökeres változást hozó „földcsuszamlás" az MKP irányába a választás után jött létre.

[220] Lásd Népszava, 1947. szeptember 4.

[221] Lásd Népszava, 1947. szeptember 10.

[222] Lásd ugyanott.

[223] „Magunk is lebecsültük a reakció erejét — mondotta Rákosi —, nem tartottuk valószínűnek, hogy ilyen rövid idő alatt — a szó szoros értelmében 3—4 hét állt rendelkezésre — a reakció és za egyház át tudja csoportosítani erőit és a fasiszták és horthysták Pfeifferhez, a katolikus elmaradt parasztok — különösen az asszonyok — Barankovics köré fognak csoportosulni. E lebecsülés következtében a jobboldali pártok ellen tulajdonképpen ideológiailag kevéssé harcoltunk." *(Rákosi Mátyás:* Fordulat éve. 208. old.) — Még a „kevéssé" szó sem fejezi ki pontosan az igazságot: az ideológiai-politikai küzdelem jórészt a koalíciós pártok között zajlott. Az értelmiségiek közötti választási munkában pedig főleg a két munkáspárt között.

[224] PI Archívum. 283/21.

[225] Az említett, Faragó Gyula által szerkesztett statisztikai kiadvány az ország nagy részéről bemutatta, hogy mind a városokban, mind a falvakban az SZDP-tagok száma nagyobb volt — sokszor jelentős különbséggel is —, mint a pártjukra adott szavazatoké.

[226] PI Archívum. 253/1. — E megállapítás jogos. Az MKP képviselői között ott látjuk pl. valamennyi értelmiségi szakszervezet vezetőit (elnököt, főtitkárt vagy titkárt), az SZDP képviselő listáin olyan helyen szerepeltek az értelmiségi szakszervezetek, az SZDP értelmiségi csoportjainak vezetői, hogy nem volt esélyük megválasztásukra (kivétel Fischer József).

[227] Eredmények és tanulságok. Szabad Nép, 1947. szeptember 13.

[228] PI Archívum. 283/21.

[229] PI Archívum. 284. f. V. cs. — Erdei azt pozitívan értékelte, hogy a népi kollégiumokban a parasztpárt képviselői abszolút többségben vannak.

[230] A kisgazdapárt négy megyében (Fejér, Szatmár, Szolnok, Tolna) valamennyi párt közül a legtöbb szavazatot kapta.

[231] A kisgazdapárt Debrecenben, Miskolcon, Pécsett és Szegeden az 1945-ös választáshoz képest elvesztett 120 561 szavazatot. A két ellenzéki pártot ezekben a városokban 106 513 lakos támogatta.

[232] SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1947. 5.

[233] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1947. 3.

[234] SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 24.

[235] Lásd Szabad Nép, 1947. szeptember 2. — Az összes ellenzéki pártok aránya ezekben a kerületekben a demokratikus koalícióval szemben 74 899: 47 952. Az ellenzéki pártok közül kivettem a Magyar Radikális Párt adatait. Az MRP irányvonala alapjában véve közelebb állt a koalíció pártjaihoz, mint az ellenzékhez. Megjegyzem, az 1945-ös választáskor a konzervatív erőket gyűjtő párt szerepét betöltő FKP ezekben a kerületekben 71 548 szavazatot kapott, szemben a munkáspártok és az NPP 23 840 szavazatával. A két munkáspárt és az NPP 1947-ben 15 940 szavazattal többet kapott, mint 1945-ben.

[236] Válasz, 1947. augusztus. 125. old.

[237] Békés, Bihar, Csanád, Esztergom, Hajdú, Heves, Nógrád és Zemplén megyében.

IV. Fejezet

[1] PI Archívum. 274. (16/97.)

[2] Lásd SZOT Levéltár, Közalkalmazottak Szakszervezete. 1948. 6.

[3] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1947. 3.

[4] Lásd PI Archívum. 253/1—186.

[5] Lásd PI Archívum. 274. (16/97.)

[6] PI Archívum. 274. (16/99.)

[7] PI Archívum. 274. (24/2.)

[8] Egy ismert orvos, Vilmon Gyula egészségügyi főfelügyelő, aki 1947 nyarán lépett be a pártba,

már akkor megfogalmazta: szívesebben lépne be a kommunista pártba, ha nem hívnák, hanem neki kellene kérni a felvételét. (SZOT Levéltár, Orvos Szakszervezet. 1948. 46.)

[9] Lásd PI Archívum. 274. (16/99.)

[10] Lásd ugyanott, ill. 274. (16/100.)

[11] Lásd PI Archívum. 274. (24/6.)

[12] Az SZDP orvoscsoportja a saját pártvezetőségéhez 1947 szeptemberében írt levelében így támadja a kommunista orvoscsoportot: „Módszerük általában, hogy áthelyezéssel, nyugdíjazással vagy a megbízott munkakör véglegesítését kommunista párttagsággal junktinba hozva riasztják párttagjainkat." (PI Archívum. 274. (24/6.) E vád több esetben minden bizonnyal megalapozott lehetett.

[13] Lásd PI Archívum. 274. (24/4.)

[14] Az MKP-tag orvosok is több helyen elítélték az exponált jobboldali orvosok pártba való felvételét. Szegeden pl. tiltakoztak ellene és feltárták, hogy e túlzásokat a helyi SZDP-szervezet eredményesen használta ki az MKP elleni propagandájában. (Lásd SZOT Levéltár, Orvos Szakszervezet. 1947. 5.) Tolna megyéből a központi vezetőség instruktora jelentette, hogy a budapesti orvoscsoport a fasiszta beállítottságú orvosokat is beszervezte a pártba. (Lásd PI Archívum. 274. 16/101.)

[15] Dr. Weil Emil levelében azt is megírta — és ez már nem függött össze a volt jobboldali orvosok szervezésével —, hogy a „földcsuszamlás" után csaknem minden SZDP-tag professzor jelentkezett az MKP-ba. E megállapítást alátámasztja az SZDP orvoscsoportjának vezetőségéből dr. Horányi Béla, dr. Issekutz Béla, dr. Hedri Endre és más ismert professzorok átlépése az MKP-ba. (Lásd PI Archívum. 274. (24/2.)

[16] Néhány mutató a főváros egészségügyi adataiból:

Élve születés ezer lakosra		*Csecsemőhalandóság ezer élve születetthez viszonyítva*
1928—1938. évi átlag	11,2	119
1945	15,8	275
1946	15,4	172
1947	15,9	88

	Halálozási átlag (‰)
1928—1938. évi átlag	12
1945	48,3
1946	13,9
1947	9,9

Budapest egészségügyi mutatói — több területen — tehát már 1947-ben jobbak voltak, mint a háború előtt. (Lásd Népegészségügy, 1948. 11. sz.)

[17] PI Archívum. 283/21.

[18] Lásd PI Archívum 274. (24/6.) — Az MKP orvoscsoportja elnökségének 1947. augusztus 30-án írt leveléből.

[19] MSZMP Bp. PB Archívum. Keltex 1/1.

[20] Lásd PI Archívum. 274. (20/85.)

[21] Lásd MSZMP Bp. PB Archívum. (B/62) 1946—48. — A MÁVAG-ban pl. 1200 értelmiségiből 600 lett MKP-tag.

[22] Lásd PI Archívum. 274. (16/99.)

[23] Lásd ugyanott, ill. 274. (16/100.)

[24] PI Archívum. 274. (16/101.)

[25] Lásd PI Archívum. 274. (20/11.)

[26] Lásd PI Archívum 274. (16/99.), ill. 274. (16/100.) és 101.

[27] Mintegy 10—20%-uk a háború idején meghalt, nyugatról nem tértek vissza, vagy azonnal nyugdíjazták őket. A köztisztviselők 3—5%-át nem igazolták és kb. 30%-ukat B-listázták.

[28] Lásd PI Archívum. 274. (5/111.)

[29] Az orvosok több esetben nyújtottak segítséget a pedagógusoknak. Ilku Pál pécsi párttitkár pl. jelentésében beszámolt arról, hogy az 1948 februárjában, dr. Weil vezette aktívaülés „határozatban kimondta, hogy személyes agitációt folytatnak az ismerős pedagógusok beszervezése érdekében". Kilenc pedagógus pártbaszervezéséről is hírt adott. (PI Archívum. 274. 24/4.)

[30] Lásd PI Archívum. 274. (24/2.)

[31] PI Archívum. 274. (16/10.), ill. 274. (16/101.)

[32] *Rákosi Mátyás:* A fordulat éve. Szikra 1948. 285. old

[33] Lásd Pedagógus Értesítő, 1948. április 1. 13. old. — Bár minden Horthy-korszakkal való összehasonlításban van valami zavaró, a következőket meg kell jegyezni: a Tanácsköztársaság leverése után még 20 évvel is számon tartották azon közhivatalnokok, pedagógusok — nagyon kevesen voltak — 1919-es „bűneit", akik az államigazgatásban, az iskolákban bent maradtak.

[34] Lásd SZOT Levéltár, Orvos Szakszervezet. 1948. 46.

[35] PI Archívum. 274-24/4. (Levél Révai Józsefhez 1948. V. 31-én.)

[36] Lásd SZOT Levéltár, Orvos Szakszervezet. 1948. 53.

[37] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1948. 8.

[38] Lásd Szabad Nép, 1947. augusztus 12.

[39] Lásd Kis Újság, 1947. november 5.

[40] Lásd Pedagógus Értesítő, 1948. április 1. sz.

[41] Lásd A Szakszervezeti Tanács jelentése a XVII. küldöttközgyűlésnek. 1898—1948. 105. old.

[42] A tagdíjfizetési arányszám 1948 elején a pedagógus szakszervezetben 62%-os, a mérnök szakszervezetben 80%-os volt.

[43] PI Archívum. 274-20/6.

[44] Lásd *Habuda Miklós:* Id. mű, 212. és következő old.

[45] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1948. 11.

[46] Szabad Nép, 1947. szeptember 7.

[47] Szabad Nép, 1948. március 12.

[48] Három tagú bizottság vizsgálta meg (1948 áprilisában) az orvosok közötti szervező munkát. A Szervező Bizottságnak küldött jelentésük mutatta, hogy reálisan ismerték a helyzetet, azonban ellentmondásos gondolatokat is tartalmazott: Megállapították, hogy a beszervezett orvosokat revízió alá kell venni, és a pártra nézve káros személyeket izolálni kell. Az MDP-tagkönyvcserénél „az orvosok közül jelentős számú elemet ki kell hagyni". A jelentésben azonban azt is írták, hogy az orvoscsoport szervezési módszere „lényegében nem tért el a pártban általában alkalmazott szervezési módszertől. A szakmai szervezés szükségszerűen maga után vonja bizonyos erőszakos szervezési módszerek alkalmazását, ill. annak látszatát." Orvosvonalon az erőszakos szervezési módszer feltűnő volt, mert gyakran prominens személyekkel kapcsolatban alkalmazták. (Lásd PI Archívum 274. 24/4.)

[49] SZOT Levéltár, Orvos Szakszervezet. 1948. 46.

[50] A bizalmatlanság kihatott az olyan fontos szövetséges pártra is, mint a Nemzeti Parasztpárt. Ebben a helyi MKP-, majd MDP-szervezetek nyomása is szerepet játszott. Ennek jelei már 1948 tavaszán is megmutatkoztak. „...nyár elejétől kezdve már a legcsekélyebb kritikai ellenvetés is a pártból való kizárást vonta maga után. Úgy tűnik, hogy most a jobboldaliakkal együtt, a jobboldaliság ürügyén — mind több helyütt és mind tömegesebben — sok olyan értelmiségit — tanítót, tanárt (elvétve ügyvédet) —, de dolgozó kisparasztot is kizártak, akik a párt helyi szervezeteinek legaktívabb tagjai, ill. vezetői voltak. Ezen elemeknek a pártból való kiválása — mivel korábban sok esetben ők alkották a helyi szervezetek lelkét — szinte automatikusan a pártszervezetek önálló tevékenységének elsorvadásához vezetett." (*Tóth István:* Id. mű, 291—292. old.)

[51] *Zsolt Béla:* Nem megtorlás. Lásd Haladás, 1948. április 1. — Tényszerűen igazak ezek a megállapítások, csak a szocializálás fogalmának használata pontatlan, helytelen. Az állammonopolista kapitalizmusban végrehajtott államosításokat nem nevezhetjük szocializálásnak.

[52] MM Irattár. Elm. főoszt. 1365/1946-47.

[53] Az államosításokra vonatkozóan két munkára támaszkodtam: *Berend T. Iván:* Id. mű. és *Ránki György:* Magyarország gazdasága az első hároméves terv időszakában (1947—1949). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1963.

[54] Lásd Szabad Nép, 1948. március 25.

[55] Lásd Kis Újság, 1948. április 4.

[56] Politika, 1948. április 10.

[57] Lásd Országgyűlés Naplója. IV. köt. 1949. 168. old.

[58] Haladás, 1948. április 8.

[59] Lásd Országgyűlés Naplója, IV. köt. 1949. 166—168. old.

[60] Hazánk, 1948. április 2.

[61] Országgyűlés Naplója, IV. köt. 1949. 106—124. old.

[62] Lásd Szabad Nép, 1948. május 20.

[63] Népszava, 1948. június 13.
[64] Lásd Szabad Nép, 1948. május 9.
[65] Lásd Szakszervezeti Közlöny, 1948. március 12.
[66] A munkaverseny kibontakozásáról lásd *Habuda Miklós:* Id. mű, 223—224. old., ill. *Ránki György:* Id. mű, 111—116. old.
[67] *Ránki György:* Id. mű, 116. old.
[68] Lásd SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1948. 28. — Zentai Béla szerint a vállalatvezetők közel kétötöd része a műszaki értelmiség sorából került ki.
[69] SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1948. 22.
[70] Jellemző tényként megemlíthetjük, hogy a mérnök szakszervezet vezetőségének az új vállalatvezetőkhöz intézett felhívására — amelyben kérték, hogy jelezzék azokat a műszakiakat, akiknek a munkája kifogásolható, akik akadályozzák a termelést — a szakszervezet iratanyagai között, bár ezek igen bővek és sokrétűek, nem találkoztam bíráló feljegyzésekkel. Nagyobb méretű ellenállásról minden valószínűség szerint nem beszélhetünk.
[71] Szabad Nép, 1948. április 25.
[72] Az MMTSZSZ kongresszusi jelentése, 1948. 8. old.
[73] Műszaki Értelmiség, 1948. április 1.
[74] SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1948. 5.
[75] Lengyel Sándor visszaemlékezése.
[76] Vegyipari Munkás, 1948. június.
[77] SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1948. 28. d.
[78] Szabad Szó, 1948. május 12.
[79] Lásd Szabad Nép, 1948. június 5. és Népszava, 1948. június 11.
[80] *Szekeres József—dr. Tóth Árpád:* Id. mű, 232—233. old.
[81] Lásd Szabad Szó, 1948. április 4.
[82] Lásd Szabad Nép, 1948. június 12.
[83] Lásd Népszava, 1948. április 6.
[84] Lásd Diósgyőri Munkás, 1948. május 21.
[85] Lásd Győri Munkás, 1948. április 15.
[86] Lásd Új Szárnyaskerék, 1948. július 15.
[87] Bányamunkás, 1948. március 27.
[88] Lásd Diósgyőri Munkás, 1948. május 29.
[89] Csepel története. Lásd Id. mű, 451—452. old.
[90] Az értekezlet teljes anyaga megtalálható a *Műszaki Értelmiség* 1948. május elsejei számában.
[91] Lásd Ganz Dolgozók Lapja, 1948. május 15.
[92] Lásd Bányamunkás, 1948. augusztus 20.
[93] Lásd Ganz Dolgozók Lapja, 1948. április 15.
[94] Lásd Bányászati és Kohászati Lapok, 1948. július 15.
[95] A Danuvia Fegyver- és Lőszergyár volt tervező főmérnöke és a Ferrotechnika szerszámgépgyár volt műszaki igazgatója külföldre csempészték a magyar mérnökök katonai találmányait. Szervezkedés vezetői voltak. Céljuk — egyebek között — a hadianyag-gyártásban képzett mérnökök és szakmunkások kivándoroltatásának előkészítése. Embercsempészekkel is kapcsolatban álltak. (Lásd Szabad Nép, 1948. április 20 és 21.) A Péti Nitrogén Rt.-ben közvetlen profitérdekből hátráltatták a műtrágyagyártás fejlesztését (az új műtrágyagyár felépítésére adott állami hitelt is másra használták fel). A szabotázscselekmény itt „burkoltabb" volt, de ebbe is belekeveredett néhány műszaki. (Lásd Szabad Nép, 1948. április 23., ill. *Ránki Gy.* Id. mű, 115. old.) A Viscosa Rt.-ben Molnár László vegyész főmérnök és két társa szabotálta a termelést. Milliós károkat okoztak a gyártási anyagok szándékos tönkretételével. Népi demokráciaellenes kijelentésekkel próbálták destruálni a munkásokat. A munkásság szociális és egészségügyi védelmét célzó intézkedéseket szabotáltak. (Lásd Szabad Szó, 1948. május 11.) A MASZOVOL két vezető mérnöke (Angyal Ferenc és Ruzsinszki István) akadályozta a termelést. A 3 éves terv védelméről szóló törvény alapján tartóztatták le őket. Angyal Ferenc egyébként a felszabadulás előtt a MAORT főmérnöke volt. Üldözte a baloldali munkásokat, a fúrógépek nyugatra szállításában vezető szerepe volt. (Lásd Szabad Nép, 1948. június 4.) A Kisalföldi Gépgyár igazgatója külföldre csempészett alkatrészeket. (Lásd Győri Munkás, 1948. április 22.)
[96] *Rákosi Mátyás:* A fordulat éve. 285. old.
[97] SZOT Levéltár, Mérnök Szakszervezet. 1947. 19.

[98] Lásd Az MMTSZSZ kongresszusi jelentése 1948. 65—66. old.

[99] Püspöki Levéltár, Veszprém 4188/1948. ad. 1945. Idézi Orbán Sándor az egységes állami iskola megteremtésével foglalkozó tanulmányában. Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Akadémiai Kiadó 1955. 558. old.

[100] Szabad Nép, 1948. január 18.

[101] A protestáns egyházak 1948 elején (az egyházakkal kötött első egyezmények után) vették át az állami tankönyveket. A katolikus iskolákban még ezután sem engedélyezték használatukat.

[102] Idézek néhány szemelvényt a korabeli felekezeti tankönyvekből. A katolikus általános iskolák számára kiadott „Magyar történelmi olvasókönyv" a magyar nemzet „fönséges józanságá"-val magyarázta, hogy „egyszerre tudja szeretni Kossuth Lajost és Ferencz Józsefet". A katolikus leánylíceumok IV. osztályos „Háztartási ismeretek" tankönyvéből megtanulhatták, hogy a háztartási alkalmazott helyzete „munkaadójával szemben alárendelt". „Az alkalmazott sohasem legyen háziasszonyának bizalmasa, az asszony igyekezzék felsőbbségét mindig megőrizni és családja iránt hálát és vonzódást ébreszteni." Hogy ez a vonzódás mégse legyen túlságosan heves, a tankönyv azt tanácsolja: „Ne legyünk vele (az alkalmazottal) szemben engedékenyek." E tankönyvek egy része a dolgozó tömegektől idegen szemléletet, úri osztálygőgöt tükrözött. (Lásd Valóság, 1948. 6. sz. 435—439. old.)

[103] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 3., ill. Szabad Nép, 1948. április 17.

[104] Lásd Szabad Nép, 1948. május 26.

[105] Lásd Szabad Nép, 1948. április 22.

[106] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1947. 8.

[107] Lásd Pedagógus Értesítő, 1948. január 1. — A határozat elsősorban az anyagi sérelmek megoldásával foglalkozott.

[108] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 7.

[109] Új Ember, 1948. június 13.

[110] *Orbán Sándor:* Id. tanulmány, 571. old.

[111] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 3., 7., 8.

[112] SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 3.

[113] SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 3.

[114] Mindszenty bíborosérsek pl. a kánonjog 2334. paragrafusára hivatkozott, amikor kiközösítéssel fenyegetett meg minden képviselőt, aki az államosítási törvényt megszavazza. (Lásd Országgyűlési Napló, Budapest 1949. IV. köt. 409. old.)

[115] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 36.

[116] Lásd Szabad Nép, 1948. május 25.

[117] SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 2. — Más felekezetű tanítók is kaptak hasonló szellemű fenyegető leveleket. Részletek P. B. református kántortanítónak írott sorokból: „Szintén belépett az istentelenek közé, sikerült félrevezetni. Leányaiból komcsikat nevel... Forduljon vissza, míg nem késő, látjuk, halljuk, figyeljük minden lépését. Hívei, papjai, kartársai megvetik mint bélpoklost, utoléri sújtó kezünk, bárhova rohanna is." (SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 1.)

[118] PI Archívum. 274. (5/109.)

[119] A központi irányításban 26 jelentősebb pozíció közül 12 kommunista kézben van. A szakszervezet 21 megyei titkára közül 12 kommunista. A 10 000 főnyi tagsággal rendelkező budapesti helyi csoport kommunista irányítás alatt áll.

[120] A pedagógusok közül kb. 2500—3000 az MKP-tag: 6%. Becslés szerint SZDP-tag 12%, kisgazdapárti 7—8%, mintegy 70% pártonkívüli.

[121] Lásd Szabad Nép, Népszava, Kis Újság és a Szabad Szó 1948. április—júniusi számait.

[122] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 5., 7. és 26.

[123] SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 3., 5.

[124] PI Archívum. 274-16/103. — Bassa Endre, az MKP KV szervezési osztályának munkatársa az ország 22 nagyvárosában kialakult májusi politikai hangulatról pedig a következőket összegezi: „Valamennyi városnál tapasztalható, hogy a koalíció reakciós elemeinek felszámolása óta ez volt az első eset, amikor a reakció komoly támadást indított a demokrácia ellen." A jelentés szerint „pártunk egy-két várostól eltekintve határozott offenzívában van". (Ugyanott.)

[125] PI Archívum. 274. (16/102.)

[126] PI Archívum. 274. (16/103.)

[127] Ugyanott. — Az NPP-nek haladó szellemű tevékenységéről Lásd *Tóth István*: Id. mű, 289—291. old.

[128] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 3., 5.

[129] Ugyanott.

[130] PI Archívum 274—16/103. — A közigazgatásban dolgozó értelmiségről hasonló, sőt súlyosabb problémát jelzett a Szabolcs megyei instruktor. Jelentése szerint a megye területén megmutatkozott egy „különös dolog", hogy az értelmiség beáramlása, különösen egyes községi, volt reakciós vagy ingadozó elemek pártba lépése egyes helyeken felhígította a pártot. Ezért is fordulhattak elő antidemokratikus megnyilvánulások az államosítás idején. „A megyei bizottság irányt vett ezen személyek felülvizsgálatára és ugyanakkor eltávolítására pártunkból." (Ugyanott.)

[131] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 3., ill. PI Archívum. 274. (16/10.)

[132] SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 11.

[133] Lásd PI Archívum. 274. (24/12.)

[134] Lásd PI Archívum. 274. (16/10.) ill. 274. (16/13.)

[135] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 11.

[136] PI Archívum. 274. (16/10.)

[137] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 24., 35., 37. és 38.

[138] SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 3., 7.

[139] PI Archívum. 274-16/102.

[140] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 3., 7.

[141] Lásd PI Archívum 274. (16/102.) — E politikának halálos áldozata is volt. Pócspetrin a plébános uszítására megtámadták a községházát, a szolgálatot teljesítő néhány rendőrtől elragadták a fegyvert, egy rendőr őrvezetőt lelőttek. (Lásd Szabad Nép, 1948. június 10.)

[142] SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 3., 7., ill. PI Archívum. 274. (16/103.)

[143] Lásd SZOT Levéltár, Pedagógus Szakszervezet. 1948. 7.

[144] Lásd *Horváth Márton*: Id. mű, 154. old.

[145] Kossuth Lajos iratai. VIII. köt. 1900. 162. old.

[146] Az MDP kezdeményezésére a szakszervezetek és más tömegszervezetek közreműködésével megindították a „Dolgozók az iskoláért" mozgalmat, amelynek keretében önzetlen társadalmi munkával mintegy 2000 iskolát rendbehoztak, ill. megszépítettek. A pedagógusok 1948. augusztus elején 20%-os fizetésemelést kaptak.

Tartalom

Bevezető

A magyar értelmiség társadalmi struktúrájának, gazdasági helyzetének és politikai-ideológiai arculatának néhány vonása a felszabadulás előtt 5

I. A MAGYAR ÉRTELMISÉG AZ ÚJ TÁRSADALMI-POLITIKAI FELTÉTELEK KÖZÖTT A NÉPI DEMOKRATIKUS ÚJJÁSZÜLETÉS ELSŐ IDŐSZAKÁBAN (1944 SZEPTEMBERÉTŐL 1945 TAVASZÁIG) 23

1. A szellemi dolgozók a háború utáni kibontakozás első hónapjaiban 23

A közigazgatás politikai összetételének alakulása és jellemző vonásai 26
Orvosok a közegészségügy helyreállításáért 31
A műszaki értelmiség struktúrája. Szerepük az újjáépítés első hónapjaiban 35
Pedagógusok az oktatás megindításáért és feltételeinek megteremtéséért 42

2. Az értelmiség és a különböző pártok. A koalíció pártjainak kibontakozó értelmiségi politikája 48

A Magyar Kommunista Párt és az értelmiség 48
A Szociáldemokrata Párt és az értelmiség 59
A Független Kisgazdapárt és az értelmiség 64
A Nemzeti Parasztpárt és az értelmiség 66

3. Az értelmiségi szakszervezetek megszervezése és tevékenységük kezdete 68

II. PÁRTOK HARCA AZ INTELLIGENCIA BEFOLYÁSOLÁSÁÉRT ÉS MEGNYERÉSÉÉRT. AZ ÉRTELMISÉG AZ ORSZÁG ANYAGI ÉS SZELLEMI ÚJJÁÉPÍTÉSÉBEN (1945 NYARÁTÓL 1946 NYARÁIG-ŐSZÉIG) 77

1. A Független Kisgazdapárt befolyásának növekedése az értelmiségiek között az 1945-ös választások időszakában 77

2. Pártpolitikai küzdelmek az értelmiségi szakszervezetekben 87

3. Az értelmiség életkörülményei az infláció idején és a szakszervezetek érdekvédelmi tevékenysége 94

4. A műszaki értelmiség és az újjáépítés 97

5. Harc a kötelező nyolcosztályos általános iskoláért 106

6. A közigazgatás megtisztítása. Igazolások, B-listázás 113

III. A NEMZETKÖZI OSZTÁLYHARC KIÉLEZŐDÉSE ÉS A BELSŐ TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK HATÁSA AZ ÉRTELMISÉGEN BELÜL KIBONTAKOZÓ FORDULATRA (1946 ŐSZÉTŐL 1947 NYARÁIG) 137

1. Az értelmiség magatartását befolyásoló tényezők a kiélezett politikai küzdelmek hónapjaiban 139

Békeszerződés – pártok – értelmiség 139
Az életkörülmények alakulása a stabilizáció után 146
Az MKP értelmiségi politikájának fejlesztése 149
A pedagógusok világnézeti átképzése 163
Az értelmiség és a társadalmi fejlődés távlatai 174

2. Az értelmiség és a kiéleződő pártpolitikai küzdelmek 177

A „harmadikutas" koncepciók jelentkezése és szerepük 177
Az értelmiségi szakszervezeteken belüli politikai küzdelmek kiújulása 190

3. Politikai erjedés, a fordulat kezdődő kibontakozása az értelmiség soraiban. – Az 1947-es választások és az intelligencia 192

IV. AZ ÉRTELMISÉG SZEREPE A FORDULAT UTÁN. RÉSZVÉTELÜK A PROLETÁRHATALOM ELSŐ INTÉZKEDÉSEINEK MEGVALÓSÍTÁSÁBAN (1947 ŐSZÉTŐL 1948 JÚNIUSÁIG) 211

1. „Földcsuszamlás" és sajátosságai az értelmiség soraiban 211

2. A szocialista berendezkedés kezdetei. Az értelmiség helye és az új helyzet felmérése 228

A műszaki értelmiség és az államosítások 228
Egy elmaradt polgári demokratikus feladat végrehajtása: pedagógusok az iskolák államosításáért 241

Utószó 251

Jegyzetek 255

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Feles Györgyné
A borító, a kötésterv és a tipográfia Szakálos Mihály munkája
Műszaki vezető Mózes Tibor
A szedést 1978 V. 12-én kezdték meg
Megjelent 1979. I. 31-én
Terjedelme 24,8 (A/5) ív
78/5397. Franklin Nyomda, Budapest. Felelős vezető Vágó Sándorné igazgató